

ISSN: 1300-7874
e dergi ISSN:2564-6915

TÜRKLÜK BİLİMİ
ARAŞTIRMALARI

JOURNAL
OF
TURKOLOGY RESEARCH

uluslararası hakemli dergi
international peer reviewed journal

Yılda iki sayı yayımlanır.
Biannual

23. Yıl/Year
44. Sayı/Volume

Niğde
2018-Güz/Autumn

Kurucu / Founding
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT

TÜBAR'ın tarandığı dizinler
TÜBAR is indexed and abstracted by

EBSCO Academic Complete Search
MLA Modern Language Association
SOBİAD Sosyal Bilimler Atıf Dizini
ULAKBİM-Sosyal Bilimler Veri Tabanı

Düzenleme / Technical Editors
Ar. Gör. Dr. Diñer APAYDIN
Ar. Gör. Hatice YILDIZ
Ar. Gör. Zeynep ŞENER
Ar. Gör. Elif PALIÇKO

Haberleşme / Communication
turklukbilimi@gmail.com
nazimhpolat@gmail.com

Doç. Dr. Ramis KARABULUT
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
☎ 0542 626 24 56
NİĞDE

ISSN: 1300-7874
e dergi ISSN:2564-6915
Ağ Adresi/Web Address
www.tubar.com.tr

Baskı/Printing
Bizim Büro Mat.
Büyük Sanayi 1. Cad. Sedef Sok.
Nu: 6/1 İskitler / ANKARA
☎ (0 312) 435 82 07 - 229 99 28

Basım tarihi: Aralık / December 2018

Banka Hesap Nu.
Bank Account Number
Garanti Bankası/Bank
Niğde Şubesi/Branch
Hikmet KORAŞ
TR49 0006 2000 2560 0006 6945 66

Editörler / Editors
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ
Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL

İngilizce Editörü / English Manuscripts Editor
Öğr. Gör. Nimet ALPASLAN

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Assistant
Doç. Dr. Ramis KARABULUT

Danışma Kurulu / Advisory Board
Prof. Dr. Vahit TÜRK
(İstanbul Kültür Üni.)

Prof. Dr. Abdürreşit KARLUK
(Yıldırım Beyazıt Üni.)

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
(Ondokuz Mayıs Üni.)

Prof. Dr. Necdet OSAM
(KKTC Doğu Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. İbrahim MARAŞ
(Ankara Üni.)

Yayın Kurulu / Editorial
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL
(Amasya Üni.)

Prof. Dr. Muhsin MACİT
(Anadolu Üni.)

Prof. Dr. Hikmet KORAŞ
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
(Hacettepe Üni.)

Prof. Dr. Selahattin BEKKİ
(Ahi Evran Üni.)

Prof. Dr. Serkan ŞEN
(Ondokuz Mayıs Üni.)

Dr. Ablet SEMET
(Georg-August Universität Göttingen)

44. Sayının Hakemleri / Referees

Prof. Dr. Fatma AÇIK
(Gazi Üni.)	Prof. Dr. Nâzım H. POLAT
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)
Prof. Dr. Gonca GÖKALP ALPASLAN
(Hacettepe Üni.)	Prof. Dr. Serdar SAĞLAM
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)
Prof. Dr. Nilgün ÇIBLAK COŞKUN
(Mersin Üni.)	Doç. Dr. Fatih SAKALLI
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)
Prof. Dr. Muharrem DAYANÇ
(İstanbul Medeniyet Üni.)	Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK
(Erciyes Üni.)
Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)	Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA
(Kırşehir Ahi Evran Üni.)
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK
(Ege Üni.)	Prof. Dr. Abdullah Şengül
(Nevşehir Hacı Bayram Veli Üni.)
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN
(Erzincan Binali Yıldırım Üni.)	Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK
(Fırat Üni.)
Prof. Dr. Osman GÜNDÜZ
(Atatürk Üni.)	Prof. Dr. Mehmet TEKİN
(İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ
(Marmara Üni.)	Doç. Dr. Abidin TEMİZER
(Burdur Mehmet Âkif Ersoy Üni.)
Doç. Dr. Ramis KARABULUT
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)	Doç. Dr. Ayşe Melda ÜNER
(Yeditepe Üni.)
Ar. Gör. Dr. Cemile KINACI
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)	Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ
(Ondokuz Mayıs Üni.)
Doç. Dr. Abdurrahman KOLCU
(Recep Tayyip Erdoğan Üni.)	Doç. Dr. Şerife YALÇINKAYA
(Ege Üni.)
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)	Prof. Dr. Orhan YAVUZ
(Selçuk Üni.)
Prof. Dr. Mehmet KÖÇER
(Süleyman Demirel Üni.)	Doç. Dr. Süheyla YÜKSEL
(Cumhuriyet Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Evrin ÖLÇER ÖZÜNEL
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)	

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

		sayfa
Prof. Dr. Nâzım H. POLAT	TAKDİM EDITORIAL	7-8 9-10
Dr. Öğr. Üyesi Erdal AY- DOĞMUŞ	Türkiye Türkçesi Öğrenen Kazakların Rusça Etki- siyle Yaptıkları Yanlışlar <i>The Mistakes Made by Kazakh Learners with The Influence of Russian Language in Learning Turkey Turkish</i>	11-27
Dr. Öğr. Üyesi Serap AS- LAN COBUTOĞLU	Temsiliyetler Bağlamında Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında "İngiliz", "İngilizlik" ve "İngiltere" <i>"British", "Britishness" and "Britain" In the Con- text of Representativeness In the Novels of Ahmet Midhat Efendi</i>	29-44
İlkay ERKEN	İşkodra Vilayeti İlköğretim Okullarının Sayı ve İsimlerinin Tespiti <i>Determination of Number and Names of Primary Schools in Province of the Shkodra</i>	45-77
Celâl GÖRGEÇ	Hasan Sabri Ayvazof'un "Usûl-İ Tadrîs ve Ta'lîm- Terbiye" Adlı Eseri ve Pedagojik Açıdan Değerlen- dirilmesi <i>Criticism of the Work of Hasan Sabri Ayvazof Na- med "Usûl-İ Tadrîs ve Ta'lîm-Terbiye" in Pedago- gical Evaluation</i>	79-106
Prof. Dr. Ali İhsan KOLCU	Edebiyat Tarihinde Unutulmuş Bir Şair: Celis <i>A Forgotten Poet in the History of Literature: Celis</i>	107-134
Berna KOLOT	Halk Hekimliğinde "Göbek Düşmesi" Hastalığı ve Tedavi Yöntemleri <i>"Navel Displacement" Disease and Treatment Methods in Folk Medicine</i>	135-151
Doç. Dr. Oğuz ÖCAL	<i>Kara Kitap</i> 'ta İdeleştirme Yahut Özgür ve Ergin Olma Sorunu <i>The Problem of Ideation or Being Free and Adult in Kara Kitap</i>	153-168
Prof. Dr. Nâzım H. POLAT Öğr. Gör. Türkan TOPCU	Çevre Sorunlarına Mitler Işığında Çözüm Önerileri <i>Suggestions For Solutions to Environmental Prob- lems in Light of Myths</i>	169-192

Emre ŞAMLI	Bir Türkçünün Portresi: Reha Oğuz Türkkan <i>The Portrait of a Turkist: Reha Oğuz Türkkan</i>	193-214
Dr. Öğr. Üyesi Tuncay TÜRBEN	Ömer Seyfettin Hikâyelerinin Türkçenin Söz Varlığı Bağlamında İncelenmesi <i>Examining Omer Seyfettin's Stories in Terms of the Vo- cabulary of Turkish Language</i>	215-251
Doç. Dr. Ayşe Melda ÜNİER	Sandıklardan Çıkanlar: Vildan Uzel'in Saklı Kalmış Romani <i>Serap</i> <i>Unrevealed: Vildan Uzel's Unknown Novel: Serap</i>	253-271
Yayın Tanıtımı / Book Review		
Arş. Gör Arife Ece EVİR- GEN	Cemal KURNAZ (2018), <i>Bir Köy Vardı</i>	273-277
Arş. Gör. Merve GÜLCÜ	İnci ENGİNÜN – Zeynep KERMAN, (2011), <i>Yeni Türk Edebiyatı Metinleri</i>	279-284
Öğr. Gör. Dr. Tayfun HAYKIR	İbrahim ŞAHİN – Deniz DEPE – Nurcan ANKAY, (2018), <i>Bir Güneş Avcısı Ahmet Hamdi Tanpınar</i>	285-288

TAKDİM
TAKDİM
(44)
MOZAİKÇİLİK HASTALIĞI

Değerli Türklük Bilimi gönüllüleri,

Daima vurguladığımız üzere dergimiz *Türklük Bilimi Araştırmaları* (TÜBAR) Türklükle, Türk dünyası ile ilgili bilimsel yayın yapmak niyetiyle yayın hayatına girmiştir ve bu ilkesi ile varlığını devam ettirmektedir. Israrımız asla sıradan bir kararlılık değildir. Türklük Bilimi, 21. yüzyıl sosyolojisinin asli unsurlarından birisidir. 19. yüzyıldaki Türklük Bilimi çalışmaları, Türk'e ait maddi manevi kültür ve medeniyet unsurlarını, dil, tarih, kültür, arkeoloji, etnografya alanındaki birikimi tespit ve terkibe yönelmişti. 20. yüzyılın Türklük Bilimi çalışmaları, sosyolojik anlamdaki milletleşme sürecini kuvvetlendirici nitelikteydi.

Söz konusu gayretlerin öncüsü, İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, fikirde, işte birlik!" için çıkardığı *Tercüman* gazetesidir. Bunu, Osmanlı sınırları dışında Orenburg'da *Vakit*, Petersburg'da *İl* ve *Millet*, Kazan'da *Kuyuş*, Ufa'da *Durmuş*, Semerkant'ta *Gözgü*, Bakü'de *Basiret*, Türkistan'da *Sadâ-yı Türkistan* takip etti.

Türkiye'deki aynı türden çalışmalar ise "Yeni Hayat" çerçevesinde yürütülüyordu. Bu anlayışın üç esası vardı:

- a. Türklüğümüzü unutmamak,
- b. Taklidi bırakıp ibdaya yönelmek (yaratıcı olmak),
- c. Teknik meseleleri bunların dışında tutmak

Bu ilkelerle hareket eden "Yeni Hayat", yayın vb yollarla her alanda millileşmeyi hedef alan bir dünya görüşü, bir hayat felsefesi idi. "Yeni Hayat" dil ve edebiyat alanında *Genç Kalemler*, eğitimde *Yeni Mektep*, *Muallim*, felsefede *Yeni Fikir* ve *Yeni Felsefe*, dinî meselelerde

İslam Mecmuası adlı dergilerle fikir üretiyor, düşünce hayatını zenginleştiriyordu. *Türk Derneği* ve *Türk Yurdu* dergisinin sorumluluğunu omuzlayan Türk Ocağı, *Türk Yurdu* dergisiyle bütün Türk dünyasını kucaklıyordu. Türk Bilgi Yurdu derneği, kadınlar için *Bilgi Yurdu İşığı*'ni, akademik bilgi edinmek isteyenler için *Bilgi Mecmuası*'ni, gençler ve halkı aydınlatmak yolunda gayret sahipleri için önce *Halka Doğru* daha sonra *Türk Sözü* dergilerini çıkardı.

Balkan ve 1. Dünya Savaşlarının her günü bir öncekinden kötü yıllarında şuurlu Türk aydınları bu türden daha nice dernek, dergi gazete vb çalışma ile tarihin kendilerine yüklediği görevi şerefle ifa etmişlerdi. Türk Ocaklarının bu süreçteki her gayreti bir destan sayfasıdır.

O günlerin İslamcı dergilerinin başında gelen *Sırat-ı Müstakim (Sebilürreşat)* da Türkiye dışındaki Türklükle ilgili haber ve yorumlarıyla aynı millî davaya destek olmuştur.

21. yüzyıl aydınlarımızın çoğu ise 20. yüzyıl aydınlarının hayranlık uyandıran yönlerini değil hastalıklarını miras aldılar. Hastadırlar... Her meselede Türk'ün lehinde olmayana sarıldılar... Hastadırlar... Hastalıkları "mozaikçilik"ten ileri gelmektedir. Bazı aydınlarımızın beyinlerine ve kanlarına mozaikçilik virüsü öylesine nüfuz etmiştir ki millî düşünme melekесinden mahrum kalmışlardır. Ağızları açıldığında ilk söyledikleri Türkiye'nin bir mozaik olduğu palavrasıdır. Türklüğü yok saymayı Müslüman olmanın şartı sananlar da, TV ekranında, yaptığı yemeğin –hiç ilgisi bulunmadığı hâlde- bilmem hangi azınlığa ait olduğunu iddia eden cahiller de vardır. "Aslında Türk diye bir şey olmadığını" söyleyecek kadar profesör ünvanlı cahiller ve hain siyasetçiler vardır. Bütün bu arızalar, mozaikçilik hastalığındandır.

Fakat karanlığın en koyu ânı, şafağın da habercisidir. Şafak sökmeye yakındır.

Nâzım H. POLAT

Ankara - 1 Aralık 2018

NOT:

1. İnternet sayfamızdaki (www.tubar.com.tr) teknik arıza giderilmiştir.
2. TÜBAR, 45. sayıdan itibaren Prof. Dr. Hikmet KORAŞ ve Doç. Dr. Ramis KARBULUT'a emanettir.

EDITORIAL

(44)

MOSAICISM DISEASE

Distinguished Turkology volunteers,

As we have always emphasized, *Journal of Turkology Researches* (TÜBAR) has begun with the intention of making a scientific publication about Turkishness and Turkic world and continues with this principle. Our persistence is never an ordinary determination. Turkology is one of the essential elements of 21st century sociology. In the 19th century, Turkology researches led to determination and combination of culture and civilization elements both moral and material, and accumulation in the fields of language, history, culture, archaeology and ethnography. In the 20th century, Turkology researches were strengthening the sociological sense of nationalization.

The pioneer of the mentioned efforts was the *Tercüman* newspaper which was published by İsmail Gaspıralı for the aim of “unity in language, thought and action.” Out of the Ottoman boundary, in Orenburg *Vakit*, in Petersburg *İl* and *Millet*, in Kazan *Kıyaş*, in Ufa *Durmuş*, in Semerkant *Gözgü*, in Bakü *Basiret*, in Türkistan *Sadâ-yı Türkistan* followed this.

The works of the same kind in Turkey was conducted in the frame of “Yeni Hayat” (New Life). This understanding had three principles:

- a. Not to forget our Turkishness,
- b. Stopping imitation and being creative.
- c. To exclude the technical issues.

“New Life” was world view, life philosophy aiming at nationalization in all areas through publication and etc. New Life was producing ideas and enriching our world view by means of journals like *Genç Kalemler*, *Yeni Mektep* and *Muallim*, *Yeni Fikir* and *Yeni Felsefe*, *İslam Mecmuası* in the fields of language and literature, education, philosophy

and religious issues respectively. “Türk Ocağı” (Turkish Hearths), which drew the responsibility of the journals of *Türk Derneği* and *Türk Yurdu* embraced the entire Turkish world with the journal of *Türk Yurdu*. The association of “Türk Bilgi Yurdu” published *Bilgi Yurdu Işığı* for women, *Bilgi Mecmuası* for those who wanted to obtain academic knowledge and published *Halka Doğru* and then *Türk Sözü* for the young people and the ones who tried to enlighten public.

During the tragic years of the Balkan and World War I, every other day was worse than the previous ones, conscious Turkish intellectuals carried out the task that they had put into history honourably by working with many other associations, magazines and newspapers.

Every effort of Turkish Hearths in this process is an epic.

One of the prominent Islamic magazines of those days, *Sırat-ı Müstakim (Sebilürreşat)* also supported the same national struggle with news and commentaries about the Turkishness outside Turkey.

Most of our 21st century intellectuals did not inherit the admirable aspects of the 20th century intellectuals but their diseases. They are diseased... They supported the side which is not in favour of Turk in every issue... They are diseased... Their disease originates from mosaicism. The mosaicism virus has so penetrated the brains and blood of some of our intellectuals that that they are deprived of the ability to think nationally. When they argue, the first thing they say is the bragging that Turkey is a mosaic.

There are those who think that ignoring Turkishness is the condition of being Muslim, and there are also illiterate people on the TV who claim that the food which they make belong to certain minority, without any relation. Actually, there are enough treacherous politicians and ignorant professors to say that “There is no such thing as a Turk”. All these malfunctions are from the mosaicism disease.

But the darkest moment of darkness is the messenger of the dawn. The dawn is close to dismantling.

Nâzım H. POLAT

Ankara - 1 December 2018

NOTE:

1. The technical fault has been corrected on the website of the journal (www.tubar.com.tr).
2. TÜBAR, from the 45th issue will be entrusted Prof. Dr. Hikmet KORAŞ and Assoc. Prof. Ramis KARABULUT.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ ÖĞRENEN KAZAKLARIN RUSÇA ETKİSİYLE YAPTIKLARI YANLIŞLAR

Dr. Öğr. Üyesi Erdal AYDOĞMUŞ*

ÖZ: Sovyetler Birliğinin yıkılmasının ardından bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkmasıyla beraber doğal olarak Türk soylulara Türkiye Türkçesi öğretimi daha da yaygın hale getirilmiştir. Türk soylulara Türkiye Türkçesi öğretiminin başlamasıyla, yabancılara Türkçe öğretimi ile Türk soylulara Türkiye Türkçesi öğretiminin farklı metotlara dayandırılarak yapılması gerekliliği saptanmıştır. Türk soyluların konuşmuş oldukları Türk lehçeleri ile Türkiye Türkçesinin aynı dil ailesine mensup olmaları, ortak sözcükler vs. konular Türk soylulara Türkiye Türkçesi öğretiminde farklı bir yol izlenilmesi gerektiğinin bir göstergesidir. Sovyetler Birliği döneminde Rusçanın ön plana çıkartılıp Türk lehçelerinin ikinci planda yer almasına yönelik birtakım çalışmalar yapılmıştır. Dil politikaları gerçekleştirilmiştir. Bunların sonucu olarak da Rusçanın Türk lehçelerine etki ettiği görülmektedir. Özellikle de Rusçadaki bazı kalıp ifadelerin Türk lehçelerine olan tesiri fark edilmektedir. Rusçanın etki ettiği Türk lehçelerinden bir tanesi Kazak Türkçesidir. Sovyetler Birliği döneminde uygulanan dil politikalarından dolayı Kazak Türkleri tarafından Türkiye Türkçesi öğrenilirken Rusçanın izleri görülmekte ve hedef kitle tarafından Türkiye Türkçesi öğreniminde yanlışlar yapılmaktadır. Bu çalışmada Rusçanın Kazak Türkçesine etkisinden dolayı Kazak Türklerinin Türkiye Türkçesi öğrenimleri sırasında yaptıkları yanlışlar tespit edilmiştir. Yapılan yanlışlar başlıklar halinde verilmiş ve doğru kullanım şekilleri gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretimi, Rusçanın Türk lehçelerine etkisi, Kazak Türkçesi.

* Ardahan Üniversitesi İBEF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
erdalaydogmus40@gmail.com

Gönderim Tarihi: 06.05.2018 Kabul Tarihi: 31.10.2018

The Mistakes Made by Kazakh Learners with The Influence of Russian Language in Learning Turkey Turkish

ABSTRACT: After the collapse of the Soviet Union, independent Turkic Republics emerged and teaching Turkey Turkish to Turkic origins became more widespread naturally. Starting to teach Turkey Turkish to Turkic origins, it is determined that teaching Turkey Turkish to foreigners and Turkic origins necessitate different teaching methods. The fact that Turkish dialects spoken by Turkic origins and Turkey Turkish belong to the same linguistic family and they have common vocabulary and etc. are the indications that a different path must be followed in teaching Turkey Turkish to Turkic origins. During the Soviet Union period, a number of studies were carried out in order to get Russian to the forefront and the Turkish dialects to take place on the second plan. Language politics have been realized. As a result, it appears that Russian influenced Turkish dialects. Especially, some expressions in Russian have the effect on Turkish dialects. One of the Turkish dialects influenced by the Russian is Kazakh Turkish. Because of the language policy implemented during Soviet Union, the traces of Russian are seen and certain mistakes are made in the learning process of Turkey Turkish by Kazakh Turks. In this study, the mistakes made by Kazakh Turkish with the influence of Russian language in learning Turkey Turkish have been identified. The mistakes made are given in titles and the correct usage patterns are shown.

Keywords: Turkish teaching, the effect of Russian on Turkish dialects, Kazakh Turkish.

Giriş

Ana dil olarak Türkçenin eğitimi ve öğretimi geçmişten beri yapılmaktadır. Türkçe öğretiminin yapılması dünyanın dört bir yanında açılan birçok kurum vasıtasıyla günümüzde daha profesyonel olarak ve yaygınlaşarak yapılmaya devam etmektedir.

Türkçenin yabancılara öğretiminin yapılması Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Çünkü Türk soyluların konuştukları lehçe ile Türkiye Türkçesinin aynı dilin lehçeleri olması elbette yabancılara Türkçe öğretimi ile Türk soylulara Türkçe öğretimi arasında metot farklılıklarının olması gerektirmiştir.

Günümüzdeki bağımsız Türk Cumhuriyetleri ile geçmişten gelen tarih birliği, dil birliği, kültür birliği vs. unsurlardan dolayı Türk soylulara Türkçenin öğretimi sırasında yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye Türkçesi dilbilgisinin

öğretiminden, ders materyallerinin seçimine, ders materyallerinin seçiminden, okutulacak olan metinlere kadar Türk soylulara yönelik bir Türkçe öğretimi yapılması kaçınılmaz olmuştur.

Yukarıda da belirtildiği gibi Türk soylularla olan birçok bağdan dolayı derste okutulacak olan metinlerin ortak tarihten alınması, dilbilgisinin anlatımında ortaklıkların bilinmesiyle farklı bir metotla anlatılması gerekliliği doğmuştur.

Türk soylulara Türkçenin öğretiminde uygulanan metotlarla ilgili kısaca şu örnekler verilebilir. Türkiye Türkçesi ile Türk lehçelerindeki ortak olan sözcüklerden yola çıkılarak hedef kitleye dersin anlatılması hedef kitlenin derse olan ilgisini artırmaktadır. Böylelikle hedef kitlenin dil öğrenimindeki kaygılarının da önüne geçilmesi sağlanmaktadır.

Türk soylulara Türkiye Türkçesinin eğitimi ve öğretiminde uygulanan metotlardan bir diğeri de Türkiye Türkçesiyle diğer Türk lehçelerindeki ortak dilbilgisi kurallarının hedef kitleye sezdirilmesidir.

Türk soyluların konuşmuş oldukları Türk lehçeleri ile Türkiye Türkçesinin aynı dilin lehçeleri olması Türkiye Türkçesi öğreniminde kolaylık sağlaması gerekirken bazen bu durumun tam tersi olduğu görülmektedir. Örneğin aynı dili konuşan Türk soyluların konuştukları lehçe ile Türkiye Türkçesi arasındaki dil bilgisel ortaklıklar başta olmak üzere sözcüklerindeki yalancı eşdeğer kelimeler vs. hedef kitle tarafından yanlışlar yapılmasına neden olmaktadır.

Çalışmanın asıl konusu olan Kazak Türkçesinin Rusçadan etkilenmesinden dolayı Kazakların Türkiye Türkçesi öğreniminde Rusçadan doğrudan çeviri yaparak yaptıkları birtakım yanlış DA dikkat çekmektedir.

Elbette her dil başka bir dilden etkilenir. Tarih boyunca da böyle olmuştur. Tarihi işbirlikleri, işgaller, dostluklar, komşuluklar gibi sonuçlardan dolayı diller birbirlerinden etkilenmiştir. İşte Türk lehçelerinin de Rusçanın etkisi altında kalmasıyla Türk lehçeleri Rusçadan etkilenmiş ve bu etkinin sonucu olarak da Türk soyluların Türkiye Türkçesi öğreniminde Rusçanın sıkıntılara sebep olduğu görülmektedir.

İnsanların bir arada yaşama zorunluluğu, dil ilişkilerinin temelini oluşturur. Farklı dillere sahip olan insanlar, bir arada yaşamak zorunda kalınca veya çeşitli sebeplerle münasebette

bulununca karşılıklı olarak dilleri birbirinden etkilenir. Geçmişteki savaşlar, göçler, kültürel etkileşimler, aynı medeniyete dâhil olma gibi sebeplerle birlikte günümüzdeki teknolojik gelişmelere bağlı olarak iletişim araçlarının yaygınlaşması dil ilişkilerini hızlandırmıştır. (Alkaya, 2007: 41).

Türk dünyasının tamamı göz önüne alındığında, bugün dünya Türklüğü içinde Türkiye Türklerinin dışında, diğer Türk boylarının tamamının iki dilli olduğu görülmektedir. Dünya üzerindeki Türkler, kendi ana dillerinin yanı sıra, yaşadıkları yerlere bağlı olarak, Rusça, Arapça, Farsça, Çince, Bulgarca, Yunanca, Sırpça, Almanca, Fransızca, İngilizce gibi bir dili, ikinci dil olarak kullanmaktadırlar. Bu durum da bu bölgelerdeki Türkçeyi daha çok yabancı dillerin tesirine maruz bırakmakta, hatta Türkçenin zamanla ikinci plana atılmasına yol açmaktadır. (Alkaya, 2007: 42).

Türk lehçelerinin Rusçadan etkilenmeye başlaması Çarlık Rusya'sı dönemine kadar gitmektedir. Sovyetler Birliği döneminde bu etki daha da artarak Rusçanın Türk lehçelerinin önüne geçmesi için yapılan dil politikalarına hız verilmiştir.

Çarlık Rusya'sı döneminde Kazak topraklarının Rus istilasına uğramasıyla birlikte, nüfusu Ruslaştırma, dili Rusçalaştırma siyaseti uygulanmaya başlanır. Bu siyaset, SSCB döneminde daha da sistemli biçimde yürütülür ve büyük ölçüde başarıya da ulaşır. (Kınacı, 2010: 1306).

Sovyet devri Kazakistan'ında, Kazakistan'a yapılan yoğun Rus göçü nedeniyle oluşan yeni demografik yapı ve Sovyetler Birliği'nin "Ulus Dilini Merkezileştirme" yani Ruslaştırma siyaseti nedeniyle Kazak Türkçesi Rusça'nın yanında ikinci planda kalır. (Kınacı, 2010: 1311).

Rusçadan yapılan tercümelere, özellikle kelime grubu düzeyindeki kurum, kuruluş adları, her türlü kavram karşılıkları ve hatta günlük hayatta sık kullanılan bazı kalıplaşmış ifadeler Rusçadaki yapıya benzetilerek Kazak Türkçesine aktarılmıştır. (Karaca, 2010: 1193).

Kültür, sosyal hayat, iktisat, tarih ve coğrafya ile ilgili etkenler dillere yeni kavramlar ve düşünceler kazandırmaktadır. Topuluklar arasındaki ilişkiler, birlikte yaşam sonucu etkilenmeler sırasında dillere alıntı unsurlar girmektedir. Her dilin söz varlığında bu tür unsurların bulunması kaçınılmaz olmuştur. (Nuriahmetova, 2014: 335).

Rusçadan Kazakçaya geçen kelimelerle ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar arasında Oktay Selim Karaca'nın "*Kazak Türkçesinde Sözdizimi Düzeyinde Rusça Etkisi*" (2010) ve Emine Atmaca'nın "*Kazak Türkçesinin Söz Varlığındaki Rusça Alıntılar Ve Ses Değişmeleri*" (2012), adlı çalışmaları bulunmaktadır.

Bir de Rusçanın diğer Türk lehçelerine olan etkisiyle ilgili Mehmet Özeren'in "*Kırgız Türkçesindeki Rusça Alıntı Sözcükler Ve Bu Sözcüklerdeki Ünsüz Olayları*" (2010), Ayşe Nuriahmetova'nın "*Günümüz Kırgız Türkçesinde Rusça Unsurlar*" (2014) ve Ercan Alkaya'nın "*İki Dillilik Ve Rusçadan Tatar Türkçesine Geçen Kavram Tercümeleleri*" (2007) adlı çalışmaları vardır.

Kazaklara Türkiye Türkçesi öğretimi ile ilgili bazı çalışmalar da yapılmıştır. Oğuzhan Yılmaz'ın "*Türkiye Türkçesi Öğrenen Kazakistanlıların Karşılaştıkları Sorunlar*", Erdem Kumsar ve İbrahim Kaplankıran'ın "*Kazakların Türkiye Türkçesi Öğreniminde Yaptıkları Yanlışlıklar ve Bu yanlışlıkların Düzeltilmesine Yönelik Öneriler*", Cemal Özdemir ve Mustafa Arslan'ın "*Öğretmen Görüşüne Göre Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kazak Öğrencilerin Karşılaştıkları Sorunlar*" adlı çalışmalar yapılmıştır.

Yöntem

Çalışmada Ardahan Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÖMER)'nde Türkiye Türkçesi öğrenen Kazakların Türkiye Türkçesi öğreniminde Rusçanın Kazak Türkçesine olan etkisinden dolayı yaptıkları yanlışlar ele alınarak yapılan yanlışlar konularına göre başlıklar hâlinde verilmiştir. Yapılan yanlışların doğru şekilleri de örneklerle gösterilmiştir.

Çalışmada verilen yanlışlar öğrencilerin ders esnasındaki (okuma anlama, yazılı anlatım, sözlü anlatım) etkinliklerinden, ödevlerinden ve sınav kâğıtlarından tespit edilmiştir.

Bulgu ve Yorumlar

Kazaklar Türkiye Türkçesi öğrenirken Rusçanın Kazak Türkçesine olan etkisinden dolayı yanlışlar yapmaktadır. Rusların Türkistan Coğrafyasını işgal etmeleri sonucu Türk lehçeleri Rusçadan etkilenmiştir. Rusçanın tesiri zaman geçtikçe daha da artmıştır.

Kazaklar da bu durumdan etkilenmişler ve Rusçanın bazı özellikleri alınarak Kazak Türkçesinde kullanılmaya başlanılmıştır.

Bunun doğal sonucu olarak Kazaklar tarafından Türkiye Türkçesi öğreniminde Rusça kaynaklı yanlışlar yapıldığı tespit edilmektedir.

Özellikle kalıp ifadelerde yanlışlar yapılmaktadır. Kalıp ifadeler Rusçadaki şekliyle Kazak Türkçesine aktarıldığından Türkiye Türkçesi konuşurken ve yazarken doğrudan Rusça mantıkla çeviri yapıldığı görülmektedir.

Örneğin, Rusça “*Очен болиое спосибо. / Оçен болşое sposibo.*” cümlesi Kazak Türkçesinde “*Үлкен (зор) рақмет. / Ülken (zor) raqmet.*” şeklinde söylenilmektedir. Hedef kitlenin Türkiye Türkçesiyle “*Çok teşekkür ederim.*” demesi gerekirken, Rusçanın etkisiyle “*Büyük teşekkür ederim.*” şeklinde ifade kullandıkları görülmektedir.

Türkiye Türkçesindeki “*Çok teşekkür ederim.*” cümlesinin Rusçadaki karşılığı “*Büyük teşekkür ederim.*” şeklindedir. Rusçanın etkisiyle hedef kitle tarafından hem yazarken hem de konuşurken belirtilen cümle yanlış kullanılmaktadır.

Kazakların Türkiye Türkçesi öğreniminde Rusçanın etkisiyle yaptıkları yanlışlar aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir:

1. Kutlama İfadeleri
2. İzin İsteme
3. Kişi Hakkında Sorulan Sorular
4. Telefon Görüşmelerinde Kullanılan Kalıp İfadeler
5. Hal Hatır Sormada Kullanılan İfadeler
6. Fiyat sorulurken kullanılan kalıp ifadeler
7. Saatlerin Söylenişinde Kullanılan Kalıp İfadeler

1. Kutlama İfadelerinde Görülen Yanlışlar

Kutlama ifadeleri Rusçadan Kazak Türkçesine birebir aktarılmaktadır. Rusçadaki s (ile) edatı Kazak Türkçesindeki “men / ben / pen” ile karşılanır. Aşağıda verilen örneklerden de görüldüğü üzere tercüme edildiğinde anlam bozukluğu ortaya çıkmaktadır.

Rus. С днем рождения! S dnem rojdeniya.

(İle doğum günü.)

KT. Туған күніңізбен./ Tuvğan küniñizben.

(Doğum gününüzle.)

YK Doğum gününüzle.

DK Doğum gününüz kutlu olsun. / Doğum gününüzü kutlarım.

*

Rus. С праздником! S prazdnikom.

(İle bayramınız.)

KT. Мейрамыңызбен/ Меураміңізбен.

(Bayramınızla.)

YK Bayramınızla.

DK Bayramınız kutlu olsun.

*

Rus. С новым годом! / S novim godom.

(İle yeni yılınız.)

KT. Жаңа жылыңызбен/ Жаңа жіліңізбен.

(Yeni yılınızla.)

YK Yeni yılınızla.

DK Yeni yılınız kutlu olsun. / Yeni yılınızı kutlarım.

*

Rus. Поздравляю с днем рождения! / Pozdravlyayu s dnem rojdeniya.

(Kutluyorum ile doğum günü.)

KT. Туған күніңізбен құттықтаймын. / Tuvğan küniñizben quttıqtaymın.

(Doğum gününüzle kutluyorum.)

YK Doğum gününüzle kutluyorum.

DK Doğum gününüz kutlu olsun.

*

Rus. С праздником вас! Поздравляю! / S prazdnikom vas! Pozdravlyayu!

(İle bayramınız sizi kutluyorum.)

KT. Мейрамыңызбен, құттықтаймын! / Меураміңізбен, quttıqtaymın.

(Bayramınızla kutluyorum.)

YK Bayramınızla kutluyorum.

DK Bayramınız kutlu olsun. /Bayramınızı kutlarım.

*

Rus. Поздравляю с новым годом! / Pozdravlyayu s novim godom.

(Kutluyorum ile yeni yıl.)

KT. Жаңа жылыңызбен құттықтаймын. /Jaña jılıñızben quttıqtaymın.

(Yeni yılınızla kutluyorum.)

YK Yeni yılınızla kutluyorum.

DK Yeni yılınız kutlu olsun. /Yeni yılınızı kutlarım.

2. İzin isteme İfadelerinde Görülen Yanlıklar

İzin isteme cümlelerinde de Rusçanın etkisiyle karşılaşılmaktadır. İzin isteme cümleleri Rusça “mojno” (mümkün) kelimesinden yola çıkarak Kazak Türkçesine çevrilmektedir. Türkiye Türkçesinde ise “izin isteme” yeterlik fiiliyle yapılmaktadır. Anadili Kazak Türkçesi olan hedef kitle tarafından “izin isteme” cümlelerinde “mojno” (mümkün) kelimesi kullanılmaktadır.

Rus. Можно у вас спросить? / Mojno vas sprosit?

(Olur mu sizden sormak?)

KT. Сізден сұрауға бола ма? / Sizden surauvğa bola ma?

(Sizden sormaya olur mu?)

YK Sizden sormaya olur mu?

DK Size soru/ bir şey sorabilir miyim?

*

Rus. Можно войти? / Mojno voyti?

(Olur mu girmek?)

KT. Кіруге бола ма? / Kiruvge bola ma?

(Girmeye olur mu?)

YK Girmeye olur mu?

DK Girebilir miyim?

*

Rus. Можно (ли) пойти вместе с вами? / Mojno li pouyti vmeste s vami?

(Olur mu gitmek beraber ile sizin?)

KT. Сізбен бірге барсам бола ма? / Sizben birge barsam bola ma?

(Sizinle birlikte varsam olur mu?)

YK Sizinle birlikte varsam olur mu?

DK Sizinle birlikte gidebilir miyim?

*

Rus. Извините, можно с вами познакомиться? / İzvinite, mojno s vami poznakomitsya?

(Affedersiniz, olur mu ile sizin tanışmak?)

KT. Кешіріңіз, сізбен танысуға бола ма? / Keşiriñiz, sizben tanısvuğa bola ma?

(Affedersiniz, sizinle tanışmaya olur mu?)

YK Affedersiniz, sizinle tanışmaya olur mu?

DK Sizinle tanışabilir miyiz?

3. Kişi Bilgi İçeren Soru ve İfadelerdeki Yanlılar

Kişilere yaşı, mesleği, medeni durumu gibi sorulan soruların cevaplanmasında Rusçanın etkisi görülmektedir. Bu tür ifadelerde de Rusçadan Türkiye Türkçesine çevrildiği için hatalar yapılmaktadır.

Rus. Сколько вам (тебе) лет? /Skolko vam (tebe) let?

(Kaç size (sana) yaş?)

KT. Сіздің (сенің) жасың қаншада? / Sizdin (senin) jasıñ qañşada?

(Sizin yaşınız kaçta?)

YK Sizin yaşınız kaçta?

DK Siz kaç yaşındasınız?

*
Rus. Мне 18 (восемнадцать) лет. / Мне 18 let.

(Bana 18 yaş.)

KT. Мен 18 жастамын. / Men 18 jastamın.

(Ben 18 yaştauyım.)

YK Ben 18 yaştauyım.

DK Ben 18 yaşındauyım.

*
Rus. Сколько лет сестренке? / Skolko let sestrenke?

(Kaç yaş kız kardeşinize?)

KT. Қарындасыңның жасы қаншада? / Qarındasıññıñ jası qañşada?

(Kız kardeşinin yaşı kaçta?)

YK Kız kardeşinin yaşı kaçta?

DK Kız kardeşin kaç yaşında?

*

Rus. Сестренке 8 (восемь) лет. / Sestrenke 8 let.

(*Kız kardeşime 8 yaş.*)

KT. Қарындасым 8 жаста. Qarındasım 8 jasta.

(*Kardeşim 8 yaşta.*)

YK Kız kardeşim 8 yaşta.

DK Kız kardeşim 8 yaşında.

*

Rus. Нет, я не замужем (не женат) / Net, ya ne zamujem

(*Hayır, ben değil evli./ Değil evli.*)

KT. Жоқ, мен отбасын құрмағанмын. / Joq, men otbasın qurmağanmın.

(*Hayır, ben aile kurmadım.*)

YK Hayır, ben aile kurmadım.

DK Hayır, ben evli değilim.

*

Rus. Кем вы работаете? / Кем vı rabotayite?

(*Kim olup siz çalışıyorsunuz?*)

KT. Кім болып жұмыс істейсіз? / Kim bolıp jumıs istey-siz?

(*Kim olup çalışıyorsunuz?*)

YK Kim olup çalışıyorsunuz?

DK Ne iş yapıyorsunuz?

*

Rus. Я физик. / Ya fizik.

(*Ben fizik.*)

KT. Мен физикпін. / Men fizikpin.

(*Ben fiziğim.*)

YK Ben fiziğim.

DK Ben fizikçiyim.

4. Telefon Görüşmelerindeki Kalıp İfadelerin Kullanımındaki Görülen Yanlışlar

Kazak Türkçesinde telefon görüşmelerinde sorulan sorular ve verilen cevaplarda Rusçanın izleri görülmektedir. Bu tür ifadeler Rusçadan Kazak Türkçesine birebir tercüme edilmektedir. Telefon görüşmelerindeki hitaplarda işaret zamiri sık kullanılmaktadır.

Rus. Алло, это кто? / Alo, eto kto?

(Allo, bu kim?)

КТ. Ало, бұл кім екен? / Alo, bul kim eken?

(Allo, bu kimmiş?)

ҮК Alo, bu kimmiş?

ДК Alo, kiminle görüşüyorsunuz? / Alo, kimsiniz?

*
Rus. Это Танат. / Eto, Tanat

(Bu Tanat.)

КТ. Бұл Танат. / Bul Tanat.

(Bu Tanat.)

ҮК Bu Tanat.

ДК Ben Tanat'ım.

*
Rus. Мерием, это ты? / Meryem, eto ti?

(Meriem, bu sen?)

КТ. Мерием, бұл сенбісің? / Meriem, bul senbisin?

(Meriem, bu sen misin?)

ҮК Meriem bu sen misin?

ДК Meriem sen misin?

5. Hal Hatır Sorma İfadelerinin Kullanımında Görülen Yanlılar

Hal hatır sorma ifadelerinde de Kazak Türkçesine Rusçanın etkisi fazlasıyla görülmektedir. Bu tür ifadelerin Rusçadan Kazak Türkçesine tercüme edilerek geçtiği anlaşılmaktadır.

Rus. Как жизнь? / Kak jizn?

(Nasıl hayat?)

КТ. Қалың қалай?

(Hayatın nasıl?)

ҮК Hayatın nasıl?

ДК Hayat nasıl gidiyor?

*
Rus. Какие новости? / Kakiye novosti?

(Nasıl haberler?)

КТ. Не жаңалық? / Ne jañalıq?

(Ne yenilik?)

ҮК Ne yenilik?

DK Ne var, ne yok, ne haber?

*
Rus. Как (успехи) в школе? (какие новости в школе?) /
Как в школе?

(Nasıl (başarılar) da okul? Nasıl yenilik da okul?)

KT. Мектепте қалай? / Mektepte qalay?

(Okulda nasıl, okulda nasıl yenilik var?)

YK Okulda nasıl, okulda nasıl yenilik var

DK Okulda ne var, ne yok?

*
Rus. Ты где ходишь? / Tı gde hodiş?

(Sen nerede yürüyorsun?)

KT. Қайда жүрсің? / Qayda жүrsin?

(Nerede yürüyorsun?)

YK Nerede yürüyorsun?

DK Neredesin?

6. Fiyat Sorulurken Kullanılan Kalıp ifadelerin Kullanımında Görülen Yanlıklar

Hedef kitlenin Türkiye Türkçesi öğrenirken “karşılıklı konuşma” etkinliklerinde alışveriş ortamında bir şeyin fiyatını sorarken kullanılan ifadelerde Rusçanın etkisinde kaldıkları görülmektedir.

*
Rus. Сколько стоит? / Skolko stoit?

(Kaç duruyor?)

KT. Қанша тұрады? / Qanşa turadı?

(Kaç lira duruyor?)

YK Kaç lira duruyor?

DK Kaç lira?

*
Rus. Сколько это стоит? / Skolko eto stoit?

(Kaç bu duruyor?)

KT. Бұл қанша тұрады? / Bul qanşa turadı?

(Bu kaç lira duruyor?)

YK Bu kaç lira duruyor?

DK Bu kitabın fiyatı ne kadar?

*
Rus. Эта книга стоит очень дорого. / Eto kniga stoit oçen dorogo.

(Bu kitap duruyor çok pahalı.)

КТ. Бу кітеп қымбат тұрады.

(Bu kitap pahalı duruyor.)

ҮК Bu kitap pahalı duruyor.

ДК Bu kitap pahalı.

7. Saatlerle İlgili İfadelerde Görülen Yanlılar

Kazak Türkçesinin “saatin kaç olduğunun soruluş şeklinde ve verilen cevaplarda” da Rusçadan etkilendiği görülmektedir. Saatlerle ilgili ifadeler Rusçadan Kazak Türkçesine çevrilmektedir. Dolayısıyla hedef kitle tarafından Türkiye Türkçesi ile iletişim kurulduğunda yanlı yapılmaktadır.

Rus. Который час? (Сколько время?) / Kотору ças?

(Hangi saat? / Kaç vakit?)

КТ. Сағат қанша болды? / Sağat qanşa boldı?

(Sağat kanşa oldu?)

ҮК Saat kaç oldu?

ДК Saat kaç?

Rus. Пять минут десятого. (9.05 или 21.05) / Pyat minut desyatogo.

(Beş dakika onun.)

КТ. Төрттен он минут кетті. / Törtten on minut ketti.

(Dörtten on dakika gitti.)

ҮК Dörtten on dakika gitti.

ДК Dördü on geçiyor.

Rus. Без десяти три. (2.50 или 14.50) / Bez desyati tri.

(Değil ona üç..)

КТ. Үшке он минут қалды. / Üшке on jeti minut qaldı.

(Üçe on dakika kaldı.)

ҮК Üçe on dakika kaldı.

ДК Üçe on var.

Yukarıdaki başlıklar hâlinde verilen örnekler dışında da Rusçadan çeviri yoluyla Kazak Türkçesine geçmiş bazı ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadelerin Türkiye Türkçesiyle kullanımında da bazı yanlılar yapıldığı görülmektedir.

Rus. Вы первый раз в Казахстане? / V1 perviy raz v Kazahstane?

(Siz birinci kez Kazakistan'a?)

KT. Қазақстанға бірінші рет келуіңіз бе? / Kazakstanga birinşi ret keluviñiz be?

(Kazakistan'a birinci defa mı geldiniz?)

YK Kazakistan'a birinci defa mı keldiniz?

DK Kazakistan'a ilk defa mı geldiniz?

*

Rus. Большое спасибо! (Благодарю) /Bolsoye spasibo.

(Büyük teşekkür.)

KT. Үлкен (зор) рақмет. / Ülken (zor) raqmet.

(Büyük teşekkür ederim.)

YK Büyük teşekkür ederim.

DK Çok teşekkür ederim.

*

Rus. Блюда турецкой кухни очень разнообразная! / Blyuda turetskoy kuhni oçen raznoobraznaya.

(Yemek Türkçe mutfak çok çeşitli.)

KT. Türikşe tağamdarı öte dämdi.

(Türkçe yemekler çok lezzetli.)

YK Türkçe yemekler çok lezzetli.

DK Türk yemekleri çok lezzetli.

*

Rus. Счастливого пути! / Şçastlivogo puti!

(Mutlu yollar.)

KT. Жолыңыз болсын! / Jolıñız bolsın.

(Yolunuz olsun.)

YK Yolunuz olsun.

DK Yolunuz açık olsun.

Sonuç

Kazak Türkleri, coğrafi ve siyasi sebeplerden dolayı Çarlık Rusya'sı ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Döneminde Ruslarla temas hâlinde ve hatta bürokratik resmi işlemlerde tamamen içiçedirler. Bu durumdan dolayı Kazak Türkleri için Rusça bilmek / öğrenmek kaçınılmaz olmuştur. Hatta bir dönem siyasi ve

idari tasarruflarla Rusça, Kazak Türkçesinin önüne geçirilmiş, Kazak Türkçesi ikinci dil hâline getirilmiştir. Eğitimde, iş hayatında, devlet dairelerinde yapılan resmi işlemlerde vs. yerlerde Rusçayla karşılaşıldığı için Rusçanın Kazak Türkçesine etki etmesinin önüne geçilememiştir.

Bununla birlikte Rusçanın Kazaklar arasında Kazak Türkçesinden daha yoğun olarak kullanılması, Kazak Türkçesinin tamamen unutulduğu ve hiç konuşulmadığı anlamına gelmemektedir. Kazak Türkleri arasında, ana dilleri yanında Rusça ile birlikte iki dilliğin ortaya çıktığı görülmektedir. İki dilliğin ortaya çıkmasıyla beraber yukarıda başlıklar hâlinde verilen –günlük hayatın gereği olarak yapılan- bazı konuşma ifadelerinde Rusçanın etkili olduğu, söz konusu ifadelerin Rusça düşünülerek Kazak Türkçesine aktarıldığı görülmektedir.

Sovyetler Birliği Döneminde uygulanan “Dil Siyaseti”nden dolayı Kazak Türkçesi dışında –doğal olarak- diğer Türk lehçelerinin de Rusçadan etkilendiği bilinmektedir. Sovyet rejimi döneminde uygulanan dil politikalarının asıl amacı, bütün Türk soylular arasında Rusçanın ana dil hâline getirilmesi Türk halklarının kendi dilleriyle bağlarının koparılmasıdır. Bu projeye tam olarak sonuç alındığı söylenemese de Ruslar ve Rusça lehine belli bir başarı elde edildiği muhakkaktır. Ancak Kazakistanın bağımsızlığından sonra değişen siyasi şartlar, hatalı mevcut durumun düzeltilmesini gerektirmektedir.

Rusçanın Kazak Türkçesine olan etkisi, Kazakların Türkiye Türkçesi öğrenimleri sırasında da görülmektedir. Türkiye Türkçesi öğrenen Kazakların sıkça Rusça kaynaklı hatalar yapmasına neden olmaktadır. Türkiye Türkçesi öğretimi yapanlar için söz konusu hataların önüne geçilmesinde bu çalışmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kısaltmalar

Rus. Rusça

KT. Kazak Türkçesi

YK Yanlış kullanım

DK Doğru kullanım

KAYNAKLAR

- ALKAYA, Ercan (2007), İki Dillilik Ve Rusçadan Tatar Türkçesine Geçen Kavram Tercümeleleri, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2 Spring, s. 41-53.
- ARSLAN, Mustafa, ÖZDEMİR, Cemal (2018), Öğretmen Görüşüne Göre Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kazak Öğrencilerin Karşılaştıkları Sorunlar, *İdil*, 2018, cilt / volume 7, sayı / issue 41, s. 15-22.
- ATMACA, Emine (2012), Kazak Türkçesinin Söz Varlığındaki Rusça Alıntılar Ve Ses Değişimleri, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, s. 275-298.
- BİÇER, Nurettin (2012), Hunlardan Günümüze Yabancılara Türkçe Öğretimi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 1/4, s. 107-133.
- DEMİRCAN, Ömer (2005), *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri*, İstanbul: D R Yayınları.
- DUMAN, Asiye (2003), Türk Soylulara Türkiye Türkçesi Öğretiminde Metin Seçimi, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR) -XIII-/ Bahar*, s. 151-163.
- ERDOĞAN, Erol (2015), Türk Dillilere Türkiye Türkçesi Öğretiminde Karşılaşılan Başlıca Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Uluslararası Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Sempozyumu: Türk Dillilere Türkiye Türkçesi Öğretimi Adlı Sempozyumda Sunulan Bildiri*, s. 1-18, Erzurum.
- ERGİN, Muharrem (1990), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- KAPLANKIRAN, İbrahim, KUMSAR, Erdem, (2016), Kazakların Türkiye Türkçesi Öğreniminde Yaptıkları Yanlışlıklar ve Bu Yanlışlıkların Düzeltmesine Yönelik Öneriler, *Diyalektolog*, 2016, Sayı 12, s. 81-103.
- KARACA, Oktay Selim, (2010), Kazak Türkçesinde Sözdizimi Düzeyinde Rusça Etkisi, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/2 Spring, s. 1192-1209.
- KINACI, Cemile, (2010), Sovyetlerden Günümüze Kazakistan'da Kazak Dilinde Eğitim Politikaları, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/4, s. 1304-1319.

- NURİAHMETOVA, Ayşe, (2014), Günümüz Kırgız Türkçesinde Rusça Unsurlar, *The Journal Of Academic Social Science Studies*, Sayı: 27, s. 333-347.
- ÖZEREN, Mehmet (2010), Kırgız Türkçesindeki Rusça Alıntı Sözcükler ve Bu Sözcüklerdeki Ünsüz Olayları, *ZFWT*, Vol. 2, No. 2, s. 227-241.
- YILMAZ, Oğuzhan, (2015), Türkiye Türkçesi Öğrenen Kazakistanlıların Karşılaştıkları Sorunlar, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR) - XXXXVII-/2015- BAHAR*, s. 257-275.

TEMSİLİYETLER BAĞLAMINDA AHMET MİTHAT EFENDİ’NİN ROMANLARINDA “İNGİLİZ”, “İNGİLİZLİK” ve “İNGİLTERE”*

Dr. Öğr. Üyesi Serap ASLAN COBUTOĞLU**

Öz: Bu çalışmada 19. yüzyıl Tanzimat dönemi yazarlarından Ahmet Mithat Efendi’nin romanlarında “İngiliz”, “İngilizlik” ve “İngiltere” kavramlarının nasıl yansıtıldığı, İngiltere ile Osmanlı Devleti’nin sosyal, kültürel ve siyasi ilişkilerinin bir “toplum mühendisi” olan yazarın roman metinlerinde hangi cepheleriyle işlendiği, temsiliyetler ve genellemeler noktasında İngiliz, İngilizlik ve İngiltere imajının hangi bağlamlarda kurulduğu üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte yazarın romanlarındaki İngilizlerin Müslüman-Türk unsurunu nasıl gördüğü, bu bakışa yazarın hangi noktalarda müdahale ettiği bahsine de değinilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, İngiltere, İngiliz, İngilizlik, Osmanlı, Osmanlılık, Müslüman-Türk, coğrafya

“British”, “Britishness” and “Britain” In the Context of Representativeness In the Novels of Ahmet Midhat Efendi

ABSTRACT: In this study, it is emphasized that how the concepts of “British”, “being British” and “Britain” were reflected in the novels of Ahmet Mithat Efendi who is the nineteenth centu-

* Bu çalışma 12-15 Mayıs 2015 tarihleri arasında Hacettepe Üniversitesi’nde düzenlenen *British and Turkish Literary and Cultural Interactions* adlı sempozyumda “Temsiliyetler Bağlamında Ahmet Midhat Efendi’nin Romanlarında İngiliz, İngilizlik ve İngiltere” başlığıyla sunulmuş bildiri metninin genişletilmiş biçimidir.

** Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Böl.
aslanserap34@gmail.com

Gönderim Tarihi: 19.03.2018 Kabul Tarihi:05.11.2018

ry Tanzimat (Reform) Period writer, and how the aspects of the social, cultural and political relationships between Britain and the Ottoman Empire were discussed in the novels of the author who was a “social engineer”, in which context the images of the British, Britishness, Britain were constructed in terms of representativeness and generalizations. In addition, it is tried to focus on how the British people in the author’s novels perceive the element of the “Muslim-Turk” and the points the writer puts forward within that view.

Key Words: Ahmet Mithat Efendi, Britain, British, Britishness, Ottomans, Ottomanism, Muslim-Turk, geography

Giriş

Türk edebiyatının ilk romancılarından Ahmet Mithat Efendi 1844-1912 yılları arasında yaşamıştır. İlk hikâyesi 1870’te yayınlanan yazar, vefatına kadar sürede devamlı eser vermiştir. Bir bakıma “yazı makinesi” olarak anılan yazarın roman, hikâye, tiyatro türünde pek çok eseri bulunmaktadır. Aynı zamanda tarih, coğrafya, din, felsefe, ekonomi, pedagoji, sosyoloji gibi çeşitli konulara dair yazdığı fikrî eserleri de mevcuttur. Ahmet Mithat Efendi “ansiklopedist” bir yazardır. Sadece fikrî eserlerinde değil, kurmaca metinlerinde de sosyal yaşam, çocuk eğitimi, kadın ve kadın hakları, tarih, coğrafya, felsefe, medeniyet gibi pek çok konuyu işler. Bu konu çeşitliliği içinde yazarın eserlerindeki karakterlerin çeşitliliği ve bu karakterlerin coğrafi uzantılarının genişliği dikkat çeker.¹ (Aslan Cobutoğlu, 2014). Buna göre Müslüman unsurların yanı sıra Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Fransızlar ve Ruslar yazarın eserlerindeki yerlerini alırlar. Bu çerçeveyi genişleten unsurlardan biri de İngilizlerdir.

Çalışmanın öncelikli amaçlarından biri İngilizler ve İngiltere’nin on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumunda nasıl görüldüğünden ziyade Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerinden İngiltere ve İngilizlerle ilgili nasıl bir fotoğrafın çıktığının tespitidir. Bu süreçte Ahmet Mithat Efendi’nin ve onun da temsil ettiği Osmanlı-Türk aydınının zihniyet dünyasını göstermesi bakımından yazarın durduğu yer önemlidir. Siyasal tutum bakımından Sultan II. Abdülhamit’e yakın olduğu bilinen yazarın, coğrafi ve tarihî bakımdan İngiltere ile ilgili düşüncelerinin, İngiltere’yi cinsiyet (dişillik)

¹ Ahmet Mithat Efendi’nin hikâye ve romanları üzerine yapılmış coğrafya merkezli çalışmalar için bk. Kefeli, 2006; Bilgiç, 2008; Aslan Cobutoğlu, 2014.

üzerinden tanımlayan tavrının, etnik (ırk ayırımına gitmeksizin) ve kültürel bakımdan İngilizler ve genel İngilizlik hâli hakkında eserlerinden edinilen verilerin toplumsal bilimler için hayli ilgi çekici olacağı muhakkaktır.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında İngilizler, Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler², imparatorluk coğrafyasına dışarıdan gelmiş seyyahlar ve Osmanlı sınırları dışındaki etnik unsurlardan biri olarak yer alırlar. Yani yazarın romanlarında İngiltere ve İngilizler, Osmanlı sınırları içinde ve dışında olmak üzere iki şekilde temsil edilmektedir. Bu çerçevede on dokuzuncu yüzyılda gelişen siyasi olaylar, imzalanan antlaşmalar, gerçekleşen savaşlar, Osmanlı Devleti'nin yeni müttefik arayışları, İngiltere ve Rusya arasında sıkışıp kalan Osmanlı Devleti'nin kaygılarının bu temsile nasıl yansıdığı, bu durumun sosyal ve kültürel hayattaki akisleri ve nasıl bir İngiltere resmi ortaya çıktığının Osmanlı toplumunun nabzını tutan Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri üzerinden okunması mümkündür.

Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında “İngiliz”, “İngilizlik” ve “İngiltere”

Ahmet Mithat Efendi birçok romanında sosyal dünyaya ait bir harita çıkarmaktadır. Bu harita ve yazarın sosyal sınıfları tabi tuttuğu kalıplaştırmalar, kendi dâhil olduğu coğrafyanın yani Osmanlı coğrafyasının sosyal görünümünü diğer coğrafyalarla kıyaslayarak tanımlamasına yardım eder. Bu kıyaslanmanın bir yönü de İngiltere ve İngilizlerdir. Buna göre Ahmet Mithat Efendi, İngilizleri tanıtır ya da tanımlarken onları Fransız, Rus, Osmanlı karşıtlığı ya da beraberliği içinde vermekte, medeni İngiliz - vahşi Amerikalı çatışması, İngiltere - Avrupa, İngiltere - Rusya karşılaştırması düzleminde yararlanmaktadır. Bu bağlamda İngilizleri konumlandırırken yazarın bakışının çift taraflı olduğu söylenebilir. Buna göre İngilizler kimi zaman olumlu/olumsuz eleştirilen kimi zaman da eleştiren konumdadırlar. Kendi fikirlerini kahramanları ağızından yansıttığını bildiğimiz yazar, bazen de bu iş için İngilizleri seçer.

² Yazarın eserlerinde Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler ile ilgili yapılmış bir çalışma ve eserlerindeki yabancı unsurlar ile ilgili bir diğer çalışma için bk. Gökçek, 2006; Gürani Arslan, 1995: 590-600.

Eserlerinde kültürel malzemesini sosyal ilişkiler ağında yakalayan Ahmet Mithat, bakışını farklılıkları göstermek için kullanmıştır. Farklı topluluklar arasındaki hareketli-sabit ve bir diğerine göre değişen sınırlar ve kimliklerden söz eder. Milletleri, etnik unsurları tanımlarken kültürel ve çevresel belirleyiciler ile fiziksel ve biyolojik unsurlar üzerinde durur. Bu bakımdan onun eserlerindeki İngilizler daha çok beşeri yönleri ile vurgulanırlar. Bu çerçevede İngiltere etnik coğrafya, siyasi coğrafya ve kültür coğrafyası görünüşleri ve göndermeleri ile yazarın roman metinlerine yansımaktadır. Yazarın eserlerinde İngilizlerin etnik, sosyal, siyasal, dilsel, dinsel özellikleri verilirken hayat şekilleri, insani özellikleri, âdetleri, yeme-içme, giyecek tercihleri, eğitim konusundaki tutumları ve bilime olan merakları beraberinde verilmiştir.

Fiziksel Özellikler: Ahmet Mithat, eserlerinde İngilizlerin fiziksel özelliklerinden söz ederken herhangi bir ırk sınıflamasına gitmemektedir. Birtakım ortak atıflarla sosyal sistemde ötekilerden ve kendinden ayırdığı “tanımlanabilir gruplardan” söz eder. Bu bakımdan karakteristik görünüş farklılıklarını konuya dâhil eder. Yazarın romanlarında İngiliz kızları genel olarak “fidan boylu”, “beyaz tenli”, “kırmızı çehreli”, “beyaza yakın lepiska saçlı” ve “mavi gözlü”dürler. Bu tür fiziksel özellikler 1876’da yayımlanan *Felâatun Bey ile Rakım Efendi* romanındaki “İngiliz kızları vesse-lam” (s. 48) ifadesiyle bütün İngiliz kızlarına atfedilir. Buna mukabil *Acayib-i Âlem* (1882) romanındaki İngiliz seyyah Miss Haft’ın fiziksel özellikleri üzerinde durmamaktadır. İngiltere, Osmanlı ve Rusya devletleri arasındaki ilişkilere göndermeler içeren romanda, Rus konteslerinin soğuk/beyaz çehresine karşılık İngiliz kadın seyyahın “pembe çehre” (s. 221) sinden söz edilir. Yazar burada Petersburg hanımlarının karşısına İngiliz hanımlarını koyar.

Yazar İngilizlerin fiziksel görünüşlerine dair bilgi verirken İngiltere’nin ikliminin ve coğrafyasının insanlar üzerindeki fiziksel ve biyolojik tesirlerine değinmemekte, ancak bu görünüş farklarının birtakım engeller ortaya çıkaran rolleri üzerinde durmaktadır. Görünüş farklarının ortaya çıkardığı ilk engel evlilik bahsinde kendisini gösterir. *Rikalda Yahut Amerika’da Vahşet Âlemi* (1891) romanında beyaz tenli İngiliz kızı ile bakır tenli Amerika vahşisinin evlenemeyeceği vurgusu yapılır. Evlense de çocukları anneye de babaya da benzemeyecek, ikisine de yabancı birer yaratık olacaklardır.

Beşerî Özellikler: Suphi ve Hicabi adlı iki arkadaşın Rusya ve kuzey memleketlerine seyahatlerinin anlatıldığı *Acayib-i Âlem*

romanında İngilizler daha çok insani vasıfları ve ilgi alanları ile verilirler. Buna göre İngiliz coğrafyasının insanı soğuktur, az konuşur, “tünd ve abüs” (s. 69) tür. Genel olarak sadedirler ve kendilerine mahsus bir “tavr-ı katı” (s. 95) leri vardır. İngilizler içinde şen ve latif birini bulmak zordur. “Sadelik” (s. 84) leri ile ön plana çıkarılan İngiliz kadınları serbest olmakla birlikte İngiliz seyyah Miss Haft'ta görüldüğü gibi onların Fransız ve Rus kadınlarına benzemeyen bir rahatlıkları vardır. Romanda bir mukayeseye göre değerlendirilen İngiliz kadınlarına paralel olarak İngiliz erkekleri de Osmanlı erkekleriyle mukayese edilirler. Bu mukayesenin İngiliz Miss Haft tarafından yapılması ilginçtir. Nitekim Osmanlı erkek seyyahların bakış açısından İngilizleri ve İngiliz kadınlarını tanımlayan yazar, İngiliz kadın seyyah gözünden de Osmanlı erkeklerini tanımlamaktadır. İngiliz erkeklerini Osmanlı erkekleriyle kıyaslayan Miss Haft'a göre İngiliz erkekleri ne kadar eğitilmiş olurlarsa olsunlar Osmanlı erkekleri kadar iffetli ve edepli olamazlar. Burada elbette işaret edilen İngiliz erkeklerinden ziyade Osmanlı erkekleridir.

Mahalli hususiyetlerini koruma noktasında ise İngilizler İtalyan, Fransız ve Almanlardan farksızdırlar. Rusların aksine bilimsel gelişmelerin yanında kendilerine özgü olanı koruyabilmişlerdir. *Acayib-i Âlem* romanında İngiliz seyyah Miss Haft, Rusya'da verilen bir yemek davetine katılır. Yemekte ekmeği bıçak yerine eliyle bölerken Ruslar tarafından ayıplanmayı önemsemeyecek kadar İngilizliğine güvenmektedir. İngilizlerin kendi ülkelerindeki ya da ülkelerini temsilen dışarıdaki görünüşleri böyleyken Osmanlı tebaası olan İngilizlerde durum biraz farklıdır. Osmanlı tebaası olan İngilizlerde baskın kültürün etkisinde yerleşme temayülü görülmektedir. *Felâton Bey ile Rakım Efendi* romanında Mister Ziklas'ın kızları Can ve Margrit'in İngiliz şiirlerinden vazgeçip İngiliz şivesi ile Farsça şiirler okumaları, piyanoda Osmanlı musikisine ait parçalar çalmaları buna örnek teşkil eder. Bu durum, Doğu kültürü karşısında İngiliz kızlarının edilgin tavrının yanı sıra yeni kültüre uyum sağlamalarının da bir sonucudur.

Yeme-içme Alışkanlıkları: Yazarın eserlerinde yer alan yeme-içme konusundaki tercihleri de İngilizlerin ayırıcı vasıfları olarak sunulur. Buna göre tren, vapur gibi ortak kullanım alanlarında İngiliz mutfağı, tavuk, kutu sardalyesi, havyar gibi lezzetlerle temsil edilirken Osmanlı-Türk mutfağı dana etinden yapılarak ızgarada pişirilen kimyonlu köfte gibi lezzetlerle temsil edilir. Ev

gibi şahsi kullanım alanlarında da benzer şekilde bölgesel bir ayrım dikkat çeker. *Felâatun Bey ile Rakım Efendi* romanında İngiliz Ziklas ailesi tarafından alafrağa usulde tertip edilen davette Rakım'a mayonezli balık ikram edilirken bir Osmanlı efendisi olan Rakım'ın evindeki alaturka davette İngiliz aileye yahni ikram edilir. İngiltere ve Osmanlı coğrafyasının kültürel coğrafi görünümüne göndermede bulunan bu durum, aynı zamanda kültürel anlamda bir tercihe de işaret eder. Bununla birlikte Osmanlı tebaasındaki İngiliz Ziklas ailesinin kendi kültürünün yeme-içme alışkanlığını Osmanlı coğrafyasına taşıdığı görülmektedir. Bu durum, kültürün belli bir coğrafyaya ait olmakla birlikte düşünsel yahut davranışsal taşınabilir bir bütün olması ile alakalıdır. Bu açıdan bakıldığında *Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi* romanı da ilgi çekici verilerle yüklüdür. Romanda vahşi Amerika yerlilerinin eline düşen İngiliz kızı bir süre sonra kendi kültürüne ait unsurları yerliler arasında uygulamaya koyulur. Onlara ziraatı öğretir, yeme-içme kültürüne ait bazı özellikleri Amerika'ya taşır, yemek yapar, rakı imal eder. Çamurdan evler yaptırır ve onları medenileştirmeye çalışır. Bu açıdan bakıldığında kendi kültürel değerlerini, gündelik yaşam pratiklerini yerliler arasına taşıyan İngiliz figürü üzerinden yazar, bir bakıma İngilizleri Amerika'ya medeniyet götüren insanlar olarak görüldüğünden söz eder. Yani İngilizler, bir çeşit medeniyet taşıyıcısıdır. Ancak bu İngilizlerin görünürdeki niyetleridir. Nitekim romanda asıl amacın Amerikan vahşilerinin Hıristiyanlaştırılmaları, keşfedilmemiş topraklarının ele geçirilip sömürülmesi olduğu vurgusuyla yazar bu durumu daha çok İngilizler, Fransızlar, İspanyollar olmak üzere Avrupa geneli üzerinden eleştirir.

Kıyafet Alışkanlıkları: Kıyafet konusundaki tercihler de İngilizlerin bir diğer ayırıcı vasıflarındandır. *Acayib-i Âlem* romanındaki İngiliz kadın seyyah Miss Haft İngilizlere has sadeliğiyle dikkat çekerken *Felâatun Bey ile Rakım Efendi*'deki Ziklasların kızları şehir içi sandal gezilerinde giymeyi alışkanlık halinde getirdikleri denizci kıyafetleriyle dikkat çekerler. Rukanlar, mavi kurdleli gemici şapkaları, mavi çapa desenli gömlek, mavi askılı beyaz fistan, beyaz çorap, mavi potin, boyunbağı... (s. 63)

Kıyafet konusunda ilginç bir bakış açısı da 1876'da yayınlanan ve yine bir seyahat romanı olan *Paris'te Bir Türk* romanında karşımıza çıkar. Romanda yurt dışından İstanbul'a gelen İngiliz ressam aracılığıyla bir eleştiri yapılmaktadır. İngiliz ressam James, çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik milletlerine ait elbiseleri birinin üstüne giydirerek bunları resmetmekte ve halkına

Osmanlı insanını böyle tanıtmaktadır. Osmanlı coğrafyasına ait unsurlar tarihin süzgecinden geçerek gelen ve kendine has bir nitelik taşıyan miras gibi sunulmazlar. Bunlar, aralarında bir uyum sağlanmaksızın amaçsızca üstüste bindirilerek bir yamalı bohça vaziyetinde tanıtılmaktadır. Bu nedenle yazar romanda James'i sürekli komik duruma düşürerek cezalandırır.

Eğitim: İngilizler eğitim konusundaki uygulamaları ile de yansıtılmaktadırlar. *Felâton Bey ile Rakım Efendi*'deki Ziklas ailesinin kızları Fransızca bilirler, piyano çalarlar, dil öğrenme becerileri vardır; altı ayda Türkçeyi okuma-yazma, terkip yapma derecesinde öğrenirler. *Bahtiyarlık* (1886) adlı eserinde ise Fransız ve İngiliz eğitimi karşılaştırılır ve kadınları hayatın gerçeklerine hazırladığı için İngiliz eğitimi övülür. Fransızların aksine İngilizler kızlarına roman okutur, evlenene kadar özgür hareket etme hakkı tanır ve onları hayatın gerçeklerine hazırlarlar. Bu nedenle İngiliz kadınları aldıkları eğitim ve terbiye dolayısıyla eşlerine sadık olup dış dünyada iyi ve kötüyü birbirinden ayırabilirler. Bu bakımdan Ahmet Mithat da İngiliz eğitiminden yana tavır alır.

İngilizler denizcilik ve seyahate meraklı oluşlarıyla da dikkat çeken bir millet olarak yansıtılırlar. Hatta bu vasıflar İngiliz milletin en ayırıcı özellikleri olarak sunulur. Ahmet Mithat "İngilizlik damarlarındaki gemicilik kanı" (s. 245) ndan söz eder. *Acayib-i Âlem*'de bir İngiliz kadınının seyahati göze aldığı zaman bir erkeğe ihtiyaç duymaksızın yola koyulabileceği ve seyahat konusunda erkekten farksız olduğu düşüncesi vurgulanır. Özellikle İngilizler, kuzeye yapılan seyahatlerde diğer milletlere göre oldukça üstündürler, nitekim seyahatnameleri önemli bilgiler içerir. *Ahmet Metin ve Şirzat* (1891) romanında İngiliz Madam Borasay'ın yazdığı devriâlem seyahati bu bakımdan önemlidir. Romanda İngilizler, Amerika'ya, Kuzey Buz Denizi taraflarına keşif gemileri yollar, bu konuda Fransızlarla yarışır. *Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*'nde ise İngilizlerin seyahat konusunda kurumsallaştıkları görülür.

Siyaset: Yazarın eserlerinde İngilizler ve İngiltere birtakım siyasi göndermelerle de dikkat çeker. Ahmet Mithat bu göndermelerin içini himaye, güven, tehdit, tehlike, denge gibi çağrışımlarla doldurur. *Acayib-i Âlem*'de İngiliz Miss Haft'ın kimi kararları Osmanlı seyyahlarını koruma/kollama amacı taşır. Bu çerçevede okuru, himaye eden İngiliz/İngiltere imajı ile karşılaştırır. Romanda İngiliz figürüne ve İngiltere'ye daha yakın olduğunu hissettiren Ahmet Mithat Efendi'nin Osmanlı'nın mevcut siyasi durumunu da

göz önünde bulundurduğu söylenebilir. Ancak değişen siyasi koşullar neticesinde o da bakışının yönünü İngiltere'den Rusya'ya kaydırmıştır. Nitekim on dokuzuncu yüzyılın gelişen siyasi ve askerî olayları neticesinde İngiliz yöneticiler başlangıçta³, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumaya yönelik bir politika izlemişlerdir. Ancak 1880'lerde İngiltere'nin politikasını değiştirdiği görülür. Bunda 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı etkili olmuştur. Artık İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma politikasını bir yana bırakarak güvenliği sağlamak amacıyla Osmanlı topraklarını kendi yönetimi altına almak isteyecektir. Bu yeni politikanın ilk uygulamaları da 1882'de Mısır'ın işgali ile kendisini gösterir. Bu anlamda Osmanlı için İngiltere artık güven telkin etmeyen bir ülkedir ve II. Abdülhamit de İngiltere'ye güvenmemektedir (Karal, t.y.: 78, 185-186; Ülman, 1985: 273-284).

Acayib-i Âlem'de yazar, İngilizlere ve İngiltere'ye yakın durmakla birlikte Rus aleyhtarlığında da bulunmaz. Bu tutum, onun Osmanlı ile komşu olan Rusya'yı göz ardı etmediğini göstermektedir. Romanda Rus prensesi, seyyah Suphi ve Hicabi Beyleri yolculukları sırasında himaye etmek, rahat ettirmek ister, fakat onun ısrarcı tavırları seyyahları rahatsız etmenin, sıkıp bunaltmanın yanı sıra seyyahların özgürlüklerine müdahale gibi de düşünülebilir. Oysa İngiliz seyyah Miss Haft ile Osmanlı seyyahları seyahatleri sırasında ortak hareket etmenin özgürlüğünü yaşarlar. Bu açıdan romanda, İngiltere ve İngilizler ile her anlamda ortak hareket etmek mümkünken Rusya ve Ruslarla bunun pek mümkün görünmediği fikri dikkat çeker.

Bununla birlikte yazar başlangıçta İngilizler hakkında olumlu düşüncelere sahipken daha sonra İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki değişen politikaları neticesinde taraf değiştirmiştir. İngiltere'ye güvenmeyen II. Abdülhamit'e paralel olarak "II. Abdülhamit'e yakınlığını bildiğimiz muharririn (...)" de İngiltere'ye güvenmediği ve alternatif çözüm noktasında padişaha yaklaştığı görülmektedir. Bu noktada Ahmet Mithat Efendi yönünü Rusya'ya çevirir. Ahmet Mithat'ın *Acayib-i Âlem*'de Rusya'dan gelebilecek tehlikeleri gösterirken bir taraftan da yeni bir dost arayışı içine

³ İngiliz yöneticiler Osmanlı Devleti'nin artık yeterince güçlü olmadığını, Hint yolunun güvenliğini kendi başına sağlayamayacağını anlamışlar ve sonrasında Rusya'nın Boğazlara ve İstanbul'a, Fransa'nın da Ortadoğu'ya yerleşmelerini önlemek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu dağılmaktan korumak için çeşitli yollar denemişlerdir. Bk. Ülman, 1985: 273-284.

girdiği söylenebilir.⁴ Romanda Rusya'dan gelebilecek tehlikeler İngiliz Miss Haft aracılığıyla gösterilmektedir. Ruslar, Haft için "tehlke" çağrışımlarıyla yansıtılırlar. Miss Haft'a göre Ruslar, dünyanın en büyük milleti olmak arzusundadırlar. Haft, o dönemin siyasi durumuna da gönderme yaparak Rusların, dünyanın en güzel yeri olarak tanımladığı İstanbul'u ve "bizim" (s. 147) diyerek hatırlattığı İngiliz sömürgesindeki Hindistan'ı istediklerini belirtir. Onun söylemlerinden hareketle İngiliz kadınının Rusya'ya bakışında siyasi ve politik bir duruş dikkat çeker.

Yazarın eserlerinde İngilizler Balkanlar'daki politikalarıyla da verilir. Bu çerçevede yazarın *Arnavutlar Solyotlar* (1889) ve *Gönüllü* (1898) gibi geç dönem metinlerinde Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan eyalet beylerini ve Rum isyancıları destekleyen bir İngiltere imajı çizilir.

Yazarın eserlerinde İngilizlerin dünyadaki dağılım alanlarına da vurgu yapılmaktadır. *Acayib-i Âlem* romanında kuzey kutbuna yakın yerlerde turist olarak bulunan İngilizler'e, Mısır, Rusya,

⁴ *Yeni Vakit (Novoy Verima)* gazetesinin 10 Mart 1897 tarihli ve 7555 numaralı sayısında, İstanbul muhabirinin Ahmet Mithat Efendi ile gerçekleştirdiği bir söyleşi yayınlanmıştır. Boğazlar konusunda Rusya ve İngiltere arasında kalan Osmanlı'nın durumuna ve *Acayib-i Âlem* romanına ışık tutacağını düşündüğümüz yazarın bu söyleşide siyasi açıdan Rusya'ya yakınlaşma çabasını gösteren ifadeleri şu şekildedir: "Rusya ve Türkiye'nin üçüncü ülkelerin aracılığı olmaksızın bir araya gelip anlaşması lazım. (...) Bu sırada bizim hâlimiz çok kötüleşti. Başka bir devletin yardımı olmaksızın Avrupa devletinin hırs ve doymazlıklarına karşı bağımsızlığımızı korumaya gücümüz kalmadı. İngiltere ve Rusya arasındaki durumumuz sandal ile dümençi arasındaki ilişki gibidir. Birine çok az meyletsek diğerinin üstümüze gelişinden zarar görüyoruz. Karşı koyacak gücümüz olmadığını ve Boğazlar'dan başka alınabilecek bir şeyimiz kalmadığını bildiklerinden, bizim ile de Rusya ile de boğazlaşmaya hazırlar. Bir vakit Türkiye'yi paylaşmaya niyetlenirler. Bizim Rusya'ya dayanmaya ve onun yardımına ihtiyacımız var. Ancak Boğazlar'ı açmak ya da Rusya'ya vermek Türkiye'nin elinde olan bir şey değil. Biz bugün Boğazlar'ı Rusya için açsak ertesini gün, İngiliz filosu gelip işgal edecektir. Bu yüzden tamamını açmak ya da tamamını ele geçirmek yerine komşuluk ilişkileri uyarınca bazı savaş gemilerine geçiş izni vermenin yanısıra Sultan'ın dostluğuyla kanaat etmek en doğrusudur. (...) Rusya ile yakınlaşmak gerektiğini on iki senden beri yazıp söylüyorum; hatta Sultan'a da anlattım. Bizim için iki seçenek var: Ya İngiltere ya da Rusya. İngiltere'ye dayansak o bizi tamamen yutar. Boğazları alıp İstanbul'u işgal eder. Ama Rusya mantıklı bir devlet olduğundan Boğazlar'ı alsa da İstanbul'a girmez. Anadolu'yu almak yeryüzünde halifeliği ortadan kaldırmak demek olacağından Rusya buna teşebbüs etmez. Çünkü buna yeryüzündeki Müslümanlar razı olmazlar. Rusya'da da milyonlarca Müslüman var." Alıntı için bk. Kaygana, 2012: 253-254.

Amerika, Fransa, İstanbul ve Rumeli’de varlık gösteren, sosyal hayatın içinde yer alan İngilizler eklenir.

Etnisite: Yazar diğer tüm etnik unsurlarda olduğu gibi İngilizleri de değerlendirirken kendi kültürünü merkeze koymaktadır. Burada yazarın kendi kültürünü merkeze koyan ve diğer kültür coğrafyalarını o nokta ve standartlara göre değerlendiren tavrı dikkat çeker. Bu bağlamda kölelik, din, adalet, ahlâk, medeniyet, terakki, eğitim, siyaset gibi meselelerde fikirlerini İngiltere’yi temsil eden İngiliz karakterler üzerinden verir. Eserlerinde bir anlamda başka kimlikleri, coğrafyaları tanıtmaya, onlarla ilgili okura haber/bilgi verme amacı güden yazar, kimi zaman da etnik coğrafyaları birbiri içinde değerlendirir. Böyle durumlarda mukayesenin yönü genişler. Meseleler doğu-batı, kuzey-güney eksenleri doğrultusunda uzanırken son noktada kendi kültürünü üstün tutan bir bakış sezilir. Bu durum yazarı, “etnosantrizm”e yaklaştırmakta, ancak Ahmet Mithat Efendi’de etnosantrizmin yol açtığı yabancı korkusu/düşmanlığı (zenofobi) ya da ayrımcılık ve ırkçılık görülmemektedir.⁵

Yazarın bazı romanlarında etnik kategoriler içinde erkek ve kadın görünimleri dikkat çeker. Steve Fenton, etnisitenin sınırlarının cinsiyete bağlı olduğundan ve etnik kimliğin belirlenmesinde cinsiyet atıflarına dayanıldığından söz eder (Fenton, 2001: 79). Ahmet Mithat, *Acayib-i Âlem*’de İngiltere’yi etnik cinsiyet üzerinden tanımlamaktadır. Romanda İngiliz kadın seyyah İngiltere’yi, Rus Kontes, Rus Prenses ve Rus kadınları (ismi sıkça geçen İmparatoriçe Katerina) Rusya’yı, Osmanlı erkek seyyahlar ise Osmanlı coğrafyasını temsil etmektedirler. Osmanlı toprakları, erillik üzerinden, İngiliz ve Rus coğrafyası ise dişillik üzerinden tanımlanmaktadır.⁶ Romanda Osmanlı devletinde kadın imparatoriçenin

⁵ Aynı dönemlerde kendilerini etniklikten arındırıp, Arap, Hint, İtalyan, Kızılderili ve Amerika yerlilerini etnik ilan eden Amerikalılarda bu tür bir ayrımcılık ve ırkçılık en vahim hâliyle kölelik olarak başlamış, yaklaşık dört yüz yıl sonra ikinci ve üçüncü sınıf vatandaşlığa dönüşmüştür. Daha sonra ise çeşitli kurum ve politikalarla tarihsel mesafe kapatılmaya çalışılmıştır. Bk. Somersan, 2004: 24-25.

⁶ Ahmet Mithat Efendi’nin Rusya ve İngiltere düzlemindeki “dişi”leştirme olgusu, alteritist düşüncenin bir neticesidir denebilir. XVIII. yüzyıldan itibaren bütün bir Avrupa sömürgeleştirme süreci boyunca “öteki” toplumlar, ülkeler ve kültürler bir kadın erotizmi imajı ile görülmüş ve düşünülmüştür. Bk. Loomba, 2000: 176-198. Andı, buna karşılık Doğulu aydının Batı algılayışı içinde de bu imgenin önemli bir yer tuttuğundan söz eder. Batılı şehirlerde kadınların güzelliklerine özellikle dikkat edilmesi, kadın-erkek ilişkilerindeki

olmadığı vurgusu da bu açıdan anlamlıdır. Suphi ve Hicabi'nin temsil ettiği Osmanlılar, kadın seyyah; Miss Haft'ın temsil ettiği İngilizler ise erkek seyyahlar gözünden aktarılır. Bu nedenle Miss Haft'ın değerlendirmelerinde Osmanlı erkekleri onun için “bir kız kardeş” (s. 229, 193, 319), “iffetli birer kadın” (s. 319) iken Osmanlı erkeklerinin gözünde de İngiliz kadını âdeta erkek gibidir ve Rus kadınının aksine ahlâklı, iffetli, eğitilmiş ve bilgilidir. Erkek gibi cesur olma konusunda Osmanlı seyyahlarıyla boy ölçüşecek durumdadır. Osmanlı seyyahları da bilgi, eğitim, öğrenmeye ve seyahate olan meraklarıyla İngiltere'yi temsil eden kadın seyyahla boy ölçüşebilir. Ancak tüm bunların ötesinde yazarın, Osmanlı'nın erkek seyyahları nezdinde Osmanlı Devleti ve halkına atfettiği temeldeki üstünlük mesajları sezilir.

Yazarın eserlerinde halkları tanımlamak için kullandığı kelimeler egemenlik/tabilik, üstünlük/aşağılık statüleri, ayrıcalık/lekeleme, ilerleme/gerileme çağrışımları taşımaktadır. Genel olarak bakıldığında *Acaıyb-i Âlem*'deki İngiliz Miss Haft'a göre Osmanlı, alicenap millet, yerli Hıristiyanlarla kol kola, güçlü, hâkim bir ümmettir. Yumuşak, mülayim, şefkat ve vicdan sahibidir. Lütufkâr, iffetli, ağırbaşlı, terbiyeli, cömert ve ahlâklıdır. Sözleri serttir, kıskançtır. İlim, fen ve yabancı dile meraklıdır. Dalkavuk, ikiyüzlü, zevzek değildir. Fuhşengizane tebensümleri yoktur. Kendilerinden, millî duruşlarından ödün vererek Avrupalı olmamışlardır yahut olmamalıdır. Din taassubu yoktur. İngiliz halanın da içinde yer aldığı Avrupalılara göre ise Osmanlılar barbar, “behâyim-i müfteriseden farksız mahlûk” (s. 318, 319) turlar. Kötü huylu, sert mizaçlı, sihre meraklı, Hıristiyan düşmanı ve ıslahları mümkün olmayan esrarengiz şarklılardır. *Felâatun Bey ile Rakım Efendi*'deki İngiliz Ziklas ailesine göre ise Osmanlı erkeğini temsil eden Rakım, güzel ahlâklı, tok gözlü, sadakatli, güvenilir, iffetli, insancıl ve mürüvvet sahibidir. Miss Haft'a göre Ruslar ise özlerini kaybetmiş, arada kalmış, Avrupalı olamamış, Asyalılıktan kurtulamamış, büyüklük peşinde koşan tehlikeli bir millettirler. Ayrıca Ruslar müsrif, fuhşa düşkün, rüşvete meyilli, yılışık, sırnaşıktırlar ve tuhaf bir sanat anlayışına sahiptirler.

serbestlik vurgusu, zihinlerde daha “dişi” bir toplum canlanması bunlar arasındadır. Buna ek olarak Andı, Ahmet Mithat Efendi'nin 1889'da Stockholm'de düzenlenen 13. Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresi'nde yaptığı konuşmada oryantalist bakış açısının Doğu'yu “dişi”lik ve “şehvî”lik gibi yanlış bir perspektiften gördüğü, bu görüşün nerelerde aksadığı üzerinde durduğunu belirtir. Bk. Andı, 2005: 16; Findley, 1999: 18-19.

Görüldüğü gibi milletlerin tanımlamaları yapılırken seçilen ve bir anlamda birtakım kalıplaştırmalara da işaret eden bu kelimelerin, kültürel ve siyasi çağrışımları oldukça kuvvetlidir. Tanımlamalar, coğrafya ve o coğrafya üzerinde yaşayanların karakterini ve onlara yönelik algıyı gözler önüne sermektedir. Elbette bunda yazarın içinde bulunduğu kültürel ortamı ve siyasi görüşlerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Tüm bu tanımlamaların odak noktasında ise Osmanlı coğrafyası vardır. Farklı algılar üzerinden verilen bu türden adlandırmalar, bir geçiş ve bunalım dönemi yaşayan imparatorluğun on dokuzuncu yüzyılına işaret eder. Nitekim bu dönemde gözler devamlı “hasta adam”ı yeniden tanımlamak üzere Osmanlı coğrafyasına çevrilmiştir.

Bireysel eylem düzeyinde etnisite bir özdeşleştirme sinyali dir (Fenton, 2001: 15). Ahmet Mithat’ın da bireysel eylem düzeyinde İngilizleri, Osmanlıyı ve diğer etnik unsurları bir özdeşleştirmeye tabi tuttuğundan söz etmek mümkündür. Topluluklararası etkileşim/deneyim sonucunda bir özdeşleşme gerçekleşir. Bu bağlamda yazar da karakterlerini birbirine yaklaştırır. İngiliz kadını, Osmanlı kadını yahut erkekleri kadar iffetlidir. Osmanlı erkekleri İngilizler gibi eğitime ve seyahate meraklıdır. Yine Osmanlı seyyahların, Miss Haft’ın İngiliz halasını âdeta İngiltere imparatoriçesini selamlar gibi selamlamaları da aynı bağlamda değerlendirilebilir. *Acayib-i Âlem*’de Rus olmakla Asyalı olmak özdeştir. *Felâtnun Bey ile Rakım Efendi*’de ise Rakım tıpkı İngilizler gibi son derece dakiktir. Rakım, İngiliz Ziklas ailesinin gözünde misafirden de ötedir; âdeta aileden biri sayılır. Özdeşleşme yoluyla farklı kültürler arasında kurulacak yakınlığın ölçülerinden biri de *Acayib-i Âlem*’de İngiliz ve Osmanlı seyyahların birbirleriyle öğünlerini paylaşmaları, birlikte çalışmaları, gezmeleri ve en nihayetinde evlilik yoluyla kurulan akrabalık ilişkisidir. Nitekim romanda İngiliz ve Osmanlı seyyahların evlilikleri kültürel birleşmenin bir yolu olarak verilmekte ve bu durum, yek dil, yek cisim bir senteze tekabül etmektedir. Romanda evliliğin, yani birleşmenin İngilizle gerçekleşmesi de henüz yönünü tamamen Rusya’ya dönmemiş yazar için ilginç bir veridir.

Sonuç

Sonuç olarak elde edilen veriler yazarın incelenen birkaç eserindeki İngiliz figürü üzerindedir. Bahsedilen eserlerin dışındaki eserlerinde de çeşitli bağlamlarda İngiliz, İngilizlik ve İngilte-

re imajlarına rastlamak mümkündür.⁷ Görünen odur ki on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişen sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik birtakım olaylar, yazarın İngilizlere/İngiltere'ye bakışını etkilemiştir. Başlangıçta daha ılımlı, anlaşmaya, uzlaşmaya dayalı bir tavır varken, artık 1897-98 Osmanlı-Yunan savaşlarının yaşandığı dönemde yazarın bakışı bir gerçekliğe işaret eder. O da Osmanlı Devleti'nin diğer devletler arasında yalnız olduğudur. Yazar eserlerinde, eserlerin yazıldıkları tarihlerin siyasal ortamına da göndermelerde bulunacak şekilde İngiltere'nin ve Osmanlı'nın zaman içerisinde değişen, dönüşen ilişkilerine vurgu yapar, müttefik arayışları içerisinde İngiltere-Rusya arasında kalan Osmanlı siyasetinin ve toplumunun açmazlarına, arayışlarına işaret eder. Bir anlamda yazarın İngiltere ile ilgili tavrı II. Abdülhamit'in İngiltere siyasetiyle paralellik gösterir. Osmanlı-İngiltere ilişkisi hem Osmanlı siyaseti hem de yazarın romanlarındaki algı bakımından tarihsel süreç içinde şöyle özetlenebilir: Dostluk, güvensizlik, müttefik arayışları, tamamen kopma.

Ahmet Mithat'ın İngilizleri tanıtırken bakışının tek taraflı olmadığı gözlemlenir. Yazarın sözcüsü konumundaki roman kahramanları İngilizleri tanımlar ve anlamaya çalışırken, İngilizler de Osmanlı'yı tanımaya ve anlamaya çalışırlar. Yazar İngilizler gözünden olumlu Müslüman-Türk/Osmanlı imajını tanıtır.⁸ Yazarın amacı Osmanlılar hakkındaki önyargıları gidermek ve yabancı neşriyatta Osmanlı aleyhinde yazılanları yine İngilizler aracılığıyla eleştirmektir.⁹ Böylece Osmanlı Devleti'nde daha eşitlikçi bir sosyal hayatın varlığı vurgulanacaktır.

⁷ *Karnaval*'da (1881) servetini sefahat hayatında harcamış arabacı Viktor Hag; *Hayret*'te (1885) çizilen olumsuz İngiliz imajı; *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta İngiliz yatağı olan Korfu adası, güç gösterisi için saray yaptıran İngiliz imajı; *Zeyl-i Hasan Mellah*'ta Fransızların Mısır'a girmelerini engelleyen İngilizler söz konusu edilirler. Bununla birlikte İngilizler *Acayib-i Âlem*'de rüşvet almayan bir millet oluşlarıyla, temizlik konusundaki orta halli tutumlarıyla; *Felâton Bey ile Rakım Efendi*'de meraklı bir millet oluşlarıyla, kinci tutumlarıyla, vakit konusundaki dakiklikleriyle ve *Paris'te Bir Türk* romanında ise kimi zaman da kibirli oluşlarıyla yansıtılırlar.

⁸ Erken dönem Türk romanında Osmanlı kimliği ile ilgili bir çalışma için bk. Gökçek, 2012: 155-167.

⁹ Yazar, birçok romanında idealize edilmiş Osmanlı kahramanlar üzerinden Avrupa'nın İstanbul ve Türkler hakkındaki olumsuz intibalarını düzeltmeye çalışır. *Paris'te Bir Türk* romanının kahramanı Nasuh, *Ahmet Metin ve Şirzat* romanının kahramanı Ahmet Metin, *Acayib-i Âlem* romanının kahramanı Suphi buna örnek teşkil ederler. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Okay, 2008: 47.

Ahmet Mithat çeşitli sosyal ilişkiler ağı içinde, örneğin davetlerde, yemeklerde, sandal gezilerinde, uzun soluklu seyahatlerde, ulaşım araçlarında (tren, vapur gibi) İngilizleri diğer unsurlarla (Osmanlı, Fransız, Rus gibi) bir araya getirir. Onları sosyal ilişkiler ağı içindeki görünüşleri, yapıp etmeleriyle yansıtır. Kalabalık ortamlarda muhtelif fikirler arasında İngilizlerin siyasete, esarete, dine, sanata, kültüre, kadın-erkek ilişkilerine ve diğer toplumlara dair görüşleri ayrıcalık kazanır.

Eserlerinde kültürel alışverişe, evlilik yoluyla kültürel birleşmeye, özdeşleşmeye, uyum sağlamaya, çok kültürlülüğe önem veren Ahmet Mithat, yerel özelliklerin, İngiltere'ye, İngilizlere has unsurların, o bölgeye özgü davranış, duyuş ve düşünüş biçimlerinin önemini vurgular. İngilizlere ait olumlu-olumsuz özellikler üzerinde dururken bakışında ayrımcılık ve ırkçılık sezilmez. Aynı zamanda çoklukta bütünü arayan yazar, İngilizlerin ve onların da temsil ettiği Batılı bakışın gözünden Osmanlı coğrafyasına özgü olan yerli, kültürel ve sanatsal unsurları saptamaya çalışır. Bir bakıma diğer etnik unsurlar üzerinden Osmanlı ülkesinin "kimlik kartı"nı çıkartır.

Kültürel farklılık elbette ayırıcı özellikler ve bölgesel unsurlarla alakalıdır. Bu bağlamda Ahmet Mithat'ın romanlarında İngilizlere ait fiziksel/biyolojik (ırk) ve kültürel/soy (etnik) özelliklerine yapılan göndermelerin, İngiltere-Osmanlı siyaseti, ilişkisi, alışverişine ait söylemlerin okuyucuya yol göstermesi bakımından önemli olduğu ve tüm bunların bir döneme, bir dönemin arayışlarına, beklentilerine, red ve kabullerine, açmazlarına, hayal kırıklıklarına ışık tuttuğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Midhat Efendi (2003), *Felâatun Bey ile Rakım Efendi*, (Hzl. Şerife Çağın), Özgür Yay., İstanbul.
- Ahmet Midhat (2000), *Acayib-i Âlem*, (Hzl. Kazım Yetiş), TDK Yay., Ankara.
- Ahmet Midhat (2002), *Arnavutlar Solyotlar*, (Hzl. Nuri Sağlam ve Fatih Andı), TDK Yay., Ankara.
- Ahmet Midhat (2003), *Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*, (Hzl. Fatih Andı), TDK Yay., Ankara.
- Ahmet Midhat (2000), *Gönüllü*, (Hzl. Erol Ülgen), TDK Yay., Ankara.

- Ahmet Midhat (2013), *Ahmet Metin ve Şirzat*, (Hzl. Fazıl Gökçek ve Özlem Nemutlu), TDK Yay., Ankara.
- Ahmet Midhat (2000), *Hayret*, (Hzl. Nuri Sağlam), TDK Yay., Ankara.
- Ahmet Midhat (2000), *Paris'te Bir Türk*, (Ed. Erol Ülgen), TDK Yay., Ankara.
- Ahmet Midhat (2000), *Karnaval*, (Hzl. Kazım Yetiş), TDK Yay., Ankara.
- Ahmet Midhat (2000), *Zeyl-i Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar*, (Hzl. Ali Ş. Çoruk), TDK Yay., Ankara.
- Ahmet Midhat (2001), *Letâif-i Rivayat*, (Hzl. Fazıl Gökçek ve Sabahattin Çağın), Çağrı Yay., İstanbul.
- ANDI, M. Fatih (2005), "Bir Medeniyet Algılaması Olarak Ahmet Midhat Efendi'nin Paris'i", *İlmî Araştırmalar* 20, s. 7-25.
- ASLAN COBUTOĞLU, Serap (2014), *Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası: Karadeniz ve Çevresi*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- BİLGİÇ, Neşe (2008), *Ahmet Midhat Efendi'nin Letâif-i Rivâyât Adlı Eserinin "Edebiyat Coğrafya Merkezli" İncelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- FENTON, Steve (2001), *Etnisite Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, (Çev. Nihat Şad), Phoenix Yay., Ankara.
- FİNDLEY, Carter (1999), *Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da*, (Çev. Ayşe Anadol), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- GÖKÇEK, Fazıl (2006), *Osmanlı Kapısında Büyüme (Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar)*, İletişim Yay., İstanbul.
- GÖKÇEK, Fazıl (2012). "Tanzimat Dönemi Türk Romanında Osmanlı Kimliği", *Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar*, Dergâh Yay., İstanbul, s. 155-167.
- GÜRANİ ARSLAN, Nur (1995), "Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Yabancılar", *Türk Dili Dergisi*, 521, s. 590-600.
- KARAL, E. Ziya (1988), *Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1908)*, TTK Yay., Ankara.
- KAYGANA, Mehmet (2012), "Rusya Matbuatı ve Ahmet Midhat Efendi", *Şerif Aktaş'a Armağan*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara, s. 253- 254.
- KEFELİ, Emel (2006), *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yay., İstanbul.

- LOOMBA, Ania (2000), *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yay., İstanbul.
- OKAY, Orhan (2008), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Dergâh Yay., İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2010), *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- SAİD, Edward W. (2008), *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, (Çev. Berna Ülker), Metis Yay., İstanbul.
- SOMERSAN, Semra (2004), *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.
- ÜLMAN, Halûk (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 1*, İletişim Yay., İstanbul, s. 273-284.

İŞKODRA VİLAYETİ İLKÖĞRETİM OKULLARININ SAYI VE İSİMLERİNİN TESPİTİ

Araş. Gör. İlkay ERKEN*

ÖZ: Osmanlı Devletinde eğitim alanındaki ıslahatlara özellikle Tanzimat sonrasında hız verilir. Bunda, idarecilerin batı ile mukayese edildiğinde devletin içinde bulunduğu durumu iyileştirmeye yönelik girişimlerinin rolü vardır. Vilayetlerde Osmanlı Devleti'nin kontrolü altındaki ilköğretim okullarının sayı ve niteliğinin artırılması çabası bu girişimlerin başında gelmektedir. Eğitimin ilk kademesi bulunan okullar ise bu girişimlerin sıklıkla görüldüğü yerlerdir. Eğitim alanındaki iyileştirme çabalarının hissedildiği vilayetlerden birisi de İşkodra'dır. Arnavutluk'un engebeli arazisinin yoğun olduğu kuzey kısmını kapsayan İşkodra vilayetinde gayrimüslimlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Üstelik bu coğrafyada Osmanlı vatandaşlarının devam ettiği ecnebi ve gayrimüslim okulları da hayli fazladır. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nin İşkodra vilayetinde ilköğretim düzeyindeki okulların sayısını çoğaltmaya dair girişimleri dikkat çeker. Ancak bu süreçte açılan okulların sayıları ile açıldıkları yerlerin tespiti güçtür. Bunun temel nedeni bahsedilen okulların kaynaklarda genellikle isimleriyle birlikte verilmemeleridir. Okulların buldukları yerler sadece idari birim dâhilindeki genel sayılardan ibarettir. Bir diğer husus ise Osmanlı kaynaklarında mevcut ve yeni kurulan okulların sayı, isim ve buldukları yerlerin topluca verilmemesidir. Bu nedenle vilayet dâhilindeki okulların sayı ve mevkilerine dair açıklamalarda kaynakların birlikte değerlendirilmesi ihtiyacı görülmektedir. Bu çalışmada İşkodra vilayetindeki ilk kademe okulların sayı ve isimlerinin tespitine çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, İşkodra, Manastır, ilköğretim

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ilkay.erken@omu.edu.tr

Gönderim Tarihi: 15.07.2018 Kabul Tarihi: 07.11.2018

Determination of Number and Names of Primary Schools in Province of the Shkodra

ABSTRACT: The reforms in the Ottoman Empire are given speed especially after Tanzimat. This has the role of initiatives aimed at improving the situation the government has in the state when it is compared with the West. In the provinces, efforts to increase the number and quality of primary schools under the control of the Ottoman Empire are one of the first of these initiatives. The schools with the first stage of education are places where these initiatives are frequently seen. Shkodra is one of the provinces where the improvement efforts in the field of education are felt. The density of non-muslims in the province of Shkodra, which covers the northern part of Albania's rugged terrain, is noteworthy. Moreover, the foreign and non-muslim schools where the Ottoman citizens go in this geography are quite numerous. In this respect, the attempts of the Ottoman Empire to increase the number of schools in the primary school level in the province of Shkodra attract attention. However, the number of schools and the places where they are opened in this process are hard to determine. The main reason for this is that they are not usually given in the sources with their names. The places where the schools are located are only the general numbers included in the administrative unit. Another point is that the numbers, names and places of the existing and newly established schools are not collectively given in the Ottoman sources. For this reason, it is necessary to jointly evaluate the resources regarding the explanations on the numbers and positions of schools in the province. In this study, it was tried to determine the number and names of first level schools in Shkodra province.

Keywords: Albania, Shkodra, Manastır, elementary education

Giriş

İşkodra vilayeti 1867-1868 yılında Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında vilayet olarak yerini alır. Arnavutluk'un kuzeyindeki bu vilayetin sınırları güneyde İşkumbi Nehri, kuzeyde Karadağ iledir. Vilayetin Draç ve İşkodra sancaklarına taksim edildiği mülki yapısına kavuştuğu 1876 yılından Osmanlı idaresinin sonlandığı I. Balkan Harbi'ne değin vilayet idaresi sürdürülmüştür. Vilayet merkezi olan İşkodra'nın aynı isimde sancak merkezi de bulunduğu mülki taksimat dâhilindeki diğer sancak merkezi güneydeki Draç'tır. İşkodra sancağı merkez, Tuz, Leş, Akçahisar, Mirdita ve Puka kazalarına, Draç sancağı ise merkez, Tiran, Kavaye ve Şiyak kazalarına taksim edilmiştir. (Erken, 2014: 42-60) Draç sancağının

tamamına yakını müslüman iken İškodra sancağında bu durum farklıdır. İškodra sancağında özellikle dağlık alanlardaki katolik Arnavutların sayısı sancak nüfusunun yarısına yaklaşmaktadır (Erken, 2014, : 98-100).

Nüfus dağılımı ile alakalı olarak vilayet dâhilindeki gayrimüslim ve ecnebi okullarının yoğunlaştığı yerler de İškodra sancağıdır. Ayrıca İškodra sancağındaki nüfus yapısı ve vilayetin konumu sebebi ile yabancı devletlerin bölgeye olan ilgisi sürekliliğini korumuştur. Bu ilginin ekonomik ve siyasi olduğu kadar eğitim faaliyetleri bakımından da sonuçları vardı. Nitekim hem yabancı devletlerin desteği ile açılan gayrimüslim okulları hem de doğrudan tesis edilen ecnebi okulları İškodra’da dikkat çekmektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nin imparatorluk genelinde tatbik ettiği eğitime dair ıslahatların parçası niteliğindeki girişimler İškodra’da da sıklıkla görülür. Bunlar ilk kademe eğitime öncelik vermek şeklinde kendini gösteren tedbirler olarak karşımıza çıkar.

Tanzimat sonrası eğitimde girişilen yeniliklerin başlangıç noktası rüştiyelerdi. Bu nedenle olsa gerek 1869 tarihli maarif nizamnamesinin ilanına kadar imparatorluk genelinde açılan okullar genellikle ortaöğretim seviyesinde olmuştur (Somel, 2010: 27). Devletin okullaşma konusundaki bu teşebbüsünde özellikle yabancı devletlerin tesiri altında kalması muhtemel olan vatandaşlarının eğitim vasıtası ile bilinçlendirilmesi düşüncesi etkiliydi (Fortna, 2005: 92). İškodra’nın bulunduğu konumu ve nüfus yapısı nedeniyle 1869 maarif nizamnamesi ve bilhassa II. Abdülhamit devrinde ilköğretim okullarının yaygınlaştırılması çabaları bununla alakalıdır. Bu şekilde ahali Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerine yönelik olumsuz propagandalara yüz vermeyecek, devlete olan bağlılıklarını koruyacaktı. Ayrıca müslüman Arnavutların da camiler dâhilindeki okullar vasıtasıyla aynı zamanda dini bakımdan da bilgilendirilmeleri mümkün olacaktı. Gerçekten bakıldığında köylerde tesis edilen okulların hemen hepsinin bir cami bünyesinde yer aldığı görülmektedir.

Karahanlılar ve Selçuklular’da görüldüğü (Kazıcı, 2014, : 77) üzere kalsik dönemden itibaren Osmanlı’da da eğitimin ilk basamağı sıbyan mektepleridir (Balcı, 2004: 6). Fakat bu okullar herhangi bir merkezi denetimden uzaktı (Doğan, 1997: 430; Gelişli, 2002: 38). Bu nedenle devletin, vakıf ve medreseler dâhilindeki bu okulları denetim altına almak teşebbüsü ise eğitimdeki ıslahatların temeli olmak niteliğine sahiptir. Böylelikle Tanzimat ile birlikte sıbyan mektepleri eğitimde yapılması planlanan yeniliklerin teme-

linde olur. Ancak bu dönemde girişilen yeniliklere karşı görülen direnç eğitimde de kendisini gösterir ve yapılması düşünülen yenilikler 1863 yılına kadar gerçekleştirilemez (Bilim, 2002: 195, 197). Bundan dolayı Tanzimat aydınları ilk aşamada medreseler gibi vakıflar idaresindeki sıbyanlara da dokunmazlar (Ergin, 1977: 460). Benzer bir sürecin İşkodra için de yaşandığı söylenebilir. Ancak İşkodra'da zaten mevcut okulların sayısındaki azlık durumu biraz daha kolaylaştırmıştır. Böylece medrese ve vakıfların idaresindeki okulların dönüştürülmesi sürecindeki sıkıntıların İşkodra'da yoğun bir şekilde yaşanmadığı söylenebilir. Ancak okul sayısındaki eksiklik beraberinde bir diğer sorunu getirmiştir. Bu ise zaten kısıtlı kaynaklar nedeniyle yenilerinin tesis edilmesinde güçlük çekilen çok sayıda okulun açılması ihtiyacıydı. Üstelik ahalinin katkı ve yükümlülüğü altındaki ilk kademe okullarının İşkodra gibi yerlerde yaygınlaştırılması zordu. Bu zorluğa rağmen İşkodra'daki idarecilerin ve merkezdeki idarecilerin girişimleri ile yapılması düşünülen eğitimdeki ıslahatların hayata geçirilmeye çalışıldığı gözlenir. Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki evraklar ve salnameler dâhilinde sayı ve isimleri tespit edilebilen okulların mukayesesi yapılmıştır. Böylece istatistiklerdeki bilgilerin sıhhati tetkik edilirken vilayet genelindeki okulların dağılımı ve sayıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken sıbyan ve ibtidai mektepler ile yeni ve eski usulde eğitim veren mektepler arasındaki ayrıma bu çalışma sınırları içerisinde değinilmeyerek sadece okulların mevcudiyetleri ortaya konulmak istenmiştir.

1. İşkodra'da İlköğretim Okulları ve Buldukları Yerler

İşkodra vilayeti dâhilindeki ilköğretim okullarının isimlerini ve buldukları yerleri gösteren toplu bir liste yoktur. Yıllar içerisinde verilen listelerin ise eksik olduğunu söylemek mümkündür. Haliyle vilayet içerisinde belirli bir yılda kaç ilköğretim okulunun bulunduğunu söylemek güçtür. Bu güçlüğü ana sebebi aynı tarihe ilişkin bilgileri içeren kaynaklarda farklı sayıların bulunmasıdır. Bunun temelinde kaynakların oluşturulma süreçlerindeki farklılıklar yatmaktadır. Ayrıca merkezin vilayet dâhilindeki kazalardan talep ettiği okul sayılarının eksik-fazla gönderilmesinin tetkiki her zaman sağlıklı bir şekilde yapılamamaktadır. Bazen de ilgili idari birimlerden istenilen bilgiler ya verilmemekte ya da zamanında gönderilmemektedir. Böyle olunca ilgili memur bir önceki yıldöneme ait verileri kullanmaktadır. Neticede o sene içerisinde açıldığı maarif nezaretine ait belgelerde ifade edilen okullar ilgili yıldaki maarife ait diğer istatistiklere yansımayaabilmiştir. Ayrıca

istatistiklerde gösterildiği halde eğitime kapalı okulların bulunması da ayrı bir durumdur. Burada ifade edilen nedenlerden dolayı kaynakların birlikte değerlendirilmesi zorunluluğu önem kazanır.

İşkodra vilayetinde şehir ve kasabalardaki okulların dışında dağlık alanlarda-cibal köylerinde de okullar mevcuttur. Bu okulların inşasına vilayet teşkilinden önce daha 1860'lı yıllarda başlanır. Osmanlı Devleti'nde ilköğretimde İstanbul merkezli başlanan yeni usulde okulların açılmasına Rumeli ile devam edilir. Hemen bu esnada 1863 yılında İşkodra'da müslüman ahalinin meskûn olduğu dağlık alanlarda kaç tane mektep inşasının gerektiği araştırılmaya başlanır (Ağanoğlu, Bayram, & Yıldıztaş, 2008: 325-326). Buralarda yapılan eğitim faaliyetlerine dair girişimlerde Cevdet Paşa'nın etkisi vardır. Öyle ki 1865 yılında bu ciballerde açılan 11 okulun dışında 24 tanesinin daha inşa edildiği görülür (BOA. *MVL.* 1016:37; BOA *İ.MVL.* 532:23875). Sıbyan mektebi inşa edilen köylere çok geçmeden öğretmen atamalarının da yapılarak eğitim öğretime başlandığı tespit edilir (BOA. *MVL.* 1036:7). Okulların inşası ardından Haziran 1868'de bu okullara devam eden öğrenci sayısı 1195'i bulur (Cevdet Paşa, 1991: 168, 213-214). Buralarda açılan okulların sayısı dışında tam olarak buldukları köylerin isimlerine dair veri yoktur. Ancak İşkodra vilayetinin Manastır'a sancak olarak bağlanmasından hemen önce sahip olduğu okulların isimleri dolayısı ile buldukları yerler İşkodra eğitim müfettişi Davut Boriçi'nin günlüğünde -kısmen de olsa- yer alır. Boriçi'nin 1870-1877 yıllarına ait notlar içeren günlüğünde (Bardhi, 2009: 90-91) farklı tarihlerde isimleri ifade edilen okulların sayısı 46'yı bulur. Davut Boriçi'nin 9 Ağustos 1874 tarihinde Manastır vilayetine hitaben gönderdiği belgede o tarihe kadar isimlerini verdiği sıbyan mektepleri haricinde 32'sinin daha inşa edildiğini belirtir. Ayrıca daha fazla sıbyan mektebi açabilmek için de İşkodra'nın maarif tahsisatına 2000 kuruş zam ister¹. Talep edilen para ile 11 öğretmenin maaşının ödeneceği belirtilir. Burada isimleri verilen 46 okul ile sonradan açıldığı belirtilen 32 okulun birbirinden farklı olduğuna işaret eden bir bilgi ise yoktur. Ancak sonraki yıllara ait kaynaklardan takip edildiğinde isimleri verilen okullardan büyük kısmının Davut Boriçi'nin günlüğünde bahsedilen 46 okuldaki farklı olduğu görülür. Bu haliyle vilayet dâhilinde 1860-1874 yılları arasında 100'e yakın yeni okulun inşa edildiği söylenebilir. Bu

¹ (Bardhi, 2009)'dan naklen *İşkodra Eğitim Müfettişi Davut Boriçi'nin Günlüğü*, H. 25. Cemazeyilahir 1291/M. 9 Ağustos 1874, s. 34.

okulların yarısından fazlasının dağlık-cibal köylerinde tesis edildiğini söylemek mümkündür.

Boriçi'nin verdiği bilgilerin dışında İşkodra'nın Manastır vilayeti dâhilinde bir sancak olarak bulunduğu 1875 yılında İşkodra merkezde 17, Tiran'da 13, Podgoriçe'de 10, Bar'da sekiz, Puka'da dört, Ülgün'de üç, Akçahisar'da üç ve Leş'te iki olmak üzere 60 mektebe kayıtlardan ulaşılır (Ünlü, 1996: 149). Fakat burada okulların buldukları köy-mahalle ve isimleri belirtilmez. Bu tarihlerde sancak olarak idare edilen İşkodra'nın sınırları ile sonradan yeniden vilayet teşkil edilmesi ile sahip olduğu sınırlar farklıdır. Öyleki 1875 yılında Draç, Şiyak ve Kavaye kazaları bahsedilen kaynaktaki okul sayılarına dâhil değildir (Erken, 2014, : 26). Ayrıca farklı sınırlar dikkate alınmasa dahi İşkodra'daki ilk kademe okul sayısının bundan ibaret olmadığı söylenebilir. Çünkü aynı tarihte İşkodra'da ilk kademe okulların inşasına devam edildiğini gösteren diğer belgeler bulunur². Ayrıca 60 olarak verilen okul sayısına önceki paragrafta ifade edilen dağlık köylerdeki okulların dâhil edilmediğini söylemek gerekir.

İşkodra'nın Manastır vilayetindeki idaresi uzun sürmez. Tekrar vilayete tahvil edilen İşkodra'da yeni okullar açılmaya devam eder³. 1876 yılında Tiran ve Leş kazaları dâhilinde bulunan ancak isimleri verilmeyen 14 köy ahalisinden köylerindeki okullara öğretmen atanmasını içeren bir talep yapılır. Bu talepten anlaşıldığı kadarıyla Tiran ve Leş'e bağlı köylerde 1876 tarihi itibarıyla eğitime hazır 14 civarında yeni okul bulunmaktadır (BOA. *MF.MKT.* 41:69). Tiran ve Leş kazalarında 1875 tarihindeki okul sayısının toplamı 15 olarak verilmişti. 1876 tarihinde bahsedilen 14 okul ise bunların haricindedir. Ancak binalarının mevcut olduğu anlaşılan bu okullardan hangilerine daha sonradan öğretmen atandığı ve eğitime başlanıp başlanılmadığı meçhuldür.

1876 yılında vilayet dâhilinde açılmış ve öğretmenleri talep edilen bu okulların yanı sıra İşkodra vilayeti eğitim müfettişi tarafından⁴ vilayette inşa edilecek 40 okuldan bahsedilir. Bunun üzerine maarif nezareti yapılması planlanan okulların nerelerde

² İşkodra'ya bağlı "Buşat" köyünde 1875'te bir sıbyan mektebi açılır. (BOA. *MF.MKT.* 31:115)

³ "Barbölüş" köyünde açılan sıbyan mektebi muallimliğine Tiranlı Mustafa Efendi tayin edilir. (BOA. *MF.MKT.* 39:74)

⁴ Davut Boriçi'nin bahsedilen müfettiş olması muhtemeldir. (Bardhi, 2009: 47-48)

yapılacağını ve öğretmenlerinin isimlerinin bildirilmesini ister. Nezaretin bu isteğinin gerekçesini ise yakın zamanlarda İşkodra'da zaten birçok okulun açılması oluşturur (BOA. *MF.MKT.* 41:69). Maarif nezareti bu sebeple gerçekten ihtiyacın olduğu yerlere yeni okulların açılması için hassasiyet gösterir. Bahsedilen 40 okulun İşkodra vilayetinin merkezi ile Tiran, Leş, Akçahisar, Kavaye ve Podgoriçe kazalarının bazı köylerinde açılacağı bilgisi verilir. Maarif nezareti ise okulların hangi köylerde açılacağını ve kimlerin öğretmen atanacağı ile ilgili pusulanın kendisine ulaştığını ifade eder⁵. Ancak istenilen paranın öğretmenlere verilmesi planlanan maaşa bölünmesi ile okul sayısının aslında 43 olduğu gösterilir (BOA. *MF.MKT.* 46:123). Maarif nezareti vasıtasıyla şûrâ-yı devlet'e havale edilen durum burada görüşülür. 43 okulun nerede açılacağını ve buralara atanacak öğretmenlerin kimler olduğunun görülmesi üzerine Arnavutluk genelinde açılacak okulların önemine bir kere daha vurgu yapılır. Buradaki okulların halkın dini vecibelerini yerine getirmelerine yardımcı olacağı gibi devletin resmi dilini öğrenmeleri bakımından da önemine işaret edilir. Bu sebeple İşkodra gibi önemli yerlerde okul sayısının artırılması gereğine bilhassa dikkat çekilir. Ardından vilayetten gönderilen pusuladaki okulların biran evvel açılmasının gerektiği ifade edilir (BOA. *İ.ŞD.* 34:1716). İşkodra vilayetinin biran önce açılacak okullarla ilgili yapacağı işlemleri düzenli bir şekilde maarif nezaretine bildirmesi gerektiği de ayrıca hatırlatılır (BOA. *MF.MKT.* 50:137). Nitekim 1878-1879 yıllarına ait bilgileri içeren devlet salnamelerinde İşkodra Vilayeti'nde toplam 170 sıbyan bulunduğu belirtilir. Okulların isimlerinden ve buldukları yerlerden ise bahsedilmez (*DS.* H. 1296: 156; *DS.* H. 1297: 205). Buradan hareketle açılması düşünülen ve merkez idarece de gerekliliği beyan edilen okulların açılarak istatistiklerde yer aldığı söylenebilir.

Yerleşim yerlerindeki okullarla ilgili daha detaylı bilgilere vilayet ve maarif salnamelerinden ulaşmaktayız. Bu kaynaklarda vilayet sınırlarında meydana gelen değişikliklerle birlikte okullarla alakalı veriler de güncellenir. 1878-1880 yılları arasından Bar, Podgoriçe ve Ülgün kazaları Karadağ'a terk edilir. Bu şekilde vilayet dâhilindeki 21 okul sınır dışında kalır (Erken, 2014: 35, 37-38). İlk olarak 1881 yılı verilerini yansıtan vilayet salnamesine göre Akçahisar Kazası'nda dört, Leş kazasında bir olmak üzere toplam

⁵ Pusulanın nezarete 28 Ocak 1877 tarihli ve 104 numaralı evrak ile ulaştığı sonraki yazışmalarda nezaretçe belirtilir. Ancak burada da okulların buldukları köyler ve isimleriyle ilgili bilgi verilmez. (BOA. *MF.MKT.* 50:137)

beş sıbyan mektebi vardır. İşkodra sancağının merkezi ile diğer idari birimlerindeki okullarla ilgili bilgiler ise bu kaynakta verilmez. Sayıları verilen okullardan “*Kurbin, Neftiye, Sahra-yı Akçahisar, Herak*” isimli Akçahisar’da bulunurken Leş kazası merkezinde de beşincisi yer alır (İVS. H.1299: 55). Aynı salnamede Draç Sancağı’nda biri kız mektebi olan dört, Kavaye’de bir⁷, Tiran’da 13⁸, Peklin’de dört⁹, Şiyak’ta beş¹⁰ olmak üzere toplam 27 okul bulunur. Neticede İşkodra vilayetindeki ilköğretim okullarının sayısı 1881 yılında 32’dir. Burada istatistiklere yansımayan veriler bulunmaktadır. İşkodra merkez sancağı ve ona bağlı dağlık kesimleri içeren Mirdita, Puka ve Tuz kazalarıyla ilgili bilgiler burada yer bulmamıştır. Nitekim 1875 tarihinde İşkodra sancağı dâhilindeki okulların bilgisi verilmişti. 1881 yılı verilerinde ise sadece Akçahisar ve Leş kazalarına ait okulların bilgisi bulunur. Bunun nedeni bu salnamede bahsedilen okulların yeni açılmış olmaları olabilir. Ancak belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 1875 tarihinden sonra İşkodra’da açılan okulların bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple 1881’de İşkodra sancağı dâhilinde Akçahisar ve Leş dışındaki kazaların okul sayısının verilmemesinde diğer kazalardan istenilen bilgilerin bir nedenle gönderilmemesinin etkili olduğu düşünülebilir.

İlk vilayet salnamesindeki bilgilerin hemen ardından 1882 tarihinde Şiyak’a bağlı “*Radde, Kumrasi ve Mansi*” köylerindeki okullar ile ilgili öğretmen talebi belirtilir. Ancak üç köyde ayrı ayrı okul yapılmaması muhtemeldir. Çünkü üç köy için atanması talep edilen öğretmen sayısı sadece birdir. Bahsedilen mekteplerden “*Radde’nin*” 1878/1879 tarihinde açıldığı kaydı (MS. H. 1321: 321-322.) bulunsa da öğretmen ataması ile ilgili işlemin beş yıl kadar sürdüğü görülür. Bundan dolayı bahsedilen okula diğer iki köy ahalisinin çocuklarının da gideceği düşünülebilir. Çünkü son-

⁶ “*Herak*” sıbyan mektebi muallimliğine 1894 yılında Ali Efendi tayin edilir. (BOA. MF.MKT. 204:9)

⁷ Draç’ta “*Draç Atik Camii, Eski Camii, Kabalı ve İnas*” okulları ile Kavaye’de “*Galuş Efendinin Mektebi*” isimleri geçmektedir. (İVS. H. 1299, s. 7.)

⁸ “*Çarşıda Beşir Ağa, Çarşıda Hüseyin Umur Mektebi, Debbağhane, Keza Zaim, Milet, Techiziye, Petrile, Lamdoğul Mescid-i Şerif Civarında, Tunuş, Şeyh Zale, Metfir, Kula, Farke*” isimli mektepler civar köylerde yer almaktaydı. (İVS. H. 1299, s. 7-8.)

⁹ “*Kasaba Merkez Camii Şerif’te, Pazar, Kasaba’da ve İnderun nahiyesine bağlı Keçukan*” köyünde bulunuyorlardı. (İVS. H. 1299, s. 8.)

¹⁰ “*Kasaba merkezinde, Rejpiška*”, İşim nahiyesi merkezinde, İşim nahiyesinin “*Şitak*” köyünde ve Prez nahiyesinde konumlanmışlardır. (İVS. H. 1299, s. 8.)

raki yıllarda sadece “*Radde*” mektebiyle ilgili bilgilere yer verilmektedir (*BOA.MF.MKT. 74:9*).

2. İşkodra’da Okul Sayısını Arttırma Girişimleri

1880 yılı ardından Osmanlı Devleti’nin toprakaları dâhilinde okul sayısında artış yaşanır. Bunlar bilhassa Islahat Fermanı ve Kanuni Esasi vasıtasıyla yabancılara ve gayrimüslim cemaatlere eğitim bakımından tanınan haklar sebebiyledir. Yabancıların ve cemaatlerin okul açmasında yaşanan kolaylıklar ile bu okulların sayıları ve zamanla nitelikleri de artar. Devlet sayı ve nitelikleri bakımından bu okullarla rekabet etmek ihtiyacını iyice hisseder (Tekeli & İlkin, 1994: 123). Bu sebeple 1880 sonrası taşrada okulların sayısında yaşanan artışta cemaatlere ve yabancılara ait okulların etkisi olmuştur denilebilir. Çünkü bu okullar vasıtasıyla yapılan misyonerlik faaliyetlerinin önlenmesinde en etkili yol bunlarla mücadele edebilecek seviyede kaliteli devlet okullarının sayısının taşralarda arttırılmasıydı. Bu yıllarda taşrada ve haliyle İşkodra’da okul sayısındaki artışta etkili olan diğer bir unsur ise vilayet maarif meclisi ile sancak ve kazalardaki maarif komisyonlarının teşkilidir. 1869 maarif nizamnamesinde tanımlanan maarif meclisleri eğitimin taşradaki örgütlenmesi ile alakalıydı. Bu meclisler vasıtası ile yerel eşraf eğitim giderlerinin elde edilmesine ve vilayet genelinde yeni okulların açılmasına ön ayak olacaktı (Somel, 2010: 254-255). İşte bu meclislerin teşkili ile birlikte genel olarak taşradaki okul sayısında hızlı bir artış yaşanır.

Şimdiye kadar farklı tarihli kaynaklarda gösterilen okulların genellikle şehir-kasaba merkezleri ile bunların çevresindeki köylerde bulunduğunu görmekteyiz. Genelde dağlık arazilerde farklı bayraklara bölünmüş ciballerdeki okullardan bahsedilmemiş sadece sayıları zikredilmiştir. Ancak 1890 tarihinde bu ciballerden birisi olan “*Eşkaril’deki*” okulla ilgili bilgiler vardır¹¹. Buradaki öğretmenin istifa etmesi üzerine yenisinin atanması gereği nezarete bildirilir. Ardından vilayet tarafından önerilen kişinin atamasının yerinde bulunarak gerekli kayıtlar da gerçekleştirilir (*BOA. MF.MKT. 121:99*).

1892 tarihinde kaynaklarda sıbyan ifadesi kullanılmamaktadır. Salnamede İşkodra merkezindeki okulların gösterildiği kısımda

¹¹ Bu cibalin 1894 verilerine göre nüfusu 2178 olup bunun 330’u müslümandır. (Erken, 2014, s. 96) 1900 yılında aynı okulun öğretmeni istifa etmiş yerine bir diğeri tayin edilmiştir. (*BOA. MF. MKT. 523:47*)

ibtidai ismiyle toplam 439 öğrencinin bulunduğu “*Fuşçela ve Rûskebir*” okulları yer alır (*İVS. H. 1310: 26*). Bunlardan Rûskebir’in burada görevli öğretmenin görevden alınmasıyla ilgili işlem- den sebeple 1880-1881 eğitim öğretim yılı itibariyle açıldığı söylenebilir ki bu nedenle 1881 tarihli vilayet salnamesinde gösterilmemiştir (*BOA. MF.MKT. 68:40*). 1892 yılında vilayet merkezindeki okulların ve öğretmenlerin isimleri ile talebe sayıları verilmeyerek sadece 17 müslüman, bir Rum ve beş katolik okulunun bulunduğu ifade edilir. Böylece ilk defa vilayet dâhilinde gayrimüslimlere ait ilköğretim kurumundan bahsedilir. Ardından müslümanlara ait okulların 17 sayısına ilaveten vilayet genelinde 110 okulun daha yapılmaya başlandığı kaydı düşülür. Önce sadece iki ibtidaiyeye ait bilgiler verilmişken sonradan 17 İslam ve altı gayrimüslim okulunun belirtilmesi çelişkili gibidir. Başlangıçta sayılan okulların yeni açılmaları sebebiyle diğerlerinden ayrı olarak gösterildikleri akla gelmektedir. Çünkü 1875 tarihinde İşkodra merkezindeki okul sayısı yine 17 olarak verilmişti. Buradan vilayet merkezinde bu tarihten itibaren iki yeni okulun açıldığı düşünülebilir. Ayrıca ikisi ibtidai ve altısı gayrimüslimlere ait olmak üzere toplam 25 okulun şehir merkezinde bulunduğu belirtilebilir. Nitekim merkez kazaya bağlı köyler ve nahiyelerle birlikte bu sayının artması muhtemeldir. Aynı kaynakta Tuz ve Leş kazalarındaki okullarla ilgili herhangi bir veriye rastlanmaz. Bu esnada bahsedilen kazalarda yeni okul açılmadığı akla gelebilir. Ancak Leş’te şimdiye kadar gösterilen üç okulun yanı sıra yenilerinin inşasına başlandığı da açıklanmıştı. Ayrıca Akçahisar kazasında dört ibtidai olduğu yeniden belirtilir (*İVS. H.1310: 63, 79-87, 91*). Puka Kazası’nı teşkil eden “*Kabaş, Akbale, Kert, Puka, Berişa ve Karacadağ*” isimli toplam 51 köyden oluşan bayraklarda dört okul bulunmaktadır. Puka kazası gibi vilayetin dağlık kısımlarındaki Mirdita kazasında ise herhangi bir okula işaret edilmez (*İVS. H.1310: 94-99*). Ancak 1892 yılında Mirdita ile birlikte İşkodra, Leş ve Tuz kazalarındaki dağlık alanlarda ahalisi fakir olan on köye okul ile birlikte mescid yapılması girişimi vardır. Buralarda okullar açılmasında katolik papazların yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinin etkisi vardır. Osmanlı Devleti ahalinin misyonerlik faaliyetlerine kanmamasını istiyor ve bunun için eğitimin faydalı olacağını düşünüyordu (*BOA. MF.MKT. 1:3; BOA. BEO. 48:3556*). Bunun üzerine bahsedilen bölgede okulların inşasına başlanması girişimlerine hız verilir. Hatta açılması düşünülen okul sayısı yanlışlıkla 23 olarak ifade edilir. Bu ise bir süre karışıklığa neden olsa

da durum açıklığa kavuşturulur (*BOA. MF.MKT. 153:8; BOA. MF.MKT. 189:32*).

Draç sancağına¹² ait istatistiklerde 1892 yılında bir ibtidai, bir kız mektebi, bir sıbyan mektebi ile iki Rum ve bir katolik toplam altı okul bulunmaktadır. İbtidai mektebinin İşkodra sancağında olduğu gibi diğerlerinden ayrı olarak verilmesine burada da rastlanır. Ayrıca ibtidai ile sıbyan lafzının özellikle ayrı ayrı belirtilmesi ibtidainin yeni açıldığını veya burada yeni usulde eğitimin verildiğinin vurgulanmak amacı ile tercih edilmiş olabilir. Tiran kazasında müslüman ahaliye ait 13 okul sayısında 1881 tarihinden itibaren bir değişiklik yaşanmaz. Fakat bu sefer aynı mekteplerin hepsi ibtidai olarak anılır. Bu ise bahsedilen okulların yeni usulde eğitim verecek şekilde ıslah edildiklerine işaret eder. Kaza genelinde ayrıca bir katolik ve bir Rum Okulu bulunur. Kavaye’de ise on ibtidai ile bir Rum Okulu ifade edilir. Draç sancağı dâhilindeki Şiyak kazasında ise müslüman ahaliye ait 9 okulun yer aldığı belirtilir (*İVS. H. 1310: 105, 110, 119, 125, 128*).

İlk vilayet salnamesinde vilayet genelindeki müslümanlara ve gayrimüslimlere ait ilköğretim okulu sayısı 32’dir. Aradan geçen on yılı aşkın sürede ise vilayet dâhilindeki ilköğretim kurumlarının sayısı yine vilayet salnamesine göre 74’e çıkar. Fakat bu sefer de ifade edilen sayının mevcut okulları tam olarak yansıtmadığını söylemek gerekir. Örneğin 1881 ve 1892 tarihli vilayet salnamelelerinin her ikisinde de Akçahisar’daki okul sayısı dört olarak verilir. Ancak bu dört okul içerisinde sayılanlara “*Kurbin, Ranye ve Ode*” isimli ciballerdeki okulları ayrıca eklememiz gerekir¹³. “*Ranye ve Ode*” ciballerindeki okullar ile ismi daha önce de belirtilen “*Kurbin’de*” inşa edilmiş okulların ihtiyaçlarının merkezden talep edilmesine dair 1893 tarihli belge vardır. Bu belgede “*Kurbin, Ranye ve Ode*” dâhilindeki köylerde inşa edilen okullarda okutulmak üzere 400 elifba, 250 ilmihal cüzleriyle 50 adet Kuran-ı Kerim talep edilir. Talebin maarif nezaretince değerlendirildiği ve eldeki imkânlar neticesinde bunların yarısının gönderildiği belirtilir (*BOA. MF.MKT. 180:143*). İstenilen 400 elifba bize okul sayısına dair fikir yürütmemize yardımcı olur. Şehir-kasaba merkezlerindeki nüfus yoğunluğundan dolayı okullarda kimi zaman 200’ü aşan

¹² Bu tarihte vilayet sınırlarında olmayan *Peklin* kazası göz önünde bulundurulmalıdır. 4 okul bu şekilde vilayet dışında kalır. (Erken, 2014: 41)

¹³ “*Kurbin*” 1894’te nahiye merkezi yapılmış bir köydür. Nüfusunun 1/4’ü müslümandır. (Erken, 2014: 96)

öğrenci mevcudlarını görmekteyiz. Ancak durum kırsaldaki okullarda farklıdır. Buralardaki öğrenci mevcudu 40'a hatta 20'ye kadar düşmektedir. Buradan hareketle istenilen elifba sayısı üzerinden hareketle sayılan 3 cibalde bulunan ve isimleri verilmeyen köylerde inşa edilmiş sekiz kadar okul bulunduğu ileri sürülebilir. Bu şekilde merkez, Tuz, Leş, Puka, Mirdita kazaları dâhilindeki dağlık köylerde tesis edilen köylerin tam sayısının ilavesiyle vilayetteki toplam okul sayısına ulaşmak mümkün olacaktır. Ancak buna bir bütün olarak imkân veren verilerden yoksunuz.

1894 tarihinde İşkodra şehir merkezindeki iki ibtidai değişmeden korunur¹⁴. Sancak genelinde merkezdeki iki ibtidai ile birlikte 1892 tarihinde belirtilen okullarda da bir değişiklik yoktur. Mevcut okulların yanı sıra yeniden yapılması planlanan ve müslümanlara ait mektep sayısı ise bu sefer 115 olarak belirtilir¹⁵. İşkodra'ya tabi olan ve özel bir statüyle yönetilen nahiyelerde ise 12 okulun mevcudiyeti belirtilir. Yine bu nahiyelere benzer şekilde idare edilen ve toplam 10 cibalden oluşan Malisya bölgesinde ise müslümanlara ait 11 okuldan bahsedilir¹⁶. Tuz kazasında dört okul bulunduğu dair kayıt ilk defa burada yer alır. Bu okullardan birinin merkezde yer aldığı söylenebilir. Merkezdeki kale askerleri ve orada yaşayanların kullandığı mescidin tamiratı nedeniyle yerinin değiştirilmesine karar verilen sıbyan mektebi zikredilir (*BOA. MF.MKT.* 274:61). Leş kazasında biri gayrimüslimlere ait toplam üç okulun bulunduğu bilgisi de burada ilk defa verilir. Ancak Leş kazasının Leş Malisyası ve Zadrime nahiyelerindeki okullardan bahsedilmez. İşkodra sancağının diğer bir kazası olan Akçahisar'da dört ibtidai sayısı değişmez. Akçahisar'ın Kışla nahiyesinde ise herhangi bir okul belirtilmez. Puka'daki dört okul ve Mirdita kazasına dair bilgiler 1892 yılına göre değişiklik içermez (*İVS.* H. 1312: 99-100, 103-104).

¹⁴ Öğrenci sayıları bakımından ise "Fuşçela" iptidaisindeki öğrenci sayısı 79'dan 120'ye yükselir. "Rüskebir" ibtidaisinde 1892'da kız erkek ayrımı yapılmadan belirtilen sayının değişmediğini 177 erkek ve 75 kız öğrenciden anlıyoruz. (*İVS.* H. 1312, s. 26)

¹⁵ 110 ve 115 sayılarının yazımında baskı hatası olması muhtemeldir. (*İVS.* H. 1312, s. 68.)

¹⁶ Bahsedilen mıntıklar klasik birer nahije olmayıp nahije müdürüne denk birer bölükbaşı vasıtasıyla idare edilen birimlerdir. Cibal sisteminin bir parçası olmalarının bunda etkisi vardı. (Erken, 2014, s. 60-71, 77, 97) "Buyana Kenarı, Dağ Kenarı, Drin Kenarı ve Karaniye" bahsedilen nahiyelerdir. (*İVS.* H. 1312, s. 70-71, 73.) Ciballerdeki 11 okul için bk. (*İVS.* H.1310, s. 68)

1894 yılında Draç sancağı merkezindeki okulların sayı ve dağılımı da 1892 yılı ile aynıdır. Ancak sancak merkezinde Ulahlara ait bir okulun inşasının bittiği halde açılmadığı, açılması için gerekli ruhsatın alınmasına dair talepler mevcuttur. Buradan sancak dâhilinde 1894 yılı içerisinde okulların inşasına devam edildiği görülür (*BOA. DH.MKT.* 309:65). Tiran kazasındaki ibtidailerin sayısı ise bu yıl 13 değil 12'dir. Ancak bu defa okulların ve hocalarının isimleri ayrıca belirtilir. Hatta okullardan birisinin kızlara mahsus olduğu kaydı da düşülür. Kaza genelindeki okulların sayısı biri Rum biri katolik mektebinin dâhil edilmesiyle 27'ye ulaşır. Kavaye ve Şiyak kazalarındaki okullarda ise bir değişiklik gözlenmez (*İVS.* H. 1312: 110, 115, 121, 124, 130, 133). Sancak dâhilinde olduğu belirtilen bu okulların yanı sıra 1894'te Draçta dört, Kavaye'de 14, Şiyak'ta üçü tamir edilmek üzere 10, Tiranda 18 yeni okulun inşa edileceğinin ahali tarafından taahhüt edildiği belirtilir¹⁷. Bunlardan 19 tanesinin yani inşaatı ve tamiratı tamamlananların açılışlarının da yapıldığı anlaşılır. Ancak 19 okulun bahsedilen kazalara dair dağılımları verilmez. Bu okulların buldukları yerlerde aynı zamanda imamlık yapacak olan öğretmenler maarif komisyonunca gerçekleştirilen imtihanlarla atanır ki bu da bizlere bahsedilen okulların köylerde tesis edildiğini düşündürür (Ağanoğlu, Bayram, & Yıldıztaş, 2008: 329). Böylece 1894 yılı itibariyle vilayet dâhilindeki ilköğretim kurumlarının toplamı 120'ye ulaşır. Yukarıda ifade edilen 19 okulu da buna eklediğimizde sayı daha da artar. Lakin bu sayı içerisinde bu yılki salnamede belirtilen bazı ciballer dışındaki cibal okulları yine bulunmaz. Haliyle 1894 yılı içinde vilayet genelindeki okul sayısının dağlık köylerdeki okulların da dâhil edilmesiyle 140'ın üzerinde olduğu söylenebilir.

Yukarıdaki verilerin ardından henüz bir yıl geçmeden Tiran'da açılan okullarla ilgili bilgiler dikkat çeker. Tiran kazası genelinde iki gayrimüslim mektebi dâhil edildiğinde 27 okulun bulunduğu ifade edilmişti. 1895 tarihinde ise kaza genelinde yeni okulların inşasına başlandığı gibi bazı köylerdeki okulların da tamiratına girişilir. 12 yeni okul yapılırken altı tanesi de tamir edile-

¹⁷ Halk tarafından yapılacağı belirtilen okulların sayısı 1877 yılında yapılmasına izin verilen 43 okula yakındır. Bahsedilen okulların aynı olduğu bu benzerlik sebebiyle akla gelir. Ancak 1877 yılında yapılması planlananların İşkodra merkez, Akçahisar, Podgoriçe ve Leş kazalarını içermesi bakımından kapsadığı alan farklıdır. Üstelik 1877 yılındaki okulların masrafları hazineden karşılanmıştı. Buradakilerin inşası ise halk tarafından taahhüt edilmiştir.

rek resmi açılışları yapılır. Altı okulun şimdiye kadarki kaynaklarda ifade edildiğini varsaysak bile Tiran kazasında 1895 tarihi itibarıyla 12 yeni ibtidainin açıldığını söyleyebiliriz. Açılışları yapılan okulların hangi köylerde buldukları, atanan öğretmenlerin nasıl tedarik edildikleri, maaşlarının nasıl ödendiği, okullara kaç öğrencinin devam ettiği, bu okulların ne kadarının kızlara mahsus olduğu, yapılan eğitimin yeni usule uygun olup olmadığı soruları maarif nezareti tarafından vilayete yöneltilmiş ancak bu sorulara vilayetçe bir cevap verilmemiştir (*BOA. MF.MKT. 263:57*). 1895’de açıldığı belirtilen okulların aslında 1894 yılında ahali tarafından yapılacağı taahhüt edilen okullardan Tiran kazası hesabına düşenler olduğu görülür. İki işlem birlikte değerlendirildiğinde ise Tiran kazasında 1895 eğitim öğretim yılı itibarıyla şehir merkezi ve civar köylerindeki okul sayısı iki gayrimüslim mektebi de dâhil olmak üzere 40’ın üzerindedir. Öyle ki 1876 yılında Tiran ve Leş’te 14 köye yapılacak okullar ile 1877 yılında vilayetin özellikle İşkodra sancağı dâhilinde ve ayrıca Tiran ile Kavaye’de yapılması planlanan 43 okuldan kaç tanesinin Tiran dâhilinde açıldığı takip edilememektedir. Bahsedilen okulların da hesaba katılması ile kaza dâhilindeki mevcut okul sayısının daha da artması muhtemeldir. Buradan hareketle Tiran kazasındaki 101 köyün büyük kısmında ilk kademe okulunun olduğu iddia edilebilir (Erken, 2014: 31).

Maarif Nezareti tarafından yayınlanan ve 1894-1895 eğitim öğretim yılı bilgilerini içeren istatistikte vilayetteki okullara dair bilgilere rastlarız. Bahsedilen istatistikte İşkodra genelindeki okul sayısı 101’dir. Bu okullardan 62 tanesi İşkodra, 13 tanesi Draç sancağında usulde ve 10 okul İşkodra, 16 okul da Draç sancağında yeni usulde eğitim vermektedir. Ayrıca bahsedilen okullardan İşkodra sancağındakilerin 24’ü, Draç sancağındakilerin 20’si II. Abdülhamit’in tahta çıkması ardından açılmıştır (Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi, t.y.: 46). Aşağıda tabloda da gösterildiği şekilde vilayet genelindeki okul sayısı şimdiye kadar sayılanlardan azdır. 1895 yılı öncesi verileri dikkate aldığımızda da bu durum değişmemektedir. Tabloda ifade edilen okullar 1881 ve 1892 tarihli istatistiklerdeki sayıların biraz üzerindedir. Ancak tabloda sadece ilgili dönemde maarif nezareti tarafından inşa edilen okullara yer verilirken daha evvel açılanlar hesaplamaya dâhil edilmemiş olabilir. Ayrıca dağlık bölgelerde 1860’lar ve ardından açılan 60’ın üzerindeki okulun da bu tabloya dâhil edilmediği görülür. Yine gayrimüslimlere ait ilköğretim okullarının da burada ifade edilmediği düşünülebilir. Diğer taraftan vilayet genelinde

1875-1895 yılları arasında farklı kazalarda farklı sayılarda açılması planlandığı belgeler vasıtası ile tespit edilen toplam 113 okul vardır. Üstelik bu okullar içerisinde 80 kadarının açıldığı da belgelerden takip edilmektedir. Ancak bu okulların istatistiklere ilgili yıllardan sonra da yansımadağı anlaşılmaktadır

Tablo1 1894-1895 Eğitim Öğretim Yılı Verilerine Göre İşkodra'da İlköğretim:

Sancak	Eski Usul	Yeni Usul	Toplam	Erkek	Kız	Toplam	II. Abdülhamit'in Cülusu Ardından Açılanlar
İşkodra	62	10	72	1365	482	1847	24
Draç	13	16	29	1054	418	1472	20
Toplam	75	26	101	2419	900	3319	44

1897 yılında İşkodra'daki “*Fuşçela ve Ruskebir*” ibtidaiileri yine gösterilir. Merkezdeki diğer okulların sayı ve dağılımları ile vilayet genelinde yapımına başlanan 115 adet okulla ilgili bilgiler tekrarlanır. Erkek öğrencilere mahsus olması muhtemel “*Fuşçela*” ibtidaisinde 130 erkek öğrenci vardır. “*Ruskebir'de*” ise 200 erkek ve 100 kız öğrenci bulunur. (*İVS*. H. 1315: 57,91). İşkodra merkezinde ve merkeze bağlı nahiye biçiminde idare edilen köylerde, Malisya bölgesinde, Tuz, Leş, Akçahisar, Puka ve Mirdita kazalarındaki mekteplerin sayısı 1894 verileriyle aynıdır (*İVS*. H. 1315: 93-94, 96, 109, 113-115, 121-122, 124-125). Anlaşıldığı kadarıyla sancak dâhilindeki okullar yine 1876 ve sonraki yıllarda belgelerden takip edilen okullara dikkat edilmeden belirtilir. Aynı şekilde Draç sancağı merkezinde ve Tiran kazasındaki bilgiler de değişmez. Kavaye'deki ibtidai mektebinin iki öğretmeninin yanında bir de kız öğrenciler için öğretmen sayılır. Kaza genelindeki okulların sayısında ise değişiklik yoktur. Şiyak kaza merkezi bilgilerine sadece yeni açılan bir ibtidai eklenir (*İVS*. H. 1315: 133, 141, 148-149, 153, 157, 159, 162).

1897 yılında Puka kazasına dair bilgilerin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılan işlemler yapılır. Puka kazasını oluşturan altı bayrak ve her bayrak dâhilinde çeşitli sayıda köy vardır (Erken, 2014: 52). Bu köylerden sadece dördüne ait okul bilgisi şimdiye kadarki kaynaklarda verilir. Ancak bu yıl kaza dâhilindeki “*Rape, Kabaş, Miçoy, Kert, Kalimaş, Meğole, Nikay ve Şika*” köylerindeki okullara öğretmen talep edilir. Önceki yıllarda sayılan dört okulun “*Akbale, Kert, Puka, Karacadağ*” bayraklarındaki okullar olduğu bilgisiyle beraber değerlendirildiğinde yedi yeni okulun Puka kazasına eklenmesi gereği ortaya çıkar (BOA. MF.MKT. 362:26). Bu

şekilde Puka kazası dâhilinde 1897 itibarıyla en azından 11 okul olduğu söylenebilir. Ancak bu okullardan hangilerinde eğitime hemen başladığını söylemek zordur. Nitekim okulların açıldığından bahseden 1897 tarihli belgede “*Meğole*” köyündeki okul mevcuttur. Lakin bu bilgiye rağmen “*Meğole*” köyü ibtidaisine 1901 yılında öğretmen atandığı ve hatta bunun 1902’yi bulduğu görülmektedir (BOA. *MF.MKT.607:10*).

1898 yılı verilerine göre vilayet merkezi ve kazalarındaki okulların sayısı vilayet salnamesinde aynıdır (*İVS. H. 1316: 63, 81-89, 94, 103, 106, 110, 143-144, 146-148, 150-152.*). Ancak aynı tarihte İşkodra kasabasında ve İşkodra Kalesi tarafından Buyana Köprüsü vasıtasıyla karşıya geçildiğinde İşkodra Gölü kenarında bulunan Şiroke köyünde yeni bir okul tespit edilir. Buna göre ahali tarafından yaptırılan cami ile iptidai için imam ve öğretmen istenir. 1898 yılında tamamlandığı anlaşılan okulun öğretmen maaşının ahali tarafından karşılanmadığı gerekçesi ile maarif bütçesinden yardım ile öğretmen tayini istenir. Hatta buradaki müslüman ahalinin büyük kısmının muhacir ve fakir olmasının yanı sıra hristiyan ahaliye karşılık dinlerinin gereğini yerine getirmeleri ve çocuklarının eğitimi için de durumun önemine vurgu yapılır. Nitekim gerekli işlemler ardından öğretmen maaşının merkez idare tarafından ödenmesine karar verilir. Bahsedilen okula kimin ve hangi tarihte tayin edildiği kaydı düşülmediğinden bu ibtidainin eğitime başladığı yıl belirsizdir. Ancak maliye tarafından ödenecek maaşa ilişkin kayıtlar ile atamanın çok sürmediği ihtimal dâhilindedir (BOA. *MF.MKT. 488:31*).

İşkodra vilayetindeki okulların sayılarının arttırılması girişimleri yıllar içersinde devam eder. Bunun için bâb-ı alî tarafından İşkodra’nın da içinde bulunduğu yerlere maarif nezareti tarafından tayin edilen ve ulema arasından seçilen kişiler yeni okulların açılması için halkı ikna etmek üzere yollanır. Halkın dini duyguları gönderilen kişiler vasıtasıyla harekete geçirilmek, bu sayede hem yeni okullar açmak hem de halkın devlete olan sadakati sürdürülmek istenir (Somel, 2010: 267). Böylece özellikle maarif nezareti tarafından açılan ve yeni usulde eğitim veren okullara karşı ahalinin ilgisizliği aşılmaya çalışılır.

Vilayette okulların sayılarının arttırılmasına yönelik girişimlerin yanında hali hazırda bulunan medreseler hakkında bilgilere de ulaşılır. İşkodra’da bulunan ve klasik Osmanlı eğitiminin bir parçası olan medreseler 1898’de yayınlanan ilk maarif salnamesinde detaylı bir şekilde verilir. Vilayet salnamelerinde sadece sayıları

verilen medreselerin burada isimleri ile birlikte buldukları yerler, müderrisleri, talebe sayıları ve kurucularının da isimleri gösterilir.

Tablo2 İškodra Vilayetinde Medreseler (1898, 1899, 1900, 1901, 1903)¹⁸

Sancak	Kaza	İsim	Yer	Müderris	Talebe	Banisi
İškodra	Merkez	Medrese-i Balâ	Kâfe Mahal.	Âdem Efendi	30	Koca Mehmed Paşa
İškodra	Merkez	Medrese-i Zîr	Çarşı-yı Kebîr	Yusuf Efendi	50	Mustafa Paşa
İškodra	Akçahisar	Şems Efendi	Kasaba	Muharrem Efendi	31	Şemsi Efendi
Draç	Merkez	Beşîrzade	Mahalle-i Balâ	Şakir Ali Efendi	45	Hacı Ali Efendi
Draç	Tiran	Abdürrahman Bey	Kasaba	Ramazan ve Musa Hüseyin Efendiler	165	Abdürrahman Efendi
Draç	Kavaye	İbrahim Bey	Çarşı	Mehmed Mu'tazım Efendi	34	İbrahim Bey

Vilayetteki altı medrese de şehir-kasaba merkezlerinde konumlanmıştır. Medreselerde eğitim gören öğrencilerin sayısı ile orantılı olarak müderris görevlendirildiğini söylemek güçtür. Tiran'daki medrese dışındakiler ancak 1903 tarihli maarif salnamesi verilerine göre talebe sayılarının da artması ile birden çok müderrise sahip olmuştur.

Taşradaki eğitim kurumlarına dair bilgilerin yer aldığı kaynaklardan vilayet salnamelerine göre nispeten daha detaylı bilgileri maarif salnamelerinden öğrenilir¹⁹. Bu salnamelerde İškodra dâhilinde II. Abdülhamit'in cülûsu ile 1903 yılları arasında açılan ipti-

¹⁸ 1898 tarihli verilerin (MS. H. 1316, s. 826-827.) 1899 yılında isim ve konumları aynı kalırken öğrenci sayıları sırası ile 32, 44, 34, 48, 172, 40 olarak değişir. (MS. H. 1317, s. 922-923.) 1900'de öğrenci sayıları 27, 43, 46, 49, 162, 29 olur. (MS. H. 1318, s. 1022-1023.) 1901'e gelindiğinde ise öğrenci mevcudu 27, 43, 46, 49, 163, 29'dur. (MS. H. 1319, s. 352.) 1903 yılında medreselerde sırasıyla 70, 74, 61, 35, 190, 50 öğrenci vardır. İškodra altı, Akçahisar ve Draç birer, Tiran dört, Kavaye üç müderrise sahiptir. (MS. H. 1321, s. 319.)

¹⁹ H. 1319 tarihli maarif salnamesi dışındakilerde H. 1321 tarihli salnamede gösterilen tablonun hemen aynısı yer alır. Ancak H. 1316, H. 1317, H. 1318 tarihli salnamelerde İškodra'da "Kıbtî" ve "Çukurçeşme" mahallelerindeki okullar bulunmaz. Yine Puka dâhilinde sadece "Espasi" köyü ibtidâisi gösterilmekte diğer dört köy okulu belirtilmemektedir. Bu altı okul dışında maarif salnamelerindeki tablolar birbirinin aynısıdır. (MS. H. 1316: 826-827; MS. H. 1317: 924-927; MS. H. 1318: 1026-1029; MS. H. 1321: 321-322.)

dailerin kazalara göre dağılımı, buldukları köyler ve mahalleler, tesis edilmiş tarihleri ve inşaa masraflarını gösteren tablolar düzenlenmiştir. Buna göre vilayet genelinde bahsedilen yıllarda açılan iptidailerin sayısı 40'tır. Ancak Tablo 1'de yine II. Abdülhamit'in cülüsundan 1894-1895 eğitim öğretim yılına kadar açılan okul sayısı 44 olarak gösterilmişti. Haliyle Tablo 1'de verilen sayının 10 yıldan uzun bir süre ardından düzenlenen maarif salnamesinde belirtilen okulların sayısı ile çeliştiği akla gelir. Ancak her iki istatistikte de bununla alakalı detaylı bir açıklama yapılmaz. Burada Tablo 3'te gösterilen ve maarif salnamesinde sayıları verilen okulların sadece yeni usul ile eğitim yapanlardan ibaret oldukları düşünülebilir. Nitekim Tablo 1'de eski ve yeni usuldeki okullar birlikte verilmişti. Ayrıca Tablo 3 görüldüğü üzere daha önceden bahsedilmeyen okullara yer verildiği gibi ilk defa sayılanlar da vardır.

Tablo3 II. Abdülhamid'in Cülüsundan 1903 Yılına Kadar İşkodra Vilayetinde Açılan İbtidai Mektepleri

Sancak	Kaza	Derece	Yer	Tarih ²⁰	Masraf
İşkodra	İşkodra	İbtidai	Hamidiye Köyü ²¹	1310	1548
İşkodra	İşkodra	İbtidai	Fuşçela	1300	-
İşkodra	İşkodra	İbtidai	Kiras Mahallesi	1312	2750
İşkodra	İşkodra	İbtidai	Kıbtî Mahallesi	1300	-
İşkodra	İşkodra	İbtidai	Çukurçeşme Mahallesi	1318	-
İşkodra	İşkodra	İbtidai	Kravar Köyü	1304	3000
İşkodra	İşkodra	İbtidai	Leskofçe	1310	1898
İşkodra	İşkodra	İbtidai	Vorke	1305	2000
İşkodra	İşkodra	İbtidai	Some	1310	2048
İşkodra	İşkodra	İbtidai	Ostrosi Sağır ²²	1312	2600
İşkodra	İşkodra	İbtidai	Arbeneş	1301	2900
İşkodra	İşkodra	İbtidai	Eskaiye ²³	1308	2000
İşkodra	İşkodra	İbtidai	Metağoş	1311	1548

²⁰ Tarihlerin Hicri ya da Rumi esaslı olduğuna dair açıklama yoktur. Ancak buradaki okullardan belgelerde tesadüf ettiklerimize baktığımızda açılış yıllarının Rumi olması muhtemeldir.

²¹ Vilayet genelinde açılmasına karar verilen 10 okuldan biridir. Diğer okulların isimleri, buldukları yerler ve açılıp açılmadıkları ise belirtilmez. (BOA. MF.MKT. 313/44)

²² Karaina nahiyesi dâhilinde yer almaktadır ve 1896'da açılmıştır. (BOA. MF.MKT. 321/39)

²³ "Eskaiye" köyü İşkodra'ya bağlı idare edilen dört nahiyeden birisi olan Karaina'ya bağlıdır. Bu okul 1890'da halkın yardımları ile inşa edilmiştir. Öğretmen ataması ilgili işlemlerin ardından gerçekleşir.(BOA. MF.MKT. 149/2) Aynı zamanda köy imamı olan Ömer Efendi öğretmen tayin edilir. (BOA. MF.MKT. 149/9)

İşkodra	İşkodra	İbtidaî	Viraniye	1310	1548
İşkodra	İşkodra	İbtidaî	Veladina	1311	1548
İşkodra	Leş	İbtidaî	Kasabada ²⁴	1311	2259
İşkodra	Leş	İbtidaî	Paçram	1303	2000
İşkodra	Akçahisar	İbtidaî	Kasabada ²⁵	1307	1500
İşkodra	Akçahisar	İbtidaî	Milot Köyü	1309	1401
İşkodra	Akçahisar	İbtidaî	Selita	1309	1250
İşkodra	Akçahisar	İbtidaî	Bros	1311	1450
İşkodra	Puka	İbtidaî	Espasi Köyü	1312	-
İşkodra	Puka	İbtidaî	Şika	1317	-
İşkodra	Puka	İbtidaî	Kalimaş	1317	-
İşkodra	Puka	İbtidaî	Meğole	1317	-
İşkodra	Puka	İbtidaî	Petfay	1317	-
Draç	Draç	İbtidaî	Sukt	1310 ²⁶	-
Draç	Draç	İbtidaî	Şenavilaş	1310	-
Draç	Draç	İbtidaî	Arabak	1310	-
Draç	Draç	İbtidaî	Salmınak	1310	-
Draç	Tiran	İbtidaî	Kasabada	1312	1800
Draç	Kavaye	İbtidaî	Çarşıda	1304	2000
Draç	Kavaye	İbtidaî	Kabalı Camii	1293	1500
Draç	Kavaye	İbtidaî	Eskoran	1293	1500
Draç	Kavaye	İbtidaî	Rahime Hanım	1293	1500
Draç	Şiyak	İbtidaî	Kula Köyü	1294	1000
Draç	Şiyak	İbtidaî	Radde	1294	1000
Draç	Şiyak	İbtidaî	Rejpiška	1294	1000
Draç	Şiyak	İbtidaî	Bozanciyas	1295	2500
Draç	Şiyak	İbtidaî	Suket	1298	1000

Tablodaki okulların vilayet genelindeki tüm ilköğretim kurumlarını kapsamadığı açıktır. Bunu hem belgeler vasıtası ile açıldıklarını tespit edebildiğimiz okullardan hem de salnamelerde daha önceden açıldığı belirtilen okullardan anlıyoruz. Üstelik tablonun sadece II. Abdülhamit'in cülûsundan 1903 yılına kadar açılan okullarla sınırlı olduğu belirtilir. Ancak yine de vilayet genelindeki okulların toplam sayısının tespitinde kullanılacak bilgiler vardır. 1901 ve 1903 tarihli maarif salnamelerinde vilayet genelinde ilköğretim seviyesindeki öğrenci sayısı belirtilir. Bu anlamda 5164 öğrencinin sadece tablodaki 40 okula devam ettiğini söylemek zordur (*MS. H. 1319*: 350; *MS. H. 1321*: 317). Şehir merkezindeki okulla-

²⁴ Kız ibtidaisidir. (*MS. H. 1316*, s. 828. ;*MS. H. 1318*, s. 1026-1027.)

²⁵ Kız ibtidaisidir. (*MS. H. 1317*, s. 926-927. ;*MS. H. 1318*, s. 1028-1029.)

²⁶ Burada "Sukt" okulunun inşasıyla ilgili bir kargaşa vardır. Okulun tabloda gösterildiği ve önceki yıllara ait salnamelerde de teyit edildiği gibi R. 1310/H. 1894 tarihinden önce kurulduğu kaydı vardır. Belgede "Sukt" mektebi öğretmeni ve verilecek maaşla ilgili açıklamalar geçer. (*BOA. MF.MKT. 74/9*)

rın öğrenci mevcutlarının kimi zaman 300'ü geçtiği görülse de köylerde durum farklıdır. Üstelik Cevdet Paşa tarafından ciballerdeki okullarda bulunan öğrenci sayısı 1868 tarihinde 1195 olarak verilir. O tarihlerde ciballerdeki okul sayısı ise yaklaşık 35'tir. Bu şekilde ciballerdeki okulların öğrenci mevcutları 30-40 civarındadır diyebiliriz (Cevdet Paşa, 1991: 168, 213-214.).

1894-1895 eğitim öğretim yılına ait verileri gösteren Tablo 1'de 101 okuldaki öğrenci mevcudu 3319'dur. Her okulda 33'e yakın öğrenci bulunduğu görülür. Bunu destekleyen diğer bir kaynak ise 1867'de tüm imparatorluk genelinde 242.017 erkek, 126.454 kız öğrenci olmak üzere toplam 368.471 öğrenci bulunurken, okul sayısının 11.008 olmasıdır. Böylelikle ortalama her okulun mevcudu 33'tür²⁷. Gayrimüslimlerde ise bu rakam 42'ye kadar çıkmaktadır (Bilim, 2002: 201). 1897 yılında imparatorluk genelinde 28.351'e yükselen ilköğretim kurumlarındaki öğrenci sayısı 835.129'a ulaşır. Her bir okuldaki öğrenci mevcudu ortalaması ise 29'dur (Somel, 2010: 174). Üstelik bu sayıların Anadolu'da bulunan ilköğretim okullarında 20-30'a kadar düştüğü de bilinmektedir (Kodaman, 1999: 86). Farklı tarihlere ilişkin bu veriler doğrultusunda bir okula devam eden öğrenci sayısının 35 civarında olduğunu vilayetin 5164 öğrenci mevcudu ile birlikte değerlendirmemiz gerekecektir. Böylece vilayet dâhilindeki okul sayısı ile ilgili daha gerçekçi bir sayıya ulaşılabilir ki bu da 150'ye yaklaşır. Burada dikkat edilmesi gereken diğer husus okullardaki öğrenci sayılarına ilişkin verilerle ilgilidir. Çünkü vilayetteki öğretmenlerin devamsızlığına dair yapılan şikâyetler öğrencilerin devamsızlığı için de dile getirilir (BOA. *MF.MKT.* 90:2). Bu sebeple okullara devam eden öğrenci sayılarının sıhhatli bir şekilde tespiti güçtür. Örneğin Kavaye kazası merkezindeki ibtidaide 20 kadar öğrenci bulunduğu belirtilir. Ancak teftişler neticesinde devamsızlık yapan öğretmenin aynı zamanda öğrenci sayılarında da usulsüzlük yaptığı anlaşılır. Gerçekte okula devam eden öğrenci sayısı sadece beş-altıdır (BOA. *MF.MKT.* 667: 38). Fakat bu güçlüğü rağmen mevcut istatistiklerin karşısında bunların eksikliklerini ortaya koyan başkaca kaynak yoktur.

Tablo 3'te bazı okulların masraf sütünü boştur. Bunun nedeni ise okullara yapılan masrafın bilinmemesi değildir. Bahsedilen

²⁷ Diğer bir istatistiğe göre 1888 yılında Manastır vilayeti dâhilindeki ilköğretim kurumlarına devam eden öğrencilerin ortalaması 34 kadardır. Bu oran gayrimüslimlere ait mekteplerde 63'e ulaşır. (Özcan, 2013: 365)

okullar ya bir rüştiyeye ait binada ya da bir camii içerisinde yer almaktadır. Bu sebeple masraf kısımları boş bırakılmıştır. İškodra merkezdeki “*Fuşçela*” ibtidaisi İškodra rüştiyesinin alt katında yer alırken, Kıbtî mahallesi ibtidaisi ise cami içerisinde yer almaktadır. Aynı şekilde Draç sancağındaki köylerde inşa edilen camilerin birer odasındaki dört ibtidainin masrafları da bu nedenle görülmez. Puka’daki okullar için de böyle bir yorum yapmak mümkündür²⁸.

Tabloda İškodra kazasında gösterilen okullardan bazılarının yine İškodra sancağı dâhilindeki diğer kaza ve nahiyelere bağlı olduğu bilinmektedir. Ancak hangi amaçla bu listenin oluşturulması esnasında İškodra kazasında gösterildikleri ifade edilmemiştir. Örneğin “*Metağış ve Veladina*” köyleri Tuz kazasındadır (Erken, 2014: 43). Ayrıca bu iki okulun resmi açılışlarının 1896 yılında yapıldığı ve gazetelerde ilan edildiği kaydında bu durum teyit edilir (BOA. *MF.MKT.* 305:67). Yine bu tabloda gösterilmediği halde Tuz kazasında mevcut olduğu önceki istatistiklerde belirtilen dört köyden bir tanesinin “*Gruda*” köyünde olduğu muallim Osman Efendi’nin buraya tayini işleminden anlaşılır (BOA. *MF.MKT.* 172:80). Kaza merkezindeki okul ile birlikte Tuz’da yer aldığı beyan edilen dört okulun konumları bu şekilde tespit edilebilir.

Önceki yıllara ait kaynaklarla mukayese edildiğinde Puka kazasına bir yeni ibtidai yukarıdaki listeye eklenmiştir. Salnamelerdeki dört okula 1874 yılına ait kayıtlarla bir sıbyan mektebi dâhil edilmiştir (Bardhi, 2009: 90). Ayrıca belgeler vasıtası ile tespit edilen yedi ve daha sonrasında “*Espasi*” köy mektibinin 1898 tarihli maarif salnamesi ile eklenmesiyle Puka’daki ibtidai sayısı 13’e ulaşır. Yukarıdaki tabloda sıralanan beş okul içerisinde bu sebeple sadece “*Petfay’in*” yeni bir ibtidai olduğu görülür²⁹.

²⁸ “*Fuşçela*” iptidaisi 1882-1883 yıllarında adını bulunduğu mahalleden alarak İškodra rüştiyesinin alt katında açılır. (*MS. H. 1316*, s. 826-827.) Cami içerisindeki (*MS. H. 1317*, s. 926-927. ; *MS. H. 1318*, s. 1029.) Kıbtî mahallesi ibtidaisinin 1907 yılında varlığını koruduğunu “*Vorke*” köyü ibtidai mektebi muallimi Hafız Muharrem Efendinin buraya tayininden anlarız (BOA. *MF.MKT.* 1017:47). Draç sancağındaki “*Sukt, Şenavilaş, Arabak, Salmanak*” köyleri bu dört köydür. (*MS. H. 1316*: 828. ;*MS. H. 1317*: 926-927.)

²⁹ “*Şika, Kalimaş ve Meğol*” mekteplerinin 1897 yılında açıldıkları kaydı daha önce verilmişti. Ancak tabloda 1901’de tarihi düşülür. Bunun sebebi öğretmen atamasının bu tarihte yapılması, eğitim ve öğretime bu tarihte başlamaları olabilir. Aynı zamanda 1902 yılında “*Petfay’daki*” okulda öğretmen bulunmaması sebebiyle Puka Kazası’ndaki “*Kert*” köyü ibtidai öğretmeni Mustafa Bekir Efendi’nin tayin edildiği görülür. (BOA. *MF.MKT.* 707:22)

1903 yılında Draç sancağı merkezine yakın bir yerde, 100 haneyi aşkın müslüman Kıptîlere ait bir iptidainin bulunmadığından bahsedilir. Üstelik İşkodra kasabasının Kıptî mahallesinde bu amaçla inşa edilmiş bir okul bulunmaktaydı. Draç'taki Kıptîler ise bu sebeple eğitim bakımından geri kaldıkları gibi ecnebilerin tesiri altına da kolayca girebilmekteydiler. Bu amaçla inşa edilerek resmi açılışı da 14 Ocak 1903 yılında yapılan okula Şahin Efendi öğretmen tayin olunur. Üstelik bu okulun tesisi İtalya'nın açtığı ve hem siyasi hem de dini bakımdan tesirini her geçen gün arttıran okul ile daha önemli bir hal kazanır. Çeşitli zorluklara rağmen inşa edilen bu okulun giderleri ve öğretmen maaşının Draç sancağı eğitim bütçesinden karşılanması lüzumu ifade edilir (BOA. MF. MKT. 756:40). Devletin, mali zorluklara rağmen siyasi olarak ve vatandaşlarının eğitimden geri kalmaması yönünde tedbirler almak gibi bir refleksinin bulunduğu burada görülür.

Şimdiye kadar genellikle istatistiklere yansımadağı halde İşkodra'ya bağlı dağlık bölgelerde-ciballerde okulların mevcudiyeti belgelerden takip edilmiştir. İstatistiklerde ifade edilmese de 1890 yılına ait belgelerde görülen “Eşkaril” cibali gibi diğer bir belgede “Kastriat” cibalinde de bir okul mevcuttur. Tablo 3'te gösterilmeyen bu okuldaki 1903 yılında boş olan öğretmenliğine vilayet maarif idare meclisince Hasan Efendi'nin tayini işleminden haberdar olmaktadır³⁰. Benzer şekilde 1874 yılında Müfettiş Davut Boriçi tarafından İşkodra'ya bağlı ciballerden “Reç'teki” sıbyan mektebi hakkında bilgi verilmişti (Bardhi, 2009: 91). Sonraki yıllara ait istatistiklerde ve Tablo 3'te de bu mekteple alakalı bilgiler ifade edilmemiştir. Ancak “Reç'te” okul bulunduğunu 1904 tarihinde hacca gitmek isteyen öğretmenin izin dilekçesi ve bu sebeple yapılan işlemlerden anlarız (BOA. MF. MKT. 760:65). Bu gibi okulların vilayetin güncellenen istatistiklerinde yer almama nedeni eski usulde eğitim veriyor olmaları gibi görünmektedir. Ancak bu okullarda eski usulde eğitim verilmesi buradaki öğretmenlerin merkezi idare tarafından atanmadığı anlamına da gelmemektedir. Nitekim eski usulde de eğitim veriliyor olsa vilayetin bu gibi kısımlarının önemine binaen eğitim giderleri merkezi bütçeden karşılanmaktaydı.

³⁰ Hasan Efendi'nin gerekli evrakları ilgili idari birimlere gönderilerek incelenmiş ve Padişah'a sadakatten ayrılmayacağına ve görevini suistimal etmeyeceğine dair yeminiyle birlikte göreve başlamıştır (BOA. MF. MKT. 708:22). Hasan Efendi'nin vefatı üzerine yerine Hafız Recep Efendi tayin edilir. (BOA. MF. MKT. 998:38).

1904 yılında Kavaye'deki "Lozkebir, Bağoci, Doraznik, Saf-ran, Ğose ve Krovinit" köylerinde altı yeni ibtidainin açıldığı ve bahsedilen okulların her birine öğretmen tayin edildiği görülür (BOA. MF. MKT. 799:45). Bu haliyle Kavaye kazası dâhilinde 1904 yılı itibariyle çoğu isimleri bilinen 20 kadar iptidai bulunmaktadı. Üstelik bu sayının içerisinde vilayet dâhilinde Kavaye kazasını da kapsayan alanlarda çeşitli yıllarda açılmasına teşebbüs edilen okulların akıbetleri net olmadığı için yoktur. Aksi halde kaza genelindeki okul sayısının daha fazla olması gerekir. Kavaye'nin 1893 ve 1911 yılları arasında 57 köye (Erken, 2014: 31-32) sahip olduğu göz önüne alındığında şehir merkezinde olması muhtemel okulları çıkardığımızda köylerinin hemen hemen yarısında okul bulunduğu görülür. Bu ise İşkodra'nın geneline bakıldığında azımsanmayacak derecede yüksek bir orandır.

Benzer şekilde 1904 yılında Mirdita kazasında müslüman ahali için bir iptidainin açılması talebi gündeme gelir³¹. Eğitimle ilgili istatistiklerin verildiği kaynaklarda Mirdita dâhilinde okul bulunmadığı söylenmiş, Tablo 3'te de herhangi bir okul belirtilmemiştir. Ancak 1904 yılında 80 küsur hane ve 100 kadar çocuğun bulunduğu "Mid" köyünde civardaki hristiyan köylerden geri kalınmaması için iptidai açılması gereği vilayetçe ifade edilir. Üstelik "Mid" köyü ahali öteden beri parasını kendileri karşıladıkları imam vasıtasıyla dinlerini de eda etmekteydi. Ancak çocuklarının "Osmanlı terbiyesi ile yetişmesine yardımcı olacak" bir okulun bulunmayışı kendilerine sıkıntı yaratmıştır. Mirdita kaymakamı da burada böyle bir okulun açılmasının gerekliliği üzerinde durur. Maarif nezaretine gönderilen arzuhalde ise Rumeli'de 50 ve üzeri hanenin bulunduğu hemen her köye mektepler açıldığı halde böyle bir köye hala bir okul açılmadığına işaret edilir. Bu sebeple maaşı maarif nezaretince karşılanmak üzere bir öğretmen tayini talep edilmiş ancak bu talep olumlu karşılanmamıştır. Maarif nezareti, bütçesinin yetersizliğini gerekçe göstererek İşkodra vilayetinin

³¹ Nüfus sayılarına dair kaynaklarda genellikle Mirdita kazasında müslüman olmadığı belirtilerek tamamen katolik olduklarından bahsedilir. Ancak kimi zaman bu kaynakların içerisinde az sayıda olsa da müslüman nüfusa dair bilgiler verilir. Bu açıdan 8.000-12.000 civarında erkek nüfusa sahip kaza dâhilinde altı kadar müslüman erkeğin istatistiklere yansıdığını gözden kaçırmamak gerekir. Katolik Mirdita kazası dâhilindeki "Mid" köyü'nün müslümanlardan oluşması bu sebepten şaşırtıcı değildir. Üstelik "Mid" köyünün Mirdita dâhilinde kısa bir süreliğine dâhil edildiği ve ardından 1912 yılında nahiye yapıldığı görülmektedir. (Erken, 2014, s. 85. ;İ.V.S. H. 1312, s. 64-65. ;İ.V.S. H.1316, s. 139. ;D.S. R. 1328, s. 537-538.)

başkaca karşılık bularak böylesine önemli bir mevkiide bir okul açmasını beyan etmiştir (BOA. *MF.MKT.* 803:22).

1905 yılında vilayet dâhilinde ilköğretim okullarının çoğaltılması girişimlerine devam edilir. İşkodra merkez kazasına bağlı Dağ Kenarı nahiyesinde “*Raştıba, Sokanipya, Bremiş, Selita, Miza, Koruşa, Klazna*” isimli yedi köyde 1903 yılı ortalarında birer okul binası yapıldığı beyan edilir. Ancak aradan geçen 1,5 yıla rağmen bu okullara hala öğretmen tayin edilmediği ve bu sebeple eğitime başlanmadığı anlaşılır³². Binaları mevcut ancak öğretmenleri olmayan bu yedi okulun bir süre daha istatistiklerde görünmemesi normaldir. Aynı tarihte yine Dağ Kenarı nahiyesinde sayılan yedi köyden sadece “*Selita ve Bremiş*” köy okullarına öğretmen atanır. Ayrıca “*Raştıç ile Mebli-Koruşa*” olmak üzere iki köye daha öğretmen tayin edilir. Dağ Kenarı’nda bahsedilen yedi köyün yanı sıra iki köyde daha ki toplamda sekiz köyde okullar inşa edildiği ancak bunlardan sadece dördüne öğretmen atandığı anlaşılır. Bahsedilen okullardaki öğretmen maaşlarının “*evkâf-ı münderise*” gelirlerinden ödenmesine karar verilir. Sayılan okullardaki öğretmen teminine ilişkin aksaklığın sebebi ise yine kaynak yetersizliğidir (BOA. *MF.MKT.* 828:38). Daha önce öğretmen atanan köylerden olan “*Selita*’da” okulun 1907 yılında yeniden açıldığı görülür. Muhtemelen öğretmen yokluğundan okul önce eğitime kapanır. Ardından yeniden eğitime başlanan okula Ramazan Efendi öğretmen olarak atanır (BOA. *MF.MKT.* 997:27 ;BOA. *MF.MKT.* 1011:84).

1905-1906 eğitim öğretim yılında İşkodra’da 56 erkek, dokuz kız ve 74 karışık olmak üzere 139 ibtidai mektep bulunmaktaydı. Üstelik bunlar sadece yeni usul ile eğitim veren ibtidailerdi (Kodaman, 1999: 89). Bu veriden hareketle ciballerdeki okullar ile eski usulde eğitime devam eden okulları da eklediğimizde 200’ü aşkın ilköğretim kurumunun vilayet dâhilinde bulunduğu söylenebilir. Lakin 1878 yılında vilayet dâhilinde 170 sıbyan mektebi bulunduğu ifade edilmişti. Vilayet sınırlarının 93 Harbi ardından daralması neticesinde bu sayının 20-30 okul kadar azalması da normaldir. Ancak II. Abdülhamit’in cülusu ardından masrafları maarif nezareti tarafından sağlananlarla birlikte açılmasına teşebbüs edilen okulların sayısı 100’ü geçmektedir. Bu okulların yarısı-

³² Burada belirtilen “*Selita*” Akçahisar dâhilinde Kışla nahiyesini teşkil eden üç bayraktan birisi olan Selita’dan farklıdır. Bugün dahi İşkodra’da aynı isimde ancak farklı yerlerde mevcut bu gibi yer isimlerine tesadüf etmek mümkündür (BOA. *MF. MKT.* 828:38; Erken, 2014, s. 49.).

nın bile açılarak eğitime başladıkları varsayılsa bile her halükarda vilayet genelindeki ilköğretim okulu sayısı 200'ün üzerindedir.

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle sadece dağlık alanlardaki okulların istatistiklere yansımadağını söylemek yanlış olur. Nitekim İşkodra şehir merkezindeki mahallelerde bulunan okullara da bir şekilde bu istatistiklerde yer verilmediğini görmekteyiz. “Ayazma ve Russağir” mahalleleri ile Gölkenarı nahiyesinde sıbyan okulları olduğu öğretmen atamalarına ilişkin kayıtlardan anlaşılır³³. Tophane mahallesindeki okulun³⁴ yanı sıra yine Tophane mahallesi dâhilindeki “*Ğulm*” köyü okulu da istatistiklerde yoktur. Burada daha önceden halk tarafından tesis edilen iptidaide ise henüz öğretmen olmadığı belirtilir. Böylece hali hazırda burada bir iptidai inşa edildiği ileri sürülebilir³⁵. Bu nedenle istatistiklerde yer verilen okulların sadece öğretmenleri bulunan ve yeni usulde eğitim veren okullar oldukları düşünülebilir.

İşkodra'nın dağlık bölgelerindeki nüfusun büyük ölçüde gayrimüslim olması oralarda devlet tarafından okulların açılmadığı fikrini akla getirir. Nitekim II. Abdülhamit döneminde taşrada bilhassa müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu yerlerde ibtidailerin açılmasına ve sıbyanların yeni usulde eğitim veren kurumlara dönüştürülmesine özen gösterilir (Kodaman, 1999: 69-70). Ancak İşkodra gibi siyasi bakımdan önemli olan yerlerde yabancı devletlerin faaliyetleri de göz önüne alınır. Gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu İşkodra ciballerinde daha 1860'lı yılların ortasında başlayan okullaşmanın gerekçesi bölgedeki devlet varlığının korunması, yabancı devletlerin siyasi faaliyetlerine mahal verilmemesidir.

Bunun yanı sıra yabancı devletlerin bölgedeki okullaşma faaliyetleri yerel idarecileri eğitime katkı yapmak üzere zorlamıştır (BOA. MF. MKT. 877:23). Avusturya'nın da desteği ile İşkodra'ya yakın ve halkın ekserisinin katolik olduğu “*Dayiç*” köyünde gayrimüslimlere ait bir ibtidainin açılması girişimi olur. Yabancıların

³³ “*Ayazma*” köyündeki vekil muallim Hafız Yakub Efendi'nin asaleten (BOA. MF.MKT. 1114:16), “*Russağir*” sıbyan mektebine Hafız İbrahim Efendi'nin (BOA. MF.MKT. 1004:14) ve “*Gölkenarı*” sıbyan mektebine Derviş Efendi'nin tayini (BOA. MF.MKT. 654:63).

³⁴ Hacca giden Mehmed Efendi yerine vekil olarak İsmail Efendi'nin tayin edilmesi işleminde buradaki okuldan haberdar olunur. (BOA. MF.MKT. 542:3)

³⁵ Muallim maaşının “*Dayiç*” ve “*Barbölüş*” köylerine ayrılmış ve henüz harcanmayan tahsisattan aylık 100 kuruş olarak karşılanması talep edilmiş ve kabul görmüştür. (BOA. MF.MKT. 1025:25)

propaganda yapmalarına mani olmak üzere bu gibi okullara ruhsat verilmediği belirtildikten sonra bunun devletin menfaatine olmadığına işaret edilir. Bu gibi propagandalara mahal vermemek için devletin bizzat kendisinin bu köylerde ibtidai açmasının faydalı olacağı maarif nezaretine İşkodra vilayeti idareciler tarafından bildirilir (BOA. MF.MKT. 478:31). Bunun üzerine “*Dayiç*” gibi yerlerdeki hristiyan ahali için ibtidailer inşa edilmesinin iyi olacağı bildirilir (BOA. BEO. 1419:106367). Gerçekten “*Dayiç*” ve yakınındaki “*Barbölüş*’te” ibtidailer açmak üzere tahsisat ayrılır. Hem katolik piskoposluğu tarafından hem de devlet tarafından katoliklere mahsus ibtidailer açılmasına karar verildikten sonra buna ilişkin paranın tedarik edilmesi işine girilir. Selanik vilayetinden alınan bu paranın bahsedilen okulların henüz inşa edilememesi nedeniyle maaşı düşük olan öğretmenlere zam yapılmasına ve yeni açılan okullarda harcanmasına karar verilir (BOA. MF.MKT. 488:88). “*Barbölüş*” ve “*Dayiç*” köylerinde Osmanlı Devleti tarafından yaptırılan katolik ibtidai okullarının 1901 yılı sonlarına doğru açıldığı ve “*Covani ve Mark Kon*” isimli muallimlerinin tayin edildiği görülür (BOA. MF.MKT. 588:5). Ancak yine bu amaçla açılması planlanan okulların hepsinin açılmadığı anlaşılır. Nitekim 1907 yılına gelindiğinde dahi bu okulların tamamının açılmadığını, bu okullara ayrılan tahsisatın ise diğer okullara harcandığı görülür (BOA. MF.MKT. 1002:45).

1908 yılına kadar Akçahisar kazası merkezi ve köylerdeki okulların sayısı birisi kız toplam dört ibtidai olarak verilmekteydi. Bunlar merkezdeki kız iptidaisi ile “*Milot, Selita ve Bros*” köylerindeki okullardır. Ancak kaza dâhilinde 1893 yılında “*Kurbin, Ranye, Ode*” bayraklarındaki sekiz kadar okul ile “*Nefiye, Herak ve Şahra*” köylerindeki okullar belgeler vasıtası ile tespit edilmişti. 1908 yılında ise isimleri daha önceden zikr edilen okulların dışında “*Betran, Göynüm, Şemane, Mavirşa, Kudorsî*” köylerindeki okullardan bahsedilir (BOA. MF.MKT.1037:2). Bu şekliyle 1908 yılına geldiğimizde Akçahisar kazası dâhilinde 20 civarında okulun varlığından söz edilebilir.

İşkodra dâhilindeki okullara ait istatistiklerde gösterilmeyen bir diğer ibtidainin Some cibali dâhilindeki “*Şakot*” mahallesi’nde bulunduğu burada öğretmenliğe Mehmed Efendi’nin tayini meselesinde tespit edilir (BOA. MF.MKT. 1002:45). Buradan hareketle genel olarak İşkodra vilayetinde ciballerde de okulların bulunduğu, vilayet idaresinin içinde bulunduğu mali zorluklara rağmen bu gibi dağlık kesimlerde de okullar açmaya çalıştığı söylenebilir. Böyle-

likle hem köylerde hem de şehir-kasaba merkezlerindeki okulların sayısı 1909 yılına gelindiğinde artmıştır. Vilayet dâhilindeki 200'ün üzerindeki okulun yeni ve eski usulde eğitim vermekte olduğu anlaşılmaktadır. Bunların 150'ye yakını ise yeni usulde eğitim vermektedir. Nitekim 1909'da İşkodra valisi dâhiliye nezaretine ifadesinde vilayette 230 köyde ibtidai ve sıbyan mektebi bulunduğu belirtilir. Burada ifade edilen ibtidai ve sıbyan ayrımı aslında eski-yeni usul temelindedir. Valiye göre bu okulların ne sayısı ne de programı yerel ihtiyacı karşılamaya yetmemektedir. İstenilen program değişikliğini yani yeni usulde eğitimi tesis etmek üzere vilayet dâhilinde büyük bir numune ibtidaisi kurulması kararı alınır. Ayrıca yine bu çerçevede vilayet merkezinde bir dârülmualimîn kurulmasına da teşebbüs edilir (Ağanoğlu, Bayram, & Yıldıztaş, 2008: 343). Vilayet genelindeki köy sayısının 600'ün üzerinde olduğu düşünüldüğünde kaza merkezlerindeki okullarla birlikte 230 sayısının yetersiz olacağı aşikârdır (Erken, 2014: 32). Buraya kadar dikkat çeken unsur vilayet genelinde 170 ilköğretim okulunun bulunduğunu belirten 1878 tarihli devlet salnamesi ardından geçen 30 yıl içerisinde okul sayısındaki artıştır. Bu en azından belgeler vasıtası ile takip edilen ve yeni inşa edilen okulların sayısı dikkate alındığında ortaya çıkmaktadır. Nitekim ilgili salnamede belirtilen 170 sayısının gerçekten uzak olduğu görülmektedir. Ayrıca vilayet dâhilinde eğitime dair faaliyetlerin yeni okullar inşa etmek kadar mevcut okulların yeni usulde eğitim veren okullara dönüştürülmesi çabalarını kapsadığı söylenmelidir.

Sonuç

Tanzimat devri Osmanlı aydınlarının hayata geçirmeyi düşündükleri ıslahatların önemli bir kısmını eğitim alanındaki yenilikler teşkil etmektedir. Böylece devletin her alanda sağlamaya çalıştığı merkezileşme çabaları eğitimde de kendisini gösterir. Bunun için maarif nezareti teşkil edilir ve eğitimle ilgili uygulamalara rehberlik edecek maarif nizamnamesi düzenlenir. Eğitimin merkezileşerek vakıf ve medreselerin hâkimiyetinden alınarak Osmanlı Devleti'nin denetimine geçirilmesi süreci ise genelde sıkıntılı olmuştur. Bu gerekçelerle girişilen ıslahatlar esnasında iki tip ilk kademe okulu ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan birisi eski usulde eğitim veren sıbyan mektepleri iken diğeri yeni usulde eğitim veren ibtidailerdi. İşkodra vilayetinde ise bu yeniliklerin uygulanmasına dair kararların alındığı esnada düşük seviye ve sayıdaki eğitim kurumları dikkat çekmektedir. Ancak daha İşkodra'nın vilayet olarak teşkilinden evvel okul sayısının arttırılması girişimlerine

başlandığı söylenmelidir. Bunun nedeni vilayet genelinde özellikle kuzeydeki dağlık alanlarda yaşayan katolik Arnavutların mevcudiyetidir. Kilise ve eğitim faaliyetleri vasıtasıyla propaganda yapan yabancı devletler Osmanlı Devleti'nin bölgeye olan ilgi ve alakasını arttırmış, ayrıca tedbirler almaya yöneltmiştir. Buralarda maarif nizamnamesinin aksine ilk kademe eğitim giderlerinin ahali tarafından değil doğrudan merkez idarece karşılanması yoluna gidilmiştir. Bu şekilde ahalinin okullaşma konusundaki isteksizliklerine maddi bir bahane bulmalarının da önüne geçilerek okul sayısının artırılması istenmiştir. Böylece Osmanlı vatandaşı katolik ve müslüman Arnavutlar devletin kendileri için tesis ettiği okullara devam ederek ecnebi okullarına gitmek ihtiyacı hissetmeyecekti. Okula devam eden öğrenciler vasıtası ile Osmanlılık kimliği tabana yayılacak, ahalinin devletin resmi lisanını öğrenmesi de sağlanacaktı.

Bu gerekçelerle İşkodra vilayetinde hızlı bir şekilde okullaşma faaliyetleri sürdürülür. Ancak hangi yıllarda ve nerelerde kaç okulun açıldığına dair net bir sayının verilmesi mümkün görünmemektedir. Bunun nedeni kaynakların farklı bilgiler içermesidir. Öyleki farklı süreçlerle oluşturulan kaynaklar arasındaki farklılıkların yanında kaynakların ifade ettikleri okulların gerçekten mevcut olup olmadıkları da ayrı bir meseledir. Bu sebeple devlet, vilayet ve maarif salnameleri gibi istatistiklerde verilen okul sayı ve isimlerinin hem birbirleri hem de belgelerle mukayesesi gerekmektedir. Böylelikle mevcudiyetleri tespit edilen okulların isimleri ve buldukları yerlere işaret edilebilirken belirli bir yılda vilayet sınırlarındaki okulların sayısına dair bir tahmin yapılmaktadır.

Burada görüldüğü üzere İşkodra vilayetinde kaza merkezi kasabaların yanında ve köylerde de okulların teşkiliyle ilgilenilmiştir. Ancak buradaki okullarda genellikle, nitelikli öğretmen teminindeki kısıtlılık nedeniyle olsa gerek, yeni usulde eğitim verilmemekteydi. Bu ise eski usulde eğitim veren okulların istatistiklerde zaman zaman yer almaması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca istatistiklerde bir önceki yılda gösterildiği halde eğitim öğretime çeşitli nedenlerle devam edilemeyen okulların sonraki yıllarda gösterilmemesi sözkonusu olabilmektedir. Bu ise yeni okulların teşkil edildiğine dair belgelerin varlığına rağmen bazı yıllarda okul sayılarının azalması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu eksikliklere rağmen vilayetin kısıtlı maddi imkânlarla sürekli bir şekilde kaza merkezleri ve dağlık alanlardaki köylerde okullaşma çabalarının sürdüğü anlaşılmaktadır. Ancak geç kalınmış bir çaba olmak sebebi ile bu girişim istenilen sonucu vermez. İşkod-

ra'nın Osmanlı idarsinden çıktığı Balkan Harbi'ne kadar vilayetteki köylerin yarısında dahi okul bulunmadığı dikkate alındığında durum daha anlaşılır olmaktadır. Üstelik mevcut okulların nitelik bakımından yeterliliği de ayrıca tartışmalıdır. Osmanlı aydın ve idarecileri ise durumun farkında olmakla birlikte hem yetişmiş insan hem de kaynak yetersizliği içerisinde hareket etmek zorunda kalmıştır.

KAYNAKLAR

- BOA. Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO.) 1419/106367, H. 15 Şaban 1317/M. 19 Aralık 1899.
- BOA. Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO.) 48/3556, H. 17 Muharrem 1310/M. 11 Ağustos 1892.
- BOA. Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (DH.MKT.) 309/65, H. 22 Cemazeyilevvel 1312/M. 21 Kasım 1894.
- BOA. İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.)532/23875, H. 12 Muharrem 1282/M. 7 Haziran 1865.
- BOA. İrâde Şûrâ-yı Devlet Mazbatası (İ.ŞD.) 34/1716, H. Cemazeyilevvel 1294/R. 25 Mayıs 1293/6 Haziran 1877.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (MF.MKT.) 305/67, R. 6 Şubat 1311/M. 18 Şubat 1896.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (MF.MKT.) 667/38, H. R. 26 Eylül 1318/M. 9 Ekim 1902.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (MF.MKT.) 1/3, H. 4 Muharrem 1310/M. 29 Temmuz 1892.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (MF.MKT.) 1002/45, H. 14 Cemazeyilevvel 1325/M. 25 Haziran 1907.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (MF.MKT.) 1004/14, H. 21 Cemazeyilevvel 1325/M. 2 Temmuz 1907.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (MF.MKT.) 1011/84, H. 3 Recep 1325/M. 12 Ağustos 1907.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (MF.MKT.) 1017/47, H. 13 Şaban 1325/M. 21 Eylül 1907.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (MF.MKT.) 1025/25, H. 3 Zilkade 1325/M. 8 Aralık 1907.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (MF.MKT.) 1037/2, R. 12 Şubat 1323/M. 25 Şubat 1908.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (MF.MKT.) 1114/16, H. 17 Rabiulevvel 1327/M. 8 Nisan 1909.

- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 121/99, H. 28 Safer 1308/M. 13 Ekim 1890.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 153/83, H. 15 Rabiulahir 1320/M. 6 Kasım 1892.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 172/80, H. 14 Zilkade 1310/M. 29 Haziran 1893.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 180/143, R. 15 Ağustos 1309/27 Ağustos 1893.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 189/32, R. 28 Teşrinievvel 1309/M. 9 Kasım 1893.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 204/9, H. 25 Şevval 1311/M. 1 Mayıs 1894.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 263/57, H. 28 Zilkade 1312/M. 23 Mayıs 1895.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 274/61, H. 26 Zilkade 1312/M. 21 Mayıs 1895
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 31/105, H. 14 Şaban 1292/R. 2 Eylül 1291/15 Eylül 1875.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 313/44, H. 19 Zilkade 1313/M. 2 Mayıs 1896.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 362/26, H. 28 Safer 1315/M. 29 Temmuz 1897.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 39/74, H. 18 Cemazeyilahir 1293/M. 11 Temmuz 1876.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 41/69, H. 14 Şaban 1293/M. 24 Ağustos 1876.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 46/123, H. 9 Rabiulevvel 1294/M. 24 Mart 1877.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 478/31, H. 26 Recep 1317/M. 30 Kasım 1899.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 488/31, R. 27 Teşrinievvel 1315/M. 8 Kasım 1899.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 488/88, H. 26 Şevval 1317/M. 27 Şubat 1900.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 50/137, H. 2 Şaban 1294/M. 12 Ağustos 1877.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 523/47, H. 9 Safer 1318/M. 4 Haziran 1900.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri (*MF.MKT.*) 542/3, H. 27 Şaban 1318/M. 20 Aralık 1900.

- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 588/5, H. 17 Recep 1319/M. 30 Ekim 1901.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 607/10, R. 15 Kânunisani 1317/M. 28 Ocak 1902.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 654/63, H. 20 Cemazeyilevvel 1320/M. 25 Ağustos 1902.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 68/40, H. 9 Şevval 1298/M. 3 Eylül 1881.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 707/22, H. 28 Zilkade 1320/M. 26 Şubat 1902.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 708/22, R. 13 Mayıs 131/ M. 26 Mayıs 1903.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 74/9, H. 23 Safer 1299/M. 14 Ocak 1882.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 756/40, R. 2 Haziran 1319/M. 25 Haziran 1903.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 760/65, R. 20 Kanunievvel 1319/M. 2 Ocak 1904.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 799/45, R. 19 Mayıs 1319/M. 1 Haziran 1904.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 803/22, R. 20 Temmuz 1320/M. 2 Ağustos 1904.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 828/38, R. 15 Kânunisani 1320/M. 28 Ocak 1905.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 877/23, H. 21 Cemazeyilahir 1323/M. 23 Ağustos 1905.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 90/2, H. 5 Cemazeyilevvel 1303/M. 9 Şubat 1886.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 997/27, H. 22 Rabiulahir 1325/M. 4 Haziran 1907.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*) 998/38, H. 26 Rabiulahir 1325/M. 8 Haziran 1907.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*)149/2, H. 12 Safer 1310/M. 5 Eylül 1892.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*)149/9, H. 12 Safer 1310/M. 5 Eylül 1892.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*)321/39, H. 9 Muharrem 1314/M. 20 Haziran 1896.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (*MF.MKT.*)74/9, H. 23 Safer 1299/M. 14 Ocak 1882.

- BOA. Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL.) 1016/37, H. 1 Muharrem 1282/M. 27 Mayıs 1865.
- BOA. Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL.) 1036/7, H. 2 Rabiulahir 1284/M. 28 Aralık 1867.
- Devlet Salnamesi (DS.), H. 1296.*
- Devlet Salnamesi (DS.), H. 1297.*
- Devlet Salnamesi (DS.), R. 1328.*
- İşkodra Vilayet Salnamesi (İVS.), H. 1299.*
- İşkodra Vilayet Salnamesi (İVS.), H. 1310.*
- İşkodra Vilayet Salnamesi (İVS.), H. 1312.*
- İşkodra Vilayet Salnamesi (İVS.), H. 1315.*
- İşkodra Vilayet Salnamesi (İVS.), H. 1316.*
- Maarif Salnamesi(MS.), H. 1316.*
- Maarif Salnamesi(MS.), H. 1317.*
- Maarif Salnamesi(MS.), H. 1318.*
- Maarif Salnamesi(MS.), H. 1319.*
- Maarif Salnamesi(MS.), H. 1321.*
- Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi İdaresinde Bulunan Mekatib-i İbtidaiye, Rüşdiye, İdadiye, Aliye ile Mekatib-i Hususiye ve Ecnebiyenin Dersaadet'de icra kılınan ve Taşrada Mevcud Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği; 1310-1311 Sene-i Maliyesine Mahsusur, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, t.y.*
- AĞANOĞLU, H. Y., BAYRAM, S., & YILDIZTAŞ, M. (Dü). (2008). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk*. İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- BALCI, C. (2004). Mektep, Osmanlılar'da Mektep. *İslam Ansiklopedisi*, 29, 6-7. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- BARDHİ, A. (2009). Müfettiş Davut Borici'nin Günlüğünde (1870-1877 Eğitim) *İşkodra Vilayetinde Eğitim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BİLİM, C. Y. (2002). *Türkiye'de Çağdaş Eğitim (1734-1876)*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi.
- Cevdet Paşa. (1991). *Tezahir 13-20*. (C. Baysun, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DOĞAN, R. (1997). Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(1), 407-443.
- ERGİN, O. N. (1977). *Türk Maarif Tarihi* (Cilt 1-2). İstanbul: Eser Matbaası.

- ERKEN, İ. (2014). *İŖkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*. Samsun: Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- FORTNA, B. C. (2005). *Mekteb-i Hümayûn; Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*. (P. Sıral, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- GELİŞLİ, Y. (2002). Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü). *Türkler*, 15, 35-43. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- KAZICI, Z. (2014). *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Kayhan Yayınları.
- KODAMAN, B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZCAN, U. (2013). 1878-1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti'nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 353-423.
- SOMEL, S. A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1830-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. (O. Yener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- TEKELİ, İ., & İLKİN, S. (1994). *Osmanlı İmparatorluğun'da Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÜNLÜ, M. (1996). *Manastır Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens.

HASAN SABRİ AYVAZOF'UN
USÛL-İ TEDRÎS VE TA'LÎM-TERBİYE ADLI ESERİ
ve
PEDAGOJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Celâl GÖRGEÇ*

ÖZ: : Bu çalışmada, önemli bir Kırım Tatar aydını olan Hasan Sabri Ayvazof'un yaşamı hakkında kısaca bilgi verilmiş, ardından Türk eğitim tarihi açısından önemli kabul edilebilecek, "Usûl-i Tadrîs ve Ta'lîm-Terbiye" adlı eserinin tanıtımı ve yeri geldikçe pedagojik açıdan değerlendirilmesi yapılmıştır. Aslı Arap harfli olan söz konusu metin tarafımızdan okunarak günümüz alfabesine aktarılmıştır. Ayvazof'un eğitim bilimine ilişkin görüşlerinin iletilmesinde, eserdeki sıra takip edilerek 1906 yılında Bakü'de basılan bu küçük eser bilim insanlarının dikkatine sunulmuştur. Adından da anlaşılacağı üzere öğretim yöntemleri ve genel olarak eğitim bilimlerine ilişkin metodik bir eser olan *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lîm-Terbiye*'nin girişini pedagoji tarihçesiyle yapan Ayvazof eğitimdeki gerilemenin sebeplerini sorgular. Ayvazof, Kırım Tatar aydınlanmasının öncülerinden olup ele alınan eserde Ayvazof'un çağdaş eğitimin gerekliliğine inanmış önemli bir aydın olduğu görülmektedir. Ayvazof, Kırım'da yeni yöntemle eğitimin ilk uygulayıcılarından. Osmanlı'da alfabe öğretiminde yeniliği temele alan Usûl-i Cedîd hareketi, Rusya Türklerinde eğitimin yanı sıra din, kültür ve toplumsal yaşamı içine alan bir yenileşme hareketi olmuştur. Hasan Sabri Ayvazof'un önerilerinden büyük bir kısmı, dönemine göre çok ileride olup günümüzde bile geçerliğini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Sabri Ayvazof, Usûl-i Cedîd, Usûl-i Savtiyye, Türk eğitim tarihi, öğretim ilkeleri, öğretim yöntemleri, eğitim yönetimi.

* Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Yüksek Lisans Öğrencisi
celalgorgec07@gmail.com

Gönderim Tarihi: 22.01.2018 Kabul Tarihi: 23.10.2018

Criticism of the Work of Hasan Sabri Ayvazof Named “*Usûl-i Tadrîs ve Ta’lîm-Terbiye*” in Pedagogical Evaluation

ABSTRACT: In this study, the life of Hasan Sabri Ayvazof, an important Crimean Tatar intellectual, was briefly introduced and then “*Usûl-i Tadrîs ve Ta’lîm-Terbiye*” which is considered as important in terms of Turkish education history was pedagogically evaluated. The original text is in Arabic letters and we transliterated it into Latin alphabet. This small work, which was published in Baku in 1906 was presented to the attention of scientists following Ayvazof’s views on educational sciences and following the sequence of his work. As its name implies, *Usul-i Tadrîs* and *Ta’lîm-Terbiye* is a methodical work on teaching methods and educational sciences in general and Ayvazof presents pedagogical history in the introduction and then questions the reasons for the decline in education. Ayvazof is one of the forerunners of the Crimean Tatar enlightenment and considering the abovementioned work, he appears to be an important intellectual who believed in the necessity of contemporary education. Ayvazof is also one of the first practitioners of the new method of education in Crimea. The movement of “*Usûl-i Cedîd*” (New Methods), based on the novelty in teaching alphabet in the Ottoman Empire, became a modernization movement that included religion, culture and social life as well as education in Russian Turks. Many of Ayvazof’s suggestions are far ahead of his time and still maintain their validity even today.

Keywords: Hasan Sabri Ayvazof, *Usûl-i Cedîd* (New Method), *Usûl-i Savtiyye* (Phonetic Method), history of Turkish education, teaching principles, teaching methods, educational administration.

Giriş

Bu çalışmada öncelikle, kısaca Hasan Sabri Ayvazof’un hayatı hakkında bilgi verilmiş, ardından Türk eğitim tarihi açısından önemli kabul edilebilecek, *Usûl-i Tadrîs ve Ta’lîm-Terbiye* adlı eserinin tanıtımı ve pedagojik değerlendirilmesi yapılmıştır. Eserin Arap harfli baskısı okunarak Lâtin temelli Türk alfabesine aktarımı da gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada doküman inceleme yöntemi kullanılmış ve literatür taraması yapılmıştır. Yazarın görüşlerinin gösterilmesi amacıyla eserden doğrudan yapılan alıntılar özgün diliyle, diğerleri ise günümüz Türkçesiyle verilmiş olup Ayvazof’un görüşlerinin aktarılmasında eserdeki sıra takip edilmiş yeri geldikçe pedagojik değerlendirmelerde bulunulmuştur.

10 Nisan 1906 yılında Bakü'de Kaspi ve Hayât gazetelerinin Bahâriye Matbaası'nda basılmış olan bu eser, Türk eğitim tarihindeki anlayış değişikliklerini de gösterebileceği için önemli sayılmalıdır. Hayât Kütüphanesi'nin iki numaralı yayını olan esere, TDV İSAM Osmanlıca Risaleler Veri Tabanı'ndan (EYAYIN E14413) ulaştık. Esere ilişkin olarak Hasan Sabri Ayvazof hakkında yapılan çalışmalarda kısaca bilgi verilmiş fakatbu eserhakkında herhangi bir bağımsız çalışma yapılmamıştır.

Hasan Sabri Ayvazof

6 Mayıs 1878'de Kırım'ın Karadeniz sahilinde bulunan Alupka köyünde doğan Hasan Sabri Ayvazof (Асан Сабри Айвазов), öğretmen ve gazeteci olmasının yanı sıra önemli bir Kırım Tatar aydını idi. İlköğrenimini Alupka'da mektep ve medresede tamamlayan Ayvazof yine burada öğretmenlik yapmıştır. (Yüksel, 2003: 423)

XX. yüzyılın başında Rus Çarlığı'nın Japonya'ya yenilmesiyle Rusya'da oluşan hürriyetçi ve devrimci hareketlere benzer bir biçimde Kırım Türkleri de ulusal-devrimci bir hareket oluşturarak kendilerine *Yaş* (Genç) *Tatarlar* adını verirler. Ayvazof da bu oluşumun içindedir. (Yüksel, 2003: 423, 424) Yaş Tatarlar, halkın aydınlatılması, okullarda Usûl-i Cedîd'in desteklenmesi, halk eğitiminin yaygınlaştırılması, ulusal kadroların yetiştirilmesi ve Çarlık hükûmetine karşı kuvvet hazırlanması gibi amaçlara yönelmişti. Yaş Tatarlar hareketinin merkezi olan Qarasubazar (Karasubazar)'da, 1906 yılında, *Vatan Hâdimi* gazetesi çıkmaya başlar ve gazetenin başına 1907'de Hasan Sabri Ayvazof getirilir (Şafakçı, 2015: 29). 1905-1907 arasında Bakü'de *Hayat* gazetesi ve *Füyûzât* mecmuasında yazıları yayımlanan (Şahverdiyev, 2006: 126, 128) Hasan Sabri'nin ele aldığımız bu eseri de 1906 yılında Bakü'de yayımlanır.

1908 yılında Kırım'ı sağlık sorunları ve politik sebeplerle terk etmek zorunda kalan Ayvazof, Kahire'ye ve İstanbul'a gider. Burada eğitim için bulunan Kırım Tatar gençleri ile buluşan Hasan Sabri, onlarla Kırım'daki son durum üzerine sohbet eder. Ayrıca İstanbul'da teşkilatlanma yolunda ciddî adımlar atan ve Kırım Talebe Cemiyeti'ni kuran gençlere tecrübelerini de aktarır (Şafakçı, 2015: 31-33). Ardından Moskova'daki Lazarevskiy Doğu Dilleri Enstitüsü'nde sözleşmeli olarak Doğu dilleri üzerine özel dersler verir. Burada öğrenciler arasında Yaş Tatar fikirlerini yaymakla suçlanan Ayvazof tutuklanır (Yüksel, 2003: 428).

1914'te öğretmeni ve ikinci babası olarak gördüğü İsmail Gaspıralı ölünce, onun vasiyeti üzerine, bu tarihten itibaren 1917 yılına kadar Tercümân gazetesinin başyazarı olarak çalışır (Yüksel, 2003: 428).

7 Nisan 1917'de Akmescit'te *Bütün Kırım Müslümanları Kongresi* toplanır. 9 Aralık 1917 tarihinde ise Bahçesaray'da *Kırım Tatar Millî Kurultayı* ilan edilmiş, burada ilk demokratik seçim gerçekleştirilerek Numan Çelebi Cihan ilk Tatar Hükümeti'nin başkanı seçilirken, Kırım Tatar parlamentosunun başkanı ise Hasan Sabri olur (Yüksel, 2003: 429). Yirmi yaşını geçen bütün Kırımlıların katıldığı kurultayda kadın delegeler de bulunmaktaydı. İlerleyen günlerde Hasan Sabri'nin de içerisinde bulunduğu bir komisyonun hazırladığı anayasa kabul edilerek *Kırım Demokratik Cumhuriyeti* ilan edilmiştir. 1918'de Sovyetler Birliği destekli General Süleyman Sülkeviç başkanlığında *Kırım Ülke Hükümeti* kurulur. Ayvazof bu dönemde İstanbul'a büyükelçi olarak gönderilir. Kısa bir süre sonra 18 Ekim 1921 tarihinde *Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* kurulur (Şafakçı, 2015: 50-53). 1923 yılında Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi'ne bağlı olarak oluşturulan Tercüme Bölümü'nde görev alan Hasan Sabri, yeni kurulan Kırım Pedagoji Enstitüsü'nde de dersler vermeye devam eder. 1932 yılında Kırım Pedagoji Enstitüsü'ndeki görevine son verilir. Gazete ve dergilerde yazı yayınlaması engellenmiş olduğundan eşi ile maddî anlamda zor günler geçirdiği bilinmektedir. (Şafakçı, 2015: 63).

Stalin yönetiminde aydınlara yönelik başlatılan 1937-1938 Büyük Aydınlar Kırımı sürecinde 5 Nisan 1938 tarihinde tutuklanarak yargılanmış ve 17 Nisan 1938'de idam edilmiştir. Fakat Stalin sonrası dönemde 21 Ocak 1960 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasa Mahkemesi'nin yaptığı askerî oturumda, bu karar yeniden değerlendirilerek suçlamanın düşürülmesine, saygınlığının iadesine karar verilmiştir (Şafakçı, 2015: 68).¹

Eserin İçeriği ve Pedagojik Açıdan Değerlendirilmesi

Otuz üç sayfadan oluşan ve adından da anlaşılacağı üzere öğretim yöntemleri ve eğitim-öğretime ilişkin metodik bir eser olan

¹ Ayvazof'un yaşamı hakkında daha fazla bilgi edinmek için Zühal Yüksel'in "*Kırım Tatar Millî Hareketi ve Hasan Sabri Ayvazov*" (Yüksel, 2003) adlı makalesi ve İnci Yelda Şafakçı tarafından hazırlanan "*Kırım Tatar Aydınlarından Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938) Hayatı, Fikirleri ve Eserleri*" (Şafakçı, 2015) adlı yüksek lisans tezine başvurulabilir.

Usûl-i Tadrîs ve Ta'lîm-Terbiye, yazarın ifadesiyle, “*mektebin adem-i terakkisine bir çâre bulmak niyetiyle*” (Ayvazof, 1906: 1) yazılmıştır. Ayvazof'a göre okulların ilerleyip gelişmemesinin en büyük sebebi usûl-i tadrîse yani öğretim yöntem ve tekniklerine uyulmamasıdır. Ayvazof bu küçük eseri meydana getirirken döneminin ünlü pedagoglarının görüşlerinin yanı sıra öğretmenlik yaptığı yedi senede edindiği tecrübeyi de eklemiş ve görüşlerini Kırım Tatar toplumunun sosyal dokusuna uygun hâle getirmeye uğraşmıştır. Eserde bu pedagogların kim olduğundan bahsedilmese de bu isimlerin başlıcalarının Pestalozzi ve Uşinskiy olduğu düşünülebilir. Bu pedagoglar İsmail Gaspıralı'nın (Kırım, 1970: 63) yanında Azerbaycanlı birçok eğitimciyi de etkilemiştir.² Ayvazof eserini, o yıllarda Hayât gazetesinde yazar olmasına karşın, bir gazeteci olarak değil bir öğretmen kimliğiyle kaleme almıştır. Kitapçığın kapağında da kendisini, “*Alupka Mektebi Muallim-i Sâbıkı*” ifadeleriyle tanıtmaktadır.

Ayvazof, *İfâde-i Mahsûsa* adlı ön sözünde, eserine “Şu içinde bulunduğumuz bilgi ve anlayış çağının yayılma ve ilerlemesine çalışmak bu gelişme yüzyılında her kişiye gücü ve yeteneği ölçüsünde borç değil midir?” (Ayvazof, 1906: 1) sorusuyla başlar. İlerleme yolunda küçük bir adım atmanın aşağı bir heykel derecesinde durmaktan bin kere ulu olduğunu söyler. Eserin yazıldığı yıllarda Usûl-i Cedîd okulları ortaya çıkmalı yirmi seneden fazla olmasına karşın bu okulların iyileştirilip ilerlememesine şaşırarak Ayvazof, bu sorunun usûl-ı tadrîse riâyet edilmediğinden ileri geldiğini düşünmektedir. Söz konusu eser de bu düşünceden hareketle yazılmıştır.

² İ. Gaspıralı'nın toplumsal-pedagojik dünya görüşünün şekillenmesi Rusya ile ilişkilidir. (Esgerli, 2012: 153) Usûl-i Cedid okullarında okutulmak üzere Gaspıralı tarafından ana ders kitabı olarak 1884'de Hoca-i Sibyan adlı kitap yayınlanmıştır. Bu kitabı yazarken Rus pedagoğu K. D. Uşinski'nin yöntemini kendisine model almıştır. (Keskin, 2015: 263) K.D. Uşinski'in Rusya'da eğitimin ana dilinde yapılması fikri Azerbaycan'da da geniş yankı bularak savunulmuş ve bilimsel-pedagojik faaliyetleri yönlendirmiştir. Azerbaycan'da ana dili eğitiminin hayata geçirilmesinde Hesên Bey Zerdabi, Üzeyir Bey Hacıbeyli, Celil Memmedguluzade, Neriman Nerimanov gibi birçok ismin yanında Ordubad'da usul-i cedid mekteplerinin temsilcisi olan Mehmed Tağı Sidgi'nin (1854-1903) yeni yöntemle faaliyet gösteren “Ehter” mektebi Ordubad'da kurulmuştur. 1894 yılında Nahçıvan'da “Terbiye” mektebini (“Mektebi-terbiye”) 1898 yılında ise “Gız mektebini” açmıştır. Mehmed Tağı Sidgi K.Uşinski'nin millî eğitim anlayışına üstünlük vermiştir. 7 ders kitabı yazmıştır: “Mekteb nizamnamesi”, “Şagirdler için gaydalar”, “Heykeli-insana bir nezer”, “Hekimane sözler” ve başkaları. (Esgerli, 2012: 159-160)

Usûl-i Tadrîs ve Ta'lîm-Terbiye aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır:

1) *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lîm-Terbiye* 2) *Pedagogiya* 3) *Kavâid-i Tadrîsiye* 4) *Usûl-i Savtiyye* 5) *Mekteb (Mektebin Muallimlere Âid Nizâm-nâmesi, Mektebin Talebeye Âid Nizâm-nâmesi)* 6) *Hâtîme ve Muallimlerden Bir Ricâ*

Usûl-i Tadrîs ve Ta'lîm-Terbiye

Ön sözün ardından Ayvazof, öğretim yöntemleri ve çocuk eğitiminin çok eski bir bilim alanı olduğunu, XIX. yüzyıldan başlayarak bu bilimin kurallarının iyileştirilerek öneminin arttığını, Avrupa'da, Rusya'da, Türkiye'de bu bilim için okullar açıldığını ve bu okullara *Dârü'l-mu'allimîn* adı verildiğini söyler. *Dârü'l-muallimîn* aslında *erkek öğretmenler okulu* demektir. Osmanlı Devleti'nde kadın öğretmen yetiştirebilmek için *Dârü'l-muallimât* açılmıştır. Ayvazof'a göre bu okullarda en fazla önem verilen bilim pedagoji ve psikolojidir. Zaten pedagoji de psikolojiden ortaya çıkmış bir bilimdir. Günümüzdeki öğretmen sözünün karşılığı olarak eserde *pedagog*, *muallim* ve *mürebî* sözcüklerini kullanan Ayvazof, öğretmen olacakların *psikolojiya ilminin* temel kurallarını bilmesi gerektiğine inanır. (Ayvazof, 1906: 2)

Pedagoji biliminin eskiliğini kanıtlamak için Ayvazof, pedagoji tarihini esere giriş olarak yazar. Ayvazof'a göre insanlık âleminin eğitim ve öğretim durumları olağanüstü bir değişime uğramıştır. Yazara göre yeryüzünün en büyük değişimi Nuh zamanında yaşandığına inanılan "*tûfân*" olduğu gibi pedagojinin en büyük değişimi de "*tadrîsât ve program*" yönüdür. (Ayvazof, 1906: 3) Pedagoji tarihine Hintliler ve Fenikeliler ile giriş yapan Ayvazof, eğitim etkinliklerinin din kurallarını öğretmek için başladığını söyler ve örnekler verir: Acemistân (İran)'da eğitim-öğretime dikkat edilip, din kitaplarının dışında: ata binmek, savaşmaya yetenek kazanmak, sâdik ve âdil olmak gibi farklı alanlardan bir program düzenlenmiştir. Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân* adlı eğitime yönelik bir eser yazması beş-altı yüzyıl öncesine gelinceye kadar eğitim-öğretime büyük önem verildiğini göstermektedir. Ayvazof'a göre pedagoji bilimi İranlılardan Yunanlılara geçmiştir. Her halkın ihtiyaçları doğrultusunda bir eğitim programı oluşturduğu görülmektedir. Örneğin; "*Ayak ta'lîmleri, koşmak yarışları, açlık, susuzluğa dayanmak, dünyânın-hayâtın her türlü zahmet ve meşakkatlerine tahammül etmek gibi şeylere alışmak 'Sparta Mektebi' programmasının mündericâtından idi.*" (Ayvazof, 1906: 4)

Daha sonraları ise bunlara şiir, düzyazı, müzik ve felsefe gibi dersler eklenmiştir.

Ayvazof'a göre İslam tarihinde eğitimin değerli bir duruma geçmesi Emevîler ve Abbasîler zamanında olmuştur. Araplar, okul programlarına biçimbilgisi (morfoloji), sözdizimi (sentaks), mantık, hukuk, tıp, astronomi, matematik ve kimya bilimlerini ekleyerek Yunanlıların önüne geçmiştir.

Ayvazof, Orta Çağ'da eğitimin gelişmesine en fazla çalışanlar; Bağdat halifesi Hârûnü'r-reşîd ile Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun ilk hükümdarı olan Şarlman (Charlemagne) olmuştur (Ayvazof, 1906: 5) der. Protestanlığın kurucusu Alman teolog Martin Luther'e kadar Orta Çağ Avrupası'nın eğitimi Katolik rahiplerin hükmü, Ayvazof'a göre *zulmü*, altında idi. *"Bir fikri açık yazmamak, amaç ve isteği başka bir dil ile anlatmak, rahiplerin düşündüğü gibi düşünmemek, o zamanlardaki "hey'et-i rûhaniye"ye karşı silâh çekmek kadar büyük bir günah kabul ediliyordu."* (Ayvazof, 1906: 5) diyen Ayvazof, bu durum ile yaşadığı çağın Müslüman molla ve âlimleri arasında bir koşutluk kurmaktadır. Rahipler Lâtince, Mollalar ise Arapça ile halkı kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmeye çalışmaktadır. Ayvazof, belki de daha fazla tepki çekmemek için eğitim programının içeriğinde yalnızca yöntem konusunda değişikliklere ağırlık vermiştir. Çünkü o dönemin tutucu mollaları Usûl-i Cedîd okullarını dine karşı olarak görmekte, Usûl-i Cedîd taraftarlarını ise dinsizlikle itham etmekteydi. Yeni usûlün İsmail Gaspıralı ile birlikte önde gelen isimlerinden olan Ayvazof da bu ithamlardan hatta tehditlerden etkilenmişti (Şafakçı, 2015: 24).

Ayvazof'a göre Avrupa eğitimin gelişmesinin nedeni, yöneticilerin artık Katolik Kilisesi'nin muhalefetini dinlememeleridir. Ancak o günden sonra ilerleme ve medenîleşme yolunda büyük bir çığır açmışlardır. Öğretim yöntemleri ve pedagojiyi ayrı ayrı bir bilim ve meslek hâline getirenler Fransız, İngiliz ve Nemseliler (Avusturyalılar/Almanlar) olmuştur.

Ayvazof, Müslümanlarda eğitimin bozulmasının başlangıcını XIX. yüzyıla dayandırmakta ve bozulmanın en büyük sebebini medreselerden pozitif bilimlerin kaldırılmasına bağlamaktadır. Böylelikle eğitim, XX. yüzyılın başındaki acımlı duruma gelmiştir. Osmanlılarda Sultan Selîm'den sonra medreselerin düzeni bozulmuş ve XIX. yüzyılda Sultan Mahmûd ile Sultan Mecîdler

çağa uygun kişiler yetiştirmek için Avrupa'dan muallim ve mürebbiler getirtmek zorunda kalmıştır.

Ayvazof pedagoji tarihçesine Rusya ile devam eder. Rusya'da, bilimsel yöntemlere uygun, eğitim Büyük Petro zamanında yani XVII. yüzyılda başlamıştır. Rusya Türklerinde ise, yeni tarz olarak, ulusal eğitimin temeli Tercümân gazetesini yazarı İsmail Gaspıralı tarafından 1884 yılında Bağçasaray (Bahçesaray)'da açılan Kaytaş Ağa mahalle mektebiyle başlar. Bu temel, eğitimde modernizm de demek olan Usûl-i Cedîd'dir. (Kırımlı, 1996: 13-392) Usûl-i Cedîd sözcük anlamı itibariyle "yeni metot" demektir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'yle birlikte eğitim alanında da köklü değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bireysel öğretimin yerine sınıfla yapılan toplu öğretim, alfabe öğretiminde harflerin ve seslerin teker teker hecelenmesine dayanan *Usûl-i Teheccî* yerine, harfleri ve kelimeleri doğrudan doğruya seslerine göre okumayı amaçlayan *Usûl-i Savtiyye* yönteminin getirilmesi, ders programlarının güncellenerek ders araç-gereçlerinin kullanımı da bu yeniliklerdendir. Osmanlı Devleti'nde özellikle alfabe öğretim yöntemindeki yeni uygulamaya *Usûl-i Cedîd* ya da *Usûl-i Cedîde* adı verilmiştir. Ancak okullarda uygulanagelen geleneksel anlayışın karşısındaki yeni anlayışın adı olarak kullanılmıştır. Usûl-i Cedîd'in temel amacı öğrencilere kısa sürede ve etkin bir öğretim vermektir. 1872'den itibaren açılan ibtidâiye mektepleri ile usûl-i cedîd bir yöntem ve anlayış olarak ilkokullarda daha yoğun olarak uygulanmaya başlamıştır (Akyürek, 1998: 27, 28). XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da ortaya çıkan bu değişim hareketi kısa sürede Rusya Türklerinde eğitimde reform, yani pozitif bilimlerle ulusal kültürü geliştirme düşüncesi yayılmaya başlar. Bu düşünceleri savunanlara da *Cedîdciler* (Ceditçiler) denilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi hareketin Rusya Türkleri arasında ilk temsilcisi ve uygulayıcısı Gaspıralı İsmail Bey olmuştur (Temizyürek, 1999: 100-105).

Ayvazof, ulusal eğitim konusunda bilgi verirken Hasan Bey Zerdâbî'yi de anar. Bilindiği üzere Zerdâbî, Azerbaycan gazeteciliğinde büyük öneme sahip olan *Ekinçi* (Əkinçi) gazetesini çıkaran kişidir. Ekinçi, Azerbaycan'da Türkçe yayımlanan ilk gazetedir. 22 Temmuz 1875'te Ekinçi gazetesinin birinci sayısının çıkmasıyla Azerbaycan'da ulusal basın yaratılmıştır. Zerdâbî ve meslektaşları Azerbaycan halkını gerilikten kurtarmak, cehalete ağır darbe vurmak, yeniliği tebliğ etmek gibi bazı zor görevleri de üstlenmişlerdi (Şahverdiyev, 2006: 17). Hasan Sabri Ayvazof da benzer halkçı

düşünceleri paylaştığı Zerdâbî ile Bakü'de beraber çalışmış hatta incelediğimiz bu kitapçık da *Hayât* (Həyat) gazetesinin matbaasında bastırılmıştır. Hayât gazetesi Rusya'daki 1905 Devrimi'nden sonra Kaspi matbaasında çıkmaya başlayan ilk gazetelerdendir. Ahmed Bey Ağayev ile Ali Bey Hüseyinzade'nin idaresinde 7 Haziran 1905'te çıkmaya başlayan bu gazete 3 Eylül 1906'da kapatılmıştır. Gazetenin kapatılmasından iki ay sonra Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in sahibi olduğu *Füyûzât* dergisi çıkmaya başlar. Yazar kadrosu içinde Ayvazof da yer alır (Şahverdiyev, 2006: 126, 128).

Ayvazof'un yazdığına göre, "*Tercümân gazetesi, Rusya'nın türlü yerlerinde binlerce eğitim tarlası meydana getirmiş ve bu tarlaları canlandırmak için Usûl-i Cedîde-i Savtiyye'yi dört tarafa yaymıştır. Eğitim ve öğretim (pedagoji) gibi önemli bir bilim aracılığıyla Kırım'da ve Rusya Müslümanlarında ulusal eğitimin ilerlemesinde ilk çığırını açan yine Tercümân olmuştur.*" (Ayvazof, 1906: 9) Ayvazof, ele aldığımız eseri yazabilmesini dahi Tercümân'ın teşvikine bağlar.

Bu bölümde Gaspıralı ve Zerdâbî'nin ardından anılan üçüncü ve son isim ise Tâkî Sıdkî Efendi olmuştur. Sıdkî Efendi, Ordubad ve Nahçıvan'da ilk Usûl-i Cedîd okullarını açan ve Usûl-i Savtiyye'yi buralarda yayan kişidir. (Özkaya, 2014: 164)

Pedagogiya

Kitabın ikinci bölümü "*Pedagogiya*" adını taşımaktadır. Pedagoji bilindiği gibi eğitim ve öğretimi konu edinen bilim koludur. Ayvazof, öğretimi genel ve özel olmak üzere iki bölüme ayırır. Genel öğretim; meslek, yöntem, biçim, düzeltme ve hazırlamadan bahseder. Özel öğretim başlığı ise derslere özgü öğretim yöntem ve tekniklerine ayrılmıştır. Ardından *meslek, usûl, sûret, şekil, tashîh* ve *ihzâr* kavramlarını açıklama yoluna giden Ayvazof; "*sûret; bu da meslek ve usûl kâidelerinin imkânından birisidir.*" (Ayvazof, 1906: 11) gibi bir açıklamada bulunarak uyulmasını tavsiye ettiği bazı öğretim ilkelerine kendisinin de uymadığı görülür. Artık terimsel bir anlam yüklenen *sûret* sözcüğü tanımlanırken açıklık ilkesine uyulması gerekirdi. Öğretimi aynı zamanda bir iletişim süreci olarak ele alırsak etkili bir öğrenme için açık ve anlaşılır ifadeler kullanmak önemlidir (Şahan, 2014: 242).

Ayvazof'un, yazdığı ön sözde de görüldüğü üzere, yöntem konusuna büyük önem verdiği anlaşılıyor. Ayvazof, yöntemleri *usûl-i basîte* ve *usûl-i mürekkebe* olmak üzere iki kısma ayırmak-

tadır. Usûl-i Basîte; *usûl-i infirâdiyye*, *usûl-i ictimâiyye*, *usûl-i iştirâkiyye* adlarıyla üç kısma ayrılır. Usûl-i Mürekkebe de üç kısım olup bunlara *ictimâiyye-i infirâdiyye*, *ictimâiyye-i iştirâkiyye*, *ictimâiyye-i infirâdiyye-i iştirâkiyye* adları verilir (Ayvazof, 1906: 10). Burada Selîm Sâbit Efendi'nin 1870 yılında yayımlanan *Rehnumâ-i Muallimîn* adlı eserine değinmek yerinde olacaktır. İlköğretim öğretmenlerine yol göstermek amacıyla yazılan metodik bir eser olan *Rehnumâ-i Muallimîn*'de de benzer sınıflandırmalar görürüz. Zaten Selîm Sâbit Efendi de eğitimde moderniteyi savunan ilk Usûl-i Cedîd taraftarlarından olup bu hareketin öncüsüdür. Selîm Sâbit Efendi, öğretim yöntemlerini *Usûl-i İnfirâdiyye*, *Usûl-i İctimâiyye* ve *Usûl-i Mütakabile* olmak üzere üçe ayırmaktadır ve bu üç yöntemin de aynen kullanılmayacağını ve her birinin iyi taraflarını alarak Usûl-i Cedîde adında yeni bir yol oluşturduğunu söyler (Akyüz, 2007: 203, 204).

Usûl-i İnfirâdiyye (Bireysel Yöntem): Bütün okul öğrencilerine ayrı ayrı olarak ders verme yöntemidir. Öğrenci sayısının yüksek olduğu sınıflarda her öğrenciye teker teker zaman ayırmanın fayda getirmeyeceği ve okulun ilerlemesine katkı sağlamayacağı için bu yöntemden vazgeçilmesini isteyen Ayvazof, bu yöntemi “*bela*” olarak kabul eder (Ayvazof, 1906: 11).

Bu yöntemi günümüzdeki birebir öğretim yöntemi ya da özel ders alma olarak düşünebiliriz. Ayvazof, XIX. yüzyılın başlarına kadar kullanılan yöntemin bu olduğunu fakat pek çok zararı olduğu gerekçesiyle artık bu yöntemin uygulanmasının mümkün olmadığını söyler.

Selîm Sâbit Efendi'ye göre ise küçük öğrencilere ayrı ayrı ders vermek kadar faydalı bir yol yoktur. Fakat bu şekilde yapılacak öğretim, uygulanabilirliği itibariyle sıkıntı getirir. Bu yöntemin sıbyan mekteplerinde uygulandığı bilinmektedir. Öğrencisi az olan sınıflarda faydalı ve geçerli bir öğretim yöntemi ise de sınıfta öğrencinin çok olması hâlinde uygulanması mümkün değildir (Temizyürek, 1999: 51).

Usûl-i İctimâiyye (Toplu Yöntem): Sınıftaki öğrencileri eşit sayıda gruba bölerek her grubu bir öğrenciymiş gibi kabul eden yöntemdir. Ayvazof bu yöntemi açıklarken; “*Talebesi kırk beş olan bir mektebde çocukları on beş i'tibâriyle üç şu'be'ye ayrılıp her şu'beyi bir şâkird hâline koymaktır. Bu takdîrce mektebde kırk beş değil, belki üç şâkird bulunmuş gibi olur.*” (Ayvazof, 1906: 11, 12) örneğini verir. Bu yöntem, Usûl-i İnfirâdiyye'ye göre öğretme-

ne daha çok vakit kazandırır. Böylelikle sınıf yönetimi de kolaylaşır.

Selîm Sâbit Efendi de, büyükler için toplu öğretimin daha uygun olduğunu söyler. Ona göre bu yöntem; *öğrencileri öğrenim yıllarına göre sınıflara ayırarak topluca ders okutma yöntemine* denir (Ayvazof, 1906: 11). Bu yöntemde öğrencilerin yaşları ve eğitim seviyeleri farklı olduğundan anlayış ve karayışları da farklı olacaktır. Öğrenciler arasındaki bu fark, bir kısım öğrencilere boşuna zaman kaybettireceğinden iyi bir metot değildir (Temizyürek, 1999: 52).

Usûl-i İştirâkiyye (Katılımcı Yöntem): Öğretmenin, öğrencilerinden üç ya da beş kişiyi seçip onlara “*muâvin*” adını vererek ayrıca birer öğretmen gibi eğitim-öğretim etkinliklerinde kullanması yöntemine verilen addır. Bu yöntemde öğretmen öncelikle seçtiği yardımcılara dersleri anlatır sonra onları diğer öğrenciler üzerine görevlendirir. Öğretmen ise yardımcılardan ders işleyişini denetler, sınıfın düzeninin bozulmasına engel olur. Ancak bu yöntem de öğretmenlerin, öğrencilerinin özelliklerini tam anlamıyla bilemeyeceğinden bazı sıkıntılar taşımaktadır. Daha büyük zararı ise güçlü yardımcı yetiştirmek için güçlü öğretmen bulunamamasıdır. Bu durum öğretmen yetiştirme politikaları bağlamında da ele alınabilir. Öğretmenlik mesleğinin etkili bir biçimde yerine getirilebilmesi için birtakım yeterliklere sahip olunması, bu nitelik ve yeterliklerin geliştirilmesi gerekmektedir. Öğrenme ve öğretme sürecinde öğrenci davranışlarının yönetimi için özgüveni yüksek, Ayvazof'un ifadesiyle, “*muktedir*” öğretmenler yetiştirilmelidir (Ayvazof, 1906: 12).

Selîm Sâbit Efendi'nin *Usûl-i Mütekkabile* dediği yöntem budur. Özellikleri itibarıyla aynı yöntemdir. Selîm Sâbit Efendi de yukarıdaki her üç öğretim sisteminin de eksiklikleri olduğunu belirterek, bu yöntemlerle okullarda eğitim ve öğretim yapmayı doğru bulmaz ve bu üç öğretim sisteminin olumlu taraflarının alınarak oluşturulan *Usûl-i Cedîd* adıyla yeni bir öğretim sistemi önerir. Bu yeni yöntemle öğretimde bir çığır açacağını söyler (Temizyürek, 1999: 54). Düşünce ve tasniflerin birbirine benzerliğinden anlaşılan o ki, Ayvazof, *Rehnumâ-yı Muallimîn*'i okumuş ve Selîm Sâbit'in düşüncelerinden çokça yararlanmıştı. Görüldüğü üzere, Selîm Sâbit Efendi ve İsmail Gaspıralı gibi, Ayvazof da, basit yöntemleri önermemektedir. Ayvazof'un önerdiği yöntemler aşağıda da açıklanacağı üzere mürekkep (birleşik, karmaşık) olanlardır. Bunlar:

Usûl-i İctimâiyye-i İnfirâdiyye: Bireysel ve toplu yöntemlerin birleşiminden oluşan bu metotta hepsi aynı düzeyde olan öğrenciler için bir sınıf ayrılıp hepsine birden ders verilmesidir. Ayvazof'un verdiği bilgiye göre o dönemde Rus liselerinde bu yöntem uygulanmaktadır. (Ayvazof, 1906: 13)

Usûl-i İctimâiyye-i İştirâkiyye: Toplu ve katılımcı yöntemin birleşiminden oluşur. Ayvazof'a göre "öğrenciyi boş bırakmamak, disiplinle öğrencinin sessizliğinin korunması" (Ayvazof, 1906: 13) demektir. Bu yöntemin uygulandığı okullarda öğretmen, öğrencilerini düzeylerine göre sınıflara böler. Günümüzde de, eğitim sürecinin başında, öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerini belirleyerek tanıma ve yerleştirmeye dönük (diagnostik) değerlendirme yapılmaktadır (Güler, 2013: 14). Bu yöntemde öğretmen, her sınıfa öğrencilerin iktidarlılarından kendisine birer yardımcı seçer. Kendisi dersleri güç olan sınıflarla uğraşırken yardımcıları da okuma, yazma, ezber gibi kolay kabul edilen derslere bakarak sonucu öğretmene bildirirler.

Usûl-i İctimâiyye-i İnfirâdiyye-i İştirâkiyye: Bu yöntemde öğretmen, Ayvazof'un ifadesiyle, en anlayışsız ve tembel öğrenciler ile uğraşıp, diğer sınıflara da yetiştirdiği yardımcıları böler. Öğretmenler, çalışmayan öğrencilerin eksikliklerini tamamlarken yardımcıları da diğer sınıfların kolay dersleriyle uğraşır. Öğretmen çalışmayan öğrencilerle yaptığı dersi bitirince yardımcıların sınıfını denetler, eksiklikleri tamamlar, yanlışlarını düzeltir. Bu sayede tembellerin sınıfı ortadan kalkarak yardımcıların da sayısı azalır. Yıllonunda okulda genel bir ilerleme söz konusu olur.

Geliri az, öğrencisi çok, öğretmeni tek olan okullarda kabul edilmesi gereken yöntemin bu olduğunu söyleyen Ayvazof'a göre *Usûl-i Cedide* budur. (Ayvazof, 1906: 13) Bu yöntem, öncelikle alfabe öğretimiyle başlayıp daha sonra Batılı tarzda öğretim metodlarının da işe koşulmasıyla oluşturulmuş bir eğitim ve kültür hareketidir. Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti'nde ilk oluşumunu gördüğümüz bu hareket sonraları İsmail Gaspıralı ile Rusya'dan Orta Asya'ya ve hatta Hindistan'a kadar yayılım göstermiştir. Yalnız gazetecilik ve yazarlık faaliyetiyle yetinmeyen Gaspıralı, millî okullarda İsviçreli pedagoğ Heinrich Pestalozzi'nin pedagojik sistemi temeli üzerinde kurulan yeni *Usûl-i Cedid* öğretim metodunu kökleştirmek suretiyle 1884'te bu okulların ıslahına başladı (Kırımal, 1970: 63). Usûl-i Savtiyye, Pestalozzi tarafından alfabe öğretiminin kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesi için geliştirilmiş ve Lâtin alfabesine uygulanmıştı. Bu yöntem Pestalozzi'den sonra

Avrupa'da temel eğitim kurumlarında yaygın bir şekilde uygulanmıştı. Usûl-i Savtiyye yeni bir eğitim modeli değildir. Yeni eğitim modeli (Usûl-i Cedîd) anadili öğretimi, anadilinde eğitim, alfabe öğretiminde ses metodu (Usûl-i Savtiyye), okullarda okutulacak dersler ve yeni ders kitaplarının düzenlenmesi, eğitimin amacı, eğitimin devlet eliyle yapılıyor oluşu vs. yenilikleri kapsayan bir eğitim modelidir. Gaspıralı, aynı zamanda Rus pedagojisinin kurucusu olarak kabul edilen Konstantin Dmitriyeviç Uşinskiy'in düşüncelerinden de etkilenmiştir. Uşinskiy de anadilde eğitime büyük önem vermekteydi (Türkyılmaz, 2013: 3-5).

Ayvazof'un pedagojik düşüncelerini biçimlendiren en önemli Türk aydınları, tespitlerimize göre, İsmail Gaspıralı ve Selîm Sâbit Efendi olmuştur. Selîm Sâbit Efendi'nin görüşlerini sürdüren Gaspıralı, onun da takipçisi Ayvazof olmuştur. Usûl-i Cedîd'in uygulanmasına ilişkin 1865 yılında *Elifbâ-yı Osmânî* ve 1870 yılında *Rehnumâ-yı Muallimîn* adlı eserlerini yayımlayan Selîm Sâbit Efendi'ye koşut olarak Gaspıralı da 1894'te *Hâce-i Sıbyan* ve 1898'de *Rehber-i Muallimîn* adlı eserleri yazar. Elifbâ-yı Osmânî'de olduğu gibi Gaspıralı'nın yaklaşık yirmi sekiz yıl sonra yazdığı *Hâce-yi Sıbyan* eserinde de savtî metotla alfabe öğretiminin nasıl yapılacağı anlatılır. İzlenen yol Selîm Sâbit Efendi'yle aynıdır. Gaspıralı da alfabe öğretiminde okuma ile yazmanın beraber gösterilmesini, harflerin isimlerinin yanında seslerinin de öğretilmesini, alfabenin parça parça öğretilerek bilinenden bilinmeyene doğru bir yol izlenmesini ister. Selîm Sâbit Efendi'nin Usûl-i Cedîd'in öğretim yöntem ve ilkelerini anlattığı *Rehnumâ-yı Muallimîn* adlı eseriyle aynı amacı taşıyan *Rehber-i Muallimîn* 1898'de Gaspıralı tarafından yayımlanır. (Temizyürek, 1999: 133-135) Burada da benzer görüşleri taşıdıkları görülmesine karşın Ayvazof'un Selîm Sâbit'in adını anmamasını eserin hacimce küçük olmasına ve hedef kitle olarak özellikle Rusya Türklerini seçmesine bağlayabiliriz.

Ayvazof, yedi yıl kadar süren öğretmenliği sırasında *ictimâiyye-i infirâdiyye* ve *ictimâiyye-i infirâdiyye-i iştirâkiyye* yöntemlerini kullandığını belirtir. Bu iki yöntem sayesinde Alupka mektebinin Kırım'a örnek olduğunu belirten Ayvazof, deneyimlerinden hareketle bu yöntemi bütün ilkokul öğretmenlerine önerir.

Kavâid-i Tadrîsiye (Öğretim İlkeleri)

Öğretme etkinliklerinin önceden saptanan amaçlar doğrultusunda, istendik davranışların kazandırılması amacıyla düzenlendiği

yerler genellikle eğitim kurumlarıdır. Okullarda yapılan plânlı, kontrollü ve örgütlenmiş öğretme faaliyetlerine *öğretim* denir (Erdem, 2011: 19). Öğretimin belirli ilkeler doğrultusunda yapılması ise bilimsel bir zorunluluktur. Kitapçığın üçüncü bölümü kavâid-i tedrisiyyeye yani öğretim kurallarına ayrılmıştır. Ayvazof burada on iki kuralı açıklayarak verir. Bu kurallarla günümüzdeki öğretim ilkeleri arasında koşutluk kurulabilir. Bu kuralların neler olduğunu kısaca açıklamak gerekirse:

Birinci kural: Okutulacak derslerin hepsinde söylenen her şeyin bir nedene dayandırılması gerekir. Bununla birlikte öğretilen, yazdırılan şey de akla ve mantığa uygun olmalıdır. Bu ilkeyi yazıldığı dönemin koşullarını düşündüğümüzde ileri bulmak gerekir.

İkinci kural: Ayvazof, *öğrencilerin anlayamayacağı şeyleri söylememeli, çocuk kısmı (belki büyükler de) görmediği ve anlamadığı şeye hiç çalışmaz*, (Ayvazof, 1906: 15) der. Bu kural, çağdaş öğretim ilkelerinden *bilinenden bilinmeyene* ve *somuttan soyuta* ilkelerini karşılar. Ayvazof'un da belirttiği gibi somut kavramların soyut kavramlara göre, özellikle ilköğretim düzeyinde, daha kolay öğretildiği bilinen bir gerçektir. Günümüz eğitim anlayışına göre; öğretim süreci somut öğrenmelerden soyut öğrenmelere doğru bir sıra izlemelidir. Bu ilke, hemen her yaş grubundaki öğrenmelerde etkili olmakla birlikte, özellikle ilköğretim çağındaki çocukların öğrenmelerinde daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu yaşta çocukların sahip oldukları zihinsel gelişim özellikleri sebebiyle olabildiğince çok duyu organının işe koşulması gerekmektedir. Bu nedenle, öğretim süreçlerinde eşya ve nesnelere, modellerden ve araç-gereçlerden olabildiğince yararlanmak gerekir (Şahan, 2014: 242).

Üçüncü kural: Öğretimde bildirilecek, anlatılacak düşünce kısa ve açık tümcelerle söylenmelidir. Öğretim sürecinin amacına ulaşabilmesi için *açıklık* ilkesine uyulmalıdır. Söylenenler asla dil bilgisi kurallarına aykırı olmamalıdır. Hasan Sabri Ayvazof, dil konusuna da çok önem vererek "*lisânın ıslâhı için muallimler ne kadar gayret, ne derece fedakârlık etseler azdır*" (Ayvazof, 1906: 16) der.

Ayvazof, öncelikle ana konuyu kısaca açıklanıp ardından ayrıntıya girilmesini önerir. Bu ilke günümüzde de geçerliğini ve önemini korumaktadır. Bu konuda Şahan şunları aktarmaktadır:

Yeni öğrenilecek bilgilerin zorluk açısından derecelenmiş olması, öğrenmeleri kolaylaştırır. Bu nedenle önce

kolay (basit) olan bilgiler, daha sonra da zor ve karmaşık olan bilgilerin öğretilmesi için uygun süreçlerin düzenlenmesi gerekir. Bu durum, bilişsel açıdan öğrenmeleri kolaylaştırmakta ve anlamlı kılmaktadır. (Şahan, 2014: 242)

Ayvazof, bu maddede dersliğe kitapla giren öğretmenlerin öğretmen olmayıp öğrenci içinde öğrenci kabul edileceğini söyler. Ona göre öğretmenler, öğrencilerine kendi anladıklarını bildirmeli, kitaptan hiçbir şey söylememeli ve yazdırmamalıdır. (Ayvazof, 1906: 17)

Dördüncü kural: Ayvazof, “*Talebeye verilen her ders, tahlil ve terkib ile olmalıdır. Tahlil ve terkib, pek kuvvetli iki vâsıtâ olduklarından her mes’elede yapılması lâzımdır. Bir hakikati anlatmak, bir müşkülü çözdürmek (hâlletmek) için tahlil ve terkibden başka çâre yoktur.*” (Ayvazof, 1906: 17) demektedir. Bu ilke de günümüzdeki *analiz-sentez* yönteminin açıklaması gibidir. Tümevarım ve tümdengelim yöntemini de kapsayan bu kuralda Ayvazof, analizi sentez, sentezi de analiz etmenin gerekliliğine inanır. Yani çok yönlü bilişsel süreçlerin işletilmesinden yanadır.

Beşinci kural: Konunun özü verilerek sık sık tekrar yapılmalıdır. Kalıcı öğrenme bu şekilde elde edilir. Ayvazof’a göre tadrîs tekerrürden ibarettir (Ayvazof, 1906: 18). Ayvazof, az fakat tekrarlanmış dersin faydasının daha çok olacağına inanır ve hafta içinde öğrenilen konulardan, *hafta tatili Cuma olduğu için, Perşembe günleri sınav yapılmasını önerir.* Bu öneri günümüzdeki *summatif* yani *biçimlendirme ve yetiştirmeye dönük değerlendirme*yi karşılar. Eğitim süreci devam ederken belirli dönemlerde yapılan bu değerlendirmede amaç; öğrencinin eksikliklerini, hatalarını belirleyerek bunları düzeltmek, öğrenciye geri bildirimde bulunmaktır. Bu değerlendirme bir bakıma eğitim süreci bitmeden belirli aralıklarla eğitimin hedefine ulaşıyor olup olmadığı hakkında bilgi sahibi olmak için yapılır. Bu değerlendirme türüne yabancı dil derslerindeki *quizler*, *ünite testleri*, *tarama testleri* örnektir (Güler, 2013: 14).

Altıncı kural: Öğretmenler, okutacakları dersin kuramını gösterdikten sonra uygulama kısmına da yer vermelidir. Ayvazof’a göre öğretimin gerçekleşmesi ancak uygulamayla mümkündür. Gerçekten yaparak yaşayarak gerçekleştirilen öğrenmelerin daha kalıcı izli olduğu görülür. Bu kural da *etkin katılım* ilkesinin karşılığıdır.

Yedinci kural: Öğretmenler derslerin içeriğini bölümlere ayırmalı ve bölümler arasında ilişki kurmalıdır. Öğretmenler derse hazırlıklı gelmeli ve ders plânı hazırlamalıdır.

Sekizinci kural: Yine üçüncü kuralla bağlantılı olarak öğretilecek dersler açık ve sade bir dille anlatılmalıdır. Bu kural da *açıklık* ilkesiyle ilişkilidir. Ayvazof'a göre, bir ulusun hızlı bir biçimde ilerlemesi ve yücelmesi eğitimin genel dilini iyileştirme ile mümkündür. Dil doğru olmayınca yazılan, söylenen düşünce de doğru olmaz.

Dokuzuncu kural: Öğretmenler eksikliklerini tamamlamaya çalışmalı, birikimli bir ilerlemeye sahip olmalıdır. Yalnızca bildiği ve öğrendiği yöntemleri değil, değişik öğretim yöntem ve tekniklerini kullanmalı, karşılaştırma ve inceleme yaparak kendileri de birer yöntem ve ilke çıkarmaya çalışmalıdır. Ayvazof, öğretmenlerin araştırmacı bir kimliğe sahip olmasını ister. Öğretmen, öğrencilerin eksikliklerini tamamlamaya uğraşmalı ve çalışanlar ile tembelleri birbirinden ayırmalıdır. Çalışkanları ödüllendirmeli, tembelleri ise cezalandırmak yerine isteklendirmelidir. Öğretmen, öğrencileri geliştirmeli ve bağımsız hareket edebilecek hâle getirmelidir.

Onuncu kural: Derslerde sorulan sorular kimi zaman sözlü kimi zaman yazılı olmalı, her derste soru-cevap öğretim tekniği kullanılmalı, sorular kısa ve amaca dönük olmalıdır. Günümüzde de etkin bir biçimde kullanılan soru-cevap tekniği, öğrencinin aktif olmasını sağladığı gibi konuşma ve kendini ifade etme yeteneğinin de gelişmesini sağlar.

On Birinci kural: “*Muallimîn-i kirâmın usûl-i tedrîsleri, ta-lebenin istîdâd ve kâbiliyetlerine göre olmalıdır. Çocukların anlayamayacakları ve yapamayacakları şeyleri arkalarına yüklememeli.*” (Ayvazof, 1906: 23) diyen Ayvazof, açıkça günümüzde tavsiye edilen öğretim ilkelerinden *öğrenciye göreliği* anlatmaktadır. Öğrenmeyi etkileyen farklıları göz önünde bulundurarak düzeye uygun olarak işlenen derslerin daha verimli sonuçları olacağı kesindir.

On İkinci kural: Öğretilen derslerin, söylenen her şeyin öğrenciye yazdırılması gerektiğine inanan Ayvazof'un bu yaklaşımı pedagojik açıdan çok da doğru sayılamaz. Ayvazof, *tahrîrî kâide* adını verdiği bu kuralla öğrencilerin imlâyı düzeltceğine inanmaktadır. (Ayvazof, 1906: 23) Eserin yazıldığı yıllarda Türk halkları, genellikle, Arap alfabesini kullanmaktaydı. Arap alfabesi-

nin öğrenilmesi için, harflerin başta, ortada ve sonda yazılışlarının farklı olması sebebiyle Lâtin temelli alfabelere göre daha fazla çalışmayı gerektirir. Ancak her şeyin yazdırılması öğrencileri bıktırabileceği için okula ve öğrenmeye karşı soğukluk oluşturabilir. Ayrıca sürekli yazı yazan öğrenciler öğretim etkinliklerine fazla katılmadıkları için edilgen duruma düşerler.

Bu kitapçığın yazılmasından yirmi yıl sonra, 1926 yılında Bakü'de gerçekleştirilen Birinci Türkoloji Kurultayı'na katılan heyette de yer alan Hasan Sabri, burada Arap alfabesinin yetersizliği üzerinde durmuş ve Latin alfabesine geçişi savunmuştur. Ayvazof, bu yıllarda Yeni Alfabe Komitesi (*Qırım Yañı Elifbe Komiteti*)'nde çalışmaktaydı. 1920'lerin sonunda, Ayvazof'un başyazarlığını yaptığı *Köz Aydın* adlı dergi, Kırım'da, kabul edilen Lâtin temelli yeni alfabeye yayınlanır (Şafakçı, 2015: 63).

Usûl-i Savtiyye (Fonetik Metot/ Sesçil Yöntem)

Eserin dördüncü bölümünün başlığı olan "*Usûl-i Savtiyye*", adından da anlaşılacağı üzere, *fonetik metot* (sesçil yöntem) demektir ve Usûl-i Cedîd'in temel ilkelerindedir. Yeni yöntemin öğretimde ilk kullanıldığı yerin alfabe öğretimi olduğu düşünülürse Usûl-i Savtiyye'nin önemi daha iyi anlaşılır. Ayvazof, bu yöntemin uygulanmasında İsmail Gaspıralı'nın *Hâce-i Sıbyan* adlı eserini temele alır. Arap temelli Türk alfabesindeki otuz iki harf bir kerde gösterilmeyip her bir derste ikişer harf gösterilerek on altı derste alfabenin öğretilmesini öngörür. Ayvazof'un bildirdiğine göre Hâce-i Sıbyan'ın en büyük savlarından birisi de "*harflerin Arapsaçı gibi karmakarışık yazılması ve kırâat-i Arabî derslerinin perişân ve intizâmsız bulunduğu*." Söz konusu harfler özellikle okula yeni başlayan öğrenciler için oldukça zahmetlidir (Ayvazof, 1906: 24). Bahçesaray'da açılan ilk Usûl-i Cedîd mektebinde de İsmail Gaspıralı'nın öğrencilere ana dillerinde okuma yazmayı kısa zamanda ve kolay bir şekilde öğretmek amacıyla hazırladığı *Hâce-i Sıbyan* eseri okutulur.

Alfabe öğretiminde uzun heceleme yönteminin terk edilerek harflerin seslerine dayanan ve kelimeyi doğrudan okuma yöntemi olan savtî metodun uygulanmasında Selîm Sâbit Efendi'nin *Elifbâ-yi Osmânî* adlı eseri öncü olmuştur. Bu eser, 1894'te Kazan'da bile *Yengi Elifbâ-yı Türkî* adıyla basıldığından Rusya ve Türkistan'daki Usûl-i Cedîd hareketlerini etkilememesi düşünülemez (Temizyürek, 1999: 74, 134).

Her ne kadar bu yöntem Usûl-i Cedîd hareketiyle yaygınlaşmış olsa da Ayvazof, Usûl-i Savtiyye ile harf göstermenin Ebû Hanîfe ve İbn-i Haldûn gibi kişiler tarafından geçmişte kullanıldığını ve bunun zamanla medreselerden kaldırıldığını söyler. Ayvazof, bu durumu öğretimdeki gerilemenin sebeplerinden sayar. (Ayvazof, 1906: 25)

Mekteb (Okul)

Beşinci bölüm “*Mekteb*” başlığını taşımaktadır ve yazarın genellikle okul ve sınıf yönetimine ve program geliştirmeye ilişkin görüşlerini içerir. Ayvazof’a göre okul, “*tüm insanlığın ruhunun gıdası, yaşama umudu, mutluluk rehberidir. Okul kadar yüce, okul kadar kutsal bir şey yoktur. Okul insanlığın kaynağı, erdemin kökeni olduğundan okullar düzenli ve mükemmel olmalıdır.*” (Ayvazof, 1906: 26) Öğrenmeyi etkileyen başlıca çevresel etmenlerden biri de okullardır. Okulların öğrenmeyi kolaylaştırması için öğrencilere nitelikli bir öğretim ortamı sunması gerekir. Okulun ve sınıfın fiziksel özellikleri, eğitim sırasında kullanılan araç, gereç ve materyaller, öğretmenlerin niteliği, öğretmenlerin öğretim sırasında bireye sağladıkları eğitim imkânları okulla ilgili öğrenmeyi etkileyen etmenler arasında sayılabilir (Erden, 2011: 74). Ayvazof da, sınıf yönetimi ve sınıf ortamının düzenlenmesine ilişkin birçok öneride bulunur. Bunlardan bazıları; okul oldukça yüksek, havadar ve aydınlık olmalıdır. Sıralar (metinde: rahleler) öğrencilerin boyuna göre yapılmalıdır. Öğrencilerin yüzleri okulda ya pencerelere bakmalı ya da pencere sol taraflarında kalmalıdır. Okul dersliklerinin duvarlarını coğrafya, doğa tarihine ait tablolar, haritalar, küreler ile süslemeli ve saat, termometre ve barometre gibi her türlü alet-edevat bulunmalıdır. (Ayvazof, 1906: 26) Okulların iyi bir şekilde düzenlenmesi öğrencilerin okula dair olumlu tutumlarının gelişmesini sağlar.

Mektebin Muallimlere Âid Nizâm-nâmesi başlığı altında Ayvazof’un öğretim anlayışının temellerini de görmekteyiz. Günümüzdeki tüzüklerin karşılığı olan bu nizâm-nâmede on altı madde sıralanır. Bu maddeleri sadeleştirip özetlemek gerekirse;

Temel eğitime (ilkokula) kabul edilecek öğrenci en az yedi yaşında olmalı; yılda bir kere, dönem başında öğrenci alınmalı; öğretmenler bir esâmî (isimler) defteri yaparak her öğrenciye bir numara vermeli ve bu deftere yoklamaları ve öğrencilerin sınavlardan aldığı puanları kaydetmeli, dersler saat sekizde başlayıp öğleden sonra üçte sona ermeli; her

dersin ardından beş- on dakika teneffüs verilmeli; öğrencilere hiçbir zaman şiddet uygulamamalı; öğretmenler öğrencilere kendilerini sevdirmeli, kendileri de öğrencileri sevmelidir. Bir hafta süresince okutulan dersleri, Perşembe günü öğleden sonra özel sınavlar ile öğrencilere tekrar ettirmeli, başarılı olanlar ödüllendirilip başarısızlar ise ders çalışmaya isteklendirilmelidir. Ders bitimi Haziran ayında olmalı, Ağustos sonlarında da derse başlanmalıdır. Tatil zamanlarında öğrencileri geziye götürmelidir.” Bu konuda Ayvazof, “Başka millet mütekebbirlerinin talebesi her sene tatil zamanlarında beş-altı yüz verst³ mesâfelik bir seyâhat ediyorlar. Bu seyâhate Ruslar, “ekskursiya”⁴ nâmını veriyorlar. O ekskursi biz de yapsak fenâ olmaz idi! (Ayvazof, 1906: 28, 29) demektedir.

Mektebin Talebeye Âid Nizâm-nâmesi'nde, giriş olarak, kurallara uymayan öğrencilerin cezalandırılacakları ve okuldan çıkarılacakları belirtilir. Öğretmenlere ait olan kuralları gereklilik kipi (-malı/-meli) ile veren Ayvazof, öğrencilerle ilgili kısımda daha kesin ifadeler kullanır:

A) Şâkirdler vaktiyle mektebe gelmek, B) hastalığı veyâ mazeret-i meşrûası olmaksızın mektebe devâmı terk etmemek, C) mekteb içinde gerek ders zamânı gerek boş vaktinde şamata etmemek, D) hâcelerin izni olmaksızın iş yapmak ve bir tarafa gitmemek, E) verilen dersleri “programma” (cedvel-i ders) mücibince hâzırlamak, V) şâkirdân, yekdiğeriyle uruşmamak, söğüşmemek, Z) hâcelere itâat etmek, H) Üst ve başlarını dâimâ temiz tutmak...⁵ (Ayvazof, 1906: 29, 30)

Ayvazof, eğer kurallara uymayan olursa, yerinden kaldırılarak bütün öğrencilerin önünde okul tüzüğü okutturulmalı, kendi cezasını kendine verdirmelidir, görüşündedir. Böyle bir uygulamanın özellikle ortaokul ve lise öğrencileri açısından sakıncalı sonuçlar doğurabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Akranlarının arasında yapılacak böyle bir uygulama öğrencinin duyuşsal gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir.

³ Verst “верста”: 1,0668 kilometreye karşılık gelen bir Rus ölçü birimidir.

⁴ Ekskursiya “экскурсия”: gezi, gezinti.

⁵ Harflere dayalı olarak yapılan sıralama eserin aslındaki gibidir (ا, ب, ج, د, ه, و, ز, ح, ط, ي, ك).

Ardından *Mekâtibimiz* adlı makalesini hatırlatır. Anılan makale, Ayvazof'un 7 Ağustos 1905 tarihli *Hayat Gazetesi*'nde çıkan ilk yazısıdır (Şafakcı, 2015: 126). O makalede, Rusya Türklerindeki tek okulun ibtidâiye mektebi olduğunu, bu okulların ne kadar önemli ve ne derece düzeltmeye ihtiyacı olduğunu açıklayan Ayvazof, bu kitapçıkta da “*Evet, bizim yalnız bir mektebimiz vardır ki o da ibtidâiye mektebidir*” (Ayvazof, 1906: 31) görüşünü sürdürür. Ayvazof, haklı olarak, bu okullar ıslah edilmez, programları genişletilmezse ileri gidilemeyeceğini söyler. Çünkü her şeyin temeli ilkokullarda atılır. Eğer atılan temel sağlam olmazsa, onun üzerine kurulan ağır binalar, yüksek saraylar birden çöker, yıkılır. Yazımızda daha önce de belirttiğimiz gibi mollaların tepkisini de göz önünde bulundurarak Ayvazof, “*Bu okullarda en fazla dikkat edilecek nokta İslâmiyet ve millettir*” der. Din eğitimine eleştirel açıdan yaklaşan Ayvazof, birtakım masalların, aslı faslı olmayan sözlerin (yazarın ifadesiyle “*martavalın*”) İslamiyet adıyla çocuklara öğretilmemesi taraftarıdır. Ayvazof matematik, tarih, coğrafya, Arap ve Fars dili, ahlâk ve sağlık bilgisi gibi derslerin yanında okulun Rusça şubesi varsa üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine Rusça da okutulmalı, Rusçayı gimnaziyaya kabul edilecek derecede öğretmelidir. (Ayvazof, 1906: 31, 32) XX. yüzyıl başı Rus eğitim sisteminde gimnaziya özellikle sosyal bilimler alanında lise düzeyinde eğitim veren kurumlardı. Ayvazof, İsmail Gaspıralı'nın düşüncelerine koşut olarak, dinî eğitimin yanı sıra Avrupa ve Rusya'da oluşturulan bilimsel birikimin halkın anadilinde öğretilmesinden yanadır. (Şafakcı, 2015: 15) Ayvazof'un Tercümân gazetesinde Puşkin ve Tolstoy'dan yaptığı çeviriler de Rus ve Batı kültürüne yönelişin örneklerindedir. Ayvazof'un temennisi odur ki, (o zaman için) “*yakın zamanda ulusal liseler açılarak Kırımlılar, bütün bilimleri anadillerinde öğreneceklerdir. O hâlde Rus dili yalnızca resmî dil olarak öğrenilecektir.*” (Ayvazof, 1906: 32)

Ayvazof, ulusal bir okulda okutulması gereken derslerin neler olabileceğini de belirtir. Ancak bu programın herkes tarafından kabul edilmesi amacıyla gösterilmediğini, örnek olarak yazıldığını bildirir. Ayvazof'a göre her öğretmen bir program *cedvel-i dîrûs* düzenleyebilir. Ancak bu durumun, ulusal çapta eğitim-öğretim birliğine engel oluşturabileceği unutulmamalıdır. Eğitim programı, bireyde istenen yönde davranış değişikliği meydana getirmek amacıyla yapılan tüm etkinlikleri gösteren plânlardır. Okul eğitiminin plânlı ve kontrollü bir süreç olmasını sağlayan şey eğitim programlarıdır (Erden, 2011: 19). Günümüz program geliştirme anlayışına göre iyi bir program genel olduğu kadar da esnek olabilmelidir.

Fakat bu durum ulusal eğitimin amaçlarına aykırı olmamalıdır (Şahan, 2014: 36).

Usûl-i Cedîd'in öncü isimlerinden Selim Sâbit Efendi, Sibyan mekteplerinde öğrenim süresini dört yıl olarak belirlese de (Temizyürek, 1999: 82), ondan etkilendiği açık olan Ayvazof, bu süreyi beş yıl olarak düşünür. Gaspıralı'da bu süre üç ya da dört yıldır. *Rehber-i Muallimîn yaki Muallimlere Yoldaş*'ta Gaspıralı, "bir öğretmenli okullarda üç sınıf bulunmasının daha verimli olacağı, dört sınıfın da uygun olacağını" söyler (Türkyılmaz, 2013: 106). O dönemde standartlaşmış bir öğrenim süresi olmadığından bu öneriyi doğal karşılamak gerekir. Öğrenim süresi beş yıl olan okullar için Ayvazof'un örnek olarak sunduğu program ise şu şekildedir:

Birinci sene: *Elifbâ, kırâat-i Türkî, Kur'ân-ı Kerîm, yazı, imlâ, rakam. İkinci sene:* *Kur'ân-ı Kerîm, tecvîd, sarf-ı Türkî, ilm-i hâl, yazı, imlâ, hesâb. Üçüncü sene:* *Kur'ân-ı Kerîm maattecvîd, ulûm-ı dîniye, nahv-i Türkî, hesâb, ahlâk, hüsn-i hatt, coğrafya, târîh-i İslâm. Dördüncü sene:* *Kur'ân-ı Kerîm, akaid-i dîniye, hıfzı's-sıhha, Arabî ve Fârisî, hüsn-i hatt, coğrafya-i umûmî, târîh-i umûmî. Beşinci sene:* *usûl-i akaid-i dîniye, Arabî ve Fârisî, hendese, kitâbet, edebiyât, târîh, resim, coğrafya* (Ayvazof, 1906: 32).

Bu programda tarih, resim, coğrafya gibi derslerin yer alması programın Usûl-i Cedîd temelinde hazırlandığını gösterir niteliktedir. İlkokul ikide sarf (şekil bilgisi, morfoloji), üçte nahiv (söz dizimi, sentaks) öğretiminin pedagojik açıdan uygunluğu tartışmaya açıktır. Selim Sâbit Efendi'nin programında *Sarf-ı Türkî* dersi dördüncü sınıfta verilir (Temizyürek, 1999: 85). Bununla birlikte beşinci sınıfta kitâbet (kâtiplik) dersinin konulması, her ne kadar öncesinde yazı, imlâ, hüsn-i hatt gibi dersler alınmış olsa da, öğrencilerin gelişim düzeyleri dikkate alındığında, ağır olacaktır.

Programda yer alan din derslerinin çokluğunu Çarlık Rusya içinde bir azınlık ve ötekileştirilmiş bir halk olan Kırım Tatarlarının ulusal kimlik kabulleri temelinde bir korunma aracı olarak görmelerine bağlayabiliriz. Mollaların tepkisini azaltma amacı da diğer bir etkidir. Bu iki sebep sosyolojik temelleri oluşturmuştur. Dinsel, dilsel, kültürel açıdan ülkenin egemen insan topluluğu olan Ruslar tarafından öteki olarak görülen kitlelerin söz konusu din, dil ve kültür etrafında kenetlenmeleri beklenen bir durumdur. Kırım'da da durum benzer şekilde olmuştur. Çarlık Rusya'da egemen

kitle Ortodoks Hristiyan Ruslar ve Kırım civarında yaşayan Ortodoks Hristiyan Ukraynlardır. Bunun karşılığında Kırım Tatarları'nın büyük bir kısmı Müslümandır. Bundan dolayıdır ki Ayvazof, eserin “*Hâtîme*” bölümünde “*Pek arzû olunur idi ki senede bir kerre tatîl zamanlarında bütün İslâm muallimleri “İctimâ’-i Muallimîn” nâmıyla bir yere ictimâ’ edip mektebelerin terakkîsi ve teâlîsi hakkında mubâheseler, müşâvereler etseler idiler.*” demektedir. Yılda bir kere öğretmenler toplantısı öneren Ayvazof’un bu önerisinde dikkat çeken bir husus *muallimîn* ifadesidir. Arapçada, bilindiği üzere, sözcüklerin müennes ve müzekker cinsiyetleri vardır. Teklik sözcükleri çokluk duruma getirirken kelimenin cinsiyeti alınan ekleri de değiştirir. *Muallimîn* kelimesi “erkek öğretmenler” anlamına gelmektedir. *Muallimîn*’in yanına *muallimât* “kadın öğretmenler” kelimesinin eklenmemesi ya da *muallimler* gibi cinsiyetten uzak bir tabirin kullanılmamış olması o dönemdeki kadınların meslek hayatındaki durumlarını yansıtır niteliktedir. Eser boyunca “*muallim efendiler*” ifadesinin de kullanılmış olması, her ne kadar, Hasan Sabri Ayvazof kadınların eğitimine büyük önem vermiş ve kadınların toplumsal hayatta söz almaları gerektiğini söylemiş olsa da, düşündürücüdür.

Ayvazof her *İctimâ’-i Muallimîn*’de kitaplar seçilerek, düzenli bir program oluşturulup bütün okulların bir program altına alınmasını önerir. Bununla beraber Rusya Müslümanları Birliği tüzüğünde gösterildiğine göre Rusya Müslümanları on altı merkeze bağlıdır. Ayvazof, bu merkezlerde birer kurul oluşturularak okulların denetlenmesi ve gerekli durumlarda programın düzenlenmesinin yine bu kurul tarafından yapılmasını önerir. (Ayvazof, 1906: 33) Böylelikle eğitim-öğretim birliğini esas alan program geliştirme anlayışı göze çarpar.

Sonuç

Batılı eğitim tarzı öncelikle Osmanlı’yı ardından Rusya Türklerini etkilemiştir. Öncülüğünü Selîm Sâbit Efendi’nin yaptığı Usûl-i Cedîd hareketi, sık sık Osmanlı Devleti’ne gelerek gelişmeleri yakından takip eden İsmail Gaspıralı aracılığıyla Rusya Türkleri arasında da yayılmıştır. Selîm Sâbit Efendi’nin görüşlerini sürdüren Gaspıralı, onun da takipçisi Ayvazof olmuştur. Selîm Sâbit Efendi’nin *Elifbâ-yı Osmânî* ile *Rehnumâ-yı Muallimîn* ve İsmail Gaspıralı’nın *Hâce-i Sıbyan* ile *Rehber-i Muallimîn yaki Muallimlere Yoldaş* eserlerinin Ayvazof’un eğitim-öğretime ilişkin düşüncelerine kaynaklık ettiği görülür. Burada İsmail Gaspıralı’nın

Mekteb ve Usûl-i Cedîd Nedir? adlı eğitimle ilgili çalışmasını da anmak gerekir.

Osmanlı'da alfabe öğretiminde yeniliği temele alan Usûl-i Cedîd hareketi, Rusya Türklerinde eğitimin yanı sıra din, kültür ve toplumsal yaşamı içine alan bir yenileşme hareketi olmuştur. Kırım'da ve yeni metodun yayıldığı alanlarda Usûl-i Kadîm üzere eğitim de devam etmiş ve Tanzimat Dönemi Osmanlısında yaşanan toplumsal düalizm (ikilik) bu alanlara da yansımıştır.

Kırım ile Azerbaycan arasında XIX. yüzyılın sonlarından başlayıp XX. yüzyılın başlarında da devam eden dil, kültür, edebiyat, fikir alanlarındaki paralellik ve birlikteliğin eğitim alanında da olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Hasan Sabri Ayvazof büyük bir öncüdür.

Ele alınan eserde Ayvazof'un çağdaş eğitimin gerekliliğine inanmış önemli bir aydın olduğu görülmektedir. Ayvazof, Kırım'da *cedîd usûl-i tadrîs*in uygulayıcılarından. Bu yeni yöntem; anadili öğretimi, anadilinde eğitim, alfabe öğretiminde ses metodu (Usûl-i Savtiyye), okullarda okutulacak dersler ve yeni ders kitaplarının düzenlenmesi, eğitimin amacı, eğitimin devlet eliyle yapılıyor oluşu gibi yenilikleri kapsayan bir eğitim modelidir. Ayvazof'un önerilerinden büyük bir kısmı, yukarıda değinildiği gibi, dönemine göre çok ileri olup günümüzde dahi geçerliğini korumaktadır. Ayvazof'un öğrenciye görelilik, bilinenden bilinmeye, basitten karmaşığa, nesnellik ve açıklık, etkin katılım gibi çağdaş öğretim ilkelerini benimseyerek Kavâid-i Tadrîsiye adı altında örnekleyerek anlatması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Tümdengelim-tümevarım ve analiz-sentez gibi yöntemleri önermesi ise yıllar boyunca edindiği deneyimin ve yaptığı işi bilimsel temellere dayandırmasının bir sonucudur. Ayvazof öğretim süreçlerindeki sorunları tespit etmekle kalmaz çözüm önerileri de sunar. Mekteb başlığı altında öğretim ortamlarının düzenlenmesine ilişkin fikirleri tarihi bir öneme sahip olmakla birlikte dönemine göre oldukça ileridir.

Bu genel çerçeve içinde “şaman”ın (=kam) âşığa evrilmesi, yani âşığın bize göre mitolojik bir kahramana dönüşmesi daha anlaşılır bir mahiyet kazanmaktadır. Nitekim Fuzuli Bayat da Köroğlu'na dair hazırlamış olduğu eserinde Köroğlu'nun “*epik kahraman tipi*” olarak şekillenmesinde önce şamanlığın sonra da tasavvuf katmanının güçlü olduğunu kaydederek onun “*eski mitolojik tefekkürden*” “*Ortaçağ İslamî tefekküre*” geçtiğini belirtmek-

tedir (Bayat, 2003: 12). Hatta ona göre aslında mitolojik bir tip olan ozanların piri Korkut Ata'nın zaman içinde sahabe, evliya gibi "paradigmatik katmanları" ortaya çıkmıştır (Bayat, 2016: 80).⁶ Başgöz de "Oğuz Ozanları"nın hayatında "şaman-sihirbaz" karakterinin en iyi örneğini Dede Korkut'un verdiğini belirtmektedir (Başgöz, 1986: 29).

Ayrıca ilmî literatürde üç tip mitolojik kahraman vardır. Bunlar: "ilk ata", "demiurg (türetici Ata)" ve "medenî kahraman"dır. İlk ata, "dünyadaki hayvanların, insanların, tabiat nesnelерinin yaratıcısıdır." Demiurg, "tabiat olayları ve kozmik nesneleri (yıldız, dağ, taş, çay, orman vb.) oluşturur veya kendisi bunlara dönüşür." Medenî kahraman ise "insanoğluna gerekli ihtiyaçların (mesela ateşin, bitkinin, aletlerin vs. temin edilmesini sağlar.) ilk bulucusudur." (Bayat, 2003: 9). Bayat, medenî kahraman yerine "tanrıoğlu" tabirini kullanmaktadır. Ona göre tanrıoğlu, "kendinde Türk dinî inançlarını birleştiren ve birçok yönleri ile Türk şuru ile ilgili olan mitolojik kahraman tipidir." (Bayat, 2003: 9). Bayat her ne kadar tanrıoğlu fonksiyonunu koruyabilmiş kahramanlar olarak Köroğlu, Korkut Ata gibi destan ana figürlerini kabul etmiş olsa da ibdâ ve icrâlarıyla mitik anlamı yeniden üreterek kozmosun ve toplumun yeniden doğumunu, bir anlamda kendi doğumunu da gerçekleştiren âşıkların da genel anlamda bu kahramanlar halkasına dâhil edilebileceğini düşünebiliriz. Zira yukarıda Başgöz'den naklen ifade ettiğimiz üzere hikâyenin yapısını oluşturan hikâyenin kahramanı da aynı zamanda bir âşıktır (Başgöz, 1998: 92). Ayrıca âşıklar ilk zamanlardan itibaren "sihirbazlık, rakkaslık, musikişinaslık, hekimlik" gibi yüklenmiş oldukları işlevler sayesinde ihtiyaçlarını giderdikleri insanların nezdinde oldukça farklı bir konumda bulunmuşlardır (Köprülü, 2003: 94; Köprülü, 2012/1: 72). Hatta âşıklarda yeni bir kişiliğe geçişi imleyen "rüya motifi"ni de âşıkların doğuşunu

⁶ "Korkut Ata'nın paradigmatik katmanları, bu şahsiyeti ayrı ayrı tipler gibi takdim etmez. Aksine, onu tek bir medeniyetin değişik tarafları gibi göstermektedir. O hâlde şamanlık tabibliğe, birleşik şekilde her ikisi İslam evliyalığına ve üçü bir yerde vilâyet ıssı olmaya ve nihayet, bilgelige eşittir. Korkut'un muhtelif işlevlerinin, mesela gâipten haber vermesi, müşkülât halletmesi, ad vermesi, alperenlere öğütlerde bulunması kesim kesmesi, Oğuznameleri düzüp koşması, aksallık etmesi, hastalara şifa dağıtması ve benzeri meziyetlerinin metnin diğer kesimlerinde öne çıkarılıp sunulması, bir taraftan Oğuzların yeni medeniyet çevresine dâhil olmasına ve bununla alakalı takipçilerinin zevkine uygun şekilde değişmesine sebebiyet vermektedir." (Bayat, 2016: 80-81).

gerçekleştiren ve âşığı “medenî kahraman” veya “tanrıoğlu” gibi mitolojik bir kahramana dönüştüren bir unsur olarak da kabul edebiliriz.

Bu özellikleri taşıyan bazı âşıkların külte dönüşerek bugün bile kutsal bir anlayış içerisinde yaşatılmaları (Köprülü, 2012/2: 163) onların mitolojik varoluş süreciyle de ilintili olmalıdır. Örneğin Karacaoğlan, Seyrânî, Geredeli Figanî gibi halkın kutsiyet atfettiği bazı âşıkların kültleşmeye doğru giderek halk arasında bir “veli” olarak algılanıp gelenek içerisinde yeni bir boyut kazanmaları da söz konusudur (Görkem, 2016: 40; Aydoğdu, 2011: 145-148; İvgin-Koz, 2017: 15-17).⁷ Ayrıca rüyaya bağlı olarak âşıkların gelenek içinde “*Hak âşıkları*” ve “*Halk âşıkları*” (Çobanoğlu, 2006: 13) şeklinde kategorik olarak bir sınıflandırmaya tabi tutulmalarının da bu süreci hızlandırdığı düşünülebilir. Dolayısıyla âşıkların veli kültürüne dönüşmeleri, onları bir anlamda ilk ortaya çıktıklarındaki işlevlerine yeniden kavuşturmuştur. Zira Ahmet Yaşar Ocak’ın tespitlerine göre Türklerdeki veli kültürünün temeli şamanist dönemde atılmıştır ve “*Türk veli imajı*”nın ortaya çıkışında eski Türk şamanları doğrudan etkili olmuştur (Ocak, 1997: 11).⁸

Âşıkların eserlerinde yer alan mitolojik nitelikteki tasavvur ve tasvirler, onların mitik varoluş sürecinin tezahürleri olarak da

⁷ Burada ayrıca Yıldırım’ın belirttiği üzere “kadim Türk şiiri”nin “Karacaoğlan kimliğinde temerküz et[mesi]” neticesinde “efsanevî, mitolojik bir mahiyet kazanan” bir Karacaoğlan “olgu”suyla da karşılaşmaktayız (Görkem, 2016: 40-41). Bu durum her ne kadar doğrudan kompleks bir rüyaya bağlı olmasa da âşıkların şiir geleneği içerisinde bir “tip”e bağlı olarak da “mitolojik” bir karakter kazanabildiklerini göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla “kadim türkü yakma birikimi”nin bir âşığın adı etrafında toplanması suretiyle de ortaya çıkan “olgu”ya bağlı (Görkem, 2016: 40) bir mitolojik kahramandan da söz etmek pekâlâ mümkündür.

⁸ Ocak’a göre veli kültürünün temelini “İslam öncesi eski Türk inançlarının teşkil ettiği daha ilk bakışta dikkati çekecek kadar sarihtir. Tasavvufun veli telakkisi, tabir caizse buna bir kılıf hizmeti görmüştür.” (Ocak, 1997: 10). Köprülü de bu durumun eski baksılara ait olup halkın muhayyilesinde efsanevî bir şekil alan “keramet”lerin mutasavvuflara isnat edilmesiyle ortaya çıktığını belirterek (Köprülü, 2012/1: 78) varoluş sürecinde yaşanan bu sürekliliği açıkça dile getirmiştir. Ayrıca Köprülü, bunların âşıkların tasavvuf tarikatlarıyla -ve bilhassa Bektaşilikle- sıkı alâkalarından dolayı vücuda gelmiş telakkiler olduğunu ifade ederek de sürecin bir diğer önemli bağlantısını (=Bektaşilik) da açıkça ortaya koymuştur (Köprülü, 2012/2: 163).

değerlendirilebilir.⁹ Zira şamanlığa kabul merasiminde aday, geleneksel usulle mitleri öğrenmek zorundadır (Başgöz, 1986: 29; Günay, 1999: 12) ve aday bu töreni “*ömrünün sonuna kadar ilham kaynakları arasında tut[tuğu]*” (Başgöz, 1986: 28) için de günümüze kadar uzanan süreçte ibdâ ve icrâlarında bu tasavvur ve tasvirlerle yer verebilme kudretine malik olmuştur. Diğer taraftan Campbell’a göre “*insan ruhuna, onu geri çekmeye çabalayan belirli insani fantezilerin tersine, onu ileri götüren simgeleri temin etmek mitoloji ve ayinin hep başlıca işlevi olmuştur.*” (Campbell, 2013: 22). Dolayısıyla kahramanın amacı, “*kendi içinde yaşamı dengeleyen, yaşamı yenileyen biçimin anısını uyandırmanın bir yolu olarak evrensel kalıbı tekrarlamaktır.*” (Campbell, 2013: 57). Bu bağlamda mitolojik bir kahramana dönüşebilen âşıkların da asıl görevi, “*çokluktaki bu birliğin bilgisine ulaşmak ve onu bilinir kılmaktır.*” (Campbell, 2013: 52). Kısacası âşıklar için bu sürecin şamanlığa giriş merasimiyle birlikte başladığı açıktır.

Mitolojik bir kahramana dönüşen ve ibdâ ve icrâlarıyla mitik anlamı yeniden üreten etkili figür âşığın kendisi olsa da aslında bu ibdâ ve icrâların teşekkülünü ve özgünlüğünü sağlayan “*icrâ bağlamı*”nın da bu süreçteki etkisi yadsınamaz. Zira Paul Connerton’a göre “*geçmişin imgeleri ve geçmişin anımsanan bilgileri törensel denilebilecek uygulamalarla (performans) taşıyıp sürdürülmektedir.*” (Connerton, 1999: 10). Bu yüzden âşıkların temel ibdâ ve icrâ zeminini teşkil eden “*fasıllar*” törene dönük ritüelistik bir eylem alanı olarak “*hatırlama kültürü*”nün (Assmann, 2015: 25) de kaynağıdır.¹⁰ Dolayısıyla “*âşığın kültürel belleğe ilişkin taşıyıcılık görevini yerine getirmesindeki hatırlama ortamının bu törensel fasıllarla kolaylaştığını söylemek mümkündür.*” (Arslan, 2015: 3). Bu bağlamda

Kültürel bellek taşıyıcılığı açısından âşık, gelenek içinde ustalardan edindiği geçmişi hatırlamanın temel figürlerini, içine doğduğu toplumun bizzat kökenine ve varlığına ilişkin dini, millî, sosyal ve kültürel kodlamalarını, ritüel sunuş özelliğine sahip icrâlar sırasında ve özellikle katılımcı

⁹ Mitolojik unsurların âşık tarzı şiir geleneği içerisindeki mahiyetine dönük olarak bkz. Ögel, 2010: 28, 188, 322; Köse, 2012.

¹⁰ XIX. yüzyılda âşık fasıllarının düzeni ve mahiyeti için bkz. Ozanoğlu, 1940: 22-30; Günay, 1999: 35-46; Şenel, 2009: 3-43, 118-322.

grupla yüz yüze kurulan iletişim yoluyla aktar[makta] ve zihinlere kaydet[mektedir](Arslan, 2015: 3).¹¹

Sonuç olarak şamanlığa giriş ile başlayan süreç, âşıkların mitolojik bir kahramana dönüşmelerinde en önemli basamağı teşkil etmektedir. Âşıklar, mitolojik dönemden beri ibdâ ve icrâlarıyla bir arketipe bağlı olarak eski mitin yeniden yaratılmasına aracılık ederek bir taraftan periyodik olarak kozmosun ve toplumun yeniden doğmasını sağlarken, diğer taraftan kendileri de dinamik bir yapı içinde mitik varoluşlarını sürdürmüşlerdir. Zira İslamî dönemde âşıklarda karşımıza çıkan “kompleks rüya motifi” bu varoluşun diğer önemli basamağını oluşturmaktadır. Hatta bazı âşıkların daha sonraki süreçte kültleşmeye evrilip bir “veli” olarak algılanmaları da doğrudan bu varoluşla ilintili olmalıdır. Ayrıca bu varoluş sürecinde sahip oldukları kudrete bağlı olarak onların ibdâ ve icrâlarında karşımıza çıkan mitolojik tasavvur ve tasvirler de esasında bu varoluşu teyit eden önemli bağlantı noktaları olarak görülebilir.

KAYNAKLAR

AKYÜREK, Süleyman (1998), *Tanzimat Dönemi İlköğretim Okullarında Usul-i Cedid Hareketi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

AKYÜZ, Yahya (2007), *Türk Eğitim Tarihi* (Gözden Geçirilmiş 11. b.), Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

¹¹ Bu açıdan âşıkların şiirlerinde yer alan arkaik ve mitolojik nitelikteki imgeler aynı zamanda birer “geçmiş hatırlama nesnesi” olarak da değerlendirilebilir. Zira geçmiş, “hatırlanarak yeniden kurulur.” (Connerton, 1999: 40). Halbwachs’a göre hatırlama eylemini gerçekleştiren ve ona istikrar kazandıran şey ise sosyal niteliği haiz “çerçeve”dir (Connerton, 1999: 44). Zira “bellek ve hatırlamanın öznesi her zaman tek tek bireylerdir, ama onlar anılarını kurgulayan ‘çerçeve’ye bağımlıdır.” (Connerton, 1999: 45). Dolayısıyla âşik ibdâlarının fasıllara bağlı olarak bir sosyal çerçeve kazanarak hatırlama nesnelere dönüştüğü düşünülebilir. Diğer taraftan “bellek canlıdır ve sürekli iletişim içinde varlığını sürdürür. Bu alışveriş duraksarsa veya alışveriş içinde olunan gerçekliğin çerçevesi değişir ya da kaybolursa unutma ortaya çıkar.” (Connerton, 1999: 45). Bugün için icrâ zemininde bu alışverişin sürdürüldüğünü söylemek zordur. Zira âşik ibdâlarının çoğu cönk ve mecmualara aktararak günümüze ulaştırılmıştır. Fakat XVI. yüzyıl Alevi âşıklarından Kul Himmet’e ait bir nefeste geçen “Bozkurt ile kıyamete / Kalan dünya değil misin?” şeklindeki bir ifadenin Anadolu’da hâlâ “kurtla kıyamete kalmak” deyimini ve bu deyim etrafındaki anlatılar ile aktarılıyor oluşu (Oğuz, 2009: 51-56) farklı türde mite bağlı da olsa bu alışverişin değişen ‘çerçeve’ler içinde günümüze kadar sürdürüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

- AYVAZOF, Hasan Sabri (1906), *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lim-Terbiye*, Bahâriye Matbaası, Bakû- Azerbaycan.
- ERDEN, Münire (2011), *Eğitim Bilimlerine Giriş* (6. b.), Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- ESGERLİ, Elizade (2012). Azerbaycan Elmi-Pedagoji Fikri ve “Üsuli-Cedid” Mektepleri. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi* (Sayı 17), s. 151-167
- GÜLER, Neşe (2013), *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* (5. b.), Pegem Akademi, Ankara.
- KESKİN, Kamelya (2015), *Kırım Tatar Türklerinin Kültürel Hayatı (XX. Yüzyıl ve Sonrası)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- KIRIMAL, Edige (1970), “İsmail Bey Gaspıralı”, *Dergi* (62), s. 63.
- KIRIMLI, Hakan (1996), “Gaspıralı, İsmâil Bey”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 392.
- ÖZKAYA, Yılmaz (2014), “Tercüman Gazetesinin Azerbaycan Türk Edebiyat Tarihine Katkıları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(4), s. 135-169.
- ŞAFAKCI, İnci Yelda (2015), *Kırım Tatar Aydınlarından Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938) Hayatı, Fikirleri ve Eserleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ŞAHAN, Hasan Hüseyin (2014), *Eğitimde Program Geliştirme Öğretim İlke ve Yöntemleri* (2.b.), Pegem Akademi, Ankara.
- ŞAHVERDİYEV, Akif (2006), *Azərbaycan Mətbuatı Tarixi*, Təhsil Nəşriyyatı, Bakı- Azərbaycan.
- TEMİZYÜREK, Fahri (1999), *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedid Hareketi İçerisindeki Yeri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- TÜRKYILMAZ, Selçuk (2013), *İsmail Gaspıralı'nın Eğitim Anlayışı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- YÜKSEL, Zühal (2003), “Kırım Tatar Millî Hareketi ve Hasan Sabri Ayvazov”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (Sayı 13- Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a Armağan), s.421-434.

EDEBİYAT TARİHİNDE UNUTULMUŞ BİR ŞAİR: CELİS

Prof. Dr. Ali İhsan KOLCU *

ÖZ: Şair Celis edebiyat tarihimizde unutulmuş isimlerden biridir. Baha Tevfik'in himayesi ve yüreklendirmesiyle şiirlerini *Musavver Eşref*, *Yirminci Asırda Zekâ*, *Musavver Hâle*, *Teşvik*, *Tenkîd* gibi mecmualarda yayımlamıştır. Celis'in tek şiir kitabı *Ric'at ve Teslim* adını taşır. 1328'de yayımlanmıştır. Kitabın adını taşıyan tek manzumenin oluşmuştur. Celis'in asıl adı Rahmi'dir. Sağlığının bozulması yüzünden erken emekli edilmiş bir askerdir. Celis, takma adını kendisine Baha Tevfik vermiştir. Celis şiirlerinde dönemin sanat anlayışından farklı olarak yeni bir üslubu denemiştir. Tevfik Fikret tarafından övülmüştür. Fakat erken ölümü sanatını geliştirmeye fırsat vermemiştir. Elimizdeki şiirlere bakarak Celis'in orta seviyede bir sanatçı olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmada şairin *Ric'at ve Teslim* başta olmak üzere bütün şiirleri bir araya getirilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Celis, Baha Tevfik, şiir, edebiyat tarihi, *Ric'at ve Teslim*

A Forgotten Poet in the History of Literature: Celis

ABSTRACT: Poet Celis is one of the forgotten names of our history of literature. With the patronage and encouragement of Baha Tevfik, he published his poems in journals such as *Musavver Eşref*, *Yirminci Asırda Zekâ*, *Musavver Hâle*, *Teşvik*, and *Tenkîd*. He had only one poetry book called as *Ric'at ve Teslim* (1912). The book is consisted of only one poem that named after it. Celis's original name is Rahmi. He was an early retired soldier because of health problems. Baha Tevfik gave the name of Celis to him. Celis tried a new genre that was different from the comprehension of art in that period. He was praised by Tevfik Fikret, but his early death prevented him to improve his literary career. When we analyse his

* Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
akolcu@gmail.com

Gönderim Tarihi: 30.01.2018 Kabul Tarihi: 17.10.2018

poems, we can conclude that Celis is an ordinary poet. In this study, all his poems, particularly *Ric'at ve Teslim*, are gathered and analysed.

Keywords: Celis, Baha Tevfik, poem, literary history, *Ric'at ve Teslim*

Giriş

Edebiyat tarihimizde kimi tesadüfler ya da buluşmalar umulmadık sonuçlar vermektedir. Edebiyat tarihlerine giremeyen, belli başlı biyografi kitaplarında kendine yer bulamayan ya da çeşitli sebeplerden ötürü adı unutulmuş şahsiyetler, talihin sunduğu fırsatlarla yine de var olmaya devam etmektedirler. Bu şairlerden biri de Celis'tir. Edebiyat dünyası bu şairi Baha Tevfik'in *Felsefe-i Edebiyat ve Şair Celis* adlı küçük bir monografi denemesiyle tanıdı. Dönemin basın dünyasıyla bütün ilişkilerini esasen Baha Tevfik'le kuran şair Celis hakkında malumatı yine bu felsefeci kalem sayesinde ediniriz. Buna göre Celis'in asıl adı Rahmi'dir. Aslen Giresunludur. Fakat İstanbul'da büyümüştür. Askerî okulları sırasıyla bitirip subay çıkmıştır. Celis kıt'a görevi olarak Rumeli'nin çeşitli yerlerinde bulunmuş, askerlikte yüzbaşılığa kadar yükselmiştir. 1326 (1910)'da Arnavutluk'taki bir çatışmada yaralanmış ve sağlığı bozulduğundan askerlik hizmetinden emekli edilmiştir. Şair daha sonra yakalandığı verem hastalığından iyileşemeyerek 1329 (1913) sonbaharında vefat etmiştir.

Baha Tevfik şair Celis'in doğum tarihini bilmediğini ve 1910 yılını esas alarak otuz beş-kırk yaşlarında olabileceğini söyler. (Baha Tevfik (1330: 15) Buna göre şairin 1870-1875 yılları arasında doğmuş olabileceğini varsayabiliriz.

Yine Baha Tevfik'in eserinde, şairin hiç evlenmediği, Mısır'da, eşiyle birlikte yaşayan ve on sekiz senedir görmediği bir kız kardeşinin olduğu ve başka akrabasının bulunmadığı kayıtlıdır. Düzenli bir hayatı olmayan şairin Sirkeci'deki apartmanlardan birinde pansiyoner olarak mücerret hayat yaşadığını biz yine aynı kaynaktan öğreniriz. Baha Tevfik veremin pençesinde giderek eriyen şairin, Sirkeci'nin kahvelerinde pis dumanlar arasında oturduğunu da kaydeder.

Baha Tevfik söz konusu kitabında Celis'in Mekteb-i Harbiye'den mezun olmasına karşın ne ilim ve fende ne de yabancı dil bilme konusunda bir çabasının olmadığını söyler. Baha Tevfik devamla Celis'in Türkçe'yi iyi bildiğini yaratılış olarak gayet inatçı ve itirazcı olduğu bilgisini verir. Celis'in yabancı dil ile olan münâ-

sebetinin, Maurice Maeterlink'in "Vasiyet" şiirini dilimize aktarması ile sınırlı kaldığını belirtelim (*Yirminci Asırda Zekâ*, 1. Sene, nr. 1, 5 Mart 1328/ 18 Mart 1912, s. 8).

Şair Celis'in edebiyat dünyasına girişi yine Baha Tevfik sayesinde olmuştur. Yine onun sayesinde *Musavver Hâle* dergisi muavin-i tahriri vazifesini yürütmüştür.

Yazar onunla ilk karşılaşmasını ve aralarında geçen konuşmayı şöyle nakleder:

Bir gün Eşref gazetesi idarehanesinde oturuyordum. O zaman bu gazetenin müdürü idim. Kapıdan içeriye bir asker girdi. Kendisinin muhibb-ı matbuat olduğunu söyledi ve biraz edebiyattan bahsettikten sonra kendisinin de şiirbazlığından ve hatta cebinde hazır bir şiiri bulunduğundan dem vurdu. Bu şiiri göstermekliğini ricâ ettim. Verdi. Ben her gün elli tanesini gördüğüm heves-kârlardan birinin karşısında bulunduğumu zannediyordum.

Muhatabımın verdiği şiiri okuduğum zaman hayrette kaldım, bu cidden yeni, yepyeni bir şey idi. İçinde felsefî fikirler bulunan bu şiiri tekrar okudum. Ne vezin, ne kafiye, ne düşünüş eskiden gördüklerime benzemiyordu. Bunun Eşref'e dercini arzu ettim. O, dedi ki:

-Ben de bunu arzu ediyordum, lakin kendi imzama değil... Bir nâm-i müsteâr bulsak?..

Benim sevdiğim bir kelime vardır ki o da Celis'tir hatta bu imza ile vilâyet gazetelerinden birine birkaç makale yazdım. Hâl-i hâzırda terk ettiğim bu ismi Rahmi Bey'e vermeyi düşündüm. Meseleyi kendisine söylediğim zaman pek memnun oldu:

-Celis mi?... pek yeni bir isim, teşekkür ederim: dedi. Ve ertesi günü çıkan Eşref bu imza ile edebiyat-ı Osmaniye'de bir hadise teşkil edecek kadar yeni bir şiirle neşrolunmuş idi. İşte şair Celis'in âlem-i edebiyata duhûlü bu suretledir. (Baha Tevfik 1915: 15)

Böylece Celis'in ilk şiirinin *Musavver Eşref* dergisinde yayımlandığını öğreniyoruz. Bu manzumenin tamamı şöyledir:

BİR ŞEY

-Baha Tevfik Bey'e-

1

Rüfekadan biri geldi. Dedi: şaştım şimdi

İki zat baş başa vermiş de konuşmakta idi

Galiba ismi açık söylenemeyecek "Şey"dir.

Dinle bak! Dinle fakat "Şey" ne? Düşün de kestir!

2

-O "Şey" in belki halkından biri ta'mimi maksüddür

-Demek sence o "Şey" kısmen adım, kısmen de mevcuddür

-Hayır, kısmen tekmi'l eylemiş, kısmen henüz nâkıs

-Kabul etmem! O sürüdür beşer, bir cevher-i hâlis

-Olur ha müsta'id ha! Sen çocuksun, git oyun oyna!

-Mefâilün mefâilün, mefâilün puan mâynâ (!)

3

Bu bir mu'adele mi? Yoksa bir muamma mı?

Terânesiyle beraber tefekküre daldım ...

O "Şey" o "Şey" odur! Sebepse mühim:

Koy gabileri bir baskı altına almak

Ki başka türlü fırıldak çevirmek emr-i muhâl-

4

Dince ilmi zekâsından azca arkadaşım

Bi'l-intikâl gülüverdi. Ve şöyle yaslanarak

Bakışlarıyla epey hoş netâyic-i istihsâl

Edildi ya! Demek isterdi. Vâkıa doğru

5

Fakat melek gözüüp gizli gizli her haddi

Tecavüz eyleyerek, her yemini, her ahdi

İçin için bozarak her tarafta, her türlü...

Misâl-i irâesi mümkün değil ki, âh! bırak

Bırak şu acz-i beşerden doğan âdî parlak

Çocukları. Bana onlar cerihalar açtı.

(Musavver Eşref, 1. Sene, nr. 17-43, 24 KE 1325/6 Ocak 1910, s. 4)

Edebiyat dünyasına bu şiirle adımını atan Celis, daha çok Baha Tevfik'in başyazar, mesul müdür ya da yazı heyetinde bulunduğu *Musavver Eşref*, *Musavver Hâle*, *Teşvik*, *Tenkid*, *Yirminci Asırda Zekâ* gibi mecmualarda şiir ve yazı neşretmiştir. Baha Tevfik onun hakkında "Son manzumesi yine tarafımdan neşrolunan *Zekâ*'ya derç edildi. Hâsılı şair Celis elimde doğmuş ve elimde ölmüş gibidir." (Baha Tevfik 1915: 17) der. Yani Celis'in, Baha Tevfik'in manevi koruması altında olduğu açıktır.

Celis'in Baha Tevfik'ten başka münasebette olduğu şairlerden biri belki en önemlisi Tevfik Fikret'tir. Baha Tevfik onun Tevfik Fikret'le görüşüğünü ve *Rûbab-ı Şikeste* şairinin övgüsüne mazhar olduğunu kaydeder:

Pek gençliğinde yazmış olduğu bazı eserlerini bir gün Tevfik Fikret Bey'e takdim etmiş ve ondan meali muhtasaran atîde münderic bulunan cevapnâmeyi almıştır.

Tevfik Fikret Bey Celis'e yazıyor ki: "Eserlerinizde istikbâle hâkim olacak yeni tarz san'atın tohumlarını görüyorum. Sevmek eser-i itiyattır, siz o kadar itiyadımızdan hariç yeniliklerle mâl-â-mâlsiniz ki âsârınızı şu zamanda cidden sevdiğini iddia edecek bir kimse zuhûr edeceğini zannetmiyorum. Fakat emin olunuz ki istikbâl sizindir."

Zavallı Celis bir hârîka-i kehâneti hâiz olan bu mektubu mekteb- i edebî en kıymetli bir diploması addederek saklardı (Baha Tevfik (1915: 18).

Şiirlerinden başka Celis'in *Yirminci Asırda Zekâ* mecmuasında (1. Sene, nr. 1, 5 Mart 1328/ 18 Mart 1912, s. 10) "Lisan-İmla" adlı bir de makalesi vardır.

Celis'in Şiiri

Yaşadığı dönemin edebiyata egemen şiir anlayışından farklı olarak yeni bir şiir anlayışının peşinde olduğu anlaşılan Celis'in, şairliği üzerine Baha Tevfik yukarıda sözü edilen monografide bir takım sonuçlara ulaşmıştır. Dönemi için kimi tespitler yerinde ise de bugünden bakıldığında Celis'i ve şiirlerini edebiyat tarihinde hak ettiği yere oturtmanın daha uygun ve mümkün olacağı kanaatini taşıyoruz. Öncelikle şunu söylemek gerekirse Celis'in manzumelerine bakıldığında şairin şiirimizde o güne kadar olmayan bir üslup geliştirmek istediği görülecektir. Şairlik yeteneğinin Baha Tevfik'in abarttığı kadar ileride olduğunu düşünmüyoruz. Ama onun şiirlerinin dönemin edebiyat dünyasında tedavülde olan şiirlerden farklı olduğunu söyleyebiliriz.

Celis'i dönemin şiirlerinden ayıran özelliği tasannusuz, mübalağasız, şairaneliğin yardımına muhtaç olmadan sağlam dize yapısıyla basit ve vurucu sözler söylemektir.

Celis'in eldeki manzumelerine bakarak, Namık Kemâl'den sonra Türk şiirinde iki farklı ve yeni üslup geliştiren Abdülhak Hamid ile Tevfik Fikret arasında kendisine bir yer bulmaya çalıştığı görülür. Ondaki içerik ve söyleyiş biçimi Hâmid-Fikret sentezinde kendisini bulur. İçerik olarak daha çok Fikret'in şiirlerini andıran konular olsa da üslup bakımından Hâmid'de dağınıklığın varlığı gözlemlenir. Yine Baha Tevfik'in tespitiyle söylersek; "Fihakika Celis'in san'atı tamamıyla kendisine mahsustur. Onun şiirlerinde hiçbir kelime oyuncağı, üslup güzelliği yoktur. Şiir onun lisanında değil, ruhundadır." (Baha Tevfik, (1915: 18) Sözleri söz

konusu iki şairin etkisi dışına kalarak kendine mahsus bir yol bulmaya çalışan bir şairin gayretleri görülür.

Şairin 1328 (1912) yılında yayımladığı *Ric'at ve Teslim* (Celis: 1328) şiir kitabı aynı adı taşıyan tek manzumeden oluşur. Bu şiirde kelime ve anlam (lafz ve ma'nâ) uyumunu gözeten, söz ile taşıdığı anlamın mütekabiliyetini öngören geleneksel şiir söyleminin aksine, daha kapalı ve gizleri şairin karihasında kalmış ve ancak o anlam dünyasına girebilenlere kendini açan bir üst dil kullanılır. Bu bağlamda Celis'in bu kitaptaki şiirleri –kıymeti tartışılrsa da- yenidir.

*Zira yaşamak çaresini çok aradıkça
Rûhun ebedi olduğunu senden işittim
Elbette bu doğru ve bu dosdoğru olunca:
Ölmek dahi bir başka çeşit ric'at ve teslim!..*

Manzumesini *ric'at ve teslim* kavramları üzerine kuran Celis, daha çok askerlik literatüründe bir karşılığı ve anlamı olan bu iki kavramı daha geniş bir perspektiften işlemeye çalışır. Öyle ki dönemin okuru, alışık olmadığı bir şiir türüyle karşılaşır ve ondan zevk almaz. Çünkü ifade eksikliği Celis'in şiirinin temel özelliklerindedir. Söz konusu eksikliği sıradan okur gideremeyeceği gibi hayatını şiire adanmış kalemler de gideremez. Zira şair kendine ait bir üst dil kurmayı denemiştir. Edebiyatımızda Edip Cansever ve Ferit Edgü'de göreceğimiz bu üst dil arayışının ibtidai örneği Celis'tir. Bir farkla ki Celis'in manzumelerini dolduracak ya da bir başka ifade ile "eksiltile" anlamlarını tamamlayacak bir okur zümresi kendi zamanında yoktu. Bu bağlamda Celis, kendi döneminde neredeyse hiçbir yankı bırakmadan unutuldu. Baha Tevfik'in kadirşinaslığı olmasaydı belki de günümüzde onu hatırlatacak bir vesile bulunamayacak ve tümünden unutulacaktı.

Baha Tevfik şairin bu tarafını iyi görmüş olmasına rağmen, onun zamana direnerek muvaffak olabileceğinden emin olmadığını söyleyerek tereddütlerini paylaşır:

Acaba daha uzun müddet yaşasaydı muvaffak olacak mıydı? Mesleğini herkese sevdirebilecek ve meşhûr bir şâir olarak telakki edilecek miydi?.. Ben bu hususta da şüpheliyim. Çünkü onda gayet büyük bir kusur vardı. Kendi mevzuunu kendisi bildiği için ekseriya nakıs olarak ifâde ettiği bu mevzuun noksanını göremezdi. Yazdığı şeyler ancak mevzua vâkıf kimse-ler tarafından anlaşılabilir bir halde olurdu. (Baha Tevfik 1915: 72)

Celis'i "duyguyu dile çevirmek" hususunda yetersizliğini Baha Tevfik, şairin işlediği "mevzu" üzerinden olduğunu vurgular. Yani manzumesi ancak "şairde kalanlarla" tamamlanabilecek eksiltili bir yapı olarak vücut bulmuştur. Oysa okur bu serüveni bilemez. Bu yüzden şairin özel tarihini, iç dünyasını bilemeyen okuyucu bu şiire nüfuz edemez.

Celis şiirlerine felsefeyi daha doğrusu tefekkürü serpiştirmeye dikkat eden bir şairdir. Fakat bunu düzenli ve sistematik biçimde değil Hamid'in şiirlerinde olduğu gibi dağınık biçimde yapar. Celis'in söyleminde şaşırtıcılık ve hüküm cümlesi (dizesi) vardır:

*At ric'ati! Bozgunluğu koy! Farkı: teceddüd!
Teslimi çizip ölmeyi yaz! Kârı tebbüd!
Ancak karışıklık, ya hezimet mi ric'at,
Toplanmak için; toplanarak hasma be-tekrar
İcrâ-yı taarruz için oldukça muvakkat-
Ric'at sayılır! Böylesi takdire sezâ-vâr!*

dizelerinde görüleceği gibi her dizeden sonra gelen dizeye anlam bakımından bağlanmak için bir başka dizeye ihtiyaç vardır. Tasvirî anlatımdan vazgeçip "eksiltili" bir üslubu tercih eden ve bunun okurda karşılığı olmadığını bilmesine karşın üslubunda ısrar eden Celis'in bir geleceği olamazdı. Şiirde dil matematiğine benzeyen ve sadece sonuç ve hükümlerle konuşan bir şiir tarzı farklı bir zevkle yetişmiş okur karşısında hüsn-i kabul göremezdi.

Teselli şiirinde şair, sanatın bağlı bulunduğu köhnemiş his ve fikirlerin bağlarından kurtulmak istediğini söyler. Bu da bize Hâmid'in *Nâ-Kâfi* manzumesini hatırlatır:

*Bütün fikirlere bilcümle hislere rağmen
Bugün yine pek esaslı ve lazım addedilen
Bir eski felsefeyi kırmak atmak istiyorum
Epeyce kahrını çektim! Epeyce ma'zûrum!...*

Bu tür kapalı şiirlerin yanında şairin tefekkür ile lirizmi yani duygu ile düşünceyi birleştirdiği *Maharet Eğlenebilmek* gibi şiirleri de vardır. Manzumenin bu haliyle *Rübâb-ı Şikeste*'deki şiirlerin yanına koyulması hâlinde yerini yadırgamayacağını söylenebilir:

MAHARET EĞLENEBİLMEK

1

*Dudak büküşleri: Takbil! E, hem dişleri takdis
Fakirdaşlara: Âgûş! Fısıldayışlara: hacle
Mahâret, eğlenebilmek! Kaçırma fırsatı dinle*

*Bugünkü neş'e senindir. Yarınki herkese munis
Hayatı sen hadi dursun henüz ufak pek ufaksın
Hakikati sana anlattığım zaman şaşacaksın*

2

*Çocukluğun nesi varsa, nasıl murad ediyorsan
Hemen yap ince düşünme! Umumi hoşlanıyorsan!
Sebepsiz ağlayarak günleri bile ağlat
Apansızın gülererek ağlayanları bile güldür!
Mahâret eğlenebilmek kusuru safsata tâmât
Biraz hased, azıcık sâr, biraz gurur ve mübâhât
Bütün emellerin üstünde bir sahâbe-i heyhat!
Hayatı sen, hadi dursun henüz ufak pek ufaksın
Gürültüye kulak astıkça hikmeten avanaksın
Hakikati sana anlattığım zaman şaşacaksın.*

(Musavver Eşref, 1. Sene, nr. 15-41, 1 KE 1325/ 14 Aralık 1909, s. 3)

Celis'in düzensiz ve uyumsuz tefekkür kırıntıları kimi zaman beklenmedik dizelerin ortaya çıkışına da zemin hazırlar. Birkaç paragraf ya da birkaç dörtlükte anlatılabilecek duygu ve düşünceler kimi zaman bir dizede ete kemiğe bürünür. *İki Hunîn Gözyaşı* şiirinde yer alan;

Ben de kendimde değil, sendeyim, aynıyla senim!

dizesi Özdemir Asaf'ın 2=1 şiirinde yer alan;

Kim o, deme boşuna...

Benim, ben.

Öyle bir ben ki gelen kapına;

Başdan başa sen.

dizesiyle örtüşür. Açık bir einfühlingün (özdeşleyim)'ün, yani özne ile nesnenin birbiri içinde erimesi/özümsemesi halinin anlatıldığı bu dize, şairin arayışlarının bir örneğini teşkil eder. (Kolcu 2016: 147-150)

Celis'in aşk konulu şiirleri döneminin ma'sûk, mahbûb, mey, sagar, gül, bülbül kadrosu içinde alışlagelmiş ilişkileri işleyen manzumeler değildir. Celis o güne kadar gelen *âşık-ma'sûk* paradigmasını ters çevirerek aşkta dengeyi bulmaya çalışır. Zira bütün Divan edebiyatında olduğu gibi yenileşme dönemi Türk edebiyatında da aşk yine erkeğin ağzından anlatılır. Kadın daima edilgendir ve naz burcundadır. Erkek hem kendinin hem de kadının duygularını eşyanın tabiatını bozmadan bir dengeye oturtmak zorundadır.

*Sen sokul!
Sen bana yalvar ve sığın! Ağla, ilen!
Şeytanı çatlatacak sen de bu suretle sevil!
Kadının erkeğe yalvarması pek tatlı olur
Kadın ağlarsa muhabbet iki üç katlı olur...*

Yirminci yüzyıla gelinceye kadar kadın sosyal hayatta ikinci hatta üçüncü planda iken edebiyatta, özellikle de bir aşk nesnesi olarak birinci plandadır. Kadının gerçek 'sultan' olarak resmedildiği tek alan şiiirdir; fakat onun da hayatta bir karşılığı yoktur. Bu bağlamda Celis belki de bilmeyerek bu ikiyüzlülüğü ortadan kaldırarak aşkta dengeyi bulmaya çalışır. Bu kez erkeğe sokulan kadındır, kadın olmalıdır.

Öte yandan Celis edebiyatımızda cinselliği ve erotizmi halk ağzıyla dillendiren şairlerden biri olarak karşımıza çıkar. *Alınız* adlı şiirinde;

*Yalnız bir kusuru kaldıysa
O da vuslat etekli bir bûse
Lütfedin de şu ra'ş'e-dâr bahse
Helecânlı bir intihâ gelsin!
Bir yudum bûse. Emme, dişleme yok!
Sade lebden. Yanak, dudak, meme yok!
Size hiç başka türlü zezeme yok*

dizeleri ile *Sade Temas* şiirinde yer alan aşağıdaki dizelerde yeni bir sevme/sevişme halinin anlatıldığı imge yapısıyla karşılaşıyoruz.

*Öpmeden emmeye, hatta: oradan vasla kadar
Ben, fedâkârlığımı gösteririm, ruhsat ver!
Parmağım parmağına sade temas etse yeter!*

dizelerinde anlamını bulan bir tür fetişizmi dillendirir. Bu parmağın parmakla temasıyla başlayacak ve vuslata kadar gidecek bir duygu akışıdır. Bu bağlamda Celis duygularını nakledeken kendisine ve sanatına hiçbir şekilde sansür koymaz.

Sonuç

Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hamit, Recaizade Mahmut Ekrem, Muallim Nâcî ve Tevfik Fikret'le birlikte büyük arayışların içinde yoğrulan yeni Türk şiiri eskinin bağlarından kurtulduktan sonra daha özgür anlatım yollarını denemeye başlamıştır. Dönemin edebi münakaşaları ve kalem kavgalarının bir bölümünü bunlar oluşturur. Celis yeni Türk şiirinin istiklalini kazandığı bir zamanda kendi şiir dili ve tarzını kurmaya çalışmıştır. Çeşitli dergi ve gazetelerde tespit ede-

bildiğimiz şiirleriyle biricik şiir kitabı olan *Teslim ve Ric'at*'ta yer alan aynı adlı tek ve uzun manzumesinde alışılmışın dışında bir şiir arayışı içinde olduğu görülür. Öyle ki hâmesi ve yakın dostu Baha Tevfik onun şiirlerinde felsefi bir taraf bulunduğunu söyler. Ne var ki zaman, Celis'e kendi şiirinin muhasebesini yapma fırsatını vermemiştir. Bu bakımdan onun erken yaşta ölümü sanatı için söylenecek bütün sözleri, verilecek hükümleri eksik bırakmıştır.

Celis karanlık gecede fenersiz kendi yolunu bulmaya çalışan yolcuya benzer. Adımlar kararlı olsa da önünü göremediği için yapacağı her hareket tehlikeli olacaktır. Bu bağlamda erken yaşta vefat eden bütün şairler gibi o da şarkısını tamamlayamadan bu dünyadan ayrılmıştır.

Musavver Hâle muavin-i tahriri Celis Bey(solda) Celis'in tek şiir kitabı *Ric'at ve Teslim* (sağda). (1. Sene, nr.3, Şubat 1325 (Şubat-Mart 1910, s. 9).

Celis'in Şiirleri**RİC'AT VE TESLİM**

RİC'AT VE TESLİM

Ey sen! Ki zekâsın- evet ey sen! Ne değişse
 Tam zaptı pek imkânsız olan kıt'a-i aczin
 Kutbunda donan kabile-i izzet-i nefse
 Sâlet ric'at ve teslim yolunu gösteremezsin!

*

Zira yaşamak çaresini çok aradıkça
 Ruhun ebedî olduğunu senden işittim
 Elbette bu doğru ve bu dosdoğru olunca:
 Ölmek dahi bir başka çeşit ric'at ve teslim!..

*

Seyl-i tabiiden onları, his, hafıza mahzun..
 San'at, zafer, âlât-ı vegâ, ma'reke dilhûn.

Az kan mı dökülsün? Çok ezâ yapalım mı?
 Heyhat! Bu mümkün bile olsa daha erken
 Dünyada, en âlâ yeri işgâle koşarken:
 Tarihin en âlâ yerini kapmayalım mı?

*

Âlemleri: ömrün ebedi kısmını hâvi!
 Tarih: cehennemle ve cennetle müsâvi

Harb-i âlâ: ta'rizle tedâfi' ve hezimet.
 Ric'at ile teslim ise "sulh" ailesinden
 Hatta sefer-i ahvâli devam ettiği müddet
 Her bir kabine: harbi sevenlerle müzeyyen!

*

Bir melhameden sonra hezimet de olur ki
 En ma'reke-pîrâ hücumâttan daha şanlı
 Bir kahkahadan sonra şehâdet de olur ki:
 En gıptaya şâyeste hayattan daha ânlı!..

*

At ric'ati! Bozgunluğu koy! Farkı: teceddüd!
 Teslimi çizip ölmeyi yaz! Kârı teebbüd!
 Ancak karışıklık, ya hezimet mi ric'at,
 Toplanmak için; toplanarak hasma be-tekrar
 İcrâ-yı ta'riz için oldukça muvakkat-
 Ric'at sayılır! Böylesi takdire sezâ-vâr!

*

Hem böylesi bahsin uzağında görülen şey!
 Ooh! Böylesi emvâc ile sahillere benzer!
 Emvâc! Küçük med-cezirlerle peyâpey
 Sahilleri pek tatlı döğerler, tepelerler!

*

Seyl-i tabiiden onları, his, hafıza mahzun..
San'at, zafer, âlât-ı vegâ, ma'reke dilhûn.

Hatta ufacık körebe la'bındaki gâye
Kör göz ile bir kubbe yapıp da başa yıkmak
"Teslim"e bazan da ne vakûrâne kinâye...
Mahv-i isr ü nefis eden en galib mutlak-
*

Tekmil nazariyat mehâsin ü fezâil
Bir ninni değil mi niye gizli tutuyorsun?
Ric'at ediyorlar: yine ta'kib yine tenkil!
Teslim oluyorlar: yine süngü, yine kurşun!
*

İnsan kafasından kule yaptırmış olanlar
Çok haklı imişler! Ve o hak bizde de çok var!..
Vahşet, bedeviyet, medeniyet bu üç unsur
Bir külçe ki nâ-kâbil tefrik ve azâba!
Kaç bin senedir uğraşıyorsun! Nere ma'mûr?
Ma'mûrelerin her biri bir türlü harâbe!
*

Bilhassa bu yirminci bizim asr-ı rebî'i,
"Namus-meyi"nin verdiği hiddetle epeydir
"Top-bülbülü", toprak-gülü" besler ki tabî'i
Ateş: edebi! Kan! Edebi! Zulm: edebidir-
*

Seyl-i tabiiden onları, his, hafıza mahzun..
San'at, zafer, âlât-ı vegâ, ma'reke dilhûn.
*

Rahat: melekûtileri taklid, iyi, lâkin
Mahlûk-ı hakiki yâ mücâhid, yâ melektir!
Namus-ı hakiki beşer: "Gâyeli bir kin"!
Namuslu demek: "Gayeli bir kinci" demektir!
*

Vurmak: taraf-ı hakka selam! Karşılık ister
Bir kimse ki vermez: onu haksız sayacaksın!
Nef'iyle gururu yaşayan: zinde-i zî-per!
*

İnsan, makineyse... Makinist: aşk-ı tecâvüz!
Teskin-i leziz atş-ı nefis: atş-ı tehîz!
Ric'at, çiçek olsaydı yabanî olacaktı:
Durgun, uyuşuk, rengi uçuk, meskenet-âlûd!
Teslim, çocuk olsaydı zamanı olacaktı:
Korkak, yumuşak, "kin"li değil "gâye"si mefkûd!
*

Seyl-i tabiiden onları, his, hafıza mahzun..
San'at, zafer, âlât-ı vegâ, ma'reke dilhûn.

(*Celis* 1328:1-16)

MAHARET EĞLENEBİLMEK

1

Dudak büküşleri: Takbil! E, hem dişleri takdis
 Fıkırdaşlara: Âgüş! Fısıldaşlara: hacle
 Mahâret, eğlenebilmek! Kaçırma fırsatı dinle
 Bugünkü neş'e senindir. Yarınki herkese munis
 Hayatı sen hadi dursun henüz ufak pek ufaksın
 Hakikati sana anlattığım zaman şaşacaksın

2

Çocukluğun nesi varsa, nasıl murad ediyorsan
 Hemen yap ince düşünme! Umumi hoşlanıyorsan!
 Sebepsiz ağlayarak günleri bile ağlat
 Apansızın gülererek ağlayanları bile güldür!
 Mahâret eğlenebilmek kusuru safsata tâmât
 Biraz hased, azıcık sâr, biraz gurur ve mübâhât
 Bütün emellerin üstünde bir sehâbe-i heyhat!
 Hayatı sen, hadi dursun henüz ufak pek ufaksın
 Gürültüye kulak astıkça hikmeten avanaksın
 Hakikati sana anlattığım zaman şaşacaksın.

(*Musavver Eşref*, 1. Sene, nr. 15-41, 1 KE 1325/ 14 Aralık 1909, s.3)

BİR ŞEY

-Baha Tevfik Bey'e-

1

Rüfekadan biri geldi. Dedi: şaşım şimdi
 İki zat baş başa vermiş de konuşmakta idi
 Galiba ismi açık söylenemeyecek "Şey"dir.
 Dinle bak! Dinle fakat "Şey" ne? Düşün de kestir!

2

-O "Şey" in belki hilkatten beri ta'mimi maksûddur
 -Demek sence o "Şey" kısmen adîm, kısmen de mevcûddur
 -Hayır, kısmen tekmi'l eylemiş, kısmen henüz nâkıs
 -Kabul etmem! O sûrîdir beşer, bir cevher-i hâlis
 -Olur ha müsta'id ha! Sen çocuksun, git oyun oyna!
 -Mefâilün mefâilün, mefâilün puan mâynâ (!)

3

Bu bir mu'adele mi? Yoksa bir muamma mı?
 Terânesiyle beraber tefekküre daldım...
 O "Şey" o "Şey" odur! Sebepse mühim:
 Koy gabileri bir baskı altına almak
 Ki başka türlü fırlıdak çevirmek emr-i muhâl-

4

Dince ilmi zekâsından azca arkadaşım
 Bi'l-intikâl gülüverdi. Ve şöyle yaslanarak
 Bakışlarıyla epey hoş netâyic-i istihsâl
 Edildi ya! Demek isterdi. Vâkıa doğru

5
 Fakat melek gözücüp gizli gizli her haddi
 Tecavüz eyleyerek, her yemini, her ahdi
 İçin için bozarak her tarafta, her türlü...
 Misâl-i irâesi mümkün değil ki, âh! bırak
 Bırak şu acz-i beşerden doğan adı parlak
 Çocukları. Bana onlar cerihalar açtı.

(*Musavver Eşref*, 1. Sene, nr. 17-43, 24 KE 1325/ 6 Ocak 1910, s. 4)

SEVİLİRKEN

1
 "Sevilirken sevimli!" derler
 Sanki maksad, muhabbetin ebedi
 Olmasıyla tekâmül etmek mi?
 Yoksa hırman sonunda müstahkâr
 Zorla bir şey tesseül etmek mi?

2
 Sevdi sevdi. Usandı! İncitti
 Daha ruhu sıkıldı. Terk etti
 Fakat anlatmıyor. Tutum o tutum

3
 İncitişler olur ki sevdanın
 Şiddetinden gelir! Bu hal, ma'lûm
 Darılışlar olur ki insanın
 Ta çocukluk zamanına avdet
 Hevesinden gelir! Bu da musibet

4
 Sevilirken dönüp sevimyeyecek
 Yola sapmaksa pek tabiidir
 Daimâ lütuf ve iltifat gerçek
 Âdemiyetten intizâr edilir!
 Lakin efsûs! Yığın yığın efsûs!
 Ki esâsen meleklerle mahsus

5
 Ben severken sevimli sakinleş
 Mürg-i şâdiye uğrarım güzelim
 Biz, tabiiyeti üçüncü bir eş
 Ederek, yok! İçip de yükselelim!...

(*Musavver Eşref*, 1. Sene, nr. 18-44, 31 KE 1325/ 13 Ocak 1910, s. 4)

MUHİKK, GAYRİ MUHİKK

Sen bir aydan beri kâh tavr ile gâh sözle benim
 Kalbimi, fikrimi, teftiş ediyorsun! Zannım
 Kâmilen doğru çıkarsa: ikimiz de yandık!

İkimiz de –bunu tombul ve nefis bir yere yaz
 Çünkü sen, haz ve sa'âdet arıyorsun! Kurnaz!

Bense bulmaktan ümidi kesiyorken pek şık
 Bir emel ardına düştüm. Olur a şöyle biraz
 Da kenardan halecânsız, heyecansız bir şâz
 Yaşayıyla o hayatın da musaffâ! Bulanık

Ne kadar sahifeleri levhaları mecûdsa
 Anlamak istiyorum. En açığı: bilhassa
 Sevilenler v e sevenlerle uzaktan azıcık
 Alay etmek ve biraz da şu hevâî f'îli
 Kalbi menfî çekiyorken tutumu, rengi, dili
 Dâimâ müsbet edâ eyleyerek şey, hık... mık

Diye bî-tecrübe, zî -tecrübe bunca genci
 Aldananlardaki hissi, kanı, hatta zevci
 Zevcesinden ayıran kanlı, belâlî, muharrik
 Hassanın hassasının mümkünü görmek, gülmek
 Yaşamak istiyorum. Gerçi bu güç iş: o renk
 Yok fakat olmayıversin! Aradan tek – sen çık!
 Şimdi ben saha-i sevdadan uzak, nefsen uzak
 Gibiyim. Avdete icbâr ile derd açma! Bırak
 Ki benim aşkım, usulsüz, mütelâşi ve maziyk

Bu sefer – hiç iki bir yok- kaçırır, çıldırırım!
 Mamafih seni de sersem eder; yıldırırım!
 Öyle evhama düşersin ki veremden bulaşık!

Kendini sevdirecek, övdürecek bir şair
 Arıyorsan ara, bul, çat! Bu senin hakkındır
 Eski epeski, yeni yepyeni, hâr, bârid, ılık
 Nelerim var! Basılan şeyleri süz! Hep çılglık
 Hem o bî-çârelere, hem sana- gür sesle- yazık!
 Böyle! Hiç çaresi yok böyle muhikk, gayri muhikk...

(*Musavver Eşref*, 1. Sene, nr. 19-45, 7 KS 1325/ 120 Ocak 1910, s. 1-2)

SEN YALVAR

-Şehabeddin Süleyman Bey'e-

İstiyorsun ki yüzün şöyle, gözün böyle diye
 Seni bâlâlara is'âd ederek bir düziye
 Yetiş! Âh oof! Âmân! İnsâf ve mürüvvet gibi boş
 Küflü sözlerle ömür öldüreyim. Az beriye
 Gel! Çekinme daha gel de iyi duy! Gayet hoş
 Bir hakikat var. Onu arz edeyim. Sonra savuş

Sâde erkek kadına müftekir, üftâde değil
 Bir kadın da o kadar erkeğe muhtaç, mâil
 Fakat özsüz görenek, kanlı gurur
 Hırs-ı izhara- o zevke- hâil

Başka dilberlere âdetâ, gurura rağmen
 Sen sokul!
 Sen bana yalvar ve sığın! Ağla, ilen!
 Şeytanı çatlatacak sen de bu suretle sevil!
 Kadının erkeğe yalvarması pek tatlı olur
 Kadın ağlarsa muhabbet iki üç katlı olur...

(*Musavver Eşref*, 1. Sene, nr. 20-46, 14 KS 1325/ 27 Ocak 1910, s. 2)

BLÖF SİMÂLAR:

A. Refik

-Kendisine-

1

Sakal, renkçe siyah, kumral, biçimce yufka, sivrimsi
 Bıyıklar ensiz, uçsuz: leblerin koyunda mustaksî
 O tavrıyla güzel her cisme! Kıldan bir buket murassî
 Baş evsattan biraz fazla
 Saç art yanda hüküm-fermâ

2

Surat, çehre müdevvirle suzun mahlûtî, kansız, ak
 Ve gözler az ufak tatlı elâ (velfecr-i hân) parlak
 Süruru, nef'i, eşref-vâri cebler hıncahınc evrâk..
 İçi beter mahşer-i sevdâ
 Dışı bir meşher-i şekvâ

3

Nesir: tab'ınca olmakçün bütün kanlı masallardan
 Nazım: Zevkince düşünmekçün bütün taşlı makâllardan
 İbâret olmalı! Hırçın ve taşkın, baltalık ma'den
 Ne isterse yazar amma!
 Ser-âsârı (Blöf simâ)

4

Ne san'atçı, ne ahlakçı! Keyifçi, sahib-i meslek
 Fakat bazen (Şehâbeddin Süleyman) dan daha gevşek
 Yaşar güyâ hayâl, yahud da bir seyyâr bî-muharrik
 Sokulgan, nazlı, bî-pervâ
 O bir mevcûd-ı müstesnâ....

(*Musavver Eşref*, 1. Sene, nr. 20-46, 14 KS 1325/ 27 Ocak 1910, s.2-3)

BAŞKA YOL

Nâtık-ı infîâl ve istihzâ
 Olan aksamı şöyle müstesnâ
 Zâhiren lezzet-i mehâsinden
 Mütevellid sürûr terennüm eden
 Handeler, bir lisan-ı nefsanî

Ki ya meşhûd-ı münâfa'a minnet
 Yahud âtide gelmek imkânı
 Görülen istifadeye ücret
 Arz eder! Kandırır, muvaffak olur!
 Anladın mı? Küçük hanım! İşte
 Zinde, nâ-şâd ve şâd, mariz, mağfur
 Hepsi, tekmiil güzeller, ablaların
 Bu çeşit handelerle ağaşte
 İdi! Elân da öyledir. Lakin
 Seni ben böyle istemem zirâ!

Sâhil, engin, filispid vursa poca
 Sonra pes, tiz tomarla vâveylâ!
 Yetişir! Bir zaman da başka fakat
 Pek tabii kavâide rağbet
 Gösterilse nasıl olur? Ne var?

Meselâ: sen... hayır, hayır! Mutlak
 Şaka, eğlence vakti kızdırarak
 Bunu bir (cin) refikana çıtlat!
 Bakalım: hangi noktasında kusur
 Bakalım: hangi yolda çok mahzur
 Bulacak!

Ben söylemesem de, sen açarsan! Durmaz mısınız?
 Siz, siz bütün esrarınızı an'anesiyle
 Yek diğere nakleyleyebilmek hevesiyle
 Ma'lûlsünüz! Ah siz!... ne ise alt yanı kalsın,,

(Musavver Eşref, 1. Sene, nr. 21-47, 21 KS 1325/ 3 Şubat 1910, s.4)

NASIL

Ben, itirâf-ı aşka yemin ettim! İstemem!
 Artık şu eski, kanlı desâtire, sisteme
 Uymaktan içtinâb ediniz! Bari sen açıl!

Ne lazım hayl, yalan?
 Ne lazım gayz u kin?
 Ne lazım ezâ, ziyân?
 Ne lazım bana, enîn?
 Ne lazımdır ihtişâm?
 Ne lazımdır intikâm?
 Fi'lim, muamelemden eğer sevdiğim ayân
 Olmazsa sözlerimle hiç olmaz! Hiç olmasın!...
 Fi'lin, muamelenle beni tâli' ittihâz
 Ettikçe, ben de öyle buldukça belki şaz
 Mes'ûd bir hayât yaşarız! Vâkiâ bu gün
 Mefkûd, tasavvuru sayılan şey'e büsbütün
 Hasr-ı vücûd abes gibi! Lakin biz aksine
 İcâda, ihtirâ'a teşebbüsle hepsine

Dikkat: küçük hanım
Parmak ısırtalım!...

(*Musavver Eşref*, 1. Sene, nr. 22-49, 28 KS 1325/ 10 Şubat 1910, s.4)

BÜSE

Ben boynumu büküp de tebessüm ederken
Ruhumda çırpınan şey... -emel- bil ki büsedir!
Şâyed, o anda anlayarak mutfedersen
Almış kadar dolar! Fakat almaz da bekletir
Bir hayli bekletir, uyurum işte böyle bir
Süt hâssalı menâm-ı nefisin harâreti
En az, belâ mübalağa sitem kadar sürer!
Lakin, damarlarında kadın kibri, haseti
Mühtezz olur, kabarmaya başlarsa: dideler
Rûşen! Ki (sor) filan yok! O sa'ât kıyâmeti
Nâzım veya âmûd olarak doğru üstüne
Kopmuş semâyı çökmüş, ekârîbi, sırdaşı
Sır oldu zannedersin! Eger bir de boş güne
Rastlarsa: eh! Puân ve seriân satırbaşı...

(*Musavver Eşref*, 1. Sene, nr. 23-49, 23 Şubat 1325/ 13 Mart 1910, s.6)

KIRKINCI ODA

Şair, niçin zemini ve birçok mûmâsını
Terkeyleyip de gökte gezer? Âfitâb, kamer
Encüm ve kehkeşân ona bir şey mi bahşeder?
Yahud söğütler ile behîst-i mehâsini
Almak için hayâlyen açıp gördüğü tehi
Da'vayı bir hadika-i teslime müntehi
Olmuş mu farz eder? Şu güzel sırrı anlasam
Der, lahzasında devrini tevcih-i âsümân
Eyler de itinâ'yı teşâbihle bir zaman
Dalgın, kırık, dökük bakıp en sonra proğram
Bir beste, kahkahât-ı medîdeyle som şiir
Bir bûse, bir şelâle-i elhân döker, güler
Bî-tâb serpilir, yine kalkar fıkır fıkır
Damlar, dakikalarca güler eğlenirmişin!

Lakin bilir misin?
Gerçekse açmak istediğin lazımlı-hazer
Kırkinci bir oda!
Vaz geç, kapa kapa!...
Şir, edib, muharrir eger yer yüzünde bir
Lezzet... âmân ne söylüyorum –şey... penâh, zahîr
Caydım! Bunun da altı güzeller için zehir
Sen, sen a cin fikirli! Şaşırtıp soğuk soğuk
Sizden şikâyet ettireceksen de... yağma yok!

(*Musavver Eşref*, 1. Sene, nr. 24-50, 11 Şubat 1325 / 26 Şubat 1910, s. 3-4)

YÜZ GÖRÜMLÜĞÜ

Nikâh kıyıldı mı, oğlanla kız birbirinin
 Senetli sahibi olmaz mı? Hay hay elbette evet!
 Fakat-rica ederim- yüz görümlüğü ne için?
 İlelebet ne için? Lâlud neden? Bu cihet
 Bugün kemâl-i serâhatle anlaşılmalıdır

Güvey, deniz kızı mı? Ya garibe-i hilkat
 Veya tiyatro mu? Yahud şebek mi seyredecek...
 Helâl olan mala tekrar ikinci bir ücret
 Kadın nine, anne! Cevap isterim cevap ne demek?
 Eger gelin de takarsa: o hal şiir sayılır-

Bahis, basit: bir usul. Bir gidiş bütün âid
 Olanlara göre nâfi' bulunmayıp yalnız
 Birinci hoş tarafından birinci şık ve müfid
 Olursa ref'i mi lâzım? Bekâsı mı câiz?
 Kadın nine, anne cevap isterim cevab-ı veciz!

Alelhusus ne gelenler olur ki bugün, çirkin
 Ve bilakis ne güveyle olur ki şen, dilber!
 Dilencilikle şıklık ayıpsa istemeyin
 Değilse bazı müzehheb, gümüşlü âdetler
 Daha ilâve edin! Siz, nüfuzlu biz âciz

(*Musavver Hâle*, 1. Sene, nr. 3, Şubat 1325/16 Şubat 1910, s. 19)

PEŞREV

-O küçük şaireye-
 "Bize aid şiir, nesir artık
 İçtimâi yazılmalı" demişsin
 Edebiyatsız içtimâ'iyât
 Öyle mi? Cidden öyle mi? Heyhat!
 *

Yâ ne türlü? Küçük hanım! Azıcık
 Açıver! Ben hemen bilâ-temkîn
 Alelittlak cevab mevâb veremem
 *

Bir misâl bekliyor, fakat mahzâ
 Hatırın kalmamak için saçma-
 Sapan işte şu neşveden mahrum
 Neşvesizliklerin ile mülhem
 Sözleri söyleyip de ağlıyorum!
 *

Mihre, mehtaba, mâha, deryaya
 Ebre, bâda, bahara, sahrâya
 Kuşa, ezhâra, hüsne, sevdâya

Âha, eyvâha, oha, çin-i cebîn
 Histen, izhâr-ı histen istiğnâ
 Edebiyata karşı istihzâ!
 Gösteriş, hep şimendiferce hayât!
 Öyle mi? Cidden öyle mi? Feryâd!..
 Ki bunu isteyiş de:
 Girye-enîn-
 Aha, eyvaha doğru benden de
 Tâ-be-mahşer balon balon la'net!
 Fakat ey girye-nâk olan hande!
 Seni de ağlatan
 Emel, hilkat-

Siz, evet, siz bütün müennesler
 -ki umumiyet üzre parlaklık,
 Yumuşaklık ve inceliksiniz- ooh!
 Daima ihtirazınızdaki şûh
 Nefhalar, şemeler kemâl-i vuzuh
 Hadi dursun yarım yarım sesler
 Namlarından ziyâde aşka yakın
 *

Siz evet siz, bütün mukaddesler
 Her zaman ruh-ı aşktan tefrik
 Edelip şık hesaplara ârâm...
 Bu da dursun! Tefelsüfât-ı garâm
 Gizli kaldıkça ruhu çok besler
 *

"Bize aid şiir, nesir artık
 İçtimâi yazılmalı" demişsin
 -Hem güzel, hem müfid hem mümkün-
 Biz de bir parça farkına vardık!
 Hatta:
 İktisadi de olmalı, lakin
 Korkarım: hep kızarsınız! Zira
 Her kusurun irâesi lazım
 *

Ki daha,
 Suç hususunda biz bile hazım
 Değiliz! Sizse fart-ı rikkatle
 Mütelhâlisiniz. Hakikatle
 Rû-be-rû gelmek, uyanmak mühlik
 *

Çok istemem! İki güzeli ve sâde eşyalı
 Bir evceğiz kâfi
 Desem beğenmeyeceksiniz: kadın konak ve yalı
 Gururunun ezeli mübtelâ-yı ikbâli
 *

Kadınlar, en küçük efgândan incinirler de
 Tezyinâta gelince merakı, insafı

Atıp zavallı ricali çeşit çeşit derde
Belâya, borca sokarlar, kepâze eylerler!!

*

Ben evliler bilirim ki avuç açıp dilenir
De doğru zevcesine, zevcesiye doğruca bir
Kuyumcuya yatırır: öyle görmüş, öyle gider

*

Alelhusus biri artık bekârlığın bî-fâm
Akîm, girintili, müsrif ve daima müsekker
Hayatına kanarak sehven izdivaca kıyâm
Edince:

Gelsin eziyet, üzüntü, darbe, sâtır

*

Bir ince çalgı yeter mi?-hayır hayır:

-mucib-

Ne içki mevsimidir? Her nev'i zehir

-mucib!

Filan modistre gayetle muktedir

Mucib

Filanca âsfi hususunda müştehir:

Mucib!

Daha neler, ne kadar saçmalar, -cinâyetler!

Beş on dakikade muciblenir. Ocak da söner!

*

Çehiz-cihazına musibetse-doğru tahminimce

Beş altı ailenin ihtiyacını dâfi'-

Gelin değil eve bonmarşe şub'esi geliyor!

Ve sanki kız tarafı itibarca yükseliyor

Evet! Kemik daha çok borcu varsa da önce

O sevgili, o değerli, o hâkim-i tâli'-

*

Çehiz takım takım ama katık yok, ekmeç yok.

Kazanç az: açlığı zar zor savuşturur derece

Efendi fâizi olsun eda asâletini

İhata aşkına düşmüş kırık, ezik, meftûr!

*

Hanımsa bî-hüner, ölgün elinde bir "katalog"

-çocuk gibi gece gündüz musırran istemece-

Yarım baş ağrısı, sancı, kulunç vekâletini

Yapışta haz buluyor-

*

Cehiz içinde zarif, zî-bahâ, sa'âdet-rîz

İnce elbise var! giyse ya!

-hayır, modasız.

Uzak yakın düğün ismi işitmeyin mutlak

O mevsimin modasınca bir urba yaptırarak

*

Bununla akranı nezdinde zevcine hâkim

Asıl müdire-i hâne, adamakkılı hanım

Mealine bürünüp baş sedire yaslanarak
 Çalım, kurum satacak.
 İtiraz sonu
 Kavga!
 Onun sonu:
 Da'vâ
 Netice:
 Ayrılmak!!!...
 Bu bütün köhneliklere ait
 Ufak bir eğlence
 İctimâi şiir nesir sence
 Belki böyle değil de başka çeşit
 Ne biçimse açıkça, erkence
 Kısa bir karışıklık, rica ederim!

(*Musavver Hâle*, 1. Sene, nr. 2, KS 1325/15 Ocak 1910, s. 8-9)

MÜJDE

Bilmem kaçınıcı hâile-i aşkımın yine
 Bilmem kaçınıcı perdesi öğretti. Anladım
 Âh anladım ki: ömre, hayâtın devamına
 Sevmek için lüzum zaruri duyardım

Sevmek için hayata muhabbet: müdâhene
 Yahud riyâ, yalan!.....

Ben, bir yalancı...ha
 Hiç, hiçbir zaman!...
 Ben bir müdâhin olmak , evet, yok, phayır, fenâ!
 İstemem!
 Lakin soran bulunsa da ben istemem desem...

(*Teşvik mc.*, nr. 1, 1 Temmuz, (yıl yok) s. 1)

TESELLİ

-Nefise-

Bütün fikirlere bilcümle hislere rağmen
 Bugün yine pek esaslı ve lazım addedilen
 Bir eski felsefeyi kırmak atmak istiyorum
 Epeyce kahrını çektim! Epeyce ma'zûrum!...
 Belâ, felâket ve idbâr zamanı tesliyete
 Ve tesliyet-sâza

Pek ihtiyaç görülür ya benim için işte
 O ihtiyâc-ı tabiiye karşı âvâze
 Ve ilticaya kıyam ihtimâli bitmiştir
 Teferruâtını bigâne dinle müthiştir...

Bugün seni düşünürken görür, acır da sorar
 Acır gibi görünür lakin ah câ'lidir
 Sen anlamaz, açılırsın! O ref-i derde medâr
 Biraz fesâne yumurtlar (!) zekâ satar, çekilir
 Bu gam-güsârlığa sâik?

-İtâre, ulviyet!
 Hayır hayır! Ya menâfi', yâ neş'e, yâ şöhret!...
 Sürûd-ı nerm-i teselli o sahte yelpâze
 Ki hâsıl ettiği rüzgâr içinde bir nebze
 Zehir bırakmaz alır! Bel' eder fakat tekrar
 Lisan-ı diğerden
 Vehm-i mübalağasıyla kusar da dersin: ben
 Ne yapmışım? Ne kadar boş bulunmuşum? Ne kadar?

Lüzumu olduğu sa'ât bulunmak melhuz
 O halde tehlike mutlak! Ne türlü kurtuluruz?
 Ne tesliyet! Ne tesellici onların yerine
 Mülâcazât ve tedâbir! Ki her mücavirine
 Bilâ-bedel ebediyen zahir ve hâdim olur
 Zekâ ki, hile ki bak!.. kendi kendine baş vur!

(Teşvik mc. nr. 2, 10 Temmuz (yıl yok), s, 1)

VASIYET

-Maurice Maeterlink'in bir şiirinden aynen tercüme-

Bir gün olur gelirse,
 Ne dersin?
 Dersin ki,
 Ölünceye kadar hep
 Burda seni bekledi
 Şayet beni tanımaz
 Sualinden şaşmazsa
 -İhtimal ki muzdarip
 Kardeşçe bir renk bağla
 -Nerede diye sorarsa,
 En münasib zembere
 -Benim altın yüzüğü
 Ver, bir şeycik söyleme..
 -Ya derse ki bu salon
 Niçin boşlukla hem-ser
 -Açık kalmış kapıyı
 Sönmüş lambayı göster
 -Ya derse ki son demi
 Nasıl geçti? O hâlde
 -Evde ağlar havfıyla
 Güldüğümü müjdele...
 Maurice Maeterlink'in

(Yirminci Asırda Zekâ, 1. Sene, nr. 1, 5 Mart 1328/ 18 Mart 1912, s. 8)

ALINIZ

"Bir şiir yaz da işleyim" dediniz!
Zati şiiri hayatımı çoktan
Hem de naz iğnesiyle, işve, yalan
İpekle işlediniz

Yalnız bir kusuru kaldıysa
O da vuslat etekli bir büse
Lütfedin de şu ra'şe-dâr bahse
Helecânlı bir intihâ gelsin!
Bir yudum büse. Emme, dişleme yok!
Sade lebden. Yanak, dudak, meme yok!
Size hiç başka türlü zenzeme yok

İşte: hoppa, ağır, güzel, çirkin,
Bir şiir, bir şiir ki zelzele-hîz
Alınız! Keyfinizce işleyiniz!

(*Yirminci Asırda Zekâ*, 1. sene, nr. 1, 5 Mart 1328/ 18 Mart 1912, s. 10)

SADE TEMAS

Ben bugün aşkıma, şeytanlığımı kaybettim
Hayır! –onlar ebedi- benliğimi, ben bu sefer:
Şu işaret verici parmağıma kalbettim
Parmağım parmağına sade temâs etse yeter!

Parmağın parmağı bûs etmesi mantıktan uzak
Bunu pek anlayamazlar. Hezeri vehmi bırak
Sen çekindikçe görenler: daha çok şüphe, merak,
Daha çok dikkat edip belki biraz anlarlar

Öpmeden emmeye, hatta: oradan vasla kadar
Ben, fedâkârlığımı gösteririm, ruhsat ver!
Parmağım parmağına sade temas etse yeter!

Seni sevdim diyemem! Bazısı hiddetleniyor
Sevmedim de diyemem! Çünkü inandırması zor...
Git! Fedâkârlığımı istediğin yerden sor
Hâlde, mâzide kanaât verir o renkleri var!

Öpmeden emmeye, hatta: oradan vasla kadar
Ben, fedâkârlığımı gösteririm, ruhsat ver!
Parmağım parmağına sade temas etse yeter!

(*Yirminci Asırda Zekâ*, 1.sene, nr. 2, 18 Mart 1328/ 31 Mart 1912, s. 26)

TENEFFÜS

Ezeli, nevşin gururunu emerek
Hüsnünü iştîyâkla süsleyerek:
Nefesinle teneffüsüm.... Bir, bu!

Nefesinle teneffüs.. âh! bir, bu!
Bana "Senden penâh, cenâh": bir, bu!
Bir sa'ât, bir dakika, bir lahza!

Sonu yok! Hiç düşünme! Hiç korkma!
Ne eziyet, ne başka şey asla...
Nefesinle teneffüsünle... ancak, bu!

Ruhumu haşr u neşr eden duygu
Beynimi herc ü merc eden arzu
Nefesinle teneffüsünle... ancak, bu!

(*Yirminci Asırda Zekâ*, 1. Sene, nr. 3, 2 Nisan 1328/ 15 Nisan 1912, s. 35)

HAYÂL

Her güzel şey ve her güzellik için
En tabii bedel: muhabettir!
Seni sevdim! Daha ne istersin?

*

İnci, elmas, apartman altın?
Fakat, ey süslü, ihtişâmlı kadın!
Yeni bütçemde böyle masraf yok...

*

Bir balon yapmak isterim ki: Hilâl
Biçiminde! Güneşten istihsâl
Edilen saf elektrikle gider!

*

Şüphesiz topların da mermisi
Yeldirmeden olur! Ve her bahsi:
Her zaman bir sözüm kapar ve açar!
Daha sonra memâta bir çare...

*

Her kilerde hulasa, ruh dengi
Sebze, et, tatlı her çeşit içki
Ruhu bir yerde sade bir şişede...

*

Bir nefis bestekârla bir piyano
Bir takım ince saz bir bando
Körpe, yaşlı, balıketi, narin
Her kısımdan birer güzel... lâkin
Belki bunlarla nefsimi yenemem yine gelir misin?
Fakat bu hayâl!
Doğru. Şimdi hayal, hayal ama

*

Her hakikat çocuk! Hayal: anası
Bitmez, altınlı emek: babası...

*

Gökte uçmak hayal iken hatta:
Bir melek avlamak veya elde
Bulunanla güzide, âzâde
Yaşamak üzere çırpınan-güyâ-
Hasta şairlerin hayali iken,
İşte teyyârelerle her dileyen
Uçuyor, avlıyor, demek; her fen,
Her hakikat: çocuk! Hayal: anası!
Bitmez, altınlı bir emek: babası

(*Yirminci Asırda Zekâ*, 1. Sene, nr. 4, 16 Nisan 1328/ 29 Nisan 1912, s. 55)

AH

Siyaset! Âh! Benim oynak melike-i şânım!
Damarlarındaki kandan-ipekle işlediğin
Bu levhalar: birer ehl-i salib, selahaddin...
Âh
Yakında patlayacak bir ikinci tufanım!
Birinciye diyorum ki: haritadan keyfi-
Şimale garb çıkıversin! Cenubla şark kâfi...
Âh!
Düşün ki: ben de cihangirlik etmiş arslanım
Dizinde uykuya daldımdı! Fırsatı görerek
Ya çaldılar ya kaçtın! Ne halsa.. birleşin
Âh!
Yılan sokar! Fakat ismi yılan o mazurdur
Sülük emer! Fakat ismi: sülük o mecburdur
Dedim de sen gülüverdindi! Bin pişmanım...
Âh!
Beşer, o menfaat'çün kımlıdayan hortlak!
Hased, hased. Ebediyen hasedle alçalacak
Dedin de ben gülüverdindi! Bin pişmanım...
Âh!
Barışmak istemiyorsun, barışmak: alçaklık..
Fakat şu çizmeye benzer piç ülkesinden çık

(*Yirminci Asırda Zekâ*, 1. Sene, nr. 6, 14 Mayıs 1328/ 27 Mayıs 1912, s. 94)

İSYAN

San Guilano-çengisine rakkas olan ordu!
Urbanca, şu kanlarla cilâ-dâr, şafak-âlûd
Kum taneleri tıpkı birer rîze-i yakut...

Türk, şanlı ölüm aşkına şiddetle tutuldu
Hep öldürecek, öldürecek de ölecektir

Osmanlı demek: gavgacı dehşetli demektir!
İsyan, hemen isyan! Sana iş: yalnız bu...

Bingazi, Trablus: bize mahsus iki âhu!
Sen av olamazsın! Ebediyen av olamazsın!
Divâne kumandanlarının gözleri çıksın...

Cismin ile kalbinde, marizin ile korku:
Üst alt iki eş leb gibi leb bir leb-i vuslat!
Kum torbaları ardına ardına sinmek bile mutlu

Git! Memlekette emelin var; güzelin var
Lakin o nezih vahada ancak ecelin var!
İsyan, hemen isyan! Sana iş: yalnız bu...

(*Yirminci Asırda Zekâ*, 1. Sene, nr. 7, 28 Mayıs 1328/ 10 Haziran 1912, s. 107)

GÜZELİN BORCU

Ben ne yaptım? Bugün hesap etsen:
Hepsi kırkbeş dakika -belki- çıkar
O da salt karşıdan niğâh etmek...
Sen ne yaptın? Ödünç, ödünç ve firar...
Güzelin borcu hiç bağışlanmaz!

Bunu bir kere-ızdırabla- unut
Vâkıâ an'anâta nispeten az
Fakat olsun! İâdesi meşrut
Hem de şartı koyan, koşan sen idin
Şimdi birden veya ki pey-der-pey
Vereceksin! Bu şüphesiz bir şey...

Lakin, ey anlaşılmayan! Lakin
Bir güzel, deyn nakdini nakden
Ödemek: âdetâ çocukluktur!
O çocukluk sakın hayâlinden
Geçmesin! Çünkü pek soğukluktur

Velev altın velev ki mal olsun
Aynen almak: hakaret, istiskâl!
Güzelin borcu işve, bûse, visâl...
İşte sen de bu türlü medyunsun!

(*Yirminci Asırda Zekâ*, 1. Sene, nr. 14, 2 Eylül 1328/ 15 Eylül Mayıs 1912, s. 249)

Celis'in Yirminci Asır'da Zekâ mecmuasındaki fotoğrafı (nr.2, 18 Mart 1328)

KAYNAKLAR

Baha Tevfik, (1330/1914) *Felsefe-i Edebiyat*, Necm-i İstikbal Mat. İstanbul

Celis. (1328), *Ric'at ve Teslim*, İst. Nefaset Mat. İstanbul.

KOLCU, Ali İhsan, (2016), *Edebiyat Kuramları, Tanım-Tenkid-Tahlil*, 6. bs., Salkımsöğüt Yay. Erzurum.

HALK HEKİMLİĞİNDE “GÖBEK DÜŞMESİ” HASTALIĞI VE TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Berna KOLOT*

ÖZ: İnsanoğlunun var oluşundan bugüne kadar çeşitli hastalıklar karşısında kendi imkânlarıyla geliştirdiği tedavi yöntemleri halk hekimliği olarak bilinir. Ağır bir nesne kaldırıldığında ya da ani hareketler yapıldığında vücudun göbek kısmında meydana gelen sancıya halk arasında göbek düşmesi adı verilir. Göbek düşmesine sebep olabilecek türlü nedenler mevcutken, hastalığın en bariz belirtileri arasında vücudun değişik yerlerinde sancı, mide bulantısı vb. rahatsızlıklarının görülmesi sayılabilir. Bu çalışmada göbek düşmesi adıyla bilinen hastalığın sebepleri, belirtileri ve bu hastalık karşısında halkın hangi tedavi yöntemlerine başvurduğu kaynak kişilere yöneltilen sorular neticesinde ortaya çıkarılmış, elde edilen bilgiler incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: halk hekimliği, göbek düşmesi, göbek kaldırmak

“Navel Displacement” Disease and Treatment Methods in Folk Medicine

ABSTRACT: The treatment methods developed by people with their own possibilities in the face of various diseases from the time of existence of human beings to today is known as folk medicine. When a heavy object is lifted or sudden movements are made, the pain on the umbilical region is called navel displacement among people. There are various reasons that may cause navel displacement and the most obvious symptoms of the disease can be pain in different parts of the body, nausea, and etc. In this study, it is tried to investigate the causes of the disease known as navel displacement, the symptoms and the treatment methods applied by people in the face of this disease.

Keywords: folk medicine, navel displacement, navel replacement

* Necmettin Erbakan Üni. SBE Türk Dili ve Edebiyatı ABD Doktora Öğr.
b.bernakolot@gmail.com

Gönderim Tarihi: 10.03.2018 Kabul Tarihi:31.10.2018

Giriş

Göbek, anne karnındaki bir bebeğin beslenmesini sağlayan göbek bağına doğumdan sonra kesilmesiyle oluşmuş, yalnızca dışardan görülebilen bir yara izi ya da alandır. Doğumun gerçekleşmesinin ardından bebek ile anne arasındaki göbek bağı kesilir ve bu süreçten sonra göbeğin, insanın karnının üzerinde oluşan küçük bir çukurdan başka herhangi bir fonksiyonu kalmaz.

Yaşanan ya da yaşanması muhtemel olan birçok olayda görüldüğü gibi insan vücudunda var olan göbek çukurunun oluşmasına dair birçok efsane mevcuttur. Bu efsaneler genellikle yaratılışla ilgili anlatılar içerisinde yer almaktadır. Bir efsanede Hz. Âdem yaratılıp can verilmeden önce, Allah'ın huzurundan kovulan şeytan gelerek Hz. Âdem'in karnının üzerine tükürür. Hz. Âdem'e can verileceği sırada melekler, şeytanın tükürüğünü alıp atarlar. Ancak şeytanın tükürdüğü yerde göbek çukuru oluşur (Göde, 2010: 280).

Saha çalışması sırasında tespit ettiğimiz bir efsane de şu şekildedir: Allah, yanında bulunan meleklerle Hz. Âdem'i yaratacağını söylemiş ve Âdem'in bedenini yaratmış. Âdem'i yaratan Allah, herkese onun bedenine secde etmesini emretmiş. Bu emre yalnızca şeytan isyan etmiş ve Allah, Âdem'e ruh üflemeden önce onun ne olduğuna dair merakını gidermek için gizlice Âdem'in bedenine yaklaşmış göbek kısmına parmağını dokundurmuş. Beden henüz tam oluşmadığı için şeytanın parmağının değdiği yerde küçük bir delik oluşmuş. Şeytanın bu yaptığından dolayı bundan sonra yaratılan bütün insanlar göbekteki bu delikle doğmuş. Bu delik şeytanın parmağı değdiği için oluştuğundan bütün pisliklerin de hep göbek deliğinde toplanacağına inanılır (KK34). Görüldüğü üzere halk arasındaki inanışlarda göbek çukuru/göbek deliği, yaratılan ilk insan Hz. Âdem'le birlikte ortaya çıkmıştır.

Türkistan (Orta Asya) Türklüğü, İslam öncesi dönemde insan sağlığının bozulmasının ve hastalıkların meydana gelmesinin sebebini, genellikle kötü ruhların insanların ruhlarını kaçırmalarına ya da insan bedenine girmelerine bağlamıştır. Bu düşüncenin hâkim olduğu bir ortamda daha çok gözle görülebilen hastalıkların tedavilerinde halk, yörenin bitki, maden ve hayvanlarını ilaç olarak kullanmış, bu işlemleri yapanlar da *emci*, *otacı* gibi adlarla anılmışlardır. Ruhi bozukluklar ve akıl hastalıkları gibi sebebi bilinmeyen, kötü ruhların etkisi altına girdiği düşünülen insanların tedavisini ise şamanlar yapmışlardır (Artun, 2014: 241-242). Kaynak kişilerden elde edilen bilgilere göre günümüz Anadolu'sunda -özellikle köy-

lerde ya da doktor tedavisinin etki etmediği durumlarda- hastalıkların tedavisinde büyücüler, hocalar, cinciler, kırık-çıkıkçılar ya da *el almış-ocaklı* denilen kişiler karşımıza çıkmakta, her hastalığın ayrı bir tedavi yöntemi, her yöntemin de ayrı bir uygulayıcısı bulunmaktadır. Kısacası, hastalıklarının tedavisini bu tarz yöntem ve tekniklerde bulan insanlara göre yukarıda saydığımız kişilerin ve kullandıkları tedavi yöntemlerinin belli başlı hastalıkları iyi edeceğine inanılmaktadır.

Çeşitli hastalıkların tedavisinde, bu işte uzman hâle gelmiş kişiler ön plana çıkar. Bunlardan bazıları, *ocak, ocaklı* gibi adlarla anılan, anasından ya da atasından tedavi yani sağaltma yöntemlerini öğrenmiş kişilerdir. Halk arasında neredeyse her hastalığın ayrı bir ocağı mevcuttur. Kısırlık ocağı, siğil ocağı vb. gibi ocaklar, tedavi amaçlı gelen kişilere hizmet vermektedir. Göbek düşmesi hastalığına da göbeği kaldırmak için tedaviyi kendiliğinden öğrenmiş ya da el almış kişiler müdahale etmektedirler. Düşen göbeğin tedavisi her yörede değişiklik göstermekle birlikte kullanılan yöntemlerin genellikle birbirine benzediği görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, halk arasında yaygın bir şekilde görülen göbek düşmesi hastalığının nedenlerini, belirtilerini ve tedavi yöntemlerini derleme sırasında elde edilmiş bilgilerle açıklamaya çalışmaktır.

Göbek Düşmesi, Göbek Düşmesinin Nedenleri ve Belirtileri

İnsanlara göre göbek, yer değiştirebilen bir organdır. İnsanların yaptığı çeşitli hareketlerden dolayı göbek yerinden oynayabilir, bulunduğu kısmı terk edip vücudun başka yerlerinde atmaya başlayabilir. Göbeğin yerinden oynadığı veya vücudun başka yerlerinde atmaya başladığı bu durumlarda insanların duyduğu rahatsızlığa halk arasında *göbek düşmesi* adı verilir.

Göbek düşmesinin tıpta henüz herhangi bir karşılığı bulunmamıştır. Dr. Erhan Beyatlı'nın göbek düşmesiyle ilgili aktardığı bilgilerden göbek düşmesi şikâyetiyle sağlık merkezlerine başvuran hastaların rahatsızlıklarına çare bulunamadığı anlaşılmaktadır. Göbek düşmesi şikâyetiyle gelen hastalara yapılan testler sonucunda genellikle hastaların bir şeyi olmadığı sonucuna varılmaktadır. Bu durum doktorların hastalara inanmamasına sebep olmakta ve basit bir muayenenin ardından serum ya da ağrı kesici iğneler verilerek sancılarının azaltılması hedeflenmektedir (<http://www.ertanbeyatli.com/gobek-dusmesi/2/>).

Göbek Düşmesinin Sebepleri: Her hastalıkta olduğu gibi göbek düşmesi hastalığında da bu hastalığı meydana getirecek belli başlı sebepler bulunmaktadır. Kaynak kişilerden elde edilen bilgilere göre göbek düşmesine sebep olan durumları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Ağır bir nesne kaldırıldığında göbek düşer. Özellikle kadınlarda ya da kız çocuklarında ağır kaldırdıklarında göbek sık düşer ve bir kere düşerse sürekli düşmeye başlar. (Kaynak kişilerin tamamı) Bir anda, aniden hareket edildiğinde göbek düşer. (KK: 3, 4, 5, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 27, 33) Çocuklar çok zıpladığında göbekleri düşer. (KK: 1, 2, 9) Bünyeye ağır gelecek şekilde çok koşulduğu vakit göbek düşer. Hatta; "Çok koşma göbeğin düşer" denir. (KK: 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 16, 18, 22, 31) Bir kişinin karnından soğuk girerse göbeği düşer. (KK19) İnsan birden korktuğu vakit göbeği düşebilir. (KK32)

Görüldüğü üzere ani yapılan her harekette, çok koşulduğunda ya da korkulduğunda insanın göbeği düşebilir. Ancak göbek düşmesi dışarıdan görülebilen bir rahatsızlık olmadığı için insanlar göbek düşmesini, kişinin vücudunda görülen çeşitli belirtilerle anlamaktadır.

Göbek Düşmesinin Belirtileri: Hastalıkların belirtilerinin birçoğunu dışarıdan görmek, vücudun fiziksel özelliklerine bakarak anlamak mümkün olmayabilir. Göbek düşmesi hastalığı da genellikle gözle görülemeyecek bir hastalık olduğundan farklı belirtilere sahiptir. Bu belirtiler şunlardır:

Göbek kısmında ve belde sancısı olan kişinin göbeği düşmüş demektir. (KK: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 13, 16, 18, 20, 22, 23, 27, 28, 29, 30, 36) İştahsızlık, halsizlik ve mide bulantısı olan kişilerin karın ağrısı varsa bu göbeğinin düştüğü anlamına gelir. (Kaynak kişilerin tamamı) Mide ekşimesi şikâyeti olan birinin göbeği kontrol edilmelidir. Onun göbeği düşmüş olabilir. (KK32) İnsanda gaz sıkışması olduğu vakit nasıl karın sertleşirse göbeği düşen kişinin karnı da öyle sertleşir. (KK36)

Bu belirtiler neticesinde kişinin göbeğinin düştüğü kanısına varılabilir. Ancak yine de göbeğin düşüp düşmediğini kontrol etmek gerekir. Çünkü bu belirtiler kesin olarak göbeğin düştüğü anlamına gelmeyebilir.

Göbeğin Düşüğünü Anlamak İçin Kullanılan Yöntemler

Göbeğin düşüp düşmediğini anlama işlemindeki ilk uygulama, göbeği düşmüş olan kişiyi yere yatırmaktır. Bazı yörelerde göbeği kaldırılacak olan kişi sırt üstü yere yatırılırken bazılarında yüzüstü yatırılmaktadır. Hasta yere yatırıldıktan sonra göbeğin düşüğünün anlaşılması için çeşitli yöntemler uygulanır. Bu yöntemler şunlardır:

Bir kâse ya da tasın içine su koyulur. Daha sonra işaret parmağına ipsiz bir iğne koyulur. Göbek kaldırmak için okunan dua üç kez tekrarlanır ve okunma sırasında iğneye devamlı üflenir. Daha sonra parmak kaldırılır. Eğer iğne bu parmağa yapışır bu göbeğin düşüğü anlamına gelir (KK: 1, 2, 9). Hasta sırt üstü yere yatırılır, göbeği düzeltecek olan kadın topuğuyla hastanın göbeğine bastırır. Bu sayede göbeğin yerinde atıp atmadığına bakılır. Eğer göbek yerinde atmıyorsa göbeğin düşüğü anlamına gelir (KK: 6, 15, 19, 29, 30). Kişi sırt üstü yere yatırılır ve bacaklarını dizlerinden kıvrarak kendine doğru çeker. Bu esnada el, tam göbek deliğine koyulur ve göbeğin yerinde olup olmadığına bakılır. Eğer göbeği delikte atıyorsa sorun yoktur ama atmıyorsa göbek düşmüştür. Karın bölgesi yoklanır, göbeğin nerede atığı bulunur ve tedaviye başlanır (KK: 8, 20, 21). Sancısı olan kişi yere yatırılır. Çünkü göbeği düşen insanın sancısı çok olur. Parmak tam göbeğin üzerine bastırılır ve orada göbeğin atıp atmadığına bakılır. Eğer göbek tam yerinde atmıyorsa göbek düşmüş demektir (KK: 2, 3, 4, 5, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33). Göbek, kalp nasıl atıyorsa aynı o şekilde atar. Eğer göbek, kalp atışı gibi yerinde atmıyorsa bu göbeğin düşüğü anlamına gelir. Zaten düşen göbeğin atışı yoksa bunu anlamak kolaydır (KK: 10, 11, 12, 18, 21, 23, 26, 27).

Yapılan kontroller neticesinde kişinin göbeğinin düşüğüne kanaat getirilirse göbek kaldırmanın ehli olan insanlar aşağıda tespit ettiğimiz muhtelif yöntemlerle kişinin göbeğini kaldırmaya çalışırlar.

Düşen Göbeği Kaldırmak İçin Başvurulan Yöntemler

Göbek düşmesi hastalığının tedavisi, düşen göbeği kaldırmakla gerçekleştirilir. Göbeği kaldırmak ise her yörede ve tedavi eden her kişide farklı yöntemlerle uygulanmaktadır. Araştırma

sırasında elde edilen bu yöntemleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Dua Yardımıyla Göbek Kaldırma: Düşen göbeği yerine getirmek için hangi uygulamaların kullanıldığının araştırılması sırasında öğrenilen yöntemlerden biri olan dua yoluyla göbek kaldırma yöntemi, halk arasında iyi geleceğine dair inanın en yüksek ve en etkili olduğu yöntemdir:

Göbeği düşen kişi öncelikle sırt üstü yatırılır. Ardından göbek kaldırmayı bilen kişi bir tas ya da kâsenin içine soğuk su koyar ve eline ipsiz bir iğne alır. Göbek kaldırmak için okunan bir dua vardır. Göbeği kaldıracak olan kişi işaret parmağını iğnenin üzerine koyar ve duayı okumaya başlar. Dua üç kez okunur. Aynı zamanda duayı okudukça iğneye üfler. Daha sonra iğneyi kaldırır. Eğer iğne ele alınır alınmaz parmağa yapışırsa bu durum kişinin göbeğinin düştüğünü gösterir. Göbek yerine getirilene kadar iğne parmakta beklenir. İğne parmaktan düştüğü zaman göbek de kaldırılmış olur. Eğer iğne parmağa hiç yapışmazsa bu durum sancı çeken kişinin göbeğinin düşmediği anlamına gelir ve kişi doktora götürülür. Tedavide okunan dua ise şu şekildedir: “Subhanellezi seherelena aza vemakünna lehü mukremin” (KK: 1, 2, 9). Bu duayı erkek erkeğe, kadın da kadına söyleyemez. Ama özellikle bir kadın başka bir kadına kesinlikle söylememeli, aksi takdirde o kadın bir daha göbek kaldıramaz denir (KK: 1, 2).

Kullanılan tedavi yöntemine bakıldığında su ile duanın yan yana getirildiği bir uygulamanın mevcut olduğu görülmektedir. Daha çok büyüsel işlemlerde karşımıza çıkan bu iki unsur göbek kaldırma tedavisinde de karşımıza çıkmıştır. Üstelik duanın kızlara söylenmemesi, kızların bu duayı yalnızca erkeklerden öğrenebilmesi de yöntemin dikkat çeken bir unsurudur. Bu durum bizlere kutsal kabul edilip saygı gösterilen mitlerin, kadınların ve çocukların önünde anlatılamayacağı kuralını (Seyidoğlu, 2015: 17) hatırlatmaktadır. Kadınlar gizli törenlere alınmıyor, bu yüzden gizli bilgilere de sahip olamıyorlardı (Bayat, 2015: 16). İslamiyet öncesi kutsal kabul edilen mitlerin kadınlara söylenmemesi durumu, İslamiyet sonrası kutsallık atfedilen duaların kadınlara söylenmemesine dönüşmüş ya da farklı bir boyut oluşturmuştur. Yukarıda bahsedilen duanın kadınlara söylenmemesindeki başka bir sebep sırrının bozulacağına dair bir korku da olabilir. Kadınların verilen bir sırrı kolay saklayamayacağına dair var olan inanış, hastalık

tedavisinde kullanılan duaların ya da efsunlu sözlerin her kadına söylenmemesi kuralını oluşturmuş, erkeklerden kadınlara söylenmesi de bu kuralın aşılmasını engellemek için bir önlem olarak oluşturulmuş olabilir. Böylelikle herkes bu bilgiye erişemeyecek, kullanılan duanın sırrı ifşa olmayacaktır.

Halk inanışları arasında iğnenin önemli bir yeri vardır. Örneğin, cüzdana iğne takmak bereket getirir, yeni doğan bebeğin yakasına iğne takmak bebeği nazardan korur. Kimi zaman iğne, özellikle dikiş esnasında kismetin kapanmasına yol açabilir. İğneye dair peygamberle ilgili anlatılan rivayetler mevcuttur. Bilindiği üzere iğneyle dikiş diken ilk peygamber Hz. İdris'tir (Köksal, 2005: 80). Küçük bir şey olduğu düşüncesiyle Hz. İsa tarafından önemsenmeyen iğne, onun Allah'ın arşına çıkamamasına ve göğün dördüncü katında kalmasına sebep olmuştur (Pala, 2011: 235-236). Geçiş dönemi âdetlerinin doğum safhasında, lohusa kadına zarar vereceğine inanılan ve *alkarısı* adı verilen bir varlık vardır. Halk inanışlarına göre lohusayı bu varlıktan korumak için yastığına ya da kıyafetine iğne, çuvaldız vs. takılmalıdır (Acıpayamlı, 1974: 83). Aynı zamanda alkarısını, cini vb. bir varlığı hizmetine almak isteyen bir kişi ona çuvaldız ya da iğne batırıldığında onu esir eder ve hizmetinde kullanabilir (Sarpkaya, 2014: 251-279). Bütün bunlardan hareketle hayatın her alanında kullanılan bir nesne olan iğneye görüldüğü üzere bazen uğurlu bazen uğursuz vasıflar yüklendiği anlaşılmaktadır. Hâl böyle olunca iğnenin kimi hastalıkların tedavisinde kullanılması da gayet doğaldır. Göbek kaldırma tedavisinde de göbeğin düşmesiyle meydana gelen sancının bir iğne aracılığıyla kaldırılmaya çalışılması, sancının iğneye aktarılması yani göçürülmesi yoluyla gerçekleştirilmektedir.

Dua yoluyla göbek kaldırmanın yapıldığı bir başka örnek de şu şekildedir:

Başparmak hastanın göbeğinden içeri merkez alınarak sokulur. Ardından salavat çekilerek saat yönünde döndürülür. Daha sonra göbek kısmına üç kere Felak, Nas, Ayete'l-Kürsi, üç İhlas bir Fatiha okunur ve en sonunda göbek elle tutulup kaldırılır (KK37).

Burada görüldüğü üzere nazar değdiğinde ya da bir hastalık meydana geldiğinde insanlara üflenerek en çok okunan dört dua göbek düşmesinin tedavisinde de kullanılmakta, duanın gücüne inandığı için göbeğin kaldırılabilceği düşünülmektedir.

Yakılan Bir Nesnenin Sıcaklığıyla Göbek Kaldırma: Halk hekimliğinde hastalıktan korunmak için genellikle yiyecekler kullanılır. Bunlar hem işlevleri hem de çeşitleri bakımından yöreden yöreye farklılık gösterir. Sıcaklığın etkisinden faydalanma esasına dayanan göbek kaldırma yönteminde kullanılan yiyecekler yöreden yöreye değişkenlik gösterirken uygulama sırasının ve yönteminin aynı olduğu görülmüştür. Uygulanan tedaviler şu şekildedir:

Göbeği düşen kişi sırt üstü yere yatırılır. Kişinin karnının aç olması gerekir. Daha sonra göbeğinin olduğu kısma küçük bir parça ekme yerleştirilir. Ekmeğin üstüne bir kibrit çöpü koyulur ve yakılır. Yakılır yakılmaz ekmeği kapatacak şekilde üzerine bardak yerleştirilir. Bardağın içindeki alev söne kadar beklenir. Bardak düştüğü zaman göbek de kalkmış olur. Bu işlem sırasında bardağa hiçbir şekilde dokunulmaz. (KK2) Göbeği düşen kişi sırtüstü yatırılır. Göbeğin üstüne yuvarlak şekilde dilimlenmiş bir dilim patates koyulup sabitlenir. Bir ya da iki kibrit çöpü patatesin üstüne koyulur ve göbek deliğine yerleştirilerek yakılır. Göbek nerede atıyorsa el yordamıyla orası ovularak deliğe doğru getirilmeye çalışılır. Patatese saplanmış kibritler yakıldıktan hemen sonra ağız geniş bir kavanozla kapatılır. Kavanoz ateşi söndürene kadar beklenir. Kavanoz da göbeği o havayla yukarı doğru çeker ve göbek kaldırılmış olur. Bu işlem yarım ya da bir saat sürebilir. (KK: 13, 21) Daha eski zamanlarda kibrit yerine patatesin üstüne içinde bozuk para olan bir bez koyulur ve yakılıp üzeri kapatılırdı. (KK13) Göbeği düşen kişi yere yatar, bacaklarını yukarı doğru toplar. Daha sonra bir dilim elma ya da ekme alınır ve göbeğin üstüne koyulur. Daha sonra iki üç adet kibrit alınır elmanın ortasına dikilir ve ucu yakılır. Daha sonra bir bardak, bu yanan kibritin üzerine kapatılır. Bardak o sıcaklıkla göbeği çekerek yerine götürür. Eğer göbek düşmediyse o bardak hayatta yere düşmez. (KK35) Göbeği düşen kişi yere yatırılır. Daha sonra göbeği kaldıracak olan kişi hastanın göbek kısmına daha önceden ısıtılmış olan sıcak bardaklar yerleştirir. Yer değiştiren göbek bardaklardaki bu sıcaklık sayesinde yavaş yavaş yerine getirilir ve göbek kaldırılmış olur. Bu işlemler sırasında kişinin aç olması gerekir (KK24). Göbeği düşen kişi yere yatırılır. Göbeği kaldıracak kişi hastanın karnını iyice ovalar. Daha sonra göbek deliğinin üzerine çömlek koyulur. Bir çaput yakılarak bu çömleğin içine atılır. Onun sıcaklığıyla çömlek göbeği içine çeker ve göbek yerine getirilmiş olur (KK23).

Görüldüğü üzere bu tedavi yöntemlerinde karşımıza çıkan ekme, patates, elma gibi yiyecekler hasta ile ateş arasında bir

tampon görevi yapmaktadır. Her evde kolaylıkla bulabilecek olan bu nesnelere, yakılan kibritin ya da bezin hastanın tenine temas etmemesi ve teni yakmaması için kullanılmaktadır. Buradaki esas amaç ateşin sıcaklığını kullanarak tedavi etmektir. Türk kültüründe ateş kutsal kabul edilmekte ve ateşin bulunuşuna, yaratılışına dair birçok inanış yer almaktadır. Aynı zamanda Türk kültüründe ateşe saygı gösterilmekte, ona saygısızlık yapılmamakta ve elçilerin kabulünde gelen elçileri temizleyip kötülüklerinden arındıran bir özelliğinin olduğuna inanılmaktadır (Ögel, 1995:495-532). Ateşin bir başka özelliği ise hastalıkları sağaltmada karşımıza çıkar. Türk kültüründe kutsal sayılan ateşin sağaltıcı ve arındırıcı özelliği çeşitli hastalıkların tedavisinde oldukça sık kullanılmıştır (İnan, 2015: 68; Boratav, 2012: 34-35; Kumartaşlıoğlu, 2016: 215). Görülen o ki kadim Türklerden beri süregelen bu inanış ve uygulamalar göbek kaldırma tedavisinde bugün de kullanılmaktadır.

Sallanarak ya da Zıplayarak Göbek Kaldırma: Göbeği düşmüş kişinin bir yerden atlamasıyla, yükseğe zıplamasıyla, bir yerden tutunup sallanmasıyla ya da bir başka kişi tarafından tutulup kaldırılmasıyla yer değiştirmiş olan göbeğinin yerine getirileceğine inanılmaktadır.

Göbeği düşen kişiyi arkasından bir başkası sıkıca kucaklar. Ellerini tam karnının üstüne getirip birleştirir ve sıkıca bir baskı uygular. Ardından üç kez yukarıya doğru kaldırılıp indirilir. Böylece düşen göbek kaldırılmış yani yerine getirilmiş olur (KK3).Göbeği düşen kişi baş üstü amuda kaldırılıp üç kez sallandırılır. Daha sonra yüzüstü yatırılıp biraz beklenir. Bu işlem üç kez tekrarlandıktan sonra göbek kaldırılmış olur (KK4).Göbeği düşen kişi ağacın bir dalından tutarak kendini sallandırmaya başlar. İpe asılmış çamadır şeklinde kendini sallandırır. Böylece yerinden oynamış göbeği yerine getirmeye çalışır. Eğer yakınında ağaç yoksa bu işlemi bir kapının üstünde de gerçekleştirebilir (KK11).Kişi kendinden yukarda olan bir yere yapışır ve sallanmaya başlar. Kişi sallandıkça göbek yavaş yavaş yerine gelir (KK20).Göbeği düşen kişi yukarıdan destek alacak şekilde asılır ve sallanır. Böylece göbeği yerine getirilmeye çalışılır (KK: 22, 23, 25).

Elde edilen bilgilerde görüldüğü üzere göbek, hareket eden ve sallandığında yerine gelebilen bir organ olarak algılanmakta, hasta kişiyi sallayıp zıplatarak, düşmüş göbeğin yerine gelmesi sağlanmaktadır.

Çeşitli Nesnelere Yardımıyla Masaj Yaparak Göbek Kaldırma: Bu tedavi yönteminde göbeği düşen kişiyi tedavi etmek amacıyla kullanılan nesnelere genellikle sabun, bez parçası, çeşitli otlar ve bazı kap kacaklardan oluşmaktadır. Bu nesnelere yörelere göre değişkenlik gösterirken kullanılıma amaçlarının aynı olduğu görülmektedir. Öncelikle göbeği düşen kişinin göbeğinin nerede attığı bulunduğundan sonra bu nesnelere baskı sağlanması ya da göbek çevresini sıkıca kavramasından yararlanmak suretiyle yer değiştirilmiş olan göbeğin yerine getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu işlemler sırasında göbeği düşen kişinin karnının aç olmasına dikkat edilir.

Tedavi sırasında kullanılan nesnelere ve kullanılıma yöntemlerini aşağıdaki alt başlıklar altında sınıflandırmak mümkündür:

Kâse, Testi, Bardak vb. Nesnelere Yardımıyla Göbek Kaldırma: Çeşitli nesnelere yardımıyla masaj yaparak göbek kaldırma yönteminde genellikle kâse, testi, bardak gibi nesnelere kullanılmaktadır. Bu nesnelere kullanılmasıyla gerçekleştirilen göbek kaldırma yöntemleri şunlardır:

Göbeği düşen kişi yüzüstü yatırılır. Bir kâse alınır ve yüzüstü yatan kişinin göbek kısmına yerleştirilir. Göbek yerine gelip sancı kesilene kadar kişi bu pozisyonda yatar. Bu işlemden sonra göbek yerine gelir (KK2). Göbeği düşen sırtüstü yere yatırılır. Göbeğin üstüne içi su dolu bardak koyulur ve beklenir. Bardak baskı yaptıkça göbek yerine gelir (KK12). Testi yarısına kadar su doldurulur. Sonra göbek nerede atıyor ise testi oraya kapatılır ve sürüklenerek göbek deliğine getirilir. Göbek testi içine doğru kendiliğinden çekilir. Yarım ya da bir saat bu şekilde kişi yerde kalır. Bu yöntem de üç dört gün tekrar edilir. (KK21) Göbeği düşen kişinin göbek bölgesine su dolu testi koyulur. Göbeğin üzerine koyulan bu testinin basıncıyla göbek yerine gelir. (KK20) Göbeğe düşen kişi yere yatırılır. Bir bardak alınır ve iyice göbeğe çöktürülür. Sonra bardak, göbek yerine getirilene kadar çevrilir. Eğer göbek yerine geldiyse bardak kendiliğinden düşer. Göbek yerine geldikten sonra kişiye takla attırılır ve tam gelip gelmediği kontrol edilir. Tam anlamıyla göbek yerine gelmemişse hastaya yeniden takla attırılır. Bu tedavi sırasında göbeği düşen kişinin aç olması gerekir. Aynı zamanda göbeği düşük olan kadının çocuğunun da olmayacağına inanılır. Bu yüzden göbeği düşük olan kadınlar göbeklerini çöktürürler. (KK27) Bir şişenin içine su

doldurulur. Şişe tam göbeğin üstüne koyulur. Şişenin yaptığı baskıyla beraber göbek yerine gelir. (KK31)

Uygulanan yöntemlerde görüldüğü üzere herhangi bir şekilde ağzı kapatılabilen nesnelere, sıcaklığı içinde hapsetme özellikleri sebebiyle göbek kaldırmada kullanılan araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sabun Yardımıyla Göbek Kaldırma: Çeşitli nesnelere yardımıyla göbek kaldırmada karşımıza çıkan bir başka nesne sabunudur. Sabunun kullanılmasıyla gerçekleştirilen göbek kaldırma yöntemleri şunlardır:

Göbeği düşen kişi sırt üstü yatar. Göbeğin nerede atıldığı bulduktan sonra göbek ne tarafta atıyorsa oradan yavaşça sabunla ovulmaya başlayarak göbek deliğine doğru göbek çekilir. Bu sayede göbek kaldırılmış olur. (KK: 11, 26) Göbek düştüğünde onu kaldırmak için ılık su ve sabunla göbek bölgesine iyice bir masaj yapılır. Ardından göbeğin atıldığı yer bulunur ve elle kaldırılıp yerine yerleştirilir. (KK: 18, 23) Bir bez parçasının içine sabun koyulur ve göbeği düşen kişinin karnının üzerine yerleştirilir, sıkıca bağlanır. Birkaç saat bekletildikten sonra göbek bu baskıyla yerine gelmiş olur. (KK25) Bir bezin için sabun konulur ve düşen göbeğin olduğu yere sıkı bir şekilde sarılır. Daha sonra bu bezin üzerine yumurta koyulur ve göbeğin yerine gelmesi beklenir. Göbeği çekilen kişinin karnının aç olması gerekir. (KK31)

İnsanlık tarihinde sabunun ilk kullanımının Mezopotamya'ya kadar gittiği götürülmektedir. Sabun, Mezopotamya'da dokumacılığın geliştiği çağlarda hem iplik ve kumaşların yıkanmasında temizlik aracı olarak hem de hastalıkların tedavisinde kullanılmaktaydı. Türk illerinde sabunun kullanılmasının tarihi 6. yüzyıla kadar götürülebilir. Temizliğe önem veren Türklerde sabunun ve çeşitli temizlik araçlarının kullanılması oldukça yaygındır (Öztürk, 2010: 80-93). Bu bilgilerden hareketle sabun, hem temizlikte hem de hastalık tedavisinde günümüzde de kullanımını ve önemini korumaktadır. Göbek kaldırma işlemi sırasında daha çok katılığında yararlanan sabun, bazen bir bezin içerisinde bazen de doğrudan göbek bölgesine konulmakta ve yaptığı baskıyla göbeğin yerine gelmesi amaçlanmaktadır.

Bez Parçası Yardımıyla Göbek Kaldırma: Göbek kaldırma yönteminde kullanılan bir başka nesne çaput, çember, yama vb.

bez parçalarıdır. Yuvarlak bir top hâline getirilerek kullanılan bez parçasıyla göbek kaldırma yöntemleri şunlardır:

Göbeği düşen kişi sırtüstü yatırılır. Kasıktan göbek deliğine doğru masaj yapılır. Daha sonra göbek deliği parmakla bastırılır. O sırada göbek kalp gibi atar. Daha sonra göbek deliği ortalanır ve bir çember ya da bir bez parçası göbek kısmına konularak kişi yüzüstü çevrilir. Bir müddet bu şekilde bekletildikten sonra kişinin sancısı kesilir ve göbek kaldırılmış olur. (KK5) Göbeği düşen kişi yere yatırılır. Bir başkası işaret parmağına bir bez dolayarak parmağı göbeğin içine sokup orada sabitler. Ardından hastanın etrafında dönmeye başlar. Göbeğin etrafında döne döne bir süre sonra göbek ele gelir ve tutup kaldırılır. (KK17)

Göbek kaldırmada kullanılan bez parçası, uygulanan tedavilerde de görüldüğü üzere göbek kısmında hastanın canını yakmayacak şekilde bir sertlik oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır. Oluşturulan bu sertlik göbeğe baskı yapmakta ve göbeği kıpırdamaz hâle getirerek onu yerine kaydırmaktadır.

Otların Yardımıyla Göbek Kaldırma: Çeşitli nesnelere kullanılmasıyla gerçekleştirilen göbek kaldırma yöntemlerinde karşımıza son olarak ot yardımıyla uygulanan bir tedavi yöntemi çıkmıştır. Bu yöntem şu şekildedir:

Tavşanak diye bir ot vardır. Bu ot göbeği düşmüş kişinin göbeğin etrafına bir bezle sıkıca sarılır. Kişi yerde bu şekilde bekletilir. Daha sonra bu ot sayesinde göbek yerine gelir. (KK31)

Tavşanak otu ile tedavi yalnızca Denizli ilinde yaşayan kaynak kişiden derlediğimiz bir bilgidir. Tavşan ya da tavşanlı ot olarak da bilinen bu ot, maydanogillerin alt grubunu oluşturur ve nemli çimenliklerde, seyrek ormanlıklarda, uzun bir sap üzerinde şemsiye şeklindeki çiçekleriyle kendiliğinden yetişen bir ottur. Çay ve tentür yapımında kullanılan tavşanak otu, halk arasında ishal, sindirim, sinirsel, sara, mide ve bağırsak gibi rahatsızlıkların tedavisinde kullanılmaktadır (<http://burara.blogcu.com/tavsan-otu/6918896>).

Görüldüğü üzere birçok rahatsızlığın tedavisinde kullanılan tavşanak otu, göbek düşmesi tedavisinde de karşımıza çıkar.

Parmakla ya da Topukla Çevirerek Göbek Kaldırma: Parmakla ya da topukla yapılan tedavinin amacı, göbeğe baskı

uygulayarak onu yerine getirmeyi ya da kaydırmayı amaçlamaktadır. Kaynak kişilerden edinilen bilgilere göre parmağın göbek deliğinden içeri sokularak ya da topukla bastırılarak çevrilmesiyle göbek yerine getirilebilmektedir. Bu şekilde uygulanan yöntemler şunlardır:

Göbeği düşen kişi sırtüstü yere yatırılır. Göbek kaldırmayı bilen birisi topuğuyla göbeğe iyice bastırır. Daha sonra topuğunu göbeğin üstünde çevirmeye başlar. Bu işlemi bilen birinin yapması gerekir yoksa göbek kaçar. Daha sonra kadın, göbeğe eliyle bastırır ve çevirmeye devam eder. Bu işlemi devam ettirirken göbek yavaş yavaş yerine gelmeye ve yerinde atmaya başlar. (KK19) Göbeği düşen kişi sırtüstü yere yatar. Bacaklarını karnına doğru çeker. Ayaklar yerde olacak şekilde göbek çukuruna elle masaj yapar. Daha sonra başka birisi topuğunu tam göbek kısmına bastırır. Böylece göbek yavaş yavaş kalkmış olur. (KK8) Göbeği düşen kişi sırtüstü yatırılır. Başparmak göbek deliğine sokulur ve saat yönünde sürekli çevrilir. Parmağın sürekli çevrilmesiyle kişinin göbeği yavaş yavaş yerine gelmeye başlar. Daha sonra da göbek kaldırılmış olur. (KK: 6, 15, 29, 32) Parmağı döndürme işlemi sırasında parmak bir anda kendiliğinden göbekten çıkarsa göbek kaldırılmış olur. (KK33) Göbeği düşen kişinin göbek çevresi sıvı yağ ile iyice ovulur. Daha sonra kaldıran kişi parmağını göbek deliğinden içeri iyice sokar ve kıvrımaya başlar. Göbek yerine gelene kadar parmak göbeğin içinde sürekli kıvrılır. (KK: 28, 29) Başparmak göbek deliğinden içeri iyice sokulur ve yukarı doğru çekilmeye başlanır. Bu işlem uygulanırken kişinin ağrısı, sancısı çok olur ama parmak yukarı doğru çekildikçe göbek aşağı doğru yerine kayar. Böylece göbek kaldırılmış olur. (KK30)

Görüldüğü üzere yöntemlerin genelinde baskı uygulaması mevcuttur. Bu durumun sebebi ise büyük ihtimalle göbeğin sürekli hareket eden ve yerinde durmayan bir organ olmasıdır. Kaldırma işlemi sırasında göbeğin hareket etmesini önlemek için de göbeğe baskı uygulamak gerekir. Yukarıda verilen yöntemlerde de amaç yine baskı uygulamaktır ve bu baskı, sert olmalarından ötürü parmakla ya da topukla gerçekleştirilmektedir.

Elle Tutup Yerine Getirerek Göbek Kaldırma: Bir kişinin hem göbeğinin düşüp düşmediğinin anlaşılmasında hem de düşen göbeğinin tedavisinde elle yapılan işlemler en çok karşımıza çıkan

işlemlerdir. Aslında sadece dışarıdan bir çukur olarak görülebilen göbek, halka göre hem kendi yerinde hem de kaydığı yerde elle tutulabilen ve yerine getirilebilen bir uzuvdur. Elle göbeği yerine getirme yöntemleri şu şekildedir:

Göbeği düşen kişinin öncelikle göbeğinin nerede attığı bulunur. Göbek bulunduktan sonra ele alınır ve kaldırılıp yerine koyulur. (KK: 7, 14, 16) Göbeği düşen kişi sırtüstü yere yatar ve belli bir müddet nefesini tutar. Bu sırada başka birisi göbeğin nerede attığını bulmaya çalışır. Bulduğu zaman onu avucunun içine sıkarak alır ve yerine doğru çeker. Göbek kaldırıldıktan sonra göbeği düşen kişi birkaç gün ağır bir şey kaldırmaz. (KK10)

Dışarıdan bakıldığında yer değiştirdiği ya da hareket ettiği görülemeyen göbeği yerine getirmenin bir başka yöntemi görüldüğü üzere onu ele alarak yerine getirmektir. Ancak bilinmelidir ki bu yöntemleri işin ehli kişiler uygulamalıdır. Aksi hâlde kişide farklı rahatsızlıklara sebep olabilecek sorunların oluşmasına sebep olunabilir.

Sonuç

Hastalıklar karşısındaki mücadelede yaşam koşulları ve maddi imkânlar hayat boyunca önemli belirleyiciler olmuştur. Özellikle tıpta tedavisi bulunamamış hastalıklar karşısında insanlar, yaşadıkları yerlerde var olan bitki, hayvan ve yiyecekler yardımıyla hastalıklarına çare bulmaya çalışmışlardır. Zamanla halk hekimliği olarak karşımıza çıkan bu alanda, çeşitli hastalıkların tedavisinde uzman olmuş kişiler yetişmiştir. Ocak adı verilen bu kişiler, büyüsel, dinsel ve geleneksel yöntemleri kullanarak insanların hastalıklarına çare aramaktadırlar.

Çeşitli sebeplerle göbek çevresinde meydana gelen sancıya halk arasında göbek düşmesi adı verilmiştir. Göbek düşmesinde uygulanan tedavinin adına genellikle *göbek kaldırmak* denirken çeşitli yörelerde *göbek çekirmek*, *göbek çöktürmek* ya da *göbek kaydırmak* gibi adlar verilmektedir.

Göbek düşmesi hastalığının tedavisini el almış, ocaklı kişilerin yanı sıra sadece tedavi yöntemlerini bilen kişilerin uyguladığı da görülmektedir. Bu çalışmada derleme yapılmış kişilerden bazıları anlattıkları tedavilerin ocaklı bir kadın tarafından yapıldığını belirtirken bazıları da kendilerinin tedaviyi yaptıklarını ancak el almış, ocaklı kişiler olmadıklarını dile getirmişlerdir.

Tedavi yöntemleri arasında genellikle göbek çevresine masaj, ovma vb. işlemlerin yapıldığı, bu işlemler yapılırken de göbek ve çevresine baskı uygulamak amacıyla yörelere göre değişkenlik gösteren çeşitli nesnelere kullanıldığı görülmüştür. Örneğin, duaya başvuru tedavi yöntemi sadece Trabzon ve Adana’da, ota başvuru tedavi yöntemi de sadece Denizli’de tespit edilmiştir. Bunların dışında kalan tedavi yöntemlerinin ise genel olarak kaynak kişiler tarafından bilindiği ve uygulandığı görülmüştür. Ayrıca tedavi işlemleri sırasında hastanın karnının aç olması gerektiğine ve aç olan kişinin tedaviye daha çabuk yanıt vereceğine inanılmasının da genel bir kanı olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu tespitlerin bizim ulaştığımız kaynak kişilerle sınırlı olduğu unutulmamalıdır.

Yapmış olduğumuz derleme çalışması neticesinde, düşen göbeği kaldırmak için başvuru tedavi yöntemlerinde çeşitli uygulamaların olduğu ve bu uygulamalarda da çeşitli nesnelere yardımına başvurulduğu görülmüştür. Bu çalışmayla birlikte göbek düşmesine dair ilerleyen zamanlarda bulunabilecek yeni tedavi yöntemleriyle, tedavilerde kullanılan nesnelere ve işlemlerin kökenlerine dair araştırmalar yapmanın gerekli olduğu görülmüştür.

Kaynak Kişiler Listesi

Bu liste, göbek düşmesi hastalığına dair yapılan araştırmada, kaynak kişilerle gerçekleştirilen derleme sırasına göre hazırlanmıştır.

KK1: Zeliha Kolot, 1957, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Trabzon/Akçaabat.

KK2: Zehra Yazıcı, 1934, Okumamış, Ev Hanımı, Trabzon/Vakıkebir.

KK3: Esmâ Berber, 1961, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Trabzon/Çayırbağı.

KK4: Fatma Berber, 1990, Lisans Mezunu, UZEM Görevlisi, Trabzon/Çayırbağı.

KK5: Ayşegül Acimer, 1992, Ön Lisans Mezunu, Öğrenci, Trabzon/Kirazlık.

KK6: Nergis Karpuz, 1982, Lisans Mezunu, Öğretmen, Trabzon/Akçaabat.

KK7: Filiz Çakır Karaüç, 1977, Lisans Mezunu, Eczacı, Belçika.

KK8: Ümran Üçüncü, 1974, Lise Mezunu, Hâfiz, Trabzon/Akçaabat.

KK9: Nezire Çavuş, 1960, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Trabzon/Akçaabat.

KK10: Hüsne Köşger, 1965, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Gaziantep/Pazarcık.

KK11: Nermin Ataol, 1993, Lisans Mezunu, Sosyolog, Ankara/Ayaş.

KK12: Ayşe Gökpınar, 1992, Lisans Mezunu, Öğretmen, Konya-Ereğli/Taşagül.

KK13: Seher Aktürk, 1994, Lisans Mezunu, Öğretmen, Konya-Ereğli/Belkaya.

KK14: Ayşegül Solak, 1992, Lisans Mezunu, Öğretmen, Konya/Altınekin.

- KK15:** Merve Ünal, 1993, Lisans Mezunu, Öğretmen, Ankara/Kızılcacahamam.
- KK16:** Narin Özkan, 1960, Lise Mezunu, Ev Hanımı, Ankara/Kızılcacahamam.
- KK17:** Öznur Çilligöl, 1991, M.H. Uzman Yardımcısı, İzmir/Kemalpaşa.
- KK18:** Gül Güzel, 1993, Lisans Mezunu, Öğretmen, Yozgat/Yerköy.
- KK19:** Esmâ Yıldırım, 1990, Lisans Mezunu, Memur, Samsun/Havza.
- KK20:** Sevim Günvazavey, Ev Hanımı, Konya/Karakaya.
- KK21:** Nursel Arslanpınar, 1953, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, Konya/Ilgın/Belekler.
- KK22:** Kübra Yılmaz, 1993, Lisans Mezunu, Matematik Öğretmeni, Ankara/Kahramankazan.
- KK23:** Zeynep Ergün, 1992, Lise Mezunu, Ev Hanımı, Konya/Yunak.
- KK24:** Ümmehan Küçük, 1994, Üniversitesi Öğrencisi, Kastamonu/Merkez.
- KK25:** Huriye Habacı, 1991, Lisans Mezunu, Almanca Öğretmeni, Konya/Ilgın.
- KK26:** Nevin Şimşek, 1988, Lisans Mezunu, Edebiyat Öğretmeni, Antalya/Korkuteli/Manay.
- KK27:** Safiye Kılback, 1992, Lisans Mezunu, Edebiyat Öğretmeni, Mersin/Tarsus.
- KK28:** Ülkü Pala, 1978, Ev Hanımı, Sivas/Gürün.
- KK29:** Neriman Ateş, 1971, Ev Hanımı, Sivas/Gürün.
- KK30:** Betül Albayın, 1994, Y. Lisans Öğrencisi, İstatistikçi, Amasya/Merkez.
- KK31:** Esmâ Göçer, 1995, Lisans Mezunu, Öğretmen, Denizli/Merkez.
- KK32:** Fatma Gülleb, 1961, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Samsun/Bafra.
- KK33:** Sıdika Karasakal, 1975, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Konya/Merkez.
- KK34:** Cafer Erdal, 1994, Y. Lisans Öğrencisi, Konya/Cihanbeyli.
- KK35:** Feranaz Akalan, 1947, Okumamış, Ev Hanımı, Erzurum/Olur.
- KK36:** Hanım Değermenci, 1963, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Trabzon/Akçaabat.
- KK37:** Safiye Hale Gürbüz, 1967, Lisans Mezunu, Uzman, Adana/Kozan.

KAYNAKLAR

- ACIPAYAMLI, Orhan (1974), *Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- ARTUN, Erman (2014), *Türk Halkbilimi*, Karahan Kitapevi, Adana.
- BAYAT, Fuzuli (2015), *Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi 1*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- BORATAV, Pertev Naili (2012), *Türk Mitolojisi Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- GÖDE, Halil Altay (2010), *Isparta Efsaneleri*, Fakülte Kitapevi, Isparta.
- İNAN, Abdulkadir (2015), *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KÖKSAL, Mustafa Asım (2005), *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- KUMARTAŞLIOĞLU, Satı (2016), *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak*, Kömen Yayınları, Konya.
- ÖGEL, Bahaeddin (1995), *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, 2. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- ÖZTÜRK, Said (2010), “Osmanlı Kültürel Mirasında Sabun”, *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl II, Sayı 2, Temmuz 2010, s.80-93.
- PALA, İskender (2011), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- SARPKAYA, Seçkin (2014), “Türkiye Sahası Efsanelerinde Özel Adlı Kötü Ruhlar” *Korku Kitabı*, (Editör: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi, s.251-279.
- SEYİDOĞLU, Bilge (2015), *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.ertanbeyatli.com/gobek-dusmesi/2/> (e.t. 29.10.2017)

<http://burara.blogcu.com/tavsan-otu/6918896> (e.t. 01.11.2017)

KARA KİTAP'TA İDELEŞTİRME YAHUT ÖZGÜR VE ERGİN OLMA SORUNU

Doç. Dr. Oğuz ÖCAL *

ÖZ: Orhan Pamuk'un *Kara Kitap*'ı, insan varlığını tehdit eden unsuru, ideleştirememeye yahut ergin ve özgür olmama durumu olarak görünüşe çıkararak bir romandır. Bir kavram olarak ideleştirme, insanın kendisinden veya dünyadan kaynaklanan herhangi bir olumsuz hususu, anlamlandırıp aşması ve bir kararlılık durumuna ulaşması demektir. Aynı zamanda içinde olunan bir durumun ismi de olan ideleştirme, farkında olunsun ya da olunmasın, daima mümkün bir olanağı sorumlu bir şekilde gerçekleştirmeyi içerdiği için, özgür ve ergin olmanın açılımlarından birisidir. Dolayısıyla ideleştirme, özgür ve ergin olma; özgür ve ergin olma ise ideleştirme demektir. İdeleştirmenin insan için en dikkate değer başarısı ise iç içe geçtiği durumlarda birlikte, cesur kararların yolunu açabilmesidir. Bir diğer ifadeyle insan, anlamlandırabildiği kadar insandır. Özgür ve ergindir. Kısaca bu şekilde sınırlayabileceğimiz ideleştirme, genellikle insanların sözleri ve eylemleriyle görünüşe çıkar. Bu fenomen *Kara Kitap*'ta ise, asıl kişi Galip'in yaşadığı karşılaşmalarla açılan olanaklarını kapatması şeklinde kendisini gösterir. Yazıda *Kara Kitap*, bu iddiaya bağlı olarak ideleştirme, özgür ve ergin olma kavramları bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Pamuk, *Kara Kitap*, ideleştirme, özgür ve ergin olma.

The Problem of Ideation or Being Free and Adult in *Kara Kitap*

ABSTRACT: Orhan Pamuk's *Kara Kitap* is a novel that exposes the element that threatens human existence as a condition of not being able to ideate or the situation of not being adult and free. Ideation as a concept is to give the meaning and overcome to

* Kırıkkale Üni. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl.
ogzocal@yahoo.com

Gönderim Tarihi: 06.12.2017 Kabul Tarihi:05.10.2018

any negative situation originating from person's self or the world and to achieve to a determination situation. At the same time, ideation is also the name of a situation which one is in. Being noticed or not, ideation always contains to realize the possible opportunity in a responsible way. Also, ideation is one of the openings of being free and adult. Thereby, ideation means to be free and adult; being free and adult mean ideation. The most significant success of ideation for human is to be able to facilitate to make brave decisions opening the way of existence. In other words, human is human as he/she was gives the meaning; free and adult. In short, the situation of ideation that we can limit in this way usually appears with people's words and actions. In *Kara Kitap* this phenomenon shows itself in main character Galip's closures of provided opportunities as a result of encountering reality of himself and people. In this study, *Kara Kitap* is evaluated in the context of ideation, being free and adult as the abovementioned claim's founding factors.

Keywords: Orhan Pamuk, *Kara Kitap*, ideation, being free and adult.

Giriş: İdeleştirme, Özgür ve Ergin Olma İlişkisi

Türk edebiyatının yayınlandığı günden bu yana gerek yoğun imgesel içeriği gerekse özgün biçimi nedeniyle çok dikkati çeken romanlarından birisi olan *Kara Kitap*, insan varlığını tehdit eden unsuru ideleştiremememe, ergin ve özgür olmama durumu olarak görünüşe çıkaran bir romandır. Ayrı ayrı birer içeriğe sahip olan ideleştirme, özgür ve ergin olma kavramları, neyi ifade eder ve bu kavramların imlediği hususlar, Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* romanında nasıl görünüşe çıkar?

Burada önce ayrı ayrı ele alınacak, daha sonra da birbiriyle içsel bağlantıları ortaya konacak kavramlardan ilki olan ideleştirme, felsefi antropolojiye göre, insanı insan kılan varlık şartlarından birisidir ve kısa bir ifadeyle, *anlamlandırarak aşmak* demektir (Mengüşoğlu, 1988: 156). Aynı zamanda içinde olunan bir durumun ismi de olan ideleştirmenin birbiriyle iç içe geçmiş iki boyutu vardır: O, her şeyden önce, *anlam ile değer vermeyi* bildirir. Daha sonra ise, verilen anlama bağlı olarak insanın tinsel nitelikli şeyleri *aşıp geçmesi* durumunu işaret eder. Bir diğer ifadeyle anlam ve değer vermek, aşmak; aşmak ise, anlam ve değer vermek demektir ve anlamlandırıp aşmak, her iki boyutuyla da gerçekleştirilmesi mümkün olanı imlediği için, özgürlüğün açılımlarından birisi olarak dikkati çeker. Dolayısıyla ideleştirme, farkında olunsun ya da olunmasın hem anlam verip aşmayı hem de bir olanağın sorumlucu değerlendirilmesini içerdiği için, aynı zamanda özgür olmak de-

mektir. Özgür olmak ise, bir olanağa anlam ve değer vermek olduğundan, zorunlu olarak ideleştirmektir, diyebiliriz.

İdeleştirme, iç içe geçtiği özgürlükle birlikte, insan için hayatı pek çok şeyi başarır. Öyle ki insan, ideleştirebildiği için kendisine veya dünyaya ait unsurlara takılmadan yoluna devam eder. Yaşadığı dünyadan kaynaklanan riskler nedeniyle tehlike altında olan kişisel ve toplumsal bütünlüğünü kurar; yabancılaşmışlığını aşır devamlılığını sağlar. Dış dünyanın nihilizme düşürebilen gerçekliğine karşı kendisini konumlandırabilir. Yaşamın içinde tükenmek üzere olana, yeni bir başlangıçla kendisini tazeleme imkânı sunar. Dolayısıyla yeni umutların yeşermesine olanak sağlar. Özellikle yaşanan hayal kırıklarından sonraki yeni başlangıçların temelinde, bir anlamlandırma şekli olarak ideleştirmenin olduğunu söylemek hatalı olmaz. İdeleştirmenin en büyük başarısı ise, bireyci ve maddeci varoluşun değer vermediği sahil özgürlüğe gösterilebilecek ihtimamın önünü açmasıdır, diyebiliriz. İnsan, söz konusu yeteneği olduğu için, sıradanlık durumunu aşarak yitirmek üzere olduğu varlığına bir direniş ve diriliş değeri oluşturabilmektedir.

Eğer insan eylemlerini gerçekleştirirken engellerle karşılaşarsa, o zaman eylemlerine verdiği anlam kendiliğinden ortaya çıkar; insan ya bu engelleri ortadan kaldırmaya çalışır yahut da bu engellerle karşılaşmayan bir başka yol seçer. Her iki hâlde de insan yeni bir yolda yürümek zorundadır. Yeni bir yolda yürümek demek, yeni anlamda eylemler gerçekleştirmek demektir. Şimdi insan, eylemlerinin anlamını sorar; çünkü insanın daima eylemlerini ideleştirmek, onlara anlam vermek olanağı vardır (Mengüşoğlu, 1988: 150-151).

Bir olanak değerlendirmesi olarak ideleştirme, sadece özgür olma ile değil, aynı zamanda ergin olma (büyüme) ile de ilişkili bir kavramdır. Bu durumda ergin olma nedir, ideleştirme ile nasıl bir ilişkiye sahiptir?

Aydınlanma düşüncesinin de en esaslı kavramlarından birisi olan ergin olma (büyüme), en kısa ifadesiyle çocukluk dogmasından da yetişkin umutsuzluğundan da çıkmak demektir (Neiman, 2017: 9-23). Açarak ifade edersek çocukluk dogması, dünyanın varolan durumu ile olması gereken hâli arasındaki boşluğun, -yani sorunun, uzaklığın, mesafenin- kapatılabileceğine dair gerçekçi olmayan bir umudu ifade eder. Yetişkin umutsuzluğu ise, bir nihilizm şekli olarak öncelikle varolan ile olması gereken arasındaki boşluğun doldurulamayacağına dair ön anlama ve yorumlamayı,

daha sonra da söz konusu zıddiyete yönelik yoğun bir değersizleştirmeyi işaret eder. Bu iki hususu dikkate alır, az önceki tanımı genişletip yinelersek ergin olma, kişinin aklını ve iradesini kullanarak çocukluk dogmasını da yetişkin nihilizmini de aşması; koyduğu anlam, amaç ve hedeflerle kendi kendisini belirleyip biçimlendirmesi demektir (Neiman, 2017: 117-118).

Çocukluğun aşılmasını imleyen ergin oluş aynı zamanda, kararlılığı aydınlatıp parçalı olanı bütünleştirmek ve sorumsuz nitelikli gündelik oluşu sorumlu tarihselliğe dönüştürmek demektir. Bütün bu yönleriyle de ergin olma, açık bir şekilde ideleştirme ile özgür olmanın bir açılımı olarak dikkati çeker. Hatta bu durumlardan birisinin olduğu yerde, diğerleri de zorunlu olarak mevcuttur. Bunun için de bir yerde ideleştirme sorunu varsa orada zorunlu olarak özgürlükle ergin olma sorunu da vardır. Ergin ve özgür olma sorununun olduğu yerde de zorunlu olarak ideleştirme sorunu vardır, denilebilir.

(...) Aydınlanma, insanın kendi sorumlu olduğu rüşt yoksunluğundan çıkması olarak tarif edilir. Rüşt yoksunluğunu seçmemizin nedeni, tembelliğimiz ve korkumuzdur: Karar vermeyi başkalarına devretmek ne kadar da konforludur düşünsenize! (...)

Büyüme, bilmekten ziyade cesaret etmekle ilgili bir meseledir. (...) Daha da mühimi, cesaret hayatınızın içinden geçen yarıklarla birlikte yaşamayı da gerektirir. Bu yarıklar ne denli büyük olursa olsun, aklın idealleri bize dünyanın nasıl bir yer olması gerektiğini, deneyim ise dünyanın olması gerektiği gibi bir yer olmadığını söyler durur. İşte büyüme- ikisinden de vazgeçmeden- bu ikisi arasındaki uçurumla yüzleşmeyi gerektirir (Neiman, 2017: 13-14).

Buraya kadar yapılan açıklamalarda da görüleceği gibi ideleştirme, aşım geçmeyi ve değişerek devam etmeyi; ideleştirememeye ise takılıp kalmayı ve sorumluluk üstlenmemeyi işaret eder. Olumlu ve olumsuz iki boyutu olan bu fenomen, *Kara Kitap* romanında ise kendisini, asıl kişi Galip'in yaşadığı karşılaşma deneyimlerinden sonra açılan olanaklarını kapatması şeklinde görünüşe çıkarır.

Aktif Bekleyenlerle Karşılaşma ve İlk Seçim

Romanın asıl kişisi olan Galip, İstanbul'da kendisine ait bürosu olan bir avukattır. Amcasının kızı ve aynı zamanda karısı da olan Rüya ile birlikte, ailesine ait bir apartman dairesinde yaşamak-

tadır. Çift, üç yıllık evlidir ve İstanbul'da, farkındalık seviyesi düşük, küçük ve gündelik durumların dışında herhangi bir şeyi kendilerine sorun etmeden yaşamlarını sürdürmektedir. Tekrarlardan oluşan ve her şeyin normal olduğu günlerin birisinde, “belli belirsiz bir yerdeki bilinmeyen hayatın neşe ve eğlencesini kaçırmaktan şikâyetçi gözüken” (56) Rüya, on dokuz kelimelik bir not bırakarak ortadan kaybolur. Karısının kaybolması, Galip'i hem yalnız bırakır hem de onu varoluşsal nitelikli bir boşluğa düşürür. O, böyle çaresiz bir durumda iken karısını aramaya ve onu bulup eve getirmeye karar verir ve bunun için de polisiye romanların kahramanlarını taklit ederek hemen işe koyulur. Önce bir dedektif gibi, karısının bulunabileceği adresleri gözden geçirir ve karşısına çıkan olasılıkları eler. Daha sonra da karısının muhtemelen eski kocası Mehmet Yılmaz'a dönmüş olabileceğini düşünür ve üniversiteden arkadaşı olan Saim'in arşivinden de yararlanarak onun adresine ulaşır. Eski bir devrimci olan Mehmet Yılmaz, hâlihazırda sürdürülen işbirlikçi yaşamdan uzak durmak için şehrin dışında yaşamayı tercih etmiştir. Kendisini ziyaret eden Galip'i iyi karşılar ve evinde misafir eder. Ancak kısa süren bu sorgu esnasında, ortaya, Galip'i tatmin edecek bir sonuç çıkmaz. Beklediğini bulamadığı gibi ülkenin durumuna dair uzun bir monoloğa da maruz kalan Galip, Mehmet Yılmaz'ın evinden ayrılır ve şehir merkezine döner. Bu dönüşü, beklemedik bir tesadüfe sahne olur ve Galip, taklit kişilikli olduğu için kendisini sinema sanatçılarıyla özdeşleştiren bir hayat kadını ile tanışır ve onunla birlikte olur. Bu arada amcasının oğlu olan Celal Sâlik'in Rüya ile aynı gün ortadan kaybolduğunu ve bir süredir de çalıştığı gazeteye uğramadığını öğrenir.

Galip için Celal, kendisini gerçekleştirmiş birisidir. O, bu bilge üstadının otuz beş yıldır sürekli yazılarını takip etmekte ve kendisini, onun sadık bir okuru ve çırağı olarak görmektedir. Bir yandan karısını arayan bir yandan da belki bir ipucu bulurum diye Celal'in köşe yazılarını okumaya devam eden Galip, Mehmet Yılmaz'la konuştuktan, genelev kadınından ayrıldıktan ve Celal'in “Hepimiz Onu Bekliyoruz” isimli köşe yazısını okuduktan sonra, ilk kez esaslı bir şekilde, kendi durumuyla karşılaşır. Onun sırayla ilişki kurduğu bu üç kişinin ortak özelliği ise, aktif birer bekleyen olmasıdır. Öyle ki o kişilerden birisi olan Mehmet Yılmaz, eski bir devrimcidir ve proletaryanın düzeni değiştirip insanlığı kurtarmasını ummaktadır. Genelev kadını, kısmî irade felci içindedir ve kendisini kurtaracak bir kahramanı veya kendi ifadesiyle “onu” (149), yani Mehdi'yi beklemektedir. Celal ise varoluşun anlamını yitirmiş umutsuz birisidir ve insanın kendisi olmakta direndiği için

acı çektiğini düşünür. Bunun için de insanın yapabileceği en güzel şeyin başka birisini taklit etmek olduğunu söyler (69). Daha da önemlisi, iradesi felç olmuş birisi olarak aynı coğrafyada birlikte yaşadığı pek çok insan gibi, Mehdi'nin sahneye çıkarak her şeyi düzeltmesini bekler.

Galip, henüz Celal gibi değildir, umutludur, yani Mehdi'nin gelip her şeyi düzeltmesini beklemez. Ancak öte yandan Celal'den sorunlarının çözümü için, kendisine yardım etmesini beklemekten de geri kalmaz. Üstelik bir süre sonra da sağlam bir kendilik değeri olmadığı için, yaşamın sırrına ulaşmış bir kahraman gibi yücelttiği Celal'in yerine geçmek ve onun "anlattığı dünyada" (97) yaşamak ister. "Bir gün başka birisi olabileceğini hayal" (108) eden Galip, karısının kendisini terk edişinden ve özellikle de Celâl'in o yazısını okuduktan sonra, beklediği gibi olmasa da "olmak istediği yeni insanı ve yenedünyayı hatırlatan bir kapının eşiğine yaklaştığını" (108) hisseder. Daimî bir kendilik nefreti de olduğu için, günden güne huzursuzluğu artar. Böyle bir durumda iken ilk fırsatta, Celal'in temsilciymiş gibi yaparak onun yerine geçer ve İngiliz gazetecilerle görüşür. Daha sonra da onlarla birlikte Celal'in daha önce bir köşe yazısında bahsettiği Merih Manken Atölyesi'ni gezer ve gördüğü mankenler karşısında şaşkınlığa uğrar. Merih Manken Atölyesi, Bedii Usta'nın iki yüz yıllık modernleşme tarihimizin basit bir taklit olduğunu iddia eden ve nefret ettiği bu taklit oluşumunu, mankenler aracılığıyla anlatmaya çalıştığı simgesel nitelikli bir iş yeridir. O, bu iş yerini gezerken o güne kadar bütünüyle farkına varamadığı kendisi olamama durumu ve anlamsal boşluğuyla karşılaşır. Yaşadığı bu karşılaşma deneyimi çok rahatsız edici olduğu için ondan kaçarcasına baskın ve suçlayıcı bir tavır takınarak sorumluluk kendisinin değil de Celal'in imiş gibi düşünmeye başlar. Ardından da hem ona kızar hem de ondan ortaya çıkarak sorunlarını çözebilmesi için kendisine yardım etmesini bekler.

Bütün bunlardan ve özellikle de manken atölyesinde yaşadığı deneyimden sonra Galip, sınır duruma gelir. Çevresindeki insanlar, önceleri anlamlı bir yaşam sürerken şimdi anlamı da yaşamın sırrını da yitirmiş birer durumdadır ve çaresiz bir şekilde, kendilerini kurtaracak bir kahraman beklemektedir. Bu bir gerçekliktir ve Galip de içinde bulunduğu durum bakımından onlara benzer. Hem bir yitim deneyimi yaşayarak anlamsal boşluğa düşmüştür hem de o durumda iken bir kurtarıcı beklemektedir. Bu çift taraflı gerçeklik ise, tamamıyla farkına vardığında onu, özgürlüğüyle karşı karşıya getirir ve ona iki olanak sunar. O, ya varolan durumunu aşarak

özgür ve ergin bir insan gibi kendilik değerlerini yeniden oluşturacak ya da onlar gibi aktif bir bekleyen olarak kalacaktır. Bir diğer ifadeyle Galip ya kendisini açacak ya da olduğu gibi kalacaktır. O, hem onlar gibi tevekkül ederek yaşamının kendisine göre olmadığını düşünür, beklemeyi olumsuzlar hem de sorun olarak gördüğü durumunu aşmak istemez. Bunun için de önceden beri benzemek istediği Celal'i taklit etmekten başka çaresi kalmamış gibi yaparak ikinci olanağı tercih eder.

(...) Yukarıda odaların birinde, rehberin üzerinde durmadığı bir dizi 'sıradan vatandaş' mankeni görünce, onlarla aynı yazgıyı paylaştığını, aynı şeyleri düşündüğünü hissetti: Bir zamanlar, hep birlikte, anlamlı bir hayat yaşamışlardı, ama bilinmeyen bir nedenden, bu anlamı, tıpkı hafızaları gibi kaybetmişlerdi şimdi. Bu anlamı yeniden bulmaya her kalkışlarında, hafızalarının örümcekli dehlizlerine her girişlerinde kayboldukları için, akıllarının kör karanlık sokaklarında dönüş yolunu bulamadıkları için, hafızalarının dipsiz kuyusuna düşmüş yeni hayatın anahtarını hiçbir zaman bulamadıkları için evlerini, yurtlarını geçmişlerini, tarihlerini, kaybedenlerin çaresiz acılarına kapılıyorlardı. Bu evden uzak kalma, yolunu kaybetme acısı öyle şiddetli, öyle dayanılmazdı ki, artık kayıp anlamı, ya da esrari hatırlamaya bile kalkmadan yalnızca sabretmek, sessizce sonsuzluk zamanının tevekkülle beklemek en iyisiydi. Ama Galip yeryüzüne yaklaştıkça bu boğucu bekleyişe katlanamayacağını, aradığını bulamadan huzur bulamayacağını da seziyordu. Geçmişini, belleğini, hayallerini kaybetmiş biri olmaktansa, başkasının kötü bir taklidi olmak da iyi değil miydi? Demir merdivenlerin eşliğine geldiğinde, kendini Celal'in yerine koyarak bütün mankenleri, onları yaratan düşünceyi küçümsemek istedi (...) (192).

Kendini Koyuverenlerle Karşılaşma ve İkinci Seçim

İlk seçimini bu şekilde yaparak özgürleşme olanağını kapatan Galip, İngiliz gazetecilerle birlikte Merih Manken Atölyesi'nden yeryüzüne çıktıktan sonra, ortaokuldan arkadaşı olan Belkıs'la karşılaşır. Takıntılı bir şekilde Rüya ile Galip'i takip eden ve özellikle de Rüya'yı taklit eden Belkıs, kendiliği güçsüz olan bir kadındır ve bu başkası olma takıntısının "uzun yıllar boyunca" "gizli tutulması gereken bir hastalık olduğuna" (201) inanmıştır. Tutunabileceği bir değer oluşturmak yerine, ömrünün yarısını bir başkası olmak isteyerek, diğer yarısını ise geçip giden yıllara pişman olarak geçiren Belkıs, hayran olduğu Galip'le birlikte olur. Onu etkilemek için de Celal'in bir köşe yazısı olarak kaleme aldığı

Şehzadenin Hikâyesi isimli metni, sanki kendisi yazmış gibi yaparak Galip'e anlatır. Ancak Galip, hikâyenin Celal'e ait olduğunu bildiği için, ne onu dinler ne de Belkıs'la ilgilenir. Akli fikri kendisindedir ve kafası çok karışık bir durumdur. Böyle bir durumda iken bir dedektif gibi iz sürerek ortadan kaybolan Celal'in bütün köşe yazılarını okur ve onların birer benzerini kendisinin de yazabileceğine karar verir. Aldığı bu karardan sonra ise içinde bulunduğu kötü durumunun sorumlusu kendisi değil de bilinmez bir kişiymiş gibi düşünmeye başlar ve daha da ileri giderek o durumun sorumlusu olarak "bir gizli el" (213) varlığını ima eder. Bu, suçlayıcı nitelikli bir yansıtmadır ve her şeyden önce, öznesinin ergin ve özgür bir kendilik değerinin olmadığını işaret eder. O, aldığı bu çocukça ve suçlayıcı tavrından sonra, yaşamını düğümleyen gizli elin sırrını çözebilmek için Celal'in sadece köşe yazılarını değil, o güne kadar yazdığı her şeyi okuma isteğine kapılır. Aldığı bu yeni karardan sonra da başkasına ait olan bir dünyayı sahiplenmek için işe koyulur.

Bireyci dünyada başarıların da başarısızlıkların da sorumluluğu öncelikle ve çoğunlukla bireyin kendisine bağlanır ve bunun için de o anlayışın egemen olduğu dünyada yaşayanlar hem hikâyelerini oluşturmak hem de onu sürekli gözden geçirmek zorundadır. Bu bakımdan Galip, öyle bir dünyada yaşadığının da orada bulunanların diri kalabilmek için birer hikâyeye sahip olması gerektiğinin de farkındadır. Ancak çevresindekilerin ne böyle bir hikâyesi vardır ne de onlar gerçeklik tarafından içlerinin boşaltılmış olduğunu bilir. Çoğunlukla müphemiyetin içinde gizlenen bu kişiler, bakarlar ama görmezler. Kinik nitelikli fayda zarar diyalektiği ile duyup düşünürler ve değerleri sorun etmeden yaşama kendilerini koyuverirler.

Galip, bir süre önce almış olduğu Celal'in yerine geçme kararından kuşku duyduğu ve ne yapacağını kestiremediği için zor bir durumdur. O, bu durumda iken insanların çoğunlukla özgünlüğü sorun etmeden kendilerini yaşamın akışına bırakıverdiklerini fark eder. Bu farkındalığı ise, onu içinde bulunduğu kaygılı durumuyla karşılaştırır ve özgürlüğüyle baş başa bırakır. İki olanak vardır karşısında: O, bu karşılaşmadan sonra, kendisi olabilmek için her şeyi gözden geçirip yeni bir başlangıç yapacak ya da onlar gibi kendisini koyuverip başkalaşacaktır. O, daha önce yaptığı gibi, bu seçiminde de çok emek gerektireni değil, sıradan ve kolay olanı yeğler. Emeğiyle tutunabileceği bir kendilik değeri oluşturmak yerine, Celal'in ortadan kaybolduğu için boş kalan yerine geçmeye

karar verir ve böylece “eski mutsuz kişiliği”ni (222), olumlu olarak değil de olumsuz olarak aşar. Özgür ve ergin bir insan gibi anlam verememiş olur.

Oysa bir başkası olabilmek için, insan bütün gücünü kullanmalıydı. Taksim Meydanı'na çıktığında Galip, içinde bu amaçla bütün iradesini harekete geçirecek bir kararlılık hissetti. “Ben başkasıyım” dedi kendi kendine. Hoş bir duyguydu bu, yalnız ayaklarının altındaki buzlu kaldırımların, Coca-cola ve konserve ilanlarıyla çevrili bütün meydanın değil, kendi kişiliğinin de tepeden tırnağa değiştiğini hissediyordu (...) Adlandırma istemediği bir başka kişinin anıları ve kederiyle yüklü bir müziğin, içinde yeni bir hayat gibi yükseldiğini hissetti. (...) “Daha o sırada kendimi Celal olduğuma bütünüyle inandıramamıştım” diye düşünecekti o zaman (220-221).

Büyünün Çözülüşü, Hayal Kırıklığı ve Üçüncü Seçim

Üst üste iki defa seçim yaparak kendisi olmaktan uzaklaşan Galip, büründüğü kişiliğin imkânlarını çok “çekici” (222) bulur ve yasa dışı bir yolla edindiği anahtarla Celal'in evine girer ve onun yerine yerleşir. Ardından da çok heyecanlı ve yoğun bir şekilde Celal'e ait her şeyi, bir iz bulabilirim düşüncesiyle okumaya, anlamaya ve yorumlamaya çalışır. Ancak araştırıp bulmak da okuyup anlamak da risklidir. Öyle ki Galip, okudukça, taklit ettiği kişiye ait zihnindeki imgenin “yavaş yavaş değiş”meye (248) başladığını fark eder. Ve aslında Celal'in özgün değil, sadece Mesnevi'den aldığı pek çok hikâyeyi “çağımız İstanbul'una uyarla”yan (253) yetenekli bir yazar olduğunu anlar. Ona göre Celal, okuduğunu özümleyip kendisine mal etme konusunda son derece usta birisidir ve marifeti, yeni bir şey yaratmakta değil, söylenmiş olanı, kıyısından köşesinden değiştirerek yeni bir şey üretmekte görür. Böyle düşündüğü için de otuz beş yıllık yazı hayatı boyunca kaleme aldığı köşe yazılarının çoğunluğunu, bu şekilde başkalarından alarak oluşturmuştur ve itiraf ettiği gibi bu durumu da bir sorun olarak görmez.

Kendisine örnek olarak aldığı kişinin gerçeğine dair aydınlandıktan sonra hayal kırıklığına uğrayan Galip, bu durumun yönlendirmesiyle iyimserliğini de yitirir ve yeniden özgürlüğü ile karşılaşır. Yine iki esas olanak vardır karşısında. O, ya aslında nazire ustası olan Celal'i taklit etmekten vazgeçerek kendisini aşacak ya da taklitçi olma durumunda kalacaktır. Ya kendisi olacak ya da varolan durumunu olduğu gibi bırakarak yaşadığı hayal kırıklığı-

ğıyla birlikte gelen tecrübî bilgiyi israf edecektir. Galip, önceki seçimlerinde olduğu gibi, bu seçiminde de açılanı kapatır. Olanaklar arasından kendine yeni bir başlangıç imkânı sunan birinci olanağı değil de ikincisini tercih ederek sorumluluğu ötekilere atar ve içinde bulunduğu durumu Celal ile Rüya'nın kendisine kurdukları "bir oyunun parçası olarak" (259) görmeye devam eder. O, açılan olanağı bu şekilde kapatırken aslında ideleştiremeyen birisi olduğunu, dolayısıyla da özgür ve ergin olma sorununu aşamadığını ortaya koymuş olur:

(...) Sekiz saatlik bir okuma sonunda kafasındaki Celal imgesi bütünüyle değişmiş, böylece sanki kendisi de başka birisi olmuştu. Sabah iyimserlikle dünyaya inanırken, sabırla çalışarak bu dünyanın kendisinden sakladığı temel bir sırrı çözebileceğini saflıkla düşünürken, içinde bir başka biri olma özlemi yoktu hiç. Ama şimdi, dünyanın sırları kendinden uzaklaştıkça ve tanıdığı sandığı bu odadaki eşyalarla yazılar bilinmedik bir dünyanın anlaşılmasız nesnelere ve kimliğini çıkaramadığı yüzlerin haritasına dönüştükçe Galip, bütün dünyayı umutsuz ve sıkıcı bakışla gören kişiden kurtulmak bir başkası olmak istiyordu. (...) (258).

Yeniden Başlama Olanağı ve Dördüncü Seçim

Celal'in özgün bir yazar olmadığını anladıktan sonra seçimini yapan Galip, ne uğradığı hayal kırıklığını aşmak ister ne de kendisini yalnız bırakarak mağdur edenleri unutabilir. O, bu saplantılı durumda iken yapılabileceği en iyi şeyin okumaya devam etmek olduğunu düşünür ve öncesine göre çok daha ısrarlı bir şekilde, Celal'in yazılarına yoğunlaşır. Aldığı bu karardan sonra evde bulunan bütün yazılı şeyleri, özellikle de biriktirilmiş köşe yazılarını, saklanmış sinema biletlerini, bulabildiği bütün yıllıkları, albümleri, şuradan buradan toplanmış fotoğraflarla dolu bütün kutuları "sarhoş gibi" (273) karıştırır. Sonra da Celal'in "İstanbul'un Gizli Kalmış Köşeleri" başlıklı köşe yazılarını okur ve onun "bütün yazı hayatı boyunca yalnız okuyucularını değil, kendisini de" (275) aldatmış olduğuna kanaat getirir. Yaşadığı bu aydınlanmadan sonra yeniden hayal kırıklığına uğrar ve her şeyde bir gizem ararken en yakındakini göremediği için kendisine kızar. Hem üzgün hem de öfkelidir ve içindeki boşluğu doldurabilmek için daha yoğun bir şekilde Celal'in risalelerden, gazete ve dergi kesiklerinden ve binlerce resimden oluşan Hurufilikle ilgili arşivini inceler. İtina ile bir kutuda biriktirilmiş olan bu yazıları okuyup fotoğraflara göz gezdirdikçe, yitirdiği anlamı ve esrarı bulup çıkarabilmesi için bizzat

“yüzlere bulaşmış işaretleri” (287) okuyup çözmesi gerektiğine inanmaya başlar. O esnada ayrıca tesadüfen Hurufiliğin öncüsü Fazlallah'ın hayat hikâyesini okur ve ondan etkilenerek her şeye “yeniden başlamak” (288) için heyecanlanır. Hurufiliğe dair yaptığı bu son okumalar, ona öncelikle dünyanın anlamını kendiliğinden teslim eden bir yer olmadığını, daha sonra da kendisini her şeyde gösteren sırra ulaşabilmek için harflerin esrarını bilmek gerektiğini öğretir. Okuyup anladıkça kendisini daha iyi tanımaya başlar, aydınlanır ve Rüya ile geçirdiği mutlu çocukluk günlerinin de daha sonra yaşadığı “mutlu ve altın çağın” (294) da çok geride kaldığını düşünmeye başlar. Bu arada karşılaştığı notların yönlendirmesiyle M. F. Üçüncü'ye ait olan “Esrar-ı Huruf ve Esrarın Kaybı” isimli risaleye yönelir ve onu okumaya başlar.

M.F. Üçüncü, adı geçen risalesinde, bölümler hâlinde doğrudan veya dolaylı olarak, Batı'nın ilerleyiş Doğu'nun ise geri kalış nedenini ortaya koyar. Ona göre Batı, Orta çağ'dan, öte dünyaya değil de bu dünyaya değer verdiği için çıkmış, Doğu'ya da üstünlüğünü, bu nedenden dolayı kabul ettirmiştir. Yine ona göre Doğu'nun Batı karşısında geri kalış ve dağılış nedeni ise düşüncesinin merkezini yitirmiş, yani sırsız kalmış olmasıdır. Sır, merkezî nitelikli, her şeyi yöneten ve şekillendiren anlam ile amaçtır. Yani varlıktır. Sırrın yitimi, mutluluk ve zafer çağlarından sonra kendisini boşluk ve anlam kaybı olarak gösterir. Bu anlamsal ve amaçsal boşluğu yeniden doldurmanın yolu ise, yeni girilen medeniyet dairesinin bakış açısıyla her şeyi cümle cümle yeniden anlamlandırmasıdır.

Galip, M. F. Üçüncü'nün söz konusu risalesini okuduktan sonra güçlenip ufkunun genişlediğini hisseder. O, bu yeni farkındalık durumunda iken kendisinde daha önce mücadele edemediği belirsizliğin karşısına çıkma cesaretini bulur ve insanların yüzlerindeki boşluğu görmeye başlar. Baktıkça kendi yüzünün de boş olduğunu fark eder ve anlam ile amaç eksikliğinden kaynaklanan bu sorunu çözecek “anamlı anahtar”ın (317) ise yazmak, yani anlamlandırmak olduğuna kanaat getirir. Bunun için de yerine geçtiği Celal'in köşesinde, onun adıyla yazmaya başlar. Ardı ardına üç yazı kaleme alır. Bu yazılardan ilki, karısı Rüya'ya yönelik açık bir sitemi içerir. Diğer ikisi ise, kendisini yalnız bıraktıkları için Rüya ile Celal'e karşı duyduğu öfkeyi ortaya koyar.

Geçen zaman içinde kendisini de yaşamını da daha iyi anlamaya ve yavaş yavaş da olsa bir yazara dönüşmeye başlayan Galip, içinde olduğu bu durumun yönlendirmesiyle yeniden özgürlüğüyle

karşı karşıya kalır ve karşısına çıkan olanaklar arasında bir seçim yapmak zorundadır. O, ya okuduğu kitabın işaret ettiği gibi anlamlandırma işini üstlenerek her şeye yeniden başlayacak ve kendisini aşacak ya da taklit durumunda kalmaya devam edecektir. Bir diğer ifadeyle, o ya karşılaştığı gerçeği aşacak ya da onu modifiye bile etmeden olduğu gibi bırakacaktır. Olanakların sınırında duran Galip, okumayı bir başkasının belleğini edinmek olarak gördüğü için kendisini aşmak yerine, açılan olanağı kapatarak taklit durumunda kalmayı yeğler. Böylece ideleştiremediğini, dolayısıyla da özgür ve ergin olmadığını yeniden ortaya koyar.

(...) Tuhaf olan şey” diye düşündü Galip, Kapalıçarşı'nın darmadağın sokaklarında kaybolurken, “yüzümdeki harfleri okuduktan sonra artık büsbütün kendim olacağıma iyimserlikle inanabilmem”. (...) Işıl ışıl kuyumcu vitrinlerinin önünden geçerken (...) geçmişte bıraktığı o acıklı ve talihsiz kişiyi düşünmek istemiyordu hiç. (...) Galip şehir manzaralarını görünce içindeki o kişiyi çoktan arkada bıraktığına karar verdi (...) (327-328).

Ulaşılan Sonuç: Suçlama, Umutsuzluk ve Aşağı Olanla Yücenin Çatışmasızlığı

Galip, bu son seçiminden sonra, aynı zamanda, özgün ile taklit olanı ayırma gereği duymayan “yeni [bir] hayata” (329) ilk adımını da atmış olur ve bu durumda iken artık kendisini, “bir başkası olmak istemeyecek kadar bir başkası gibi” (334) hisseder. Ulaştığı sonuç ise, kendisini aşmak değil, durumunu olduğu gibi bırakmak ve sanki elinden gelen her şeyi yapmış gibi insanları suçlamak olur. Ön görülebileceği gibi, bu tarz suçlamaların özünde çoğunlukla, sahil bir şekilde anlam verememe, dolayısıyla da özgür ve ergin olamama sorununun olduğunu biliyoruz. Galip, yaşadıklarını takip eden süreçte, önce bir çocuk gibi davranır, insanları ve dünyayı suçlar. Bir süre sonra da bu suçlamasının ötesine geçerek umutsuzluğunu daha da koyulaştırır ve olumsuz bir yetişkin gibi aşağı olanla yüce olanın çatışmasızlığında duraklar. Birbirine zıt ve olumsuz durumlar arasında salınan Galip, bir süre sonra da aldığı bu kararı pekiştirir ve fikrini yineler. Daha önce olduğu gibi, yine, yoğun bir şekilde aldatılmış olmanın acısını yaşar ve içinde bulunduğu durumun sorumlusu olarak başkalarını görmeye devam eder. Hatta bu durumda iken biraz daha ileri giderek tuzağa düşürülüp “aldatıldığımı” (390) bile iddia eder. O, her ne kadar bu durumda iken hâlâ “kendisi olabilmek için” çok yoğun bir istek duysa da istemesi sahil olmadığı için onu gerçekleştirebilecek iç gücü

kendisinde bulamaz ve en sonunda da kendisini bu hâle düşürenleri öldürmek ister (391).

(...) Hem duyduğu felaket ve yokluk duygusunu daha önceden hissetmiş olduğunu, hem de bu acının insanın hayatta bir kere hissedebileceği kadar güçlü olduğunu biliyordu. Hem içinde hissettiği aldatılışın, yanlısamanın ve kaybın acısını başka kimsenin başına gelmeyecek kadar kendine özgü buluyor, hem bunun bir başkasının satranç oyununu tasarlar gibi önceden hazırladığı bir tuzağın sonucu olduğunu seziyordu (389-390).

İnsan, kendisini, daima, kendi olma veya olmama imkânıyla anlar. Bunun için de insan, söz konusu bu olanakları, ya seçmiştir ya da onların içinde serpilip büyümüştür. Bu bakımdan varoluş, eldeki imkânları yoklama veya boşlama minvalleri üzerinden gidilerek sadece insanın kendisi tarafından karara bağlanabilir. Dolayısıyla da varoluş sorusu, konuşarak değil, daima varolmak suretiyle yoluna koyulabilen bir sorudur (Heidegger, 2008: 13). Martin Heidegger'in alıntıladığımız bu tespitlerini de dikkate alarak düşünecek olursak Galip, başlangıçta kısmen kötümserdir, ulaştığı bu son noktada ise sorumluluk üstlenmek yerine, kaçışı seçtiği için öfkeli ve suçlayıcıdır. Bunun için de onun suçlayıcı öfkesi, sakinleşeceği yerde, başkasını öldürmeyi isteyecek kadar gelişir ve kötümserliğinin derecesini katlayarak artırır. Bir diğer ifadeyle Galip, açılan kapıdan geçerek kendisini aydınlatmak yerine, olanaklarını harcar ve iç dünyasını karartır. Ardından da duyduğu umutsuzlukla hıncın açılımı olarak hiç ama hiç kimsenin kendisi olamayacağını iddia eder ve bu iddiasına bağlı olarak da anlaşılması güç biçimde, “korkuyla mutluluk, huzurla telaş, intikam duygusuyla kardeşlik sevinci arasında gidip gelen” (391) bir heyecan duyar. Tam da bu esnada kendisi olmaya inancını yitirdiği ve bir umutsuzlukta durakladığı için, özgün olsun veya olmasın önemli olanın bir hikâye oluşturabilmek olduğunu düşünmeye başlar. Ancak onun bu düşüncesi, çok kısa bir süre sonra, içinde olduğu umutsuzluk durumu tarafından gölgelenir:

Hiçbirimiz kendimiz değiliz”, dedi Galip, bir sır verir gibi fısıldayarak. “Hiçbirimiz kendimiz olamayız. Herkesin seni bir başkası olarak görebileceğinden hiç kuşkun yok mu senin? Kendin olduğundan o kadar emin misin sen? Eminsen, kendin olduğuna emin olduğun o kişinin kim olduğundan emin misin? (...) (395-396).

Disharmonik, yani çatışmalı bir varlık olan insan, birbiriyle gergin hâldeki unsurlarını diyalektik bir şekilde kontrol edebildiği müddetçe insandır ve umutludur. Onu yitirdiğinde ise eksik ve umutsuzdur, diyebiliriz. Bir diğer ifadeyle insan, yüce olanın yanında, aşağı olanın karşısında olduğunda umutlu, aşağı olanla yüce olanın gerginliğini yitirdiğinde ise umutsuzdur. Yukarıda izah edildiği gibi, yaptığı seçimlerle umutsuz olduğunu ortaya koyan Galip, ulaştığı bu son “kara” (438) noktada, artık, bir insan olarak kendisini diri tutabilecek olan doğru ile yanlış, iyi ile kötü gibi zıt unsurları arasındaki çatışmayı yitirmiş bir durumdadır. O, bu durumda iken şimdi değil de bir zamanlar hayatın en önemli sorununu, insanın kendisi olması ya da olmaması olarak gören şehzadenin hikâyesini, adeta her seferinde yeniden oluşturarak üç defa anlatır. Aynı zamanda kendi yenilgisinin de imgesel bir karşılığı olan bu hikâyeyi üçüncü ve son kez anlattıktan sonra ise, içinde “ölüm ve beyazlık duygusunu” (400) hissederek arınır ve rahatlar. Ancak onun yaşadığı bu arınma ve rahatlama, kendisini aşır geçtiğini değil de özgünlükten tamamen vazgeçtiğini ve yitirdiği iç gerginliğini artık önemsemediğini ortaya koyar. Edward Wilson, insan için bilinçli zihinsel yaşamın, “salt boşluk doldurmaktan, başka bir deyişle geçmişte deneyimlenen hikâyeleri durmadan gözden geçirmek ve gelecek için birbirinden farklı yeni hikâyeler yaratmaktan ibaret” (Wilson, 2017: 129) olduğunu söyler. Onun bu cümlesini dikkate alarak diyebiliriz ki Galip, ulaştığı bu noktada, açılan olanakları kapatıp anlamsal boşluk içinde, umutsuz ve kendisinden uzak bir durumda kalır. O, son olarak da “(...) Saim, cinayet nedeni olarak gösterilen yazının başlığına dikkati çekerek ‘Kendim Olmalıyım’ sözü üzerine akıl yürütürken, ben kendim olmaktan o kadar uzaklaşmıştım ki bu kara kitaptan da Galip’ten de uzaklaşıyordum sanki” (438) demekle yetinir.

Değerlendirme

Yukarıda izah edildiği gibi *Kara Kitap*, insan varlığını tehdit eden unsuru, ideleştirememeye yahut ergin ve özgür olamama durumu olarak görünüşe çıkaran bir romandır.

Bir kavram olarak ideleştirme, insanı insan kılan varlık şartlarından birisidir ve insanın kendisinden ya da dünyadan kaynaklanan herhangi bir olumsuz hususu, anlamlandırıp aşması ve bir kararlılık durumuna ulaşması demektir. İçinde olunan bir durumun ismi de olan ideleştirme, farkında olunsun ya da olunmasın, daima mümkün bir olanağı sorumlu bir şekilde gerçekleştirmeyi içerdiği için, özgür olmanın açılımlarından birisidir. Dolayısıyla ideleştir-

me, özgür olma ile özgür olma ise ideleştirmeye eşittir. Birbiriyle iç içe geçmiş durumda olan bu hususun insan için başardığı en önemli şey ise, varoluşun her aşamasında yol açıcı bir olanak olarak her daim insana eşlik etmesidir, diyebiliriz.

İdeleştirmenin özgürlükle olduğu kadar, ergin olma ile de bağının olduğunu söyleyebiliriz. Ergin olmak, kısa bir ifadeyle çocukluk doğmasını da yetişkin umutsuzluğunu da sorumlu bir şekilde aşım geçmek demektir. Bu bakımdan ideleştirmeye, özgür olma ile ne kadar ayniyet içindeyse ergin olma ile de o derece ayniliğe sahiptir.

Bir değer ve olanak olarak ideleştirmeye, kendisini en iyi şekilde sözlerle eylemlerde görünüşe çıkarır. Bu fenomen, yazıda açıklanan *Kara Kitap*'ta ise, asıl kişi Galip'in karşılaşmalarıyla açılan olanaklarını kapatması şeklinde kendisini gösterir. Asıl kişi Galip, karısı tarafından yalnız bırakıldıktan sonra, tutunabileceği merkezî bir kendilik değerinin olmadığını anlar. Kendiliğin varlığı, bütünsel nitelikli bir anlam ile amacın olması demektir. Onun yokluğu ise, öyle bir anlam ile amacın oluşturulmamış olduğunu işaret eder. Bu bağlamda kendiliğin yokluğu durumunu sadece Galip değil, başta ustası Celal olmak üzere, ait olduğu toplumu oluşturan kalabalıklar da yaşamaktadır. O, hem kendisine hem de içinde yaşadığı topluma ait olan bu gerçeklikle karşılaştıktan sonra, özgürlüğüyle baş başa kalır ve bir seçim yapmak zorundadır. İki olanak vardır karşısında: O, ya tutunabileceği bir kendilik değeri oluşturacak ya da durumunu olduğu gibi bırakacaktır. Olanakların sınırında duran Galip hem kendisi olmaktan çokça bahseder hem de öyle bir şeye inanmaz. Bunun için de karşısına çıkan kendisini aşma olanaklarını, yaptığı dört esas seçimiyle kapatır ve sanki seçimi yapan kendisi değilmiş gibi sorumluluğu ortada bırakarak çocukça insanları suçlar. Özellikle de en son seçiminden sonra, kendi iç gerçeği tarafından hurdahaş edilmiş, umutsuz ve aşağı olanla yüce olanın gerginliğini yitirmiş bir şekilde öylece kalır. Umutsuzluk da zaten insanı diri tutan bu iç gerginliğin yitirilmesi demektir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise *Kara Kitap*'ı önemli kılan husus, insan varlığını tehdit eden unsuru ideleştirmeme, dolayısıyla da özgür ve ergin olmama durumu olarak görünüşe çıkarmasıdır, diyebiliriz.

KAYNAKLAR

- BALANUYE, Çetin, (2017), *Spinoza'nın Sevinci Nereden Geliyor? - Reddedilmeyecek Felsefî Bir Teklif-*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- HEIDEGGER, Martin, (2008), *Varlık ve Zaman* (Çeviren: Kaan H. Ökten), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, (1988), *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- PAMUK, Orhan, (2012), *Kara Kitap*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- NEIMAN, Susan, (2017), *Niçin Büyüyelim? -Çocuksu Bir Çağ İçin Altüst Edici Düşünceler-* (Çeviren: Nagehan Tokdoğan), İletişim Yayınları.
- WILSON, Edward O., (2017), *İnsan Varlığının Anlamı*, (Çeviren: Zeynep Sezer), Olvido Kitap, İstanbul.
- KARTAL, Onur, (2017), *Başkasının Politikası -Husserl, Heidegger, Levinas-*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÇEVRE SORUNLARINA MITLER IŞIĞINDA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Prof. Dr. Nâzım H. POLAT*
Öğr. Gör. Türkan TOPCU**

ÖZ: İklim değişikliği başta olmak üzere pek çok çevre sorunu, artık salt bilimsel toplantılarda konuşulan bir olgu olmakla kalmayıp tüm insanlığın günlük yaşantısını da etkilemeye başlamıştır. Edebiyatı yalnızca bireyin kendi başına ortaya koyduğu bir sanat dalı olarak görmeyip onun aynı zamanda toplumsal bir üretim olduğunda hemfikir isek, çevre sorunlarının edebiyatta görmezden gelinemeyeceğinin de farkında olmamız gerekir. Hemen hemen aynı tarihlerde yazılmış olan İngiliz yazar JM Ledgard'ın *Batır Gitsin Derin Sulara* (2011) adlı romanı ve Türk yazar Buket Uzuner'in *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* (2012) adlı romanı edebiyatın çevre problemleri ile meşguliyetini yansıtma bakımından önemlidir. Her iki eser de iklim değişikliğinin romana yansımalarını gözler önüne sermekle dikkat çekmektedir. Her ne kadar birbirinden farklı coğrafya ve kültürün ürünü olsalar da bu iki eser doğaya bakış itibarıyla benzerlik göstermektedir. Ayrıca her iki eserin de mitlerden yararlanarak suyu ele alışları oldukça dikkat çekici bir diğer ortak noktadır. Bunun yanı sıra bu eserlerde -bolca yer alan ansiklopedik bilgiler ışığında- çevre sorunları ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu anlamda bahsi geçen iki roman değerlendirilip günümüz çevre sorunlarının romanın kurgusuna nasıl sızdığı ortaya konulacak ve çevre sorunlarını çözmede çevreci bilinç yaratmak adına mitlerden nasıl yararlandığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: iklim değişikliği, çevreci eleştiri, su imgesi, mit.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl.
nazimhpolat@hotmail.com

** Necmettin Erbakan Üni. Türk Dili Böl. tduran@konya.edu.tr

Gönderim Tarihi: 27.02.2018 Kabul Tarihi: 07.11.2018

Suggestions For Solutions to Environmental Problems in Light of Myths

ABSTRACT: Many environmental problems, especially climate change, are not just the topic of scientific meetings. They have also begun to affect the daily life of all mankind. It is a prevailing opinion that literature is not only interested in individualistic problems, it is also a social production. In this case, we must also be aware that environmental problems cannot be ignored in literature. *Submergence*, which was written by the English writer JM Ledgardon in 2012 and Buket Uzuner's novel titled as *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* are important in terms of reflecting the literature's preoccupation with environmental problems. These two works are similar to each other in how they see the nature, though they are products of different geographies and cultures. In addition, both novels are significant in terms of how climate change is reflected on the novel genre. The way both novels use myths while dealing with "water" is also worthy to discuss. Besides, both novels contain abundant encyclopaedic information about environmental issues. In this sense, the two novels mentioned above will be assessed to show how contemporary environmental problems permeate the fiction and how myths are used to create an ecological awareness.

Keywords: climate change, ecocriticism, water image, myth.

Giriş

Çevre sorunları, günümüz insanının temel sorunlarından biri hâline gelmiştir. Önceleri sadece bilim insanlarının çalışmalarında yer alan iklim değişikliği artık sokaktaki insanın hayatını etkilemeye başladığı için günlük sohbetlerine de dâhil olmuştur. Elbette iklim değişikliği tanımının günlük hayatımızda sık sık karşımıza çıkması, edebiyatta da karşılığını bulacaktır. 21. yüzyıla birlikte dünya çapında pek çok edebî esere konu olmaya başlayan iklim değişikliği meselesi; bilimin, medyanın ve sanatın sayesinde gündelik hayatımızı yeni baştan düzenlememiz gerektiğini gözler önüne sermektedir.

Edebî eser aracılığıyla yazar, sadece çevre sorunlarını gündeme getirmez, aynı zamanda çevre sorunlarının sebepleri ve çözüm yolları üzerinde de durur. Burada ona yol gösteren bilimdir. Bilimin verilerini kullanarak çevre sorunlarının sebeplerini ortaya koyarken bir yandan da yine bilimin ışığında çözüm yolları üretmeye çalışır. Bu noktada yazar, sayısal bilimlerin yanı sıra özellik-

le sosyal bilimlerden de -felsefeden, antropolojiden, teolojiden, sosyolojiden... - yardım alır. Yazar için özellikle çevre etiği ufuk açıcı olmaktadır. Çevre etiğinin ele aldığı problemler ve bu problemleri çözüm yolları edebî eser aracılığıyla tartışılır. Böylece yazar, *okura çevre bilinci kazandırma* amacına bir adım daha yaklaşır.

Çevre felsefesi, çevre sorunlarının kaynağına inmeyi amaçlar. Çevre felsefesine göre ancak sorunların kaynağına inebilirsek nerede hata yaptığımız ortaya çıkacaktır. Şöyle ki “Aşırı avlanma yüzünden x’in nesli tükenmektedir.” cümlesi bir sorunu ve o soruna sebep olan problemi ortaya koyuyormuş gibi görünebilir. Fakat çevre felsefesi “Aşırı avlanmayı meşru kılan nedir?” sorusunu da sorar ve bu soruya cevap arar. Çevre felsefesine göre çevre sorunlarının temelinde insanın doğal çevreyle kurduğu ahlakî ilişki vardır.

İnsanoğlunun çevreye karşı etik sorumluluklarının olup olmadığı üzerine düşünen çevre felsefesinin yardım aldığı pek çok çevre akımı vardır. Bu akımların en çok bilinenleri ekofeminizm, toplumsal ekoloji (çevrebilim) ve derin ekolojidir. Bu akımların her biri çevre sorunlarının kaynağına inmeye çalışır ve buradan hareketle bu sorunlara çözüm yolları üretir. Çıkış noktaları benzer olsa da bu üç akımın ortaya koydukları etik problemler oldukça farklıdır. Ekofeminizm, çevre sorunlarının temeli olarak kadın/erkek karşıtlığı başta olmak üzere ikili karşıtlıkları görür. Toplumsal çevrebilim ise temel sorunun sadece kadın/erkek karşıtlığının doğurduğu tahakkümden değil bütün hiyerarşik yapılardan doğan tahakkümlerden kaynaklandığını savunur. Derin ekolojiye göre ise çevre sorunlarının sebebi insan-doğa ayrımı yapan topyekûn dünya görüşlerimizdir. Joseph R. Des Jardins’a göre derin ekoloji diğer akımlardan belki de daha çok çevre sorunlarının sadece etik sorun olmadığının altını çizer: “Çevre sorunları önemli felsefi sonuçları doğurmaktadır. Bunlar arasında metafizik, bilgi kuramı (epistemoloji), etik ve siyaset felsefesi vardır” (Des Jardins 2006: 432).

Derin ekolojinin önemli isimlerinden biri olan Arne Naess’a göre tek Tanrılı dinler ve Batı felsefesi, insanı doğadan üstün gören anlayışın temellerini atmıştır. Naess’in doğa ile yeni baştan bir ilişki kurmak için önerdiği modeli oluşturan kaynaklar ise mitler ve Budizm, Taoizm, Şamanlık gibi Doğu kaynaklı dinlerdir. Derin ekoloji felsefesinin bir başka ismi olan Warwick Fox, beslendikleri kaynaklar hakkında şunları dile getirir:

Derin ekoloji aynı zamanda Batı kaynaklı olmayan görüşlere de büyük bir saygı gösterir. Süreç içindeki birlik ve dünyanın para-psikolojik olarak kavranışı Doğu'nun spiritüel geleneklerinde ve Batılı olmayan diğer insanların mitolojik sistemlerinde geliştirilmiştir. Derin ekolojinin güç peşinde olmayan duyarlılığı ile örtüştüğünden, tüm bu geleneklerin bazılarında var olan dünyada-var-olma şekli ya da duyarlılığı da aynı şekilde saygıyla karşılanır (Dindar 2012: 66).

Çevre sorunlarına eserlerinde yer vermeyi amaçlayan yazarların yardım aldıkları kaynaklar, derin ekolojinin kaynaklarıyla benzerdir: Mitolojiler. New England¹ aşkıncılığının önemli ismi Henry David Thoreau da “Peki, Doğa’yı dile getiren edebiyat nerededir?” diye sorar ve bu sorunun cevabının mitolojilerde bulunacağını söyler. (Thoreau 2016: 61). Çevre sorunlarına ışık tutarken milletlerin yaratılış mitlerinden, mitolojilerden ve dünyayı daha bütüncül bir anlayışla gören kadim inançlardan yararlanarak romanlarını kuran şu iki romancının eserlerindeki ortak motifler bu açıdan oldukça ilgi çekicidir. Hemen hemen aynı tarihlerde yazılmış olan İngiliz yazar JM Ledgard'ın *Batır Gitsin Derin Sulara* (2011) adlı romanı ve Türk yazar Buket Uzuner'in *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* (2012) adlı romanı mitolojiden beslenmeleri bakımından benzerlik gösterirler. Ayrıca her iki romanda da yaratılış mitleri üzerinden su imgesine gönderme yapılır. Bu romanlarda su imgesi okurun karşısına mistik ve de animist bir kimliğe bürünerek çıkar.

Buket Uzuner'in *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* adlı romanı Defne Kaman adlı gazetecinin kaybolmasıyla başlar. Ümit Kaman adındaki bir komiser, Defne Kaman'ın kaybolmasının ardındaki sırrı çözmeye çalışır. Ümit, Defne'nin kaybolmasının gazete yazılarıyla ilgili olduğunu düşünürken bir taraftan da Defne'nin kaybolmadığını, suda saklandığını hisseder. Roman boyunca Ümit ve arkadaşı sahaf Semahat bir taraftan Defne'yi ararken diğer taraftan da olayların gazete yazıları ve de su ile olan ilgisini çözmeye çalışır. Olaylar “21. yüzyılın en sıcak yazı”nda, İstanbul'da geçer.

JM Ledgard'ın *Batır Gitsin Derin Sulara* adlı romanı ise üç farklı olayın iç içe geçerek anlatıldığı bir romandır. Roman, James

¹ 19. yüzyılda Amerika'da ortaya çıkmış olan aşkıncılık (transdantalizm) Avrupa'da doğan romantizmin New England'daki yansımasıdır.

More adlı bir İngiliz ajanın Somali’de El-Kaide bağlantılı El-Şebab örgütü tarafından kaçırılmasıyla başlar. James, kendini su yapıları mühendisi olarak tanıtarak örgüt tarafından öldürülmekten kurtulur. Aynı zamanda romanın diğer bir başkarakteri olan biyomatematikçi ve oşinograf Profesör Danielle Flinders’ın Grönland’e okyanusun derinliklerine dalmaya doğru yola çıkışı anlatılır. Birbirinden oldukça farklı kişiler olan bu karakterlerin geçmişte hayatları bir şekilde kesişmiştir ve ikili hayatlarının en önemli anını yaşarken birlikte geçirdikleri anları hatırlayacaklardır.

İklim Değişikliği

Birbirinden farklı coğrafya ve kültürlerin eseri olsalar da Buket Uzuner ile JM Ledgard’ın bahsi geçen romanları günümüz çevre sorunlarını ele alış yönünden oldukça ilgi çekici benzerlikler göstermektedirler. Her iki roman da çevre sorunları üzerinde durup geçmekteyse bu sorunların ortaya çıkışının altında yatan nedenlere eğilip kendilerince çözüm önerisi üretmeye çalışırlar. Söz konusu romanlarda çevre sorunları olay örgüsünü etkileyen unsurlar olarak okurun karşısına çıkar. Özellikle iklim değişikliği² her iki romanın da olay örgüsünü doğrudan etkiler. İklim değişikliği artık sadece distopik bilim kurgu romanlarının konusu olmaktan çıkmıştır. Gündelik hayatı etkilemeye başlayan iklim değişikliği yavaş yavaş edebiyatın her türünde kendisini hissettirmeye başlamıştır. Çünkü günümüzde insanlar yavaş yavaş da olsa iklim değişikliğinin ne olduğunu ve muhtemel sonuçlarının neler olacağı hakkında bilinçlenmeye başlamıştır. Ayrıca iklim değişikliği meselesi küresel ölçekteki bir sorundur. Bu yüzden sadece birkaç milletin edebiyatına

² İklim değişikliği en kısa tanımı şu olabilir: Dünyayı saran sera gazı, yeryüzünden geri yansıyan güneş ışınlarının bir kısmını muhafaza eder. Bu sayede dünya, canlılar için yaşanabilir bir iklime kavuşur. Fakat sanayi devriminden sonra hızla artan karbondioksit oranı sera gazının da artmasına neden olmuştur. Bu artış 2000’li yıllarla önüne geçilemez bir hâl almış ve yeryüzü şimdiye kadar hiç olmadığı şekilde ısınmaya başlamıştır. Mesele sadece küresel ısınma meselesi, yani havanın giderek ısınması, değildir. İklim değişikliği yüzünden “Kuraklık, seller, şiddetli kasırgalar gibi aşırı hava olaylarının sıklığı ve etkisinde artış, okyanus ve deniz suyu seviyelerinde yükselme, okyanusların asit oranlarında artış, buzulların erimesi gibi etkenler sonucunda bitkiler, hayvanlar ve ekosistemlerin yanı sıra insan toplulukları da ciddi risk altındadır.”

(http://www.wwf.org.tr/neyapiyoruz/iklimdegisiligienerji/iklim_degisikligi/). Bu gibi sonuçları en aza indirmek için bilim insanları sıcaklık artışının azami 2°C ve atmosferdeki CO₂ oranının da 450 ppm seviyesi ile sınırlandırılması gerektiğini salık verirler. Fakat aslında iklim güvenliği için “atmosferde milyondaki karbondioksit oranını >400 ppm’den 350’nin altına çekmeliyiz” (<http://350turkiye.org/hakkimizda/>).

değil, pek çok kültüre ait, birbirinden oldukça farklı coğrafyaların edebiyatlarına da sızmaya başlamıştır.

Küresel ölçekte bir sorun olduğu için iklim değişikliğinin çeşitli edebî eserlere yansımaları olağandır. Oldukça farklı şeyler anlatıyor gibi görünse de *Batır Gitsin Derin Sulara* ve *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* romanları temelde çevre sorunlarını, özellikle de iklim değişikliğini konu almaktadır. Öyle ki anlatılan olaylar bahsi geçen her iki romanda da dekor gibidir. Hatta iki romancı da işe çevreci roman yazmak için giriştiklerini romanlarında uzun uzun yer verdikleri çevre sorunları ile ilgili -olay örgüsü ile doğrudan ilgisi yok gibi görünen- paragraflardan çıkartılabilir. Kısacası *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* adlı romanın atmosferini oluşturan *21. yüzyılın en sıcak yazı* ile yazarının Somali'de 2011 yılında yaşanan kıtlık yüzünden ölen insanlara adadığı *Batır Gitsin Derin Sulara* romanı iklim değişikliğinin farklı coğrafyalardaki yansımalarıdır.

Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su adlı roman daha önce de belirttiğimiz gibi İstanbul'da, çok sıcak olduğu belirtilen bir yazda geçer. Sıcak, kişilerin üzerinde oldukça etkilidir. Öyle ki romanda oldukça sık bir şekilde bu yazın *21. yüzyılın en sıcak yazı* olduğu vurgulanır. Olayların geçtiği zaman dilimi 21. yüzyılın ilk yıllarıdır. Anlatıcı bu yüzden bir açıklama yapmak zorunda kalır: “*Yaz daha başlamadan, bunun İstanbul'un en sıcak yazı olacağı söylentisi yayıldı şehre. Gerçi 21. yüzyıl henüz genç sayılır ama, insanlık daima büyük konuşmayı sever, sayılarla belirtmeyi duygu ve düşünmeden daha fazla önemser* (Uzuner 2014: 32- 33).” Aslında romanda anlatılan çevre sorunları ve kişilerin bu sorunlara yaklaşımları düşünüldüğünde gelecek yazların daha sıcak olacağı ön görüsünde bulunabiliriz. Fakat aslında yazar, leitmotif olarak karşımıza çıkan bu sıcak hava ile okurun ilgisini iklim değişikliğine yönlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca okurun dikkatini *büyük laflarla* çekebileceğini düşünen yazar, iklim değişikliği konusunda kamuoyu oluşturma yollarında biri olarak abartılı ifadelerle yer verir.

Romanda iklim değişikliği, sadece bu konuda araştırma yapan gazeteci Defne'nin gündeminde değildir. Çevreciliği muhalif olmakla eş tutan bir zihniyete sahip olan komiser Ümit'in de gündelik hayatını etkilemektedir. Ümit, İstanbul sıcağını iliklerine kadar hissederken bu durumun *doğal* olmadığını da ayırdındadır. Ona göre diğer bütün yozlaşmalarla birlikte “yazlar da bozul[muştur]” (Uzuner 2014: 57). Sıcak hava, roman karakterlerini olabildiğince bunalırken küresel ısınmanın sıradan insanın günde-

lik hayatına nasıl hükmettiğini de gözler önüne serer. Şöyle ki anlatıcı, Sahaf Semahat'ın dükkânından çıktığı an karşı karşıya kaldığı havayı küresel ısınmaya bağlar ve küresel ısınma yüzünden öğle saatlerinde İstanbul sokaklarında yürümenin imkânsız hâle gelmesinin hayat şeklimizi değiştirdiğini/değiştirmesi gerektiğini vurgular (Uzuner 2014: 180).

İklim değişikliğine vurgu yapmak için yazar romanında oldukça kasvetli ve boğucu bir havayı egemen kılar. Sıcak hava, roman karakterleri üzerinde “bütün diktatörlerden daha zalim” (Uzuner 2014: 18) bir şekilde hâkimiyet kurar. Sıcak havanın basıklığı ve boğuculuğunu vurgulamak adına anlatıcı, İstanbul'u bir akvaryuma benzetir: “Şiddetli nem şehri dev bir akvaryuma (...) dönüştürmüştür (Uzuner 2014: 17). Ümit de karakoldan çıktığında kendini “dev bir akvaryumun içine düşmüş gibi” (Uzuner 2014: 57) hisseder ve bunalır. Kısacası sıcak hava, roman karakterlerini kapana kısılmış gibi hissetmelerine neden olur. Ayrıca sıcak hava romanda öyle şeytandır ki romanın evrenini cehenneme dönüştürür (Uzuner 2014: 17, 23).

Batır Gitsin Derin Sulara adlı romanın Somali'de geçen kısmına da benzer bir atmosfer hâkimdir. Fakat bu romanda -coğrafi şartların da farklılık göstermesiyle- sıcak havanın yanında roman kişileri kuraklık ve susuzlukla da karşı karşıya gelmektedir. James'in Kismayo'ya yaptığı uçak yolculuğunda ilk olarak sıcak hava dalgalarıyla boğuştuklarını öğreniriz. Uçaktan aşağı bakan James; suyu çekilmiş bir denize benzeyen, perişan halde bir manzara ile karşılaşır (Ledgard 2015: 39). Bundan sonra da Somali'nin iklimi üzerinde romanda sıkça durulur. Kısaca özetlemek gerekirse: Somali kurumuştur, yağmurlar yetersiz kalmıştır ve insanlar susuzluktan ölmektedir (Ledgard 2015: 92). Zaten, cihatçıların James'i öldürmemesinin altında yatan neden kendisini su mühendisi olarak tanıtmasıdır. Cihatçılar, James'ten onlara suyu nasıl bulup muhafaza ederek paylaşabileceklerini öğretmesini isterler. James de bu sayede hayatta kalmış olur.

Somali'nin kurak iklimi ve susuzluk okurun zihninde iyice yer etsin diye romanda çeşitli betimlemelere yer verilmiştir. Örneğin ABD Ordusu'nun sinyal alanı dışında dediği bir yere götürülen James'in gözünde arazi şöyledir:

Yol devam ederken, bir noktadan sonra arazi son nefesini verdi. Arazinin rengi atmış ve eski İtalyan plantasyonundaki topraktaki çatlaklar öyle derinleşmişti ki, içlerine

düşmeniz işten bile değildi. Bu kesiklerin içleri kökler yüzünden büklüm büklüm olmuş, çakmaktaşları ve fosiller açığa çıkmıştı. Kırgıbayır ta göz eriminin ötesine uzanıyordu. Dili damağına yapışmıştı. Biraz su için neler vermezdi. (Ledgard 2015: 141)

Alıntıda dikkat çeken kısım, bu arazinin geçmişte İtalyan plantasyonuna ait olmasıdır. Demek ki bu bölgede geçmişte tarım yapılmaktaydı. Tarıma elverişli bir arazinin bu hâle gelmesi iklim değişikliği nedeniyledir. Nitekim Somali halkının yaşadığı kıtlık, susuzluk, kuraklık gibi felaketlerin önemli bir nedeni de küresel ısınmadır. Roman boyunca Somali'nin iklimindeki değişiklik üzerinde durulmaya devam edilir. Sözelimi yine cihatçıların tutsaklığında James'in yolculuğu bir vadide devam eder. Burası vadi suların topraktan açtığı bir çatlaktan ibarettir; fakat *“yine aynı sular tarafından terk edilmişti[r]”* (Ledgard 2015: 159). Toprakta sudan geriye sadece bulanık su damarları kalmıştır. Yine bir akşam James ve cihatçılar yürürlerken uçmaya bile hali kalmayan bir karabatakla karşılaşır. Bu karabatak susuzluktan ölmek üzeredir. Ölümden kurtulması için yağmur gerekli olmasına karşın yağmuru yağacağına dair hiçbir emare yoktur (Ledgard 2015: 161). Görüldüğü gibi romanda susuzluk, kuraklık gibi konular sadece insan odaklı değildir. İklim değişikliğinin hayvanlar üzerindeki etkisi de gösterilmiştir. Sulak yerlerde yaşayan bir canlı olan karabatak iklim değişikliği yüzünden kuruyan su kaynakları neticesinde ölümle burun buruna gelmiştir. Hatta romanda Birleşik Devletler Ordusu'na ait çok gizli bir raporda gelecek yıllarda Afrika'da kıtlık, salgınlar, böcek istilası, metan gazı, meteorlar (?) ve iklim değişikliğinden dolayı ölümlerin beklendiği kaydedilmiştir (Ledgard 2015: 184-185).

Romanda, Somali'de durum böyle iken bilim insanı olan Danny'nin de gündeminde iklim değişikliği vardır. Danny ve çalışma alanı sayesinde yazar, küresel ısınmayla ilgili sayısal verilere de başvurarak durumun ciddiyetini okura sunmaya çalışır. Sözelimi Danny'nin çalışma alanı ile iklim değişikliği arasında ne gibi bir bağ olduğunu anlatıcı şu şekilde açıklar: *“Denizlerdeki yaşam sistemlerini anlamaksızın, iklim değişikliği üzerine ciddi bir çalışma yapılamazdı”* (Ledgard 2015: 198). Danny iklim değişikliğinin gerçek olduğunu bilmektedir. Çünkü onun çalışma alanı sulardır ve *“Geminin altındaki, Fram Boğazı boyunca Doğu Grönland Akıntısı'yla taşınan su 1910'dan bu yana 1,9 santigrat derece ısınmıştır. Bu ise, onuncu ve on üçüncü yüzyıllar arasındaki Ortaçağ Sıcaklık*

Artış Devri boyunca yaşanan artıştan 1,4 santigrat derece fazladır” (Ledgard 2015: 198-199).

Kısacası iklim değişikliği sadece Afrika ülkelerinde değil tüm dünyada gözlemlenmektedir. Danny ile James’in tanıştığı Fransa’daki otelin bulunduğu doğa da iklim değişikliğinin sonuçlarından etkilenmiştir. Her sene aynı oteli ziyaret eden Danny, iklim değişikliğinin yöre üzerindeki etkisini daha net gözlemlemektedir. Sözgelimi Danny, çamların geçen seneye göre iklim değişikliği nedeniyle daha çitkırıldım olduğunu fark eder (Ledgard 2015: 22).

Batır Gitsin Derin Sulara romanında da *Uyumsuz Defne Kaman’ın Maceraları: Su* romanında olduğu gibi siyasilerin iklim değişikliği başta olmak üzere çevre sorunları karşı tavrının umursamazca olduğu gözlemlenir. Anlatıcı odağını James’e çevirdiğinde siyasilerin iklim değişikliği konusundaki ciddiyetsizliğinden bahseder. Günümüz siyasetinde hedef takibinin olmadığını belirten anlatıcı, bunu en iyi iklim değişikliği konusundaki tavırlarına bakarak anlayabileceğimizi söyler (Ledgard 2015: 227).

Diğer Çevre Sorunları

İki romanın içinde yer alan tek çevre sorunu iklim değişikliği değildir. Her iki roman da pek çok çevre problemlerine değinmiştir. Sözgelimi *Uyumsuz Defne Kaman’ın Maceraları: Su* romanında yalnızca iklim değişikliği konusu üzerinde durulmaz. Ayrıca Türkiye’yi ve dünyayı ilgilendiren pek çok çevre sorunu üzerinde durulmuştur. Örneğin Defne’nin bir yazı dizisi HES’ler (Hidroelektrik Santral) üzerinedir ve bu yazı okuyanların üzerinde derin bir tesir bırakır. Ümit, Defne ile ilgili araştırma yaparken bu yazıya rastlar ve okumaya başlar başlamaz yazıya mıhllanır (Uzuner 2014: 41). Benzer bir şekilde Defne’nin anneannesi Umay Bayülgen’in bir taksi şoförü ile diyalogu şoförün üzerinde inanılmaz bir etki bırakır. İstanbul trafiğinden konuşurken konu Karadeniz’deki duble yol inşaatlarına geçer. Umay Bayülgen “*tabiata kazık atan küçük akıllı insanoğlundan*” (Uzuner 2014: 329) tabiatın mutlaka intikam alacağını söyler.

Batır Gitsin Derin Sulara romanının Somali’de geçen kısmında ise en çok üzerinde durulan çevre sorunu hava kirliliğidir. Nairobililerin kullandığı minibüslerin egzoz dumanları tüm kenti – çiçeklerin kokularına kadar- etkilemiştir (Ledgard 2015: 26). Yine, Somali’de ağaçlar çeşit çeşit renklerde naylon poşetlerle bezenmiştir (Ledgard 2015: 137). Ayrıca, bu gibi çevre kirliliklerinin yanı

sıra jet yakıtlarının yarattığı hava kirliliği Afrika'da³ temiz havayı solumanın bir lüks haline gelmesine sebep olmuştur (Ledgard 2015: 138).

Anlatıcı, Afrika'da olan bitenleri Ruanda örneği üzerinden özetler. Geçmişte her şeyden yeterince var olduğunu söylediği bu ülkenin şimdilerde bütün yamaçlarının ekilip dikildiğini söyler. Artık yabanî hayvanlardan ve ot damlı kulübelere eser kalmamıştır. Bazı yerlerinde kuyuların gittikçe kurduğu, yine başka bölgelerde toprak kayması ile karşı karşıya kalındığını da ekler. Ruanda'nın bu şekilde devam ederse ikinci bir soykırıma daha tanık olacağını söyleyen anlatıcının Ruanda örneği insanın doğaya olan düşüncesizce girişimlerinin bir sonucu niteliğindedir.

Danny cephesinde ise en derin çevre sorunu olarak insanların denizlerde yaptığı tahrip karşımıza çıkar. Bu tahrip sadece suda yaşayan canlılarla kalmamış, okyanus hayatını topyekûn etkileyen bir hâl almıştır. Romanda bir taraftan bir nesil sonra yok olma ihtimali olan turuncu imparator balığını anlatılırken bir taraftan çeyrek yüzyılda on binlerce deniz dağının yok olmasından bahsedilir (Ledgard 2015: 86). Bir balık neslinin tükenmesi, her şeyin birbirine bağlı olduğu muazzam bir dengeye sahip olan doğa için geri dönüşü olmayan bir süreç başlatır; fakat bir deniz dağının yok olması denizdeki tüm yaşamı alt üst eder. Bunun etkisi çok daha geniş çapta ve daha hızlıdır. Danny, yerleri belirlenir belirlenmez çok daha fazla deniz dağının yok edileceğini söyler. Dip trol gemilerinin mercanları ve süngerleri -ki her ikisi de okyanus yaşamı için hayatî önem taşırlar- ortadan kaldırmaya devam edeceklerini de ekler. Ayrıca Danny'e göre bütün bunlar şayet bir bilim kurgu dünyasında olsaydı sonuçlarını herkes görecektir; fakat şu anki durumda maalesef insanlar olanı biteni bir türlü görememektedir. Çünkü *"her şey hemen dibimizde ve tam şu an olup bit[mektedir]"* (Ledgard 2015: 86).

Yazar, Danny sayesinde pek çok çevre sorununa ışık tutar ve okuru bu konularda bilinçlendirmeye çalışır. Olaylarla doğrudan

³ Hayvanlar açısından da durum vahimdir. Fakat Somali örneğinde insanlar öne çıkarılmıştır. Şöyle ki bir hayvan türünün yok olmasının yalnızca insan hayatı üzerindeki etkisi üzerinde durulur. Mesela bir göldeki balıkların tükenmesi insanların parasız kalması vesilesiyle anlatılır (Ledgard 2015: 156). Diğer bir örnekte ise fildişi için fillerin öldürülmesi anlatılırken anlatıcı bu dişlerle Viyana'da piyanoların tuşlarının yapıldığını söyler ve geçer (Ledgard 2015: 162). Her konuda araya girerek çevre sorunlarını uzun uzun anlatan yazar Afrika'daki hayvan katliamlarına yer vermeyi pek tercih etmemiştir.

bir ilgisi olmasa da oldukça faydacı bir yaklaşımla uzun uzadıya çevre sorunlarına yer vermesi bu yüzdendir. Bu paragraflardan birine örnek vermek gerekirse antroposen çağı olarak tanımlanan çağı anlattığı şu paragrafa bakılabilir:

Okyanuslar eşelenmekte, zehirlenmekteydi ve asitlenmeden muzdaripti. Gemilerden epey farklı olarak, bir de deniz memelilerinin yön bulma yetilerini körelten sonar dalga düzenleri ve elektronik aygıtlar vardı. Ve deniz memelileri, sahile vuracak denli yönlerini şaşırabiliyorlarsa, o halde insanoğlu da kendi kökünü kazıyabilirdi. İnsanoğlu Taş Devri'nden bu yana soluk bile almamıştı ve buna rağmen, nehirlerin akış yönünü değiştiriyor, tepeleri kesip parçalıyor, geleceğin jeologlarının kolayca tanıyacakları malzemeleri iskartaya çıkartıyordu. Antroposen: plastiğin damgasını vurduğu jeolojik çağ (Ledgard 2015: 198).

Görüldüğü gibi her iki romanda da özellikle olayın geçtiği yörelerde yaşanan çevre sorunları yer alır. Yine kolayca fark edileceği gibi bu çevre sorunları doğrudan olaylarla bağlantılı değildir. Olaylarla doğrudan bağlantılı olan çevre sorunu iklim değişikliğidir. Diğer çevre sorunları her iki romanda da olayların akışını etkileyen nitelik göstermez. Fakat her iki yazar da bu sorunlara değinmeden geçmek istemez. Özellikle *Batır Gitsin Derin Sulara* romanında bilimsel verilere de başvurarak ansiklopedik nitelikte açıklamalarda bulunulmuştur.

Çevre Sorunlarının Nedenleri

Buket Uzuner'in bahsi geçen romanında da JM Ledgard'ın romanında da salt çevre sorunlarına yer verilip geçilmiş değildir. Bu çevre sorunlarının nedenleri üzerinde de durulur. Başka bir deyişle: *Batır Gitsin Derin Sulara* ve *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* romanlarında insanın doğa karşısındaki bu tavrının nedenlerini de gözler önüne sermeye çalışır.

İnsanın doğaya karşı yaklaşımı tek Tanrılı dinler ve Aydınlanma sonrası Batı felsefesinin doğaya yaklaşımı neticesinde değişmeye başlamıştır. Pagan dinlerinde veya Doğu mistisizminde var olan doğa ile uyum içindeki insanın doğa karşısındaki tutumu giderek farklılaşmıştır. Tek Tanrılı dinler, insana doğadaki her şeyden daha değerli olduğunu salık verirken Batı felsefesi insanın doğadan üstünlüğü düşüncesini pekiştirir. Bunun neticesinde insan, kendi iyiliği için yaratılmış olan doğadan istediği gibi yararlanacağını düşünür. Ayrıca doğadan üstün olduğunu bildiği için ona iste-

diği gibi hükmedebileceği sonucunu da çıkarır. Kısacası günümüz çevre sorunlarının sebepleri ilk olarak insanın kendini doğadan ayrı ve ondan üstün görmesinde aranabilir. Nitekim her iki romanda da bu yaklaşım eleştirilmektedir. Örneğin *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* romanında, yüzyılın en sıcak yazına neden olan küresel ısınma için şunlar söylenir:

“Böylece, 'yüzyılın en sıcak yazı', küresel ısınmanın bir sonucu olarak gündeme otururken, ne bu felakete yol açan insanlığın artan açgözlü tüketim hırsı, ne de aynı nedenden artan göç, kıtlık ve nüfus sorunlarına dair endişeler dile getiriliyordu” (Uzuner 2014: 33).

İnsanlar, çevre sorunlarını yavaş yavaş görmeye başlamakta; fakat nedenlere gözlerini hâlâ kapamaktadır. Çünkü sorunun nedenini görürlerse bakış açılarını kökten değiştirmeleri gerekmektedir. Bu da ne siyasilerin ne de ticarî şirketlerin işine yarayacaktır. Bundan dolayı her iki romanda da insanoğlunun hırsı ve para düşkünlüğü eleştirilmektedir. *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* romanında şu ünlü Kızılderili atasözü alıntılanır: *“Son ağaç öldüğünde, son ırmak zehirlendiğinde ve son balık tutulduğunda parayı yiyemeyeceğimizi anlayacağız”* (Uzuner 2014: 39). *Batır Gitsin Derin Sulara* romanında daha somut örneklerle çevre sorunlarını örtbas edenlerin kimler oldukları söylenir:

Birisinin bunlardan kazandığı para her şeyi örtbas etmeye yetiyor. Bundan kısmen de olsa bilim insanları suçlu. Hep yıkım gerçekleştikten sonra elimizi kaldırıyoruz. Endüstriyel işbirlikçilerine dönüşüp, falanca şirket için ismarlama araştırmalar yayımlayan bilim insanları var. Endüstrinin kollarının erişemeyeceği bir derinlikte çalıştığım için şanslıyım. Derinlerde bulunan manganez yumrularına, altınlara ve yakıtlara göz koydular ama bunları çıkartması şimdilik çok maliyetli (Ledgard 2015: 86-87).

Danny, çevre sorunlarına yol açanlar ve bu sorunları görmezden gelenlerden daha çok işbirlikçi bilim insanlarını eleştirir. Romanda bazı bilim insanlarının endüstrinin isteği doğrultusunda gerçekleri çarpıtarak makaleler yayınladıkları söylenir. Fakat romanda yer alan bilim insanları bu türden kişiler değildir. Mesela Danny ile dalışa geçen Etienne ve Peter birer çevrecidir. İnsanın evrimsel açıdan oldukça genç olduğunu ve yıkıldı yıkılacak bir kule olduğunu (Ledgard 2015: 236) söyleyen romanda bu düşünceler ilk olarak Etienne'nin ağzından dökülür: *“Zehirliyiz. Hızlıyız.*

Bizler evrimin erişteleryiz” (Ledgard 2015: 233). Romanda insanın yeryüzünden silindiği zaman ondan geriye kalanın sadece toprağa gömdüğü çöpler olacağını belirten de yine odur (Ledgard 2015: 234).

Her iki romanda da insanın doğaya bakışının sorunlu olduğu vurgulanır. Bu romanlara göre sorunun temelinde ataerkil yapı vardır. Şöyle ki bu romanlarda doğaya egemen olmaya çalışan ve doğayı düşüncesizce tahrip eden erkeklerdir. Sözelimi *Batur Gitsin Derin Sulara* romanında kayıtsızlıkla doğayı tahrip eden kişinin erkek olması gerektiğini Danny tarafından vurgulanır:

Atlantik'in 160 milyon yıl yaşında olduğunu varsayalım,' diye devam etti. 'Daha yaşlı da olabilir. İnsanoğlu ortaya çıkmalı bir milyon yıl bile olmadı. Yeryüzünde yürümeye daha dün başladık. Hak talebinde bulunamayız yani. Ama tam şu an Atlantik'te ve öbür okyanuslarda bir yerde, adamın teki, affedersin, hep bir adam olur zaten değil mi, adamın teki karadaki herhangi bir ormandan çok daha yaşlı ve değerini anlayamadığı ve kabul etmediği bir deniz dağını paramparça ediyordur (Ledgard 2015: 86).

Alıntıda da rahatça görebileceğimiz bakış açısı *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* romanında da vardır. Çevreye duyarsızca yaklaşan, çevre kırımlarını bizzat yapan hep erkektir. Umay Bayülgen aracılığıyla bunun altı çizilir:

...İstanbul trafiğinin cumartesi akşamı handiyse çıldırılmış yoğunluğunda, yarım saatten fazla uzayınca findık muhabbetinden Karadeniz'deki duble yol inşaatlarına geçilmişti. Denizi doldurarak yol yapan, böylece 'tabiata kazık atan küçük akıllı insanoğlundan-burada özellikle 'insankızı değil, insanoğlu' diye üstüne basa basa belirterek- tabiatın intikamının mutlaka aldığını ve alacağını örneklerle uzun uzun anlatan Umay Bayülgen'in taksi şoförü üzerindeki etkisi inanılmazdı! (Uzuner 2014: 329).

Alıntılarda görüldüğü gibi her iki romanda da çevre problemlerinin sebebi erkektir. Çünkü erkeğin çevre sorunlarındaki konumu çevreci eleştirmenlerce üzerinde önemle durulan bir konudur. Özellikle ikili karşıtlıklar oluşturan ataerkil düzen, farklılıkların birbiri üzerinde tahakküm kurma yetkisi de verir. Şöyle ki ataerkil düzende “erkek kadından, kültür doğadan üstündür” şeklinde kabuller vardır. Ayrıca kadın doğanın bir parçası olarak görülürken, erkek kültürle birlikte anılır. Bu yüzden erkeğin doğaya

yaklaşımı, kadının doğaya yaklaşımından daha sert ve acımasızdır. Her iki romanda da erkeğin doğa karşısındaki bu tutumu eleştirilir.

Mitlerin Işığında Çevrecilik Dersleri

Her iki roman çevre sorunlarını ortaya dökerken bu sorunlara kendilerince çözüm önerileri de getirirler. Bu önerilerin en önemlisi şüphesiz her iki romanda da ortak olan su imgesinde belirir. Su imgesi, mitler üzerinden ele alınmıştır. Diğer bir deyişle: Her iki romanda da insanlığın doğa ile iç içe olduğu anlatılara gönderme yapılır. Böylece insanlığın eski zamanlarında var olan doğa ile uyumu tekrardan yakalamaya çalışır. Birbirinden oldukça farklı kültürlerle ait olan bu iki eserde böyle bir benzerlik oldukça ilgi çekicidir.

Batır Gitsin Derin Sulara romanında Sümer mitolojisinden *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları*: Su romanında ise Türk mitolojisinden ilham alınmıştır. Ayrıca sadece bahsi geçen bu iki mitolojide değil, bütün mitolojilerde benzerlik gösteren “var olan ilk şey olarak su”yu konu almalarıyla da benzerlik gösterirler. Başka bir ifadeyle; hiçbir şey henüz yaratılmamışken evrende sadece suyun bulunması inancı her iki romanın da çıkış noktası olmuştur. Biri Sümer, diğeri Türk mitolojisinden yardım alsa da her iki romanın da yaratılış mitlerine yaptığı göndermeler aynıdır.

Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su romanında, Defne Kaman'a ait olan *Su Kitabı* “Başlangıçta Yalnız Su Vardı” ile başlar. Başlangıçta sadece suyun olması yaratılış mitlerinin ortak noktasıdır. Bu romanda Türk mitolojisinden yararlandığını düşündürten en önemli veri ise yazarın romana koyduğu önsözdür. “Teşekkürler ve Bilgi” adlı ön sözde yazar romanını kaleme alırken hangi kaynaklardan yararlandığını sıralar. Bu kaynaklar arasında Şamanlık ve Türk destanlarını görmekteyiz. Romanda da olay akışı sık sık bölünerek Türklerin Şaman inancı hakkında bilgi verilir. Bu noktalardan yola çıkarak *Su Kitabı*'nın girişinde yer alan bilgilerin Türk yaratılış mitinden esinlendiğini söyleyebiliriz. Sözgelimi hemen girişinde yer alan kısım Altay yaratılış efsanesi ile neredeyse birebir örtüşür. *Su Kitabı*'nda yer alan kısım şöyledir:

SU.

SU vardı. Başlangıçta sadece SU vardı.

Evvelce gök, ay, güneş, hava, ateş, toprak ve ağaç yoktu: Sadece SU vardı. (Uzuner 2014: 110)

Altay efsanesinde ise şöyle geçer:

*Yerin yer olduğunda, sular yeri sarardı,
Ne gök ne ay, ne de bir dünya vardı (...)
Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,
Uçsuz bucaksız, sonsuz sular içreydi her yer* (Ögel, 2001: 76-77)

Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun "Yaratılış ve Türeyiş" adlı Türk destanlarını birleştirdiği kitabının girişinde yer alan cümle de şöyledir: "*Yer, yer değilken su, su idi; başka hiçbir şey yoktu*" (Sepetçioğlu 1969: 1). Kısacası Buket Uzuner'in romanında yer alan su imgesi yaratılış mitlerinden esinlenerek kurgulanmıştır. Diğer her şeyden önce suyun var olması romanın su üzerine kurulan kurgusu için sürekli akılda tutulması gereken bir bilgidir. Bu yüzden zaman zaman Türk mitolojisinden ayrı düştüğü kısımlar da vardır. Mesela *Su Kitabı*'nda: "*SU'dan yaratıldı aslımız, SU'dur özümüz.*" (Uzuner 2014: 111) diye geçer. Fakat sözgelimi Altay efsanelerinde "*büyük bir okyanusun ve suyun esas olmasına rağmen, onlara göre insanoğlu, sudan yaratılmamıştı*" (Ögel, 2001: 78). Altay yaratılış mitine göre insan topraktan yaratılmıştır.

Romanda yaratılış mitlerinden yola çıkarak suyun kutsallığı ve önemi üzerinde durulmuştur. Bu sayede okurda çevre bilinci oluşturmak hedeflenmiştir. Romanda da *Su Kitabı*'nın yazarı Defne, Türk kültüründe yer alan suyun kutsallığı inancı neticesinde suyu koruduğunu, ziyan etmediğini dile getirir (Uzuner 2014: 111). Derin ekolojistlerin kadim doğa dinlerinde yer alan doğa-insan ilişkisine gönderme yapmalarına benzer bir şekilde *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* romanında da Şamanlığa gönderme yapılır. Romana göre Şamanlıktaki suyun kutsallığı inancı tekrar canlandırılabilirse insanın suya bakışı değişecek ve böylece insanlık onu ziyan etmemeye başlayacaktır. Nitekim romanda bu öneri açık açık dile getirilir:

Kurtuluş kaçmakta değil. Kurtulmak için sizin bizzat SU'yun nereden kaynaklandığını bulmanız gerekiyor. Bunu da ancak siz bulabilirsiniz! SU kaynağını bulunca boşuna akmasını önleyeceksiniz. O zaman hem kendinizi, hem beni kurtaracaksınız. SUyu ziyan etmek günahdır. Şamanlığımızdan Anadolu'ya yadigâr kadim geleneğimizde bu böyledir: SU kutsaldır... SU... SU... SU... (Uzuner 2014: 119) .

Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su romanında her şeyin başlangıcı ve sonu suda olmuştur. Defne, Kadıköy-Beşiktaş vapurunda kaybolmuştur. Defne, suda saklanmıştır ve Ümit, Def-

ne'yi suda bulmuştur. Roman, herkesin bir araya gelerek artık sağlığına kavuşmuş olan yunusu denize geri salması ile yine suda biter. Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş* adlı kitabında şöyle yazar: “Başlangıçta ve her tür tarihsel ya da kozmik döngünün sonunda su vardır ve her zaman var olacaktır” (Eliade 2003: 196). *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* romanı da *Batır Gitsin Derin Sulara* romanı da suda biter. Danny, abise (derin sulara) dalışını bitirmiş, yeryüzüne dönmektedir, James ise saldırıdan kendini göle atarak kurtulmuş, nefessizliğe dayanamadığı için sudan yeryüzüne geri çıkmaktadır. Görüldüğü gibi her iki roman da suda bitmiştir.

Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su romanında ayrıca pek çok mitolojik unsura daha gönderme yapılır. Örnek vermek gerekirse Defne'nin anneannesinin adı “Umay⁴ Bay-ülgen⁵”dir. Bu isim, Umay ve Ülgen⁶ gibi Türk mitolojisine ait olan Tanrıların isimlerinin yan yana getirilmesinden doğmuştur. Buna ek olarak roman boyunca Gök Tanrı Ülgen ile tabiat ana Umay'a sıkça gönderme yapılır. Semahat'le Ümit'in şu diyalogu buna bir örnektir:

Türklerin kadim Kaman geleneğinde 'Gökler Hanı': Bay Ülgen, 'Tabiat İlahesi': Umay Ana ve Tengri Kayra Han hep mavi renkle temsil edilir, enerjileri de aktır. Oysa kötülük Erlik Han'dan, yeraltındaki 'Aşağı Dünya'dan, gizli saklıdan, kapalı ve karanlıktan gelir, bu yüzden enerjisi karadır," diye Ümit'e açıkladı Semahat (Uzuner 2014: 385).

Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su romanında mavinin imgesel bir yanı vardır. Semahat, rüyasında Defne'yi mavi renkte bir elbise içinde gördüğünü söyleyen Ümit'e bunun manasını anlatırken okura da mavinin sembolik anlamlarını aktarmış olur.

⁴ Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi* adlı kitabında Umay için eski Türk panteonunda iyi tanınan çok az sayıdaki Tanrı'dan biri olduğunu söyler ve Umay'ın doğurganlık Tanrıçası, hatta ana Tanrıça işlevi üstlendiğinin altını çizer (Roux 2015: 134).

⁵ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş* adlı kitabında Altay Tatarlarının Gök Tanrı'yı Ülgen (ulu) veya Bay Ülgen (çok ulu) olarak adlandırdığını dile getirir (80).

⁶ Jean-Paul Roux, Türklerin kadim dininin bariz bir şekilde tek Tanrılı olduğunun altını çizdikten sonra çok Tanrıcılığın da gözlemlendiğini ekler. Şöyle ki Tek Tanrıcılık, Türklerin büyük devletler kurduğu zamanlara denk düşerken, çok Tanrıcılığın çözülme ve anarşi dönemlerine denk düştüğünün tahmin edildiğini söyler (Roux 2015: 122).

Romandan alıntılatacağımız kısmın *Türk Destanları ve Şamanlıkta Renkler* adlı bir kitaba ait olduğu söylenir:

Gök ile özdeş tutulduğu için saygı duyulan ve çok sevilen mavi, Türkler için doğu yönünün simgesidir. Mavi renk, dünya mitolojilerinde sık sık rastlandığı gibi, Türklerde de akıl, idrak, sağduyu, basiret, barışı sembolize eder. Eski Türkçe metinlerde 'gök sakallı', 'kök temur' (gökdemir) gibi ifadeler maviye göndermedir (Uzuner 2014: 160-161).

Batır Gitsin Derin Sulara romanında ise yine su anlatıldığı hâlde hâkim renk mavi değildir. Aslında bu romanda herhangi bir rengin hâkimiyeti söz konusu değildir. Çünkü Sümer mitlerinden yardım alan bu metin sürekli karanlığa gönderme yapar. Bunun nedeni ise romanın derin suları konu almasıdır. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi Danny derin sular üzerine çalışmaktadır ve çalışmalarının odaklandığı yer abis, yani okyanusun en derin olduğu yerdir. Danny, en derin katman olan Hadal çukurunu araştırırken benliğinde çok geniş bir kutuplaşmanın bilgisini taşıdığını hisseder. Bu kutuplaşma: “*Yeryüzü üzerindeki yaşamla Hadal çukurunda incelediği yaşam arasındaki bölünmüşlüktü; aydınlık ve karanlık, hava ve su, soluk alıp vermek ve boğulmak[ır]*” (Ledgard 2015: 58-59). Danny’nin ilgi duyduğu dipler tamamen karanlıktır. Öyle ki abiste odaklanacak nokta yoktur. Burada “*magma deniz suyunda yanarken, renksizce ve dikkat çekmeden yanar*”(Ledgard 2015: 51).

Danny, Hadal çukurunun altındaki ilk birkaç kilometreyi incelemektedir. Bu çukurun altında keşfedilen menfez alanına isim veren kişi de Danny’dir ve Danny’nin buraya “Enki” ismini vermesi kesinlikle tesadüf değildir⁷. Şöyle ki daha ilk sayfalardan itibaren Sümerlere gönderme yapılmıştır. Danny için romanda anlatıcı şöyle der: “*Sümerler okyanusa hayran kaldıkları için, o da Sümerlere hayran kalmıştı*” (Ledgard 2015: 45). Enki de Sümer panteonuna ait bir Tanrı’dır. Samuel Noah Kramer’in *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki* adını verdiği kitabında belirttiği gibi Enki, derinliğin Tanrısıdır. Ayrıca Kramer, Enki’nin su ve bilgelikle özdeşleştiğini söyler (Kramer 2000: 10). Enki, Abzu/Apsû’nun kralıdır. Jean Bottero’nun *Mezopotanya: Yazı, Akıl ve Tanrılar* adlı kitabında ise Abzu/Apsû’nun yerin altındaki katı ifade ettiği söylenir. Bu kat sudan ibarettir ve yer bu tatlı suyun üzerinde yüzmektedir. Başka bir deyişle Sümer mitolojisine göre Abzu/Apsû,

⁷ Enki, romana göre 3133 metre, 1741 kulaç aşağıdadır (Ledgard 2015: 230).

“yeryüzünün sıvı temeli”dir (Bottero 2012: 259-260). Danny’nin menfez alanına Enki ismini vermesi kasıtlıdır. Sümerlere hayran olan Danny, yaratılış mitini bilir ve buna gönderme yapar: Derin suların Tanrısı Enki’nin⁸ adını inilmiş en derin yere koyar. Nitekim Danny, bu alandan bahsederken Abzu terimini de kullanır. Sözgelimi Danielle, James’le konuşurken ona işi ile ilgili pek çok ayrıntıyı anlatır; ama Sümerlerin ve Enki’nin konusunu hiç açmaz; çünkü “aynı sayılar gibi, Abzu da Danielle’in özeli[dir]” (Ledgard 2015: 86).

Ledgard, tıpkı Uzuner gibi okuruna mitler hakkında bilgi verir. Nasıl ki Uzuner, uzun uzun Türk mitolojisini anlatmışsa Ledgard da bol bol Sümer mitolojisi hakkında bilgi verir. Bir örnek vermek gerekirse:

Altı bin yıl önce, gökyüzü tanrısı Enlil’le su tanrısı Enki, Sümer panteonuna yerleşirler. Sümer inancına göre, dünya bir kar küresinden hallicedir. Enlil lil ile, yani kar küresinin çatısını süsleyen güneşe ve yıldızlara parlaklık da veren mahlût atmosfer sayesinde havayı dünyada kilitli tutmaktadır. Gökkubbenin ardında derin deniz vardır ve Enki’nin evi denizin dibindedir. Adı Abzu’dur.(...) Bu evde, Enki insanı yaratmıştır. Volkanik fırında kili karıştırmış, ağır suyla biçim vermiş ve yüze yüze o kili yeryüzüne çıkarmıştır. Orada kile hava üflemiştir. Ama insan başarısızlığa uğradı. Vücudu zayıftı. Ruhu da... Pennsylvania Üniversitesinden Samuel Kramer’in çevirisine göre, insana bir parça ekmek sunulmuştur: ‘Uzanıp almıyordur ekmeği. Ne oturabiliyor, ne dikilebiliyor, ne de dizlerini bükebiliyordur (Ledgard 2015: 45-46).

Romandan alıntılanan bu bölümde görüldüğü gibi insanın yaratılış miti, Sümerlere aittir ve romancı bu miti Kramer’in çalışmasından yararlanarak okura sunmuştur. Gerçekten de romanın bu kısmı Kramer’in *Sümer Mitolojisi* adlı kitabında yer alan “İnsanın Yaratılışı” bölümünden alınmıştır. *Sümer Mitolojisi*’nde insanın yaratılışı şöyle anlatılmıştır: Tanrılar ekmek bulmakta zorlanmaktadır; bu yüzden Enki’den kendileri için hizmetkârlar yaratmasını isterler. Fakat Enki, denizdeki yatağında derin bir uykudadır. İlksel

⁸ *Enki ve Ninnah: İnsanın Yaratılışı* mitinde Enki’nin mekânın deniz olduğu açıkça şu dizelerde belirtilir:

“Enki, derin dalgaların kabardığı denizde- ortasına bakmaya kimsenin cesaret edemediği yatağında tembellik eder” (Kramer: 69).

deniz olan ve bütün Tanrıları doğuran ana Nammu, Enki'ye Tanrıların bu yakarışını iletir. Enki, isteklerini kabul eder ve insanın yaratılışı adına bir ziyafet düzenler. Bu ziyafette Enki ve Tanrıça Ninmah çakırkeyif olurlar. Ninmah, denizin dibinden bir parça kil alır ve bu kilden altı insan yaratır. Enki bu insanlara ekmek verir ve yazgılarını belirler. Enki de kendi başına insan yaratmaya karar verir; fakat onun yarattığı insan da “*vücut ve zekâca cılız ve geridir*” (Kramer 1999: 134). Endişeye kapılan Enki, Ninmah'a der ki:

*Senin elinle şekillenenin yazgısını belirledim,
Ona yiyecek ekmek verdim;
Sen de benim elimde şekillenenin yazgısını belirle,
Sen de ona yiyecek ekmek ver (Kramer 1999: 134).*

Görüldüğü gibi romanda insanın yaratılış miti Sümer mitolojisine aittir. Tıpkı, Uzuner gibi Ledgard da kullandığı kaynakların isimlerini romanda vermiştir. Bunun nedeni her iki romanın da mesaj vermek kaygısıyla bilgi vermek için yazılmasıdır. Bunun neticesinde her iki roman da ansiklopedik bilgilerle dolarken aynı zamanda bu romanlarda bilimsel bir makaleymişçesine atıflar yer alır.

İki romanda gözlenen bir başka benzerlik de Yunan mitolojisinden yararlanmış olmalarıdır. Romanlardan biri Sümer, diğeri Türk mitolojisi üzerine kurulmuşken Yunan mitolojisinden de beslenmeleri üzerinde durulması gereken bir noktadır. Yunan mitolojisinin Batı medeniyeti etkisi neticesinde Ledgard'ın romanında yerini alması yadırganmaz. Uzuner'in romanında ise romanın yazıldığı coğrafya neticesinde Yunan mitolojisine başvurulması okura yabancı gelmez.

Batır Gitsin Derin Sulara romanında Danielle, okyanusa hayran oldukları için Sümerler ve Sümer mitolojisi ile ilgilenmiştir. Danny, Yunan mitolojisinde de yer alan benzer bir duruma gönderme yapar. Danny, Yunanların da Okeanos'a yani “*Aşil'in kalkanının üzerindeki ekvatoru saran ve dünyamızın sulara gömülmemesini sağlayan okyanusa*” (Ledgard 2015: 85) inandığını söyler. Bunun dışında Yunan mitolojisine bir başka yerde daha gönderme vardır: Romanın sonuna doğru iyice karanlıklaşan atmosferde Hades yani ölümler diyarı anılır. Bu diyarda yer alan Lethe “*unutmayı simgeleyen bir ırmak*”tır (Erhat 2003: 194). Romandaki iki başkarakterden birinin dibe daldığı bölüm başlamadan önce bu nehrin ve Hades'in anılması ilgi çekicidir. Romanın sonunda James, hayatını kurtarmak için göle dalar. Yaşam enerjisinin artık

bitmek üzere olduğu bir anda yaşadığı dalış romandaki bu alıntıdan izler taşır: “*Hades’te, ölümlerin ruhlarının kaldığı o mekânda bulacaksınız kendinizi. Hafızanı toptan silecek kadar su yutarak, nisyanda, Lethe Nehri’nde, boğulacaksınız. Bu, hayatına başladığın besleyici döl yatağına benzemeyecek. Dibe batacaksın*” (Ledgard 2015: 235). Suyun mitolojilerde başlangıç maddesi olarak kabul edilmesine gönderme yapılırken ayrıca sonun da habercisi, hatta ta kendisi olduğuna da gönderme yapılır. Dipler/derinlikte anne karnındaki gibi bir ilksel suyun⁹ bulunmadığını söyleyen roman, derin sulara karşı tam tersi bir görüşle biter: “*Batır gitsin derin sulara¹⁰:/ Çıkarıldığında daha da güzelleşecektir*” (Ledgard 2015: 246). Bu dize Romalı şair Horatius’a aittir ve romanda bir mezar taşında yazılı olduğunun altı çizilir. Sonuç olarak su ve yaşam üzerine kurulu göndermeler romanın sonunda su ve ölüm üzerine yapılmış göndermelere yerini bırakmıştır. Yine de bu önerme romanın tamamı için geçerli sayılamaz; çünkü romanda su ve yaşam hakkında göndermeler yaratılış mitleri veya evrim teorisi ekseninde yoğunlaşır. İşin içine diğer mitler girdiğinde suyun ölümle olan ilişkilendirilmesi de gündeme gelir. Sözelimi James’in Danny’e anlattığı Viking efsanesi¹¹ bu ilişkilendirmeye güzel bir örnektir. Midgard yılanı suya mahkûm edilmiştir. Bu yılanın bir erkek bir de kız kardeşi vardır. Midgard’ın kız kardeşi olan Hel, Ölüm’e dönüşmüştür ve İskandinav mitolojisindeki yıldırım Tanrısı olan Thor, Hel’e güç vermiştir (Ledgard 2015: 85).

Uyumsuz Defne Kaman’ın Maceraları: Su romanında da başkarakterin ismi olan Defne, Yunan mitolojisinden gelmektedir. Defne’nin büyükannesi Umay, kızı Ayten hamileyken rüyasında Defne ile Apollon’u görür. Bu, Yunan mitolojisine ait Defne ağacına dönüşen Daphne’nin hikâyesidir. Apollon, Daphne’ye âşıktır. Bir gün kızı yakalar; bu esnada Daphne, babası Thessalia ırmağı Peneus’a kendisini kurtarması için yakarır. Daphne bir ağaca dönüşür ve Apollon kolları arasında kalan bu ağacı kendi kutsal ağacı olarak benimser (Erhat 2003: 81). Uzuner bu efsaneyi değiştirir:

⁹ Burada ilksel deniz Nammu hatırlanmalıdır. Romanda adı geçmese de Nammu hem deniz olmasıyla hem de bütün Tanrıları doğurmasıyla hem ilksel su hem de ilk annedir.

¹⁰ Romanın orijinal adı *Submergence*, yani suya batmadır. Türkçeye çevrilirken yayınevi tarafından romanın sonunda yer alan bu alıntıya ithafen adı *Batır Gitsin Derin Sulara* olarak değiştirilmiştir.

¹¹ Aslına bakılırsa Ledgard sadece Sümer ve Yunan mitolojisini değil suyla ilgili mitolojileri konu almayı amaçlar.

...ama kızım Ayten hamileliğinin son ayındayken rüyamda Defne ile Apollon'u gördüm. Şimdi, bilirsin Yunan mitolojisinde Defne, kendisine tecavüz etmeye çalışan yarı tanrı Apollon'dan kaçabilmek için ağaca dönüşür ya, benim rüyamdaki Defne, tam tersine kendini kovalayan Apollon'u ağaca dönüştürüyor ve sonra kendisi ormanda özgürce mutlu yaşıyordu! Hah hah ha, ilahi Defne, ay hah hah ha! (Uzuner 2014: 254).

Uzuner, Daphne'nin hikâyesini yapıbozumuna uğratarken aynı zamanda romandaki gizemi de okurun çözmesi için ipucu sunar. Defne Kaman'ın birilerinden kaçarken başka bir şeye dönüşebileceği ihtimalini gündeme getirir.

Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su ve Batır Gitsin Derin Sulara romanlarında mitlere yer verilerek insan ile doğanın bağlarının daha kuvvetli olduğu zamanlar anılır. Ayrıca iki romancı da ilksel deniz olan suyun mitolojilerden de aldığı güçlü imgesel boyutuyla romanlarında yer verirler. Suyun bütün mitolojilerde yaratılışın temel maddesi olması sayesinde pek çok mitolojiden yardım alabilmişlerdir. Özellikle JM Ledgard, Sümer mitolojisi ekseninde suya yaklaşırken Yunan ve hatta İskandinav mitolojisinden de yardım almıştır. Buket Uzuner ise romanında yaratılış mitini konu alırken bunu Türk mitolojisinden aldığını belirtmez. Zira buna gerek de yoktur; çünkü “yaratılan ilk madde olarak su” bütün mitolojilerin ortak noktasıdır. Fakat Uzuner'in romanını kurgularken Türk mitolojisinden esinlendiğini yazarın romanın başına koyduğu ön söz kadar romanın içeriği ve romandaki başkarakterlerin isimlerinden de anlayabiliriz.

Sonuç

Birbirinden çok farklı kültürlerden gelen iki yazarın kaleme aldığı ve yine birbirinden oldukça farklı coğrafyalarda geçen bu iki eser pek çok yönden benzerlik göstermektedir. Bu benzerlikler tüm dünyayı ilgilendiren ortak bir sorundan ileri gelmektedir: çevre sorunları. Günümüz insanı iklim değişikliği başta olmak üzere birçok çevre sorunuyla yüz yüzedir. Bunun neticesinde de çevre sorunları edebiyatın da konuları arasına girmiştir. Ayrıca yazarlar, sanat aracılığıyla çevre bilinci oluşturmayı amaçlarlar.

Bambaşka olayları anlatıyor gibi görünseler de bu iki roman vermek istedikleri mesaj itibarıyla benzerdir. Her ikisi de iklim değişikliği başta olmak üzere çevre sorunlarına dikkat çekmek isterler. Okurun dikkatini bu yöne çekerek onlarda çevre duyarlılığı

kazandırmayı amaçlarlar. Nitekim *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* romanında anlatıcı: “*Bu kitabı eline aldığın andan itibaren hem artık onun hikâyesinin içine girmiş bulunacak, hem de bittiğinde artık eskisi gibi olmayacaksın!*” (Uzuner 2014: 66) diye okura seslenir. Okurun romanı okuyunca hayatı hangi yönüyle bir daha eskisi gibi olmayacaktır? Romanda yer alan fikirleri bütünüyle düşündüğümüzde bunun çevreye bakış olduğunu söyleyebiliriz. Yazar, yaratmış olduğu evrenle okurda kalıcı bir iz bırakmayı amaçlar. *Batır Gitsin Derin Sulara* romanında da aynı durum söz konusudur. Ledgard, James karakteriyle çevre sorunları –bir gazeteci dikkatiyle- gözler önüne sererken oldukça başarılıdır. Diğer taraftan Danielle karakteriyle çevre sorunlarını saymakla kalmayıp bir bilim insanı için bunların ne ifade ettiğini de göstermeye çalışır.

Her iki romanda da çevre sorunları insanın açgözlülüğünün bir sonucu olarak görülür. İnsanın doğa karşısındaki tavrının son derece yanlış olduğu vurgulanan bu romanlarda eleştirilerin yoğunlaştığı temel nokta tüketim toplumlarıdır. *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* romanında çevre felaketlerinin sorumlusunun tüketim hırısı olduğu söylenir. *Batır Gitsin Derin Sulara* romanında ise çevre sorunlarının tüketimi özendirilence örtbas edildiği söylenir ve bu suçta bazı bilim insanlarının da ortak olduğu gerçeği hatırlatılır.

Uzuner'in romanında da Ledgard'ın romanında da çevre felaketlerine neden olan erkeklerdir. Her iki romanda da başkarakterlerden çevreci olanları kadınlardır. Erkek yan karakterlerden kimisi çevreci olsalar da kadın çevreci kişiler iki romanın da kolayca fark edilebilir bir özelliğidir. Bu durum kadının doğa karşısında daha ılımlı tavrına gönderme yaparken erkeği kültür alanına, kadını ise doğanın alanına dâhil eder. Bu yüzden kadının çevre sorunlarının daha iyi birer savunucusu olabileceği tezini taşırlar.

Buraya kadar olan kısım, çevre sorunlarının dünya çapında bütün insanlığın sorunu olduğu için benzerlik göstermesi harikula-de değildir. Fakat çevre sorunlarını konu alan bu iki eserin mitolojilerden, özellikle de yaratılış mitlerinden etkilenmesi ilgi çekicidir. Bir tanesi Sümer mitolojisi başta olmak üzere su ile ilgili pek çok mitem etkilenirken diğeri Türk mitolojisine yoğunlaşır. Her ikisi de özellikle yaratılış mitlerine değinirken suya odaklanır. Yaratılışın temel maddesi olan su, bahsi geçen iki romanda da hâkim unsurdur. *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su* romanında suda kaybolan bir kadın, yine suda bulunur. *Batır Gitsin Derin Sulara* romanında ise suya dalan iki ayrı karakterle roman biter. Su, bu üç

karakterin roman boyunca imtihan hâlinde oldukları unsurdur. Defne'nin suda daha fazla dayanıp dayanamayacağı, James'in ci-hatçılarla birlikte su bulup bulamayacağı, Danny'nin suya dalışının başarılı olup olmayacağı romanlardaki gerilimi oluşturan temel unsurlardır.

Mitolojileri kullanarak insanların doğadaki varlıklara güç at-fettikleri dönemler anılmıştır. Böyle bir anlayışta doğadaki herhan-gi bir canlıya zarar vermek de zorlaşır. Uzuner, eski zamanlardaki bu anlayışın canlandırılması gerektiğini romanında vurgular. Ledgard ise suyun mitlerdeki ve insan hayatındaki önemine dikkat çekerek bu ikisi arasında bağı göstermeye çalışır. Sonuç olarak yaradılış mitlerinde her şeyin başı ve sonu olan su, bu iki romanın da temel maddesidir. Sonuç olarak her iki roman doğa ile insanın uyum içinde olduğu eski zamanların anlayışını canlandırmayı amaçlar. Farklı kültürlerden gelen bu romanların göstermiş olduğu benzerlikler bu amaçta birleşir.

KAYNAKLAR

- BOTTERO, Jean (2012), *Mezopotamya: Yazı, Akıl ve Tanrılar*, (çev. Mehmet Emin Özcan, Ayten Er), 2. Basım, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DES JARDINS, Joseph R. (2006), *Çevre Etiği (Çevre Felsefesine Giriş)*, (çev. Ruşen Keleş), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DİNDAR, Gülşah (2012), "Derin Ekoloji Hareketi ve Ekoeleştiri: Bir Garip Şair Orhan Veli", *Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat*, Serpil Oppermann, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- ELİADE, Mircea (2003), *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ERHAT, Azra (2003), *Mitoloji Sözlüğü*, 12. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KRAMER, Samuel Noah (1999), *Sümer Mitolojisi*, (çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- KRAMER, Samuel Noah (2000), *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, (çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- LEDGARD, JM (2015), *Batır Gitsin Derin Sulara*, (çev. Gökhan Sarı), Jaguar Kitap, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin (2001), *Türk Mitolojisi I*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

ROUX, Jean-Paul (2015), *Eski Türk Mitolojisi*, (çev. Musa Yaşar Sağlam), 2. Basım, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.

SEPETÇİOĞLU, Mustafa Necati (1969), *Yaratılış ve Türeyiş: Türk Destanı*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

THOREAU, Henry David (2016), *Doğa ve Yürüyüş Üzerine Seçme Denemeler*, (çev. Aytek Sever), Everest Yayınları, İstanbul.

UZUNER, Buket (2014), *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su*, Cep Boy: 1. Basım, Everest Yayınları, İstanbul.

http://www.wwf.org.tr/ne_yapiyoruz/iklim_degisikligi_ve_enerji/iklim_degisikligi (Erişim Tarihi: 31/10/2017)

<http://350turkiye.org/hakkimizda> (Erişim Tarihi: 31/10/2017)

BİR TÜRKÇÜNÜN PORTRESİ: REHA OĞUZ TÜRKKAN

Emre ŞAMLI*

ÖZ: Henüz lise talebesiyken siyaset ile ilgilenmeye başlayan ve fikirleri dolayısıyla hapis cezası alan Reha Oğuz Türkkan'ın portresini çizmeye çalışan bu makalede Türkkan'ın siyasi görüşlerinin yanında dönemin siyasi koşullarındaki tavırları da dile getirilecektir. Değişen konjonktür dolayısıyla 'İrkçılık-Turancılık Davası' olarak da bilinen 1944 Olaylarından hapis cezası aldığı iddia etmiş olsa da söz konusu dönemde dile getirdiği ırkçı söylemlerini zamanla törpülemiş olan Türkkan özellikle mozaiklik (melezlik) konusunda saplantıya düşercesine savunduğu görüşlerle Türk Siyasal hayatında yer edinmiştir. Yaşantısını bilmemekle birlikte dindar görüşlere sahip olduğunu gördüğümüz Türkkan, buna rağmen konu millet ise her şeyi bir kenara atacak kadar Türkçü olduğunu defaten dile getirmiş bir fikir adamıdır. Ülkünün insanlar için bir saadet kaynağı olduğunu düşünen Türkkan iç siyasette demokrasinin kişisel formdan millet formuna evrilmesini kendi ifadeleriyle disiplinli demokrasiyi savunurken, dış politikada realist çizginin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İrkçılık-Turancılık Davası, melezlik, Türkçülük, ülkücülük, disiplinli demokrasi,

The Portrait of a Turkist: Reha Oguz Turkkan

ABSTRACT: In this paper, we have tried to analyze the life of a thinker who was interested in politics even in high school and had been in prison because of his ideas. Reha Oğuz Türkkan changed his ideas from time to time and explained these changes without any hesitation since he believed that nothing is more dangerous than 'lack of purpose'. Although he claimed that he went into prison because of the changing conjuncture, he stated some

* Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fak. Siyaset Bilimi Doktora Öğr.
emre_samli53@hotmail.com
Gönderim Tarihi: 24.08.2018 Kabul Tarihi:07.11.2018

racist ideas at that period. Even though he made some revises on his racist ideas, emphasized stable characteristics of races and made many things for Turks and in accordance with Turks and took his place in Turkish political life with his obsessive ideas on mosaic (hybridity). As it will be seen he claimed that he was a religious person but this case is not in the table when the nation come to the point because he explained that nation is first in any scale. Comparing the two periods, even though he believed that the period of Atatürk deserved compliment (at least in the context of Turkish ideas) more than that of İnönü, he criticized Atatürk and his politics on imitation, repress on religious and the negative effects of gender relations on society. On the other hand, Türkkan emphasized that the education policies were very good but mistakes were made in Turkish Thesis of History and Sun-Language Theory and the issues were ridiculed.

Keywords: Case of Racism-Turanism hybridity, Turkism, idealism, disciplined democracy

Giriş

1920 senesinde İstanbul'da doğan Türkkan ilköğrenimini Saint-Joseph Lisesinde tamamladıktan sonra babası kadastro müdürü Halit Ziya Türkkan'ın isteği üzerine Kabataş Erkek Lisesinde eğitimine devam etti. Devamında Galatasaray Lisesi'ni bitiren Türkkan, babasının tayini dolayısıyla Ankara'ya taşınmak zorunda kalmış ve orada Ankara Gazi Lisesi'nde eğitim hayatını sürdürmüştür. 1938 yılında Tarih ve Antropoloji eğitimi için Sorbonne Üniversite'sine giden fakat 2. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Türkiye'ye dönen Türkkan Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirir.

18 Ocak 2010 tarihinde hayata gözlerini yuman Türkkan yaşadığı dönem boyunca birçok kitap ve makale yazmış alanında üretken bir fikir adamıdır. Siyasi kişiliğinin yanında akademik bir kimliğe de sahip olan Türkkan'ın bütün düşüncelerinin tüketilmesinin zor ve hacmi yeterince geniş olmayan bu makalede işlenmeyecek olması hasebiyle kısaca siyasi fikirlerine ve İnönü CHP'si döneminde yaşadıklarına yer verilecektir.

Bu çerçevede Türkkan'ın Türkçülük, din, dış politika, demokrasi, mozaiklik, ülkücülük görüşleri işlenmeye çalışılacaktır.¹

¹ Mevcut ikincil kaynakların birçoğu özellikle Türkkan'ın 1940'lardaki görüşlerine ağırlık verdiği için ondaki değişimin boyutlarını göstermekten uzaktır. Siyasi görüşler noktasında yapılan başlıklandırmalar Türkkan'ın savunduğu

Devamında uzun bir ömrün aynı hatta ilerleyemeyeceği fikrinden ve gerçekliğinden hareketle Türkkan'ın düşüncelerinde yaşadığı bazı değişiklikler ifade edilmeye çalışılacaktır. Kimileri tarafından maceracı kimileri tarafından örgütçü olarak anlatılan Türkkan'ın bu kişiliğinden hareketle dönemin CHP'si ile olan münasebetleri ve Türkçülük davası olarak bilinen 1944 Davaları da makalede kendine yer bulacaktır.

1. Siyasi Düşünceleri

Siyasi manada *Türk milliyetçisi* olan Reha Oğuz Türkkan, *dini* konularda belirli hassasiyetlere sahip olmasına rağmen dinin yobazlık olmadığını ve hiçbir zaman da milletten önce gelemeyeceğini söyleyen bir fikir insanıydı. Bu iki düşüncesinin haricinde dış ve iç politika ile ilgili de yazılar kaleme alan Türkkan *dış politikada* müstemlekenin kesinlikle kabul edilemeyeceğini ve ihtiyaç hâsıl olduğunda savaşmaktan geri durulmaması gerektiğini söyleyen bir kişiydi. İç politikada demokrasinin olmazsa olmaz bir sistem olduğunu söylemesine karşın *disiplinli demokrasi* dediği durumun uygulanmasının gerekli olduğunu savunan Türkkan, *mezleklik (mozaiklik)* tartışmalarına çok sert karşılıklar verir. Bunlara ek olarak ülküsüz kalmanın bir ülkeyi, medeniyeti yıkıma götüreceğini söyleyen Türkkan, *ülkünün* bir saadet olduğunu belirtir.

1.1. Türkçülük

Bir düşünürü düşünür yapan o kişinin yaşam öyküsünden azade olamayacağından Reha Oğuz Türkkan'ın Türkçülüğü ile ilgili şu anlatının önemli olacağını düşünmekteyim. Türkçü tarafının aileden geldiğini söyleyen Türkkan, babasının Kurtuluş Savaşı sırasında İzmir'de yörüklerle (diğer bir deyişle Kuvayicilere) katıldığını anlatır (Türkkan, 2009/1). Asıl hikâyesinin buradan başladığını ifade eden Türkkan, kendisi için ayrı bir yeri olan yörükler, onu ve annesini ölmekten de kurtarmasıyla adeta *ahde vefa* duyulması gereken şahsiyetler olmuşlardır.

Anne tarafından Namık Kemal ile ilişkisi olduğunu ve onun kendi düşünceleri üzerinde tesirleri olduğunu kaydeder. Namık Kemal'in yanında Türkçülük düşüncelerinin gelişmesinde Leon Cahun, Fevziye Abdullah Tansel ve kavgalı dahi olsa Nihal Atsız'ın da etkili olduğu bilinmektedir (Kaya, 2005: 70) Türkkan, babasının Damat Ferit ile olan mücadele dolayısıyla yaşadıklarının

görüşlerin özeti niteliğinde olduğundan bu konudaki eksiklikler, fazlalıklar, yanlışlar -elden geldiğince tarafsızlık ilkesi gözetilen- makale yazarına aittir.

da kendi fikir dünyasını etkilediğini ifade eder. Hatta isminin hikâyesinde de Damat Ferit'in olduğunu anlatan Türkkkan, Damat Ferit hükümetinin düştüğü sırada doğması itibariyle babasının kendisine 'Kurtuluş' anlamına gelen 'Reha' ismini verdiğini söyler.

Bunların ötesinde ikinci ismi olan 'Oğuz' ismini kendisi ekleyen Türkkkan, soy isimlerinin aslen 'Hacıkadioğlu' olduğunu ama içerisinde *Hacı* kelimesi geçtiği için nüfusta kabul ettirilemediğini söyler ve evdeki münakaşalar neticesinde kendi ısrarıyla 'Türkkkan' soy isminin alınmasına vesile olur.

Türkçülük ve Türk Milliyetçiliğini tanımlarken Türkkkan, *Türk'ü sevmek ne demektir* sorusuna Türk'ü Türk yapan şeyleri sevmek ve Türk kokusunu alan her şeyi sevmektir der ve ekler: "Milliyetçilik çok yönlü bir sevgi ve sorumluluk bütünüdür." (Türkkkan, 2006/1: 191). Buradan da milliyetçi olmak için sadece ırki melekelerinin uygun olmasının yeterli olmadığı sonucunu çıkardığımız Türkkkan için milliyetçilik biraz da performatif bir anlam taşımaktadır:

Türkü Türk yapan şeyleri, ezberler gibi, sadece aklımızla öğrenmek ve belleğimizde tutmak yetmez. Bu özelliklerin sevgisini gönlümüze de doldurmalıyız. Tadını ve güzelliğini hissetmeliyiz. Heyecanını duyabilmeliyiz; mutlu bir Türk olmanın sırrına erişmek için; gerçek ve gerçekçi bir Milliyetçi olmak için (Türkkkan, 2006/1: 247)

Bu performatiflik etkisini *çevre vatan demektir* önermesinde de gördüğümüz Türkkkan için bir milliyetçi her şeyden evvel vatan-sever olduğuna göre, gerçek bir Türkçü bütün bunları sever, korur, geliştirmek için çalışır (Türkkkan, 2006/1: 193). Bu noktada "çevre yani vatan kaybolursa halimiz nice" ifadelerine yer veren Türkkkan'ın ABD'de iken "Human Values" isimli bir çevre örgütünde başkanlık yapmasının yanında "Ümit Programları" adıyla başlattığı çevre kampanyaları da mevcuttur. Ayrıca Türkkkan yurda kesin dönüş yaptıktan sonra kurduğu "Türk 2000'ler Vakfı"nın temel gayesinin Türkçülük olduğu kadar Çevrecilik faaliyeti de olduğunu zira bu ikisinin birbirini beslediğini ifade eder (Türkkkan, 2006: 240-241).

Yukarıda ifade edilen *Türk'ü Türk yapan şeyleri sevmek* önermesinde söz konusu sevginin nasıl meydana geleceğine dair de fikirler ortaya koyan Türkkkan, *Türklük şuuru* ile *Türklük duygusunun* aynı şeyler olmadığını dile getirir. Bu noktada ilkinin bir bilinç (bilmek) olduğunu ama ikincisinin sevmek yani duygu ile ilgili

olduğunu söyledikten sonra Türkoloji uzmanlarından örnek vererek söz konusu kişilerin (Radlof veya Tonybee) herkesten daha çok Türklük bilinci ile dolu olduğunu ama sevmek noktasında durumun hiç de aynı olmadığını belirtir (Türkkan, 2000/1: 14-16). Diğer bir deyişle, Türkkan, sevmek için bilmek gerekmez bizim olması yeterlidir önermesini savunur. Nasıl ki bir insan annesini, babasını iyi, güzel veya ahlâklı oldukları için değil sadece anneleri ve babaları oldukları için seviyorsa, milletler ve insanlar da öyle sevimlidir. Bunun gerçekleştirilmesi için de okullarda öğretilen derslerde müfredata millî hissi uyandıracak konular eklenmelidir şeklinde tekliflerde bulunur.² Sevmenin ne derece önemli olduğunu altını çizmek için onu bilinç oluşumunun ön koşulu olarak tanımlayan Türkkan'a göre insan sevdiği şeyi öğrenmek için daha isteklidir. Diğer bir deyişle Türkkan için öğrenmenin en güçlü motoru ilgi, merak ve sevgidir (Türkkan, 2000/1: 15).

Değişim ve tutuculuğun Türk Milliyetçi ilkelerinden olmadığını bunların yerine gelişimcilik ve muhafazakârlık ilkelerinin kullanılması gerektiğini açıklayan Türkkan'ın bu noktadaki temel endişesi değişim kavramına içkin bir iyilik atfedemememiz dolayısıyla bu kavramın kullanılmaması salık verir (Türkkan, 2006/1: 189). Ama daha da önemlisi “değişimci enteller ve devrimciler” olarak tanımladığı bazı kesimlerin illa çağdaş görünmek adına her şeyi değiştirme ve yozlaştırma tehlikesine de işaret eder.³ Tutuculuğun eskiye ait ne varsa iyi-kötü bakılmadan korunması olduğunu söyleyen Türkkan, muhafaza derken gelenek ve kültürümüzde mevcut olan güzelliklerin korunmasını gerektiğini ifade eder (Türkkan, 1985: 12).

Yukarıda da ifade edildiği gibi değişime içkin bir iyilik olmadığını söyleyen Türkkan, buna rağmen değişimin kaçınılmaz olduğunu belirtir ve insanlığın yaşadığı değişimlerin günümüze

² Bu noktada Hüseyin Nihal Atsız'ın kardeşi Necdet Sancar'ın 1940 yılında öğretmenlerin asıl vazifesinin “*Bilgi aktarmak, okuma zevki aşlamaktan önce ilk vazife, millî ruh vermek; cemiyetçilik ve milliyetçilik üzerine düşündürmek; millî şahsiyet kazandırmak, her şeyden önce cemiyetini ve milletini düşünmesini sağlamak, Türkcülüğü benimsetmek.*” olduğunu açıklayan satırları, Türkkan üzerinde etkilidir (Kaya, 2005).

³ Türkkan söz konusu endişesini şu satırlarla açıklar (Türkkan, 2006/1: 190): “*İlericilik sevdasına kapılıp dünden ve bugünden habersiz olarak ilerleyenler ise, yıldızlara bakıp önünü görmeyen müneccimler gibi çukura düşebilirler, çünkü ‘Gelecek’ bugün oluşmakta olan şartlardan gelişir; bugünkü şartların tohumları da ‘Dün’de atılmıştır. Yahya Kemal buna ‘Kökü mazide olan atiyiz’ demiştir.*”

geldikçe daha da hızlandığını kabul eder. (Türkkan, 2006/1: 198-199). Türkkan 2000’li yıllar olarak isimlendirdiği Son Değişim furyasının bundan öncekilere hiç benzemediğini ve 3 ayı özelliği olduğunu vurgular. Çok hızlı, çok köklü ve çok fazla değişiklik olarak tanımladığı bu furyaya karşı “milletçe şok geçirmemek, bu selin altında boğulmamak” için hazırlıklı olmak gerektiğini ifade eden Türkkan, hazırlık yapmak için cevaplanması gereken sorunun “Hedef ne?” olduğunu belirtir. Hedefini belirledikten sonra ona uygun metotların seçileceğini belirten Türkkan’a göre bir Türk Milliyetçisinin hedefi daima süper güç olmak olmalıdır (Türkkan, 2006/1: 199). Bu noktada Türkiye’nin modern Avrupa seviyesine yetişmesi ve Osmanlı’nın hediyesi olan 42000 cehennem köyü cennet haline getirmesi şeklinde tarif edilebilecek süper güç olma yolundaki ilerlemesinin ilmi ve harsî anlamda da olması gerektiğinin altını çizer (Türkkan, 1940: 103).

1.2. Dış Politika ve Savaşkanlık

Militer bir oluşum olmakla sürekli suçlanan milliyetçilerin bu suçlama ile karşı karşıya kalmalarına gerekçe olan şey sanırım Türkkan’ın “Türkiye’de derin devlet var mı? Varsa kaldırılmalı, yoksa ihdas edilmeli mi?” sorusuna verdiği şu yanıtta gizli olabilir (Türkkan, 2009/2):

Türklerde derin devlet kavramı tarihte vardı. Yakın zamanlarda gizli olarak yürütülüyordu. Günümüzde belki var. Fakat icraatını göremiyoruz. Belki oluyordur da kamuoyuna yansımıyor. Zaten işin doğrusu da budur. Hukuk devletleri cinayet işlemezler, işletmezler. Fakat yurtdışından çarpık laflar eden, vatandaşlarımızı ve hâriciyecilerimizi katleden haddini bilmezler için de caydırıcı olmak gerekir. Türkiye’de derin devlet yoksa ihdas edilmeli, varsa güçlendirilmelidir. Yapacaklarını da karda yürüyüp izini belli etmeyecek maharetle tamamlamalıdır.

Özellikle dış politikada çıkar ilişkilerinin olması gerektiğini ve ülkelerin birbirlerine ihtiyaçları dolayısıyla bağımlı olmasının o ülkenin müstemlekesi olmak olmadığını anlatan Türkkan, Osmanlı Devletinin politikalarını eleştirir. Düveli-muazzamaya boyun eğerek yeni imtiyazlar vermenin, kapitülasyonlara ses çıkarmamanın, adalet mekanizmasında onlara ayrıcalıklar tanınmasının ve alınan kararlarda onlara danışılmasının büyük bir yanlış olduğunu belirten Türkkan, Türkiye Cumhuriyeti’nin bir yarı sömürge toprakta kurulduğu tezini desteklemiş olur (Türkkan, 2006: 327-328).

Bağımlılığın Kurtuluş Savaşı ile halledildiğini ifade etse de devlet adamlarının dış siyasette şaşılacak derecede bir ürkeklik ve çekingenlik içerisinde olduğunu belirtir ve bu durumun ülkeye zarar verdiğini savunur. Bu çerçevede “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” politikasının artık eskimiş olduğunu ifade eden Türkkkan, bunu özellikle Kıbrıs adası mevzuu, Ege Adaları gibi konularda İnönü’nün izlediği politikayı “*pasif*” olarak nitelemesi ile anlatmaktadır (Türkkkan, 2006: 328).

Türk Tarih Tezinde, Türklerin medeniyetin başlangıcı olduğu ve zaten başından beri Batılı olduğuna dair bir yaklaşım mevcuttur. Bu yaklaşımı tezin bazı eksikliklerine rağmen kabul eden Türkkkan, “*Türklerin Süperliğinin*” sadece medeniyet başlangıcı olmasından kaynaklanmadığını aslında cihangirliğin (savaş tanrısı) Türklerle medeniyet kurma konusunda önemli yardımları olduğunu söyler. Diğer bir deyişle, Batıların pejoratif bir anlam yükleyerek kullandığı savaşçılığın Türklerin olumlu bir özelliği olduğunu ifade eden Türkkkan şu satırlara yer verir (Türkkkan, 2000/1: 127-128):⁴

Büyük medeniyet kuranların çocukları kültürleri ile, fütühat yapmış millet de fatihçiliğiyle heyecanlanır. Onların bu fatihliğini kafamda, Türk’ün cihangirliğiyle mukayese ediyorum; bakıyorum, övündükleri “büyük imparatorlukları” dünya tarihinin genel akışı içinde bir kere –çok nadir örneklerde ise en çok iki defa- nasip olmuş: Mısır 1, İtalya (Roma) 1, İspanyol, Portekiz, Çin, Japon, İngiltere, Amerika, Rusya... Hep birere kere “yüce imparatorluk” kurmayı başarmışlar... Bir de Türk’ün cihangirliğine bakalım. O 16 devlet kurmayı saymayacağım, çünkü burada “devlet kurmuş olmayı” ele almıyorum. Büyük fütühat yapmış, gerçek imparatorluklar kurmuş olanların listesini çıkarıyorum. Ve bakıyorum ki Türk soyu, 7 ila 9 defa bunu başarmış!

Sosyalizmin kendisiyle birlikte hayatımıza bir başka mikrobu daha soktuğunu söyleyen ve bunun sulhçuluk (pasifizm) olduğunu ifade eden Türkkkan’a göre savaş Voltaire’nin “*İnsan, dünyaya girmekle savaşa girer!*” sözünde altını çizdiği gibi bir zarurettir (Türkkkan, 1940: 176). Bu vesileyle milleti savaşçı ruhla

⁴ Savaşçılığın önemli bir meziyet olduğunu ve bunun çoğunlukla da ırki etkisinin olduğunu belirten Türkkkan Hollanda’nın sulhçu ruhu dolayısıyla düşmana teslim olmasının utanılacak bir durum olmasına karşın Finlilerin kendinden misli misli kuvvetli düşmanına karşı durarak hür kaldığını belirtir (Türkkkan, 1940: 9-14).

yetiştirmek gerektiğine inanan Türkkkan hal böyleyken bir milletin istikbali ve ülküsü için mukadder sert ve sık savaşlara hazırlanması gerekirken pasifçilerin polemiklerinin değerli görülmesinin çok yaralayıcı olduğunu dile getirir (Türkkkan, 1940: 181).

1.3. Disiplinli Demokrasi

Türkçülük, İslamiyet ve dış politika ile ilgili yukarıda ifade edilen görüşlere sahip olan Türkkkan'ın iç politikaya gelindiğinde savunduğu disiplinli demokrasi anlayışı köklerini Mete'nin kurduğu devlette bulmaktadır (Türkkkan, 1940: 48). Söz konusu demokrasi anlayışını “*Anarşiye varan mutlak kişi hakkıyla, diktatörlüğe varan mutlak Devlet hakkı arasında denge*” olarak tanımlayan Türkkkan'a göre demokrasi bir amaç değil milleti daha iyiye yönetmek için bir araçtır (Türkkkan, 2006/1: 188).

Disiplinli Demokrasinin Türkçülüğe en uygun demokrasi olduğunu söyleyen Türkkkan, devlet-fert münasebetlerinde milleti baltalayacak hareketlere hürriyetten istifade hakkı tanınmaması ve bir sınır çizilmesi gerektiğini savunur (Türkkkan, 1946: 97). Demokrasi anlayışını daha iyi anlatabilmek için liberal demokrasinin açmazlarını ortaya koyan Türkkkan şu ifadeleri kullanır (Türkkkan, 1940: 36-37):

Ferdin menfaatleri ve hakları, cemiyetin menfaat ve haklarından daha mukaddes, daha yüksektir.... Ziya Gökalp'ın “Hak yok vazife var” prensibi parlömantarist demokratların en düşman oldukları bir prensiptir... Ferdin birçok hakları vardır; bunların meyanında hürriyet en mukaddes hakkıdır....Dilediği şekilde söylemek, yazmak ve hareket etmek hakkını haizdir.... Bunun neticesi olarak, millet içinde ayrılıklar doğdu. Fırka mücadeleleri başladı. Fırkalar, milletin terakkisinden ziyade, diğer fırkaları mahvetmek, devlet başına geçmek, taraftarlarının menfaatlerini temin etmek gayesini güttüler..... Millet için birtakım faydasız koridor entrikalarına kompromiler ve siyaset oyunlarına giriştir. Başvekilin salahiyeti gülünç derecede azaldı. İşler fevkalade uzadı. İnkılaplar yapılamaz oldu.

Ama bütün bunlardan daha da önemlisi liberal demokrasinin açmazının bireyi rakama indirgemesi ve kabiliyet ilkesini göz ardı ederek şahsiyetçiliği öldürmesi olduğunu belirtir Türkkkan. Bu noktada Montesquieu'nun “*Cemiyetler içinde kabiliyetsizler daima kabiliyetli kimselerden ve dâhilerden şüphesiz daha fazladır. Fazlalığın reyi tercih edilince, bu idarede kabiliyetsizler karar veriyor*

ve milletin mukadderatına hâkim oluyor demektir.” sözünü alıntıyla-
yarak derdini daha net bir biçimde ortaya koymuş oluyor (Türk-
kan, 1940: 38):

*Atatürk bunu anladığından, bu çeşit demokrasiyi ka-
bul etmedi. O, milletin mukadderatını muktedir ellere bira-
kılması ve bunlara geniş salâhiyet verilmesi esasını kabul
etti. Esas: Herkesi, alakası olmadığı işlerde rey sahibi kıl-
mak değil; her Türk'e müsavi fırsatlar vermek ve kabiliyeti-
le temayüz edenlere salâhiyet vermektir. Hükümetin
yapacağı inkılaplarda manasız müdahaleleri kabul etmemek,
kuvvetli bir devlet tesis etmek ve devletçiliği benimsemek.*

1.4. Mozaiklik (Melezlik)

İrk konusunun çalışmalarında önemli bir yer kapladığını
gördüğümüz ve bunu kendisi de defaten belirten Türkkan'a göre
kafatası vs. ölçümleri ile Türklük hükümleri verilemez. Buna rağ-
men tarih içinde bir milletin yerini belirleme için de ırk özellikleri-
nin bilinmesi gerekmektedir ki bu noktada hem kendi ölçümlerinin
hem de Atatürk'ün girişimlerinin bu çerçevede okunması gerekti-
ğini anlatır (Türkkan, 2000/2: 32). İrk bilimini ırkçılık olarak algı-
layarak kavramı kullanmaktan dahi kaçınan kişileri anlayamadığını
söyleyen Türkkan, Türkçülük düşüncesinde önemli bir yeri olan
Ziya Gökalp'i dahi bu konuda eleştirmekten geri durmamıştır.
Fransız sosyolojisinin etkisinde kalmakla suçladığı Gökalp'in mil-
let tarifinden “ırk-soy” unsurunu (faktörünü) ayıklamış ve reddet-
miş olmasının anlaşılabilir olduğunu belirtir (Türkkan, 2006/1:
128). En büyük açmazlarının millet tarifinde ırka yer verildiğinde
milletin sadece irkî bir oluşum olduğunu düşünülmesi olduğunu
belirten Türkkan, milletin ırkın yanında sosyal ve kültürel bir olu-
şum olduğunu söyler (Türkkan, 2006/1: 121).

İrk konusunun reddini bu şekilde eleştiren Türkkan'ın önem-
le üzerinde durduğu mozaiklik tartışmasının temelinde de bu so-
runsal yatar ve mozaiklik durumunu şu şekilde açıklar (Türkkan,
2006/1: 138):

*“Karişma”nın çapı ve karişanların özü düşünülmeden
“saf değil” “mozaik” demek acelecilik olur. Hep verdiğim
benzetme (rahmetli babam da bunu bir konferansında kul-
lanmıştı): parmağımızdaki “altın yüzük” saf altın mıdır? 14
karat, 18 karat gibi ölçümlerde, altına bakır kariştirilmez
mı? Ama çoğunluk metal altın olduğundan, yüzüğümüze
“bakırlı altın” (yani mozaik) demeyiz, “altın yüzük” deriz.*

*Gel gelelim karışma %50 ve daha fazla olursa iş değişir. Mozaiklik olur.*⁵

İrk karışması veya mozaiklik durumunun tehlikeli bir durum olduğunu ifade eden Türkkan, Osmanlı ordusunda Yeniçerilerin ufak bir azınlık (12bin) olduğunu, düşüş (inhibit) devresinde ise 40000'leri aştığını ve orduya zaferler değil, bela getirdiklerini hatırlatmak gerekir (Türkkan, 1997).⁶ Yeniçeriler üzerinden melezlik düşüncesine paralel olarak Cumhuriyet'in kurulmasını "*Melezleşmiş hanedan kovuldu.*" şeklinde tanımlayan Türkkan'ın melezlik konusunda ne derece hassas olduğu görülebilmektedir (Türkkan, 1944: 26). İrk karışımının sorunlara yol açması durumunu insan hayatına da uyarlayan Türkkan, en sert eleştirisini iki ayrı ırktan doğan çocukların aykırılıklar yaşayacağını söylemesi oluşturmuştur (Türkkan, 1944: 13).

1.5. Ülkücülük

Bir milletin ayakta kalması ve ilerlemesi için muhakkak bir ülküsünün olması gerektiğini eğer ülküsüzlük peydah olmuşsa o milletin başına gelecek felaketin örneklerinin Osmanlı Devleti başta olmak üzere birçok devlet tarafından gösterildiğini söyleyen Türkkan (1940: 24), Kızılelma ile ilgili gelen sorulara "*Kızılelma, ulaşılmaması mümkün olmayan ideal hedefleri simgeler. Hedefe yaklaştıkça ideal daha uzaklara gider. Kızılelma insanları; bir ideal, bir heyecan ve aksiyon sahibi olmaya yönlendirir. Milliyetçilerle ulusalcılar koalisyonu da ulaşılmaması mümkün olmayan bir hedeftir.*" şeklinde cevap vererek idealizm konusuna önem verdiğini göstermiştir (Türkkan, 2009/2). Bu konuda tarihçi Altan Deliorman'ın "*Ülküler, milletlerin hayatında nihai hedeflerdir. Yaklaştıkça uzaklaşırlar. Ülkülerin bir bölümü gerçekleştiği zaman dahi, diğer bölümü, yeni hedeflerin ilavesiyle yaşamaya devam eder.*" sözlerine de yer veren Türkkan, "*mefkûre geleceğin yaratıcısıdır*" diyerek ülkünün önemini vurgular (Türkkan, 2006: 139).

⁵ Melezleşmenin bütün dünyada olduğu gibi Türklerde de olduğunu ama oranının oldukça düşük olduğunu söyleyen Türkkan bu karışmanın olsa olsa %15-20 nispetinde olduğunu ama bunun da altının altınlığından bir şey götürmeyeceğini ifade ederek savunur (Türkkan, 2000/1: 34-35).

⁶ 1853-1855 yılları arasında kaleme aldığı mektuplarını topladığı İnsan Irklarının Farklılığı Üzerine Denemeler (Essai sur l'Inegalite de Races Humaine) isimli eser ile yazar milletlerin çöküşüne fanatiklik, lüks, etik değerlerin yozlaşması ve dinsizleşmenin sebep olmadığını hepsinin temelinde irki bozuklukların olduğunu söylemiş ve bu sayede de Türkkan'a yol göstermiştir (Gobineau, 1915).

Birçok yazısında “*hayatta en büyük saadetin inanmak ve bir davaya kendini adanmak*” olduğuna dair fikirler beyan eden Türkkan, kendi inancının milliyetçilik olduğunu söylese de başka ideolojiler olduğunu da ifade eder (Türkkan, 2006/1: 39). Diğer bir deyişle, hayatın manasının Saadet olduğunu söyleyen Türkkan, menfaatperest de olsa ülkücü de olsa bu durumun değişmeyeceğini ifade eder. Ayrıca ülkünün sadece Türkçülük olmadığını belirten Türkkan için sosyalizm ve diğerlerinin de bir erek taşıdığı için kutsanması gerektiğini söyler (Türkkan, 1940: 20).⁷

2. Din

Dinlerin en gerçekçisi olduğunu söylediği ve en gerçek demokrat ve Allah’a aracısız ulaşmanın ilke edindiği din olarak tanımladığı İslamiyet’in evrenin sınırlarına vakıf olmanın en temel yolu olduğunu belirtir.⁸ Bu sayede de Müslümanlık ile ilgili olumlu ifadeleri olduğunu anladığımız Türkkan’ın şu sözleri de bu duruma örnek teşkil eder: “*Öyle bir din ki, peygamberi Hz. Muhammed, Allahlık iddiasında bulunmadan, hadisleriyle bize en doğru yolları gösterir ve gönüllerde yer eder. Hem huzur verici, hem de dinlerin en dinamiği; ilme, fenne, eğitime en çok değer vereni.*” (Türkkan, 2006: 29-30).

Ayrıca dinin toplumları geriletmediği iddiasının bir propaganda sloganı olduğunun altını çizen Türkkan, Karl Marx’ın “*Din toplumların afyonudur*” sözleri eğer doğru olmuş olsaydı, Türklerin dinlerinin gereklerine en iyi uydukları ilk Osmanlı yüzyıllarında bu kadar kalkınmış bu kadar güçlü bir imparatorluk olmamış olacağını savunur (Türkkan, 2006: 32-33).⁹

⁷ Ülkü ismini kendisi kullanmasına karşın bu düşüncelerin birçok yazar ve düşünür tarafından dile getirildiğini söyleyen Türkkan’a göre Seyyid Ahmet Arvasi buna “*inanış*” derken, Doğan Heper “*ana hedef*” diyor ama her üçü de aynı şeyden bahsediyor (Türkkan, 2006/1: 40-41).

⁸ Türklerin dini serüvenlerini anlatırken Türkkan Türklerin kıpırdak bir millet olduğunu ve bu kıpırdaklığın din için de geçerli olduğunu ifade ederek Türklerin tarih boyunca önce Totemizm ve Şamanizm, sonraları Güneş Kültüne inanmaya başladıklarını söyler (Türkkan, 2006: 28). Devamında görünmez-bölünmez-yaratıcı Gök-Tanrı inancına sahip olan Türklerin her ne kadar çoğunluğu Müslüman olsa da halen Musevi ve Hristiyanlığa inananlarının olduğunu da anlatır.

⁹ Bu noktada ayrıca günümüze ışık tutan “*Başka etkilerle gerilemeye yüz tutmuş bir halk, bu sefer dinini kendi uyşuk keyfine göre yorumlar ve daha da kötüleşir*” sözleriyle dinin günün şartlarına göre yorumlanmasının nasıl bir duruma yol açacağına dair fikirler vermiş olur.

Din ile ilgili pozitif duyguları olduğunu bildiğimiz ve bunu defaten de dile getiren Türkkan'ın siyasette dindar geçinen insanların bazı tutumlarının nasıl yorumlanması gerektiği ile ilgili bazı soruları da mevcuttu. Bu durumu Özal kardeşler ile ilgili anlattığı iki farklı anıda şu şekilde ifade etmiştir (Türkkan, 2006: 21-22):

Özal henüz siyasete girmemişti. “Belde Bisikletleri” adlı bir şirkette çalışıyordu. Amerika’dan müşterek bir dostumuz ona bir kitap yollamış, benim elden teslim etmemi rica etmişti. Beşiktaş’a yolum düştüğü bir gün uğradım. Kapıyı açtı. Emaneti teslim ederken, ayaklarında takunyalardan olduğunu gördüm doğrusu bir işyerinde böyle bir görüntü tuhafıma gitti. Fark etmiş olacak ki “abdest alıyordum” diye özür diledi.

Yıllar sonra kardeşi Korkut Özal Demirel hükümetinde bakanken, Milli Eğitim adına bir kabine toplantısına çağrıldı ve raporumu anlatırken gözün bu Özal’ın masa altındaki ayaklarına takıldı; o da çıplak ayakla terlik giymiş ve kabine toplantısına o halde katılmıştı. Bunları dinciliğe mi, adap bilmeyişe mi bağlayacağımı bilemedi.

Osmanlı Devleti ile ilgili olumlu görüşlere sahip olsa da eleştirileri içerisinde ona da yer veren Türkkan'ın en önemli eleştiri noktası laiklik meselesidir (Türkkan, 2006: 31). Başlangıçta devlet ve din işlerini iyi bir dengede tutmuş olan Türklerin örneğin Tuğrul Bey döneminde Bağdat'a girildiğinde din işlerini Halifeye bırakmış olması önemli bir misaldir. Osmanlı devrinde bu ayırışın bozulduğunu ifade eden Türkkan, ilk başlarda bunun devlete bir zararı dokunmamışsa da gerileme dönemlerinde şeriat gerçiklere bayrak olduğunu dile getirir. Gerileme döneminin bu durumunun Cumhuriyet elitleri üzerinde de etkili olduğunu dile getiren Türkkan'a göre dinciliğe karşı oluşan bu şartlanmanın temeli orada aranmalıdır. Zira şeriat yanlıları dış güçlerin de desteğiyle şeriat rejimini tekrardan canlandırmak için büyük ikilikler yaratmışlardır. Her ne kadar bu konuda genç Cumhuriyeti (onun özelinde de Atatürk'ü) anlayışla karşılamış olsa da Abdullah Cevdet gibi “ateist” düşünürlerin Atatürk'ü etkileyerek ona din ile kalkınmanın birbirine zıt kavramlar olduğuna dair telkinlerini eleştirmiştir. Bu etkileme çabalarının sonuç da verdiğininanır. Zira ona göre Atatürk gibi dil ile dinin millet sinesinde koparılamaz faziletler olduğuna inanan birinin bizi Doğuya bağlayan herhangi bir şeye bu kadar alerji duyması başka bir şekilde açıklanamaz. Sonuç olarak şu hükmü verir: “Bütün bunların tesiriyle, kurduğu Halk Fırkasının (CHP)

altı okundan 'Laiklik' ilkesi, gerçek laiklikten uzaklaşıp din aleyhtarlığına doğru kaymıştı." (Türkkan, 2006: 31-32). Bu kopuşun çeşitli sorunlar da yaratıldığını belirten Türkkan'a göre dinin yıkılışından sonra sağlam prensiplerden mahrum kalan Türkler, bilhassa büyük şehirlerde, derin bir ahlak buhranı geçirmektedir (Türkkan, 1944: 9).

Din ile milliyet arasındaki çatışmanın diğer tarafını da sakinleştirici bulan Türkkan, bazı düşünürlerin İslam'ı överken Türklüğü aşağıladığını ama bunun hiçbir bilimsel gerçekle uyuşmadığını söyler. Söz konusu düşünürlerin Türklerin medeniyeti, estetiği, olgunluğu, seviyeyi Müslüman olduktan sonra kazandıkları iddiasının düpedüz yobazlık olduğunu belirtir Türkkan. Ayrıca Türklerin tarih sahnesine Müslümanlıktan çok daha önce çıktığını belirterek sanat anlayışları ile ilgili bazı bilgileri Sümer Destanından başlamak üzere günümüze kadar getiren Türkkan'ın her iki görüşün açmazlarını ortaya koyduğu görülmektedir (Türkkan, 2000/1: 65-74).¹⁰ Bu çerçevede yapılan sağ-sol ayrımlarının da fazla genellemeci olduğunu söyleyen Türkkan'a göre milliyetçiliği "*kavmiyet*" olarak gören ve aşağılayan Humeyni (ve aşırı bağnaz) zihniyetinin, liberalizme ve kapitalizme midesiyle bağlı olan bir düşüncenin ve milliyetçiliğin aynı anda sağcı olması anlaşılabilir bir durum değildir (Türkkan, 1985: 11).

Diğer bir deyişle, Türklerin İslam ile birlikte medenileştiği yolundaki tezin hiç de öyle olmadığını savunan Türkkan aksine Türklerin Orta Çağ'da İslam medeniyetine sanat ve bilim yoluyla çok büyük katkılarda bulunduğunu ifade eder (Türkkan, 2000/1: 13). Bu noktada da Türkkan'ın din-millet ikiliğinde millete daha çok önem verdiğini görebilmekteyiz. Hatta "*Dini Türkçülük*" dediği ve "*Reformlaşmış ve rasyonel, Türke mahsus bir İslam dini ile halka iman kaynağı bulmak; Türkçülüğü onlara bu kaynaktan içirmek.*" cümlesiyle araçsallaştırdığı dinin amacının millet olduğunun altını çizer (Türkkan, 1940: 121). Şunun da ifade edilmesi gerekir ki ona göre dindaşı ile sadece dini bir olan insanın millet-

¹⁰ Bu ifadelerin saiklerinden bir diğeri de aydınlara verdiği cevaptır. Zira Yeni Anadoluocuların tezi sadece soyumuzun değil kültürümüzün de Hint-Yunan-Bizans menşeli olduğu yönündedir ve Türkkan bu taklit yaklaşımına çok karşıdır (Türkkan, 2000/1: 78). Bunun yanında yaratıcılığın Türklerde sadece askeri alanda olmadığını sivil hayatın teknolojik ihtiyaçlarını gidermedeki ve sanat eserleri doğurabilmekteki yaratıcılık tarafına da bakılması gerektiğini söyleyen Türkkan Türklerin sadece barbar bir millet olmadığını ifade etmeye çalışmaktadır (Türkkan, 2000/1: 141).

daşı ile hem dini, hem dili, hem soyu, hem tarihi, vs. bir olduğu için millet birliğinin din birliğinden daha önemlidir (Türkkan, 2006: 34-35).

3. Değişim Yaşadığı Düşünceler

“Her insan hayatı boyunca, değişen dünyaya uymak ve evvelce fark etmediği yeni hakikatleri fark edip olgunlaşmak için, eski görüşlerini az çok değiştirebilir ve tekâmül eder.” sözü ile fikirlerinde yaşamış olduğu değişikliklerin emarelerini veren ve hatta *“Ancak, kanaatlerini değiştirdiği halde, efkârimumumiye unutmamıştır zihniyetiyle, sanki eskiden beri bu fikirdeymiş gibi davranmak ve yazmak, en tiksinti duyduğum fikri ve vicdani sahtekârlıktır.”*

ifadelerini kullanan Türkkan’ın bu sözünden hareketle hangi fikirlerinde değişim yaşadığını değerlendirmek sadece faydalı değil aynı zamanda düşünüre hakkını teslim etmek de olacaktır (Türkkan, 1946: 79).

Gençlik dönemi fikirleri arasında yer alan ve daha sonrasından kendisinin de değişimler yaşadığını söylediği fikirlerinden biri Türklerin *“Büyük Türk Budunu”* halinde birleşmesi gerektiğidir. İçerisinde aynı soydan türemesine karşın karışmaların olduğu Türklerin dahi bu Birliğe alınmaması gerektiğine inanan Türkkan’a göre Türk Birliği Ülküsünün şartları aynı soydan türemiş olmak, meleleşmemiş olmak (% 50’den fazla) ve tarihi şartlar dolayısıyla ayrı bir millet olmamış olmak şeklinde açıklar. Zamanla bu görüşlerinden uzaklaşan ve Turancılık konusunda tek ülkenin imkânsız olduğunu ifade eden Türkkan, olması gerekenin konfederal bir yapı olduğunu belirtir. Bunun güzel bir hayal olmasına karşın sadece hayal olduğunu belirten Türkkan, Türklerin tarih boyunca birbirleri ile kavga etmesini gerekçe olarak gösterir (Yalçın, 2009).

Konunun Türklerin kendi aralarında kavga ve tutumlarından öte dönemsel olarak da imkânsız olduğunu belirten Türkkan, ortak hareket etme anlamında bloklaşmanın makul (ve hatta gerekli) olduğunu ama tek bir imparatorluğun imkânsız olduğunu dile getirir ki isim olarak da *“Türk Commonwealth”* önerilir (Türkkan, 2006: 113-114):¹¹

¹¹ Bu noktada Atsız Turancılığının daha çok romantik temele dayandığını belirten Türkkan kendi beyanındaki Turancılığının romantik tarafı saklı olmakla beraber fayda ve ihtiyaçları da karşıladığını söyler (Türkkan, 2006: 166-170). Bu anlamda siyasi güç, ortak pazar, yayım alanı ve ticaret gibi yararları vardır.

Değişim yaşadığı bir diğer görüşü ise ırkçılık konusunda olan Türkkan ilk dönem eserlerinde ırkçılık tanımını yaparken Türk kanı taşımayanların sınır dışı edilmesi, kan karışımına müsaade edilmemesi ve melez insanlara milletin tefekküründe, hayatında ve idaresinde yer verilmemesine dair görüşler dile getirmiştir (Türkkan, 1940: 85). Bu anlamda Nizam Önen'in yaptığı biyografik çalışmada Türkkan'a dair söylediği şeyler onun görüşlerini ifade etmekle birlikte Türkkan'ın yaşadığı değişim üzerinde daha ayrıntılı durmak gerekmektedir (Önen, 2008: 362-369).

İlk dönem düşüncelerinde milletin oluşumunu ırka dayandıran Türkkan sonrasında yazdığı yazı ve söyleşilerde ırkın yeteri şart olmadığını bunun yanında kültür, coğrafya, amaç ve dil birliği gibi temel etkenlerin de olması gerektiğini açıklar. Bunların hepsinin bir tarafa bırakılarak *aidiyet hissini* önemine vurgu yapan Türkkan son olarak *aidiyet hissini* mühim ve hatta tek ölçü olduğunu Atatürk'ün "*Ne Mutlu Türküm Diyene*" sözünün de samimiyet şartı ile doğru olduğunu belirtir (Türkkan, 2009/2).

Cumhuriyet modernleşmesini

"Gökalt'ın sonra Halkçılık, 6 Ekim'un biri olarak Halk Partisi ve Kemalizm adı altında yeni bir boyutla karşımıza çıkar. Bu da, Yeni Cumhuriyet aydınının "halka rağmen halkçılık" yapmaya kalkışmalarıdır. Halkın iyiliği için, doğru yolu halka bu "elit" zümre gösterecektir. Şüphesiz, etiketi "Halkçılık" da olsa, gerçeğe dayalı olma iddiasındaki Milliyetçilik bunu kabul etmez."

cümleleriyle eleştiren Türkkan bu bahisle bir elitizm tartışması açması açar (Türkkan, 2006/1: 274). Buna karşın ilk dönem eserlerinde altını çizdiği İleri Türkçülük Partisi meselesinde kurucuların "*derme çatma*" kimseler olamayacağını belirtmesi yaşadığı değişimi gözler önüne sermektedir (Türkkan, 1946: 5).

Ayrıca zamanında "*reylere sayılmamalı, tartılmamalı*" düşüncesinde olan ve memlekette uygulanan *bir kişi-bir oy* sistemini eleştiren Türkkan, elit görüşe yakın olduğunu göstermektedir (Türkkan, 1946: 99). Kafasındaki sistemi açıklarken tahsili bulunmayan ve okuma yazma bilmeyen vatandaşlara 1 oy vererek başladığı taksimde son olarak öğretmenlere, doçentlere ve diğer yüksek kesimden insanlara 10 oya kadar hak tanır (Türkkan, 1946: 99-100).

Türkkan'ın kafa karışıklığı sadece değişen fikirlerinde değil aynı zamanda bir taraftan Osmanlı Devletini Türk Birliği ülküsünü tahakkuk ettirmiş bir yönetim olarak överken (% 60 nispetinde) diğer taraftan kanın bozuk olmaması gerektiği yönünde nutuklar atmasındandır (Türkkan, 1940: 91-92). Bu kafa karışıklığını çeşitli konularda da devam ettiren Türkkan “*Dünya bir padişah için çok dar*” sözü ile özdeş kıldığı hâkimiyet prensibine inanırken diğer taraftan emperyalizmi eleştirmesi bir zihin bulanıklığından ileri gelmektedir (Türkkan, 1940: 95).

Bu şekilde Turancılık, millet tanımı (ırkçılık) ve elitizm konularında kendini revize eden Türkkan, siyasi tarihimizde görüşlerinden çok 1944 Davaları olarak da bilinen “*Irşçılık-Turancılık Davası*” ile yer etmiştir. Bu davayı değerlendirirken İnönü ve dolayısıyla CHP ile olan ilişkileri üzerinden bir analiz yapan Türkkan'ın kendi metodolojisine sadık kalarak dönemin CHP'si ile olan ilişkisi ve dönem ile ilgili fikirlerini verdiğimiz takdirde konunun daha bütünlüklü bir hâl alacağını düşünmekteyim.¹²

4. İnönü CHP'si

Türkkan ileride daha ayrıntılı olarak anlatılacak 1944 Davalarından evvel Atatürk zamanında Türkiye’de koyu bir Türkçü havanın estiğini söylemesi dönemin ruhunu anlama açısından önemli veriler sunmaktadır. Buradaki Türkçülük düşüncelerinin temellerine aldığı Türk Tarih Tezi, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi oluşumlara ve yaptıklarına ne derece kıymet verdiğini anlayabiliyoruz (Yalçın, 2009).

Atatürk’ün vefatıyla birlikte her şeyin değiştiğini ve İnönü’nün Türkiye’de hümanist edebiyat ve kültürünün aşılması taraftarı olduğunu ifade eden Türkkan, ülkeye Grek, Roma ve Batı’nın egemen olmaya başladığını belirtmiştir. Parti kurmanın yasak ve dernek kurmanın da imkânsız yakın olduğu şartlarda *Güven* isimli gizli bir örgüt kurduğunu söyleyen Türkkan’ın bu çalışmalar esnasında lise son sınıfta öğrenci olduğu ve amacının Türkçülüğü tekrardan canlandırmak olduğunu da ifade etmek gerekir.

¹² Süreci İnönü dönemi ile sınırlı tuttum ama Türkkan’ın Atatürk Türkiye’si ile ilgili kısmi eleştirileri olduğunu da görebiliyoruz ki bu dönemde muhtelif kanunlarla ve daha çok, kanunsuz idari yollarla ve fiilen, sağ faşist bir mahiyet almaya başladığını iddia etmektedir (Türkkan, 1946: 28). Aslında başlangıç itibarıyla normal karşılanması gereken bu sert politikaların azalması yerine arttığını ifade eden Türkkan’ın eleştirilerinin en büyük yoğunluğu buradan kaynaklanmaktadır.

2. Dünya Savaş'ının başladığı dönemlerde Almanlara yakın siyaset izlendiğini anlatan Türkkan, kendisinin de liseyi bitirdiğini ve tahsil için yurtdışına çıkma planlarının olduğunu söyler. Bu süreçte kongreler için Almanya ve İtalya'ya çağrılan babasının teklifi ile kendisine bu iki ülkede eşlik ettiğini anlatan Türkkan, faşizmle ilk tanışıklığının orada olduğunu belirtir. Bu tanışıklığının kendi fikirlerinde bir dönüm noktası yarattığını zira kongrelerde duyduklarına göre faşistlerin planlarının Türkiye'yi istila etmek olduğunu anladığını söyler ve bunun üzerine çıkardıkları *Ergenekon* isimli dergide "*Faşizm tehlikelidir*" konulu birçok yazılar yazdıklarını beyan eder.¹³ Bu yazılar vesilesiyle dergilerinin Almanya ile dostluğa zeval geleceği gerekçesi ile kapatıldığını anlatır Türkkan (2006/1: 61):¹⁴

Dikkat, Kandaşlar! Türklüğe tehlike Almanya tarafında! Bu tehlikeye olanca şiddetimizle karşı koymaya hazırlanalım ve sakın uyumayalım! Katiyen yalancı vaadlere kanmayalım! Alman tazyiki karşısında en ufak zaaf eseri göstereni, milliyetçi ruhumuzun bütün gayz ve hiddetiyle tepeleyelim!

Bu süreçte dünya siyasetinin bir kez daha değiştiğini ve bu sefer Almanların yenilmeye başlayarak Sovyet üstünlüğünün hâkim olmasıyla ülkede solcu bir furyanın başladığını söyleyen Türkkan, Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanı olduğu bu dönemde Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan* romanı ile başlayan kavga davaya kadar giden süreçte önemli bir yer kaplamaktadır.¹⁵

10-20 kişinin bir arada olmasının suç teşkil ettiği süreçte on binlerce insanın toplandığını söyleyen ve büyük bir nümayiş tertip eden Türkkan, olayların neticesinde hükümeti ele geçirmek suçla-

¹³ Master tezi olarak kitle suçlarında cezai müeyyideleri incelediğini anlatan Türkkan, konuyu çalışmasına gerekçe olarak Hitler düşmanı bir Fransız arkadaşının "Heil Hitler!" tezahüratına karşılık verme niyetini gösterir.

¹⁴ Aynı dönemdeki bir yazısında, milletin yine unutulduğunu ve yine bir yabancı kültürün aynen kopyalandığını ifade eden Türkkan; ülkemizde "König"lerin, "Emil"lerin dolduğunu ve aydınlarımızın karılarını Almanya'dan seçtiğini ve büsbütün yabancılaştığını söylemektedir (Türkkan, 1944: 46).

¹⁵ Aslında Sabahattin Ali'nin bu eseri, bardağı taşıran son damla olmuştur. Zira solcular ile Türkçüler arasındaki gerilimin fitilini 1943 yılı yayımlanan *En Büyük Tehlike* isimli kitapçık ateşlemiştir. Kim tarafından yazıldığı netlik kazanmamış olan broşür (Reşat Fuat Baraner de olabilir) Faris Erkman imzası ile çıktığında Türkçülerden büyük tepki ve karşılık aldı (Kaya, 2005). Eleştirilerden nasibini alan Türkkan da yayımladığı broşürlerle hem Sovyet yönetimine hem de Türkiye'deki komünistlere sert bir biçimde tepki göstermiştir.

masıyla tutuklanmıştır. İnönü'nün 19 Mayıs Nutkuna kadar yaptıklarının ve polisin de yapacağını basit bir nümayiş dolayısıyla işlem olduğunu ve olsa olsa 6 ay kadar ceza alabileceğini düşünen Türkkan, Nutuk sonrası durumun vahametinin farkına vardığını itiraf eder (Türkkan, 2000: 37).

Yukarıda anlatılanın siyasetin değişen yüzü ile birlikte düşman haline gelen Türkçülerin hikâyesi olduğunu görmekteyiz lakin bu davaların (Türkkan'ın ifadelerine göre) sadece siyasetin değişmesi ile değil İnönü'nün kindar kişiliği ile de ilgili olduğu düşünülmektedir. “*Boraltan Köprüsü*” olarak bilinen ve Sovyetler Birliğinden kaçan 407 Azeri'nin iadesi ve sonunda da öldürülmeleri ile sonuçlanan hadise vesilesiyle İnönü ile arasının açıldığını ifade eder (Türkkan, 2009).

5. Irkçılık-Turancılık Davası

Gözüne alındıktan 3-4 ay sonra başlayan sorgulamalarda kendi söylediği ile kâtibin kaleme aldığı şeylerin farklı olduğunu ve buna sürekli olarak itiraz ettiğini anlatan Türkkan, bu tutuma sinirlenen Emniyet Genel Müdür Muavini Kamuran Çukruh'un ifade vermediği gerekçesi ile *mutena odaya* götürülmesi emrini verdiğini belirtir. Ama bu emir sonrasında yaşanan asıl vahim olan durum odaya çağrılan doktora söylenen şu sözdür: “*Eziyet ve meşakkate müsait mi?*” (Yalçın, 2009).

Tepeden eller kelepçelenerek yerden iki karış kadar havada asılı bırakan bir mekanizma olarak tasvir ettiği odada tepede bulunan ampullerin Nihat Pepeyi adında bir emniyet genel müdürünün Nazi Almanya'sından getirdiğini anlatır (Türkkan, 2009). Kaç walt olduğu ile ilgili çeşitli spekülasyonlar hâlen devam ediyor olsa da Türkkan'ın “*ateşe tutulmuş tornavida ile kafanızı deliyorlar*” tasviri işkencenin boyutunu çok net bir biçimde açıklamaktadır.

Bütün bu işkence gerekçelerinin söz konusu tutanakların imza edilmek istenmesi ve üzerlerine isnat edilen darbe suçunun sadece söz konusu 23 kişi değil tüm muhalefet eden kişileri de kapsar biçimde genişletilmesi olduğunu anlatan Türkkan o dönemde aynı cezaevinde birçok önemli şahsın da bulunduğunu belirtmiştir (Türkkan, 2000: 33).¹⁶ Bu kişilerin haricinde o dönemde içeride

¹⁶ Hasan Ferit Cansever, Fethi Tevetoğlu, Alparslan Türkeş, Nurullah Barıman, Zeki Özgür Sofuoğlu, Fazıl Hisarcıklı, Hüseyin Nihal Atsız, Hüseyin Namık Orkun, Nejdet Sançar, Saim Bayrak, İsmet Rasin Tümtürk, Cihat Savaş Fer, Muzaffer Eriş, Fehiman Altan, Yusuf Kadıgil, Cebbar Şenel, Zeki Velidi To-

olan sosyalist ve komünist fikirlere sahip insanların da olduğunu söyleyen Türkkan'a isnat edilen suçların babasından Adnan Men-deres'e kadar birçok muhalifi kapsadığı anlaşılmaktadır.¹⁷

Velhasıl, 7 aya yakın süren işkencelerden sonra Emniyetten Askeri Ceza Evine gönderilen Türkkan ve beraberindekiler, İnönü'nün bütün baskılarına rağmen Yargıtay'ın davayı 2. Sıkıyönetim Mahkemesine vermesiyle söz konusu davadan beraat ederler.¹⁸

6. Dernekçiliği ve Kitapsevenliği

Türkkan'ın değinilmesi gereken bir başka cephesi de dernekçiliği ve kitapseverliğidir. Onun bu özellikleri, hukuk karşısında reşit olmasıyla başlar. Daha önce kurulmuş ama faaliyete geçememiş bir derneği canlandırmak istediği bilinmektedir. Pek genç yaşta bu teşebbüs; doğrudan kitap sevgisi ve kültürel meselelere ilginin onun kişilik yapısındaki önemli yerine işarettir. Bu konuda Ömer Özcan şunları kaydetmektedir:

Hâkimiyeti Milliye'de çıkan haberlerden ve bazı köşe yazarlarının yazdıklarından 1931 yılı sonlarında İstanbul'da Kitap Sevenler Cemiyeti isimli bir derneğin kurulduğunu öğreniyoruz. Dernek mensuplarından İstanbul Güzel Sanatlar Mektebi öğretmenlerinden Burhan Ümit (Toprak)'in Ankara'da şube açmak üzere görüşmelerde bulunduğu haberi çıkmıştır. Aka Gündüz, köşesinde cemiyet hakkında bilgi vermiş, hangi çalışmalarını yapmaları gerektiği hususunda yönlendirmelerde bulduktan sonra Tevfik Salim Paşa, Ahmet Haşim'in üyesi bulunduğu cemiyetin başarılı olmasını temenni etmiştir. Onun yazısının muhtevassından, tek parti yönetiminin denetimi dışında ki bu teşebbüsten pek memnun olmadığı anlaşılıyor. Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın damadı olan Burhan Ümit'e duyulan bu memnuniyetsizlik doğrudan hissettirilemediği için Aka Gündüz yazısında, derneğin henüz kuruluş çalışmalarını tamamlamakta olan ve bu yazının çıkmasından sonra 19 Şubat 1932'de ilk şubesi Ankara'da açılacak olan Halkevleri'ne katıl-

gan, Orhan Şaik Gökyay, Hikmet Tanyu, Reha Oğuz Türkkan, Hamza Sadi Özbek, Cemal Oğuz Öcal, Sait Bilgiç.

- ¹⁷ Aynı dönemde babasının da zorunlu emekliliğe sevk edildiğini anlatan Türkkan'ın yaptığı en çarpıcı açıklama asker solcuları emniyetin, sağcıları ise hükümetin tutukladığıydı. Buradan da anlaşılıyor ki o zamanlar asker ile hükümet arasında bazı ayrılıklar mevcuttu.
- ¹⁸ Çıktığı askerî mahkemede tabutluklardan bahsetmesi üzerine apar topar götürülen Türkkan devamında söz konusu tabutlukların alçılarla örülerek böyle bir şeyin tamamen itham olduğuna dair bir algının oluşturulduğunu anlatmıştır.

masını tavsiye etmiştir. Bu kanaatimiz, yazımıza konu ettiğimiz, aynı doğrultuda sonraki yıllarda faaliyette bulunmak üzere kurulan Kitap Sevenler Kurumu'nun da sonuçta emrivaki ile Halkevleri'ni iltihak ettiğinin resmi ağız Anadolu Ajansı tarafından kamuoyuna duyurulmasıyla netleşmiştir (Özcan 2010: 58).

Bu derneğin Türkkan'la ilgisi yoktur. Çünkü o sırada henüz 11 yaşındadır. Ama 1939'daki Kitap Sevenler Kurumu'nun kurucusu Türkkan'dır:

Reha Oğuz Türkkan, İçişleri Bakanlığı'ndan aldığı 11.10.1939 tarih ve 55848 sayılı belge ile Kitap Sevenler Kurumu ismiyle ilmi çalışmalar yapmak gayesiyle bir dernek kurmuştur. Derneğin tüzüğü Ankara'da Ulus gazetesinin 27.10.1939, Sivas'ta Sivas gazetesinin 31.10.1939 ve 07.11.1939 sayılı nüshalarında neşredilmiştir. (...) Derneğin Fahri Başkanı, Adalet Bakanı Fethi Okyar olmuştur. Yönetim kurulunda Besim Atalay, Mehmet Sadık Aran, Nebil Buharalı, Reha Oğuz Türkkan ve Ertuğrul Yener (Türkkan'ın teyze oğlu) görev almış, Türkkan başkan seçilmiştir. Dönemin siyaset ve bilim dünyasından tanınmış isimler, derneğin çalışmalarını destekleyeceklerini beyan etmişler ve kısa sürede 15 milletvekili kuruma üye olmuştur.

Dernek kurulduktan sonra dört sayfalık bir tanıtım bildirisi neşretmiştir. Bildirinin ilk iki sayfasında kuruluş ve yapılması düşünülen yayın faaliyeti hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü

sayfa derneğe üyelik formu olarak düzenlenmiştir. Üyelik formunda başvuru yapanın kimlik ve adres bilgilerinin yazılacağı bölüme birde ‘**dedemin doğum yeri**’ kısmı ilave edilmiştir. Bu formun doldurularak gönderilebilmesi için son sayfası derneğin adresinin bulunduğu bir zarfın önyüzü biçiminde düzenlenmiştir.

Tek parti yönetimi, faaliyetinden kuşku duyduğu derneğin 27.04.1940 tarihinde Halkevleri’ne iltihak ettiği biçiminde bir haberi Anadolu Ajansı bülteni ile kamuya duyurmuştur. Bu sonucun bir zorlama ile sağlandığı anlaşılmaktadır. Türkkan, bu işin cebren yapıldığını belirtmiştir. Bu kısa çalışma süresi içinde 1928 yılında kabul edilen yeni harflerle ile baskısı yapılamayan Ziya Gökalp’in Türkçülüğün Esasları ile Ahmet Hikmet Müftüoğlu’nun Çağlayanlar isimli eserlerinin yeni basımları yapılarak kültür hayatımıza önemli bir hizmette bulunmuştur. Türkkan, hatıralarında (Tabutluktan Gurbete) kurumun neşriyat programını vermiştir (Özcan, 2010: 59).

Sonuç ve Değerlendirme

Henüz lise talebesiyken siyasetle ilgilenmeye başlayan ve fikirleri dolayısıyla hapis cezası alan Türkkan’ın Turancılık, ırkçılık ve elitizm hakkındaki fikirlerinde değişiklikler olmuştur. Fakat mezleklik karşıtlığında, daima tavizsiz davranmış, saplantılı denebilecek kadar düz bir çizgi takip etmiştir. Türkkan ile ilgili bir tanımlama yapıldığında Türkçü, dindar, “disiplinli demokrasi”ye inanan ve dış politikada realizmin yani akılcılığın temsilcisi olan ülkücü bir fikir adamıdır denilebilir.

2010 yılında hayata gözlerini yumana kadar eserler vermeye devam etmiş ve hatta söyleşilerinde taslak halinde bulunan çalışmalarını hazırlamak noktasında çok hevesli olduğunu söyleyen Türkkan, bu emellerinin hepsini gerçekleştirememiş olsa da yaptıkları ile tefekkür hayatında önemli bir yer edinmiştir. Fikirlerinde Namık Kemal, Mustafa Kemal Atatürk, Ziya Gökalp, Leon Cahun, Fevziye Abdullah Tansel, Hüseyin Nihal Atsız, Peyami Safa, Gustave le Bon ve Comte de Gobineau’nun etkili olduğu görülebilmektedir.

Türk modernleşmesinde taklit dolayısıyla yozlaşmanın pençesine düştüğünü söyleyen Türkkan ayrıca din, kadın-erkek ilişkileri, aile kurumlarının da ciddi hasarlar aldığını dile getirir. Ve nihayet, Reha Oğuz Türkkan’ın, bu makalede kaydedilenlerin ötesinde, Türk modernleşmesi üzerine de kayda değer görüşlerinin olduğunu belirtmeliyiz.

KAYNAKLAR

- GOBİNEAU, A. d. (1915). *The Inequality of Human Races*. (A. Collins, Çev.) Londra: William Heinemann.
- KAYA, M. (2005). *Reha Oğuz Türkkkan and Pan-Turkist movement in Turkey (1938-1947)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- ÖNEN, N. (2008). Reha Oğuz Türkkkan. T. Bora, & M. Gültekingil (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4* (3 b., s. 362-374). İstanbul: İletişim Yay.
- ÖZCAN, Ö. (2010) Tek Parti Döneminin Nadir Sivil Toplum Kuruluşlarından Kitap Sevenler Kurumu, *Türk Yurdu*, Yıl 99 - Sayı 279, Kasım -2010, s.58-60.
- TÜRKKAN, R. O. (1940). *Türkçülüğe Giriş*. İstanbul.
- TÜRKKAN, R. O. (1944). *Milliyetçilik Yolunda: Ergenekon -Bozkurt-Gök Börü ve Yeni Yazılar*. Müftüoğlu Yay.
- TÜRKKAN, R. O. (1946). *İleri Türkçülük ve Partiler*. İstanbul: Sinan Mat.
- TÜRKKAN, R. O. (1985). Muhalefetin Nefesi. *Boğaziçi*(34), 11-13.
- TÜRKKAN, R. O. (1997, Ocak). Mozaikçilere Son Bir Cevap. *Türk Edebiyatı* (279), 85-86.
- TÜRKKAN, R. O. (2000). *Tabutluktan Gurbete*. Ankara: Berikan Yay.
- TÜRKKAN, R. O. (2000/1). *Biz Kimiz*. Ankara: Berikan Yayınları.
- TÜRKKAN, R. O. (2000/2). Atatürk'ün Milliyetçiliği ve Lehte-Aleyhte Noktalar. *Türk Yurdu*, 20 (160), 31-33.
- TÜRKKAN, R. O. (2006). *Türkçülüğün Yeni Esasları: Hedefe Doğru*. İstanbul: Pozitif Yay.
- TÜRKKAN, R. O. (2006/1). *Türkçülüğün Yeni Esasları: Yükselen Milliyetçilik* (Yenilenmiş 2. Baskı). İstanbul: Pozitif Yay.
- TÜRKKAN, R. O. (2009, Mayıs 10). Reha Oğuz Türkkkan. *Teke Tek Özel*. (F. Altaylı, & M. Bardakçı, Röportajı Yapanlar) Haziran 7, 2018 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=0WGx8RePTQ4>
- TÜRKKAN, R. O. (2009/1, Mayıs 27). Futurizm (Gelecek Bilimi). *Kral ve Ben*. (E. Özyiğit, Röportaj Yapan) Haziran 9, 2018 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=G94P6VbmzVY&t=1s>
- TÜRKKAN, R. O. (2009/2, Ocak 31). Ord. Prof. Reha Oğuz Türkkkan`la Bir Söyleşi. (O. Çetinoğlu, Röportaj Yapan) Haziran 6, 2018 tarihinde <http://turkmeclisi.org/?Sayfa=Temel-Bilgiler&Git=Bilgi-Goster&Baslik=ordprof-reha-oguz-turkkan-la-bir-soylesi&Bil=475>
- YALÇIN, S. (Prodüktör), & Yıldız, E. (Yöneten). (2009). *Tabutluktan Hayata* [film]. <https://www.youtube.com/watch?v=jHZ4X2cL8Qo>

ÖMER SEYFETTİN HİKÂyelerİNİN TÜRKÇENİN SÖZ VARLIğI BAğLAMINDA İnceLenMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Tuncay TÜRKBen*

ÖZ: Söz varlığı, bir dile ait sözlerin bütünüdür. Söz varlığının içinde, bir dilin kendi öğelerinden oluşmuş, bunun içine yabancı öğelerinde girebildiği temel söz varlığı, terimler, kalıp sözler, deyimler, atasözleri, ikilemeler vb. öğeler yer alır. Dilimiz söz varlığının içerdiği bu öğeler açısından zengin olmasına rağmen yapılan çalışmalar kısıtlıdır. Bu nedenle söz varlığını belirleme çalışmalarının önemi gün geçtikçe artmaktadır. Bilindiği gibi her şair ve yazarın, kendine has bir söz hazinesi vardır. Şair ve yazarlar bu söz hazinelerindeki sözcükleri kendilerine özgü bir üslûpla şekillendirir, düzeltir, yontar, onlara yeniden ve sürekli hayat verirler. “Ömer Seyfettin Hikâyelerinin Türkçenin Söz Varlığı Bağlamında İncelenmesi” adlı bu çalışmamla da yazarın hikâyelerindeki zengin söz varlığını ortaya koymak ve bu doğrultuda yapılan çalışmalara katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle “söz varlığı ve kapsamı” ele alınmıştır. Söz varlığının içerdiği öğeler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. İnceleme bölümünde hikâyelerdeki söz varlığı öğeleri (atasözleri, deyimler, ikilemeler, terimler, kalıp sözler, lakaplar, argo ve kaba ifadeler) saptanmıştır. Ayrıca, Ömer Seyfettin’in hikâyelerindeki söz varlığını ortaya koyan bu çalışmayla, dönemin maddi ve manevi kültürü hakkında ipuçları yakalamak ve Türkçenin söz varlığına katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Sonuçta, Türk hikâyeciliğinde önemli bir basamak olan Ömer Seyfettin’in hikâyeleri, dil malzemesi bakımından zengin bir söz varlığına sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ömer Seyfettin, söz varlığı, atasözleri, terimler, deyimler.

* Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı
tuncayturkben57@gmail.com
Gönderim Tarihi: 31.01.2018 Kabul Tarihi:08.05.2018

Examining Omer Seyfettin's Stories in Terms of the Vocabulary of Turkish Language

ABSTRACT: The vocabulary (set of words) is the collection of all the words belonging to a language. The vocabulary of a language includes basic vocabulary composed of its own elements, which foreign elements can mix with, terms, phrasal verbs, idioms, proverbs, reduplications and etc. Despite the richness of these items in the vocabulary of our language, the studies conducted are limited. Therefore, the importance of studies to determine the vocabulary has been increasing day by day. As known, every poet and author has their own vocabulary. Poets and writers form, emendate, chip, revitalize and give them constant life in their own particular style. In the study named "Examining Omer Seyfettin's Stories in Terms of the Vocabulary of Turkish Language" it is aimed to reveal the rich vocabulary of the author's stories and contribute to the studies done before. In accordance with this purpose, "vocabulary and the scope" were handled first. The elements included in vocabulary were dealt with in detail. In the review section, the elements of vocabulary (proverbs, idioms, reduplications, terms, phrasal verbs, epithets, slang expressions) in the stories were determined. In addition, by this study revealing the vocabulary of Omer Seyfettin's stories, it is intended to catch the clues about the materialistic and spiritual culture of the period and to contribute to the presence of Turkish vocabulary. As a result, Omer Seyfettin's stories which form a significant step in Turkish short story writing, demonstrate that they have a rich vocabulary in terms of language material.

Keywords: Omer Seyfettin, vocabulary, proverbs, terms, idioms

Giriş

Söz varlığı, bir toplumun kültürünü, gelenek-göreneğini yansıtmaya yanında kavramların başlangıçtan günümüze gelinceye kadar başlarından geçenleri, kazandıkları yeni anlam ve şekilleri anlamak, üzerinde düşünüp yorumlamak açısından da son derece önemlidir. Söz varlığı (bir dildeki sözlerin bütünü) terimi Fransızca *vocabulaire*, İngilizcede *vocabulary*, Almancada *Wortschatz* ve *Wortbestand* terimleriyle anlatılan söz varlığı Türkçede *kelime (sözcük) hazinesi*, *sözcük dağarcığı*, *sözcük gömüsü* gibi terimlerle karşılanmaktadır.

Aksan, söz varlığının içeriğini ve önemini şöyle açıklamaktadır:

Filoloji ve dilbilim çalışmalarında, bir dilin sözcükleri, terimleri, yabancı dilden gelme ögeleri, atasözleri, deyim-

leri, insanlar arasındaki ilişkilerde kullanılması gelenek olmuş kalıp sözleri ve kalıplaşmış birtakım özdeyişler, bir bütün olarak sözvarlığı adı altında ele alınır. Bu terimle anılan varlık, aynı zamanda, o dili konuşan ulusun maddi ve manevi kültürünü, dünya görüşünü, yaşam koşullarını ve deneyimlerini de yansıtır (Aksan 2006b: 13).

Yusuf Çotuksöken ise söz varlığı terimini üstanlambirim olarak ifade ediyor. Bunun altanlambirimlerini de şöyle sıralıyor: *a) sözcük dağarcığı, b) terim dağarcığı, c) kalıp kullanım (kalıp sözler) dağarcığı, ç) deyim dağarcığı, d) atasözü dağarcığı, e) özel deyişler dağarcığı (telmihler, dualar, beddualar gibi)...*(Çotuksöken 1989: 11).

Aksan'a göre söz varlığı, sadece birtakım seslerin bir araya gelmesiyle oluşan simgeler değil bunun yanında o dili konuşan toplumun kültürünün yansıtıldığı bir kesit olarak da düşünülmelidir (Aksan 2006a: 7). Yusuf Çotuksöken'e göre bir dilin söz varlığı iki bölümde incelenebilir: *a) tarihsel söz varlığı, b) kullanımdaki (güncel) söz varlığı. Tarihsel söz varlığı, bir dilin anlamlı dilsel birimlerinin (diğer deyişle sözlüksel dil birimlerinin) artzamanlı dökümüdür. Kullanımdaki söz varlığı da, o dilin belli bir tarihsel kesitindeki (özellikle de bugünkü) anlamlı dilsel birimlerini eşzamanlı olarak içermektedir (Çotuksöken 1989: 11). Baş (2011) ise, söz varlığı çalışmalarını üçe ayırmaktadır: Genel amaçla yapılan söz varlığı araştırmaları, özel amaçla yapılan söz varlığı araştırmaları ve diğer söz varlığı araştırmaları.*

Bir dilin söz varlığı; temel söz varlığı, atasözleri, ikilemeler, deyimler, ilişki sözleri, kalıplaşmış sözler, terimler, ödünçleme yoluyla doğrudan alınmış ya da çeviri yoluyla alınan yabancı sözcüklerden oluştuğu görülmektedir.

Bu çalışmada da Türk hikâyeciliğinin öncü isimlerinden biri olan Ömer Seyfettin hikâyelerinin söz varlığı tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ömer Seyfettin, dil konusundaki duyarlılığıyla konuşma dilini yazıya geçirmeyi amaç edinmiş ve bunu da hikâye türü üzerinde uygulamış, hikâyeciliğimizin önde gelen yazarlarından. Türkçenin gücünü savunan, anlatım olanaklarının zenginliğinden hikâyelerinde yararlanan Ömer Seyfettin, halk söyleyişlerini, atasözlerini, deyimleri, ikilemeleri, anlamı derin özlü sözleri, çoğu kez mizahi bir anlatım içinde kullanmış, çocuk okurların da okuma süreci boyunca zevkle, anlayarak, eğlenerek vakit geçirmelerine katkı sağlamıştır.

Amaç ve Konu

Eserlerdeki söz varlığının belirlenmesi, kullanılan dilin özgün yanlarını ortaya çıkarmada, dilin söz varlığı öğelerini belirlemede, dile yeni öğeler kazandırmada, toplumun sosyolojik, psikolojik, tarihsel, dilbilimsel kimliğini saptamada etkili olacaktır. Söz varlığı belirleme uğraşısının önemli dilbilimsel çalışmalar olduğunun bilincinde olunmalı ve bu çalışmalara dilbilimsel alanda gerek bireysel gerekse ulusal yazına yönelik çıkarımlar için daha çok yer verilmelidir. Bu çalışmadaki temel amaç, Ömer Seyfettin hikâyelerindeki söz varlığı öğelerini belirlemektir. Hikâyelerdeki söz varlığı öğelerinin Türkçenin söz varlığını, anlam evrenini yansıtmaları bakımından incelenmesi, dilbilimsel açıdan değerli sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır. İncelenen söz varlığı öğeleri, Türkçenin gücünü ortaya koyuş bakımından başarılıdır. Söz varlığı belirleme çalışmalarının dilin zenginleşmesine ve gelişimine katkı sağladığı düşüncesinden hareketle araştırmada Ömer Seyfettin'in yazdığı hikâyelerdeki söz varlığı öğeleri belirlenmiştir.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Türkçe, çağlar aşan, değişik kıtalara yayılan, değişik topraklarda yeni lehçeler, diller doğuran güçlü, engin bir dildir. Buna rağmen Türkçe söz varlığı üzerine yapılan teorik ve uygulamalı çalışmaların az olduğu görülmektedir. Doğan Aksan'ın *Türkçenin Sözvarlığı* adlı eseri bu alanda en yetkin çalışmadır. Türkçenin söz varlığını, bir başka deyişle söz denizini göz önüne sermek için Aksan'ın diğer çalışmaları da önemlidir. Bu alanda sınırlı da olsa hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezleri bulunmaktadır. Ön çalışma sonunda, Ömer Seyfettin'in hikâyeleri söz varlığı açısından dikkate değer bulunmuştur. Ömer Seyfettin, hikâye, şiir, makale türlerinde eserler vermiştir. Sade dil akımına öncülük eden Ömer Seyfettin, hikâye türünün büyük bir ustasıdır. Çalışma da bu alanla sınırlandırılmıştır. Yazarın diğer türlerdeki çalışmaları çalışmamızın kapsamı dışında tutulmuştur.

Yöntem

Bu araştırma üretilmiş bir yapı üzerinde tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Var olan bir durumu, var olduğu hâliyle betimlemeyi amaçlayan bu yaklaşımda, ilişkisel türden bir tarama yapılarak hikâyelerin dilsel bütünlüğü içinde yer alan söz varlığı öğeleri incelenmiştir. Öncelikle araştırmanın kapsamını oluşturan tüm hikâyeler incelenerek, yazarın söz varlığına ulaşılmıştır. Ulaşılan söz varlığı öğeleri listelenmiştir.

Çalışmamızda Dergâh yayınlarından çıkan Hülya Argunşah'ın hazırladığı 'Ömer Seyfettin *Bütün Eserleri*' adlı eser esas alınmıştır. Söz varlığının belirleneceği söz konusu eserler fişlenmiştir. Fişlemede, Türkçenin başlıca söz varlığı öğelerinin (deyimler, atasözleri, kalıp sözler, terimler, ikilemeler) yanı sıra diğer söz varlığı öğelerine (lakaplar, argo ve kaba sözler, doldurma sözler) de rastlanmıştır. Çalışmada saptanan söz değerlerinin çeşitliliği ve sayıca fazlalığı nedeniyle, Ömer Seyfettin hikâyelerindeki söz varlığı öğelerinin tamamı sunulmamıştır. Tespit edilen söz varlığı öğeleri kendi içinde abece sırasına göre dizilmiştir. Söz varlığının tespitinde birçok sözlükten yararlanılmaya çalışılmıştır. Ancak bunların bir kısmına metin içinde atıf yapılmamıştır. Çalışmada sözlük dışında yararlanılan ama çalışma içerisinde kaynak olarak atıf yapılmayan bazı çalışmalar ise kaynakça bölümünde önüne yıldız işareti konularak belirtilmiştir.

Söz Varlığı Öğelerine İlişkin Bulgular

Ömer Seyfettin, hikâyelerinde halkın yaşantısını, geleneksel özelliklerini ortaya çıkaran söz varlığı öğelerinden (atasözleri, deyimler, ikilemeler, terimler, kalıp sözler, lakaplar, argo ve kaba ifadeler) yararlanmıştır. Bu bölümde Ömer Seyfettin'in yazmış olduğu 150 hikâyede aşağıdaki söz varlığı öğeleri belirlenmiş ve sözlük formunda verilmiştir. Hikâyelerde belirlenen atasözleri ve deyimler, kaynak kitap olarak belirlenen Ömer Asım Aksoy'un "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü"yle karşılaştırılmış, sözlükte olmayanlar başlarına yıldız konarak belirtilmiştir.

1. Atasözleri

Acele işe şeytan karışır (İH, s.195). Aç gözünü, (yoksa) açarlar gözünü (YBSB, s.15). Akıl, insanın külahında bir çividir. Yumruk yemeden kafasının içine girmez (Vn., s.349). Akşamın hayrından sabahın şerri iyidir(yeğdir). (Sabah ola, hayır ola). (Kü., s.329). Allah dokuzda verdiği sekizde almaz (Bk., s.149). Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz (HBS, s.338). Ar dünyası değil, kâr dünyası (AN, s.195). Arayan Mevlasını da bulur, belasını da (Hav., s.361). Arpa eken buğday biçmez (M, s.292). Ayağını sıcak tut, başını serin; gönlünü ferah tut, düşünme derin (İn., s.348). Az tamah çok ziyan(zarar) getirir! (Bn., s.240). Bekârlık sultanlıktır (SS, s.386). Bir çiçekle yaz olmaz (gelmez) (Pİ, s.185). Bir pire için bir yorgan yakılmaz (Ç, s.188). Birlikten kuvvet doğar¹ (Az., s.169). Çirkefe taş atma, üstüne sıçrar (HBS, s.334), (MD, s.387). Çok bilen (söyleyen) çok yanılır (TG, s.241). Dayak cennetten çıkmıştır

¹ Bu atasözü İskender Pala'nın *Atasözleri Sözlüğü*'nde yer almaktadır.

(AHM, s.263). Deli pazarı, bok pazarı (DT, s.356). Denize düşen yılana (yosuna) sarılır (Pir., s.367). Dikensiz gül olmaz (Gül dikensiz olmaz) (Ter., s.345). Domuz derisi(-nden) post olmaz, eski düşman dost olmaz (HB, s.297). Düşmez kalkmaz bir Allah (DZ, s.279). Eden bulur, inleyen ölür. (Etme bulursun, inleme ölürsün) (YBSB, s.16). Elçiye zeval olmaz (PİK, s.178). *Elden vefa, zehirden şifa (Bn., s.247). Emanete hıyanet olmaz (ÜN, s.109). Evdeki hesap (pazara) çarşıya uymaz (İn., s.347),(M, s.287). Geç olsun da güç olmasın (Bk., s.154). Gönül kimi severse güzel odur (BTHU, s.283). Gülme komşuna gelir başına (YE2, s.299). Haydan gelen huya gider (selden gelen suya gider.) (Mİ, s.345). Hayvan yularından, insan ikrarından (sözünden) tutulur (BB, s.219). Her gönülde bir arslan yatar (PTÇ2, s.354). Her koyun kendi bacağından asılır (MM, s.226). İki gönül bir olursa (olunca) samanlık seyran olur (AHM, s.254). İki kere iki dört eder (KH, s.311), (Ş, s.336), (Vn., s.350). İşleyen demir pas tutmaz(paslanmaz, ışıldar) (AK, s.140). Karaman'ın koyunu, sonra çıkar oyunu... (Top., s.240). Kazaya rıza gerek (Tes., s.168). Kırkıktan sonra azanı tenişir paklar(azana çare bulunmaz) (BT, s.276). Kısa günün kârı (kazancı) az olur (YBSB, s.16). Kişiyi (herkesi) nasıl bilirsin, kendi gibi (AK, s.121). Köpeksiz köy bulmuş, değneksiz gezer (BD, s.377). Kurunun (arasında) yanında yaşda yanar. (Yaşın yanında kuru da yanar) (Bn., s.242). Nadan ile sohbet etmek güçtür bilene; çünkü nadan ne gelirse, söyler diline (Na., s.376). Olmaz olmaz deme, olmaz olmaz (AK, s.130). Öfkeyle kalkan zararlar (ziyanlar) oturur (KC, s.255). Para ile imanın kimde olduğu bilinmez (F, s.384). Pilavdan dönen kaşığın sapı (dönemin kaşığı) kırılınsın (YBSB, s.15). Sabrın sonu selamettir (YBSB, s.15). Söz gümüşse sükût altındır (KN, s.218). Sükût ikrardan gelir(sayılr) (BB, s.204). Şeriatın kestiği parmak acımaz (Di., s.268). Türk'ün aklı sonradan gelir (BB, s.224). Vakit nakittir (BL, s.19). Vermeyince Mabut, neylesin Mahmut? (ZE, s.325). Yaş yetmiş, iş bitmiş (YE2, s.296). Yerin kulağı var (K, s.131). Yırtıcı (alıcı) kuşun ömrü az olur (UÖ, s.357). Yolcu yolunda gerek (BŞ, s.160).

2. Deyimler

Acı gelmek (YD, s.91), aç acına (YE2, s.295), açık fikirli (KD, s.133), açık gözlü (NZO, s.235), (KD, s.133), açık saçık (Tür., s.211), açıkta kalmak (BB, s.194), açtı ağzını yumdu gözünü (Fer., s.97), (KB, s.109), adam etmek (NZO, s.235), adam sen de! (Di., s.270), adı çıkmak (AD, s.261), adım atmamak (Bir yere). (YE2, s.298), aforoz etmek (Birini) (AD, s.261), (Şİ, s.139), afyonunu patlatmak (Birinin) (HİS, s.372), (GM, s.25), ağız açtırmamak (KD, s.134), ağızdan ağza (HLK., s.60), ağza almamak (Meh., s.301), ağzı (bir karış) açık kalmak (Meh., s.303), ağzı burnu yerinde (AD, s.260), ağzı varmamak (İG, s.42), ağzına bir şey koymamak (YD, s.88), ağzına geleni söylemek (Fer., s.97), ağzına kadar (YH, s.158), (BÇA, s.358), ağzından çıkanı(çıkan sözü) kulağı işitmek(duymamak) (NK, s.281), ağzından kaçırmak (ÇH, s.83), ağzını açmamak (KN, s.218) (MT, s.201), ağzını aramak (yoklamak) (Hrm., s.26),

ağzını bozmak (YE1, s.372), ağzını hayra aç (BH, s.11), ahfeş'in keçisi gibi baş sallamak (TG, s.242), ahret kardeşi (Y, s.90), ahret suali (BV, s.83), âkil baliğ olmak (HBS, s.333), akıl etmek (ZE, s.332), akıl hocası (Kü., s.323), akıl öğretmek (Akıl vermek) (Kü., s.327), akli almamak (Aklına sığmamak) (ZE, s.331), akli başına gelmek (FSK, s.248), (Kü., s.323), akli başında (PTÇ2, s.367), akli ermek (Bom., s.212), akli fikri (YH, s.152), akli sıra (KD, s.138), akli yatmak (Bir duruma, işe) (Bn., s.246), aklına (kafasına) koymak (Kendi ya da başkasının) (An., s.249), (Bk., s.153), aklına gelmek(gelmemek) (Pİ, s.188), (KH, s.310), aklına şaşayım (BD, s.378), aklından (hatırından) çıkmak (çıkılmamak) (Vn., s.353), aklından geçirmek (İçinden geçirmek) (FSK, s.256), (P, s.281), aklından geçmek (PTÇ1, s.222), aklını kaybetmek (HLK., s.63), al kanlara boyanmak (BL, s.23), aldırış etmemek (KH, s.323), alı al, moru mor (T, s.180), alın teri (dökmek) (Di., s.263), alın yazısı (AD, s.261), Allah aşkına! (BŞİ, s.108), Allah bilir (Meh., s.301), (Niş., s.173), (D, s.188), Allah için (Hrm., s.23), altüst etmek (olmak) (BD, s.373), altından çapanoğlu çıkmak (HLK, s.80), aman dilemek (PTÇ2, s.362), (PTÇ2, s.366), aman vermemek (BL, s.17), anadan doğma (İG, s.50), anasını ağlatmak (DZ, s.281), anasını bellemek (GBA, s.329), anca beraber, kanca beraber (ÜN, s.114), ant içmek (An., s.249), ant vermek (Yemin vermek) (ÜN, s.114), ara sıra (Arada sırada) (Tz., s.54), (Es., s.78), arap saçına dönmek (iş, işler) (DT, s.356), arka (sırt) üstü (PTÇ1, s.226), arkası alınmak (PİK, s.173), aslı astarı (faslı) olmamak (KN, s.217), aşağı kalır yeri olmamak (bir şeyden, birinden) (BL, s.17), aşağı tükürsem sakal(-m) , yukarı tükürsem bıyık (-m). (Yukarı tükürsem bıyık, aşağı tükürsem sakal.) (KD, s.138), aşağı yukarı (Ç, s.186), ateş almak (BÇA, s.372), avucunun içine almak (V, s.147), avuç içi kadar (yer) (FSO, s.301), ay başı (AS, s.86), ayağa kaldırmak (Herkesi) (İH, s.192), ayağa kalkmak (AK, s.152), (Ş, s.331), ayağına gelmek (HLK, s.84), ayağına getirmek (Birini) (P, s.279), ayağına kapanmak (Hrm., s.31), (TET, s.160), ayak takımı (B, s.259), ayak üstü (MT, s.201), az değil (O kişi) (MD, s.383), baba ocağı (yurdu) (İG, s.44), bağdaş kurmak (İN, s.57), bağına basmak (HG, S.75), baldırı çıplak (AN, s.193), balık etinde (BL, s.22), balık istifi (HLK., s.63), balta değmemiş (girmemiş, görmemiş) (AAP, s.130), baş belası (KD, s.136), baş eğmek (Boyun eğmek.) (PTÇ2, s.367), (PİK, s.172), baş göstermek (Yüz göstermek) (BK, s.171), (HG, S.74), baş kaldırmamak (HBS, s.333), (Ç,s.186), baş üstüne (K,s.133), başa çıkmak (BL, s.21), başa geçmek (PTÇ2, s.362), başa kakmak (Di., s.271), başı çatlak (YH, s.159), başı dönmek (PTÇ1, s.225), (Top., s.240), başından atmak (savmak) (PİK, s.183), başından geçmek (AD, s.257), başının (canının) derdine düşmek (YBSB, s.14), baştan aşağı (PTÇ1, s.224), (FSO, s.301), baştan çıkarmak (BT,s.276), (BT, s.280), bayrak açmak (YBSB, s.15), bereket versin (Kü., s.323), (Kıs.,239), beti benzi kalmamak (BH, s.10), beyni sulanmak (PTÇ1, s.226), bıyığı terlemek (Meh., s.300), bıyık altından gülmek (YBSB, s.14), biçilmiş kaftan (PTÇ2, s.349), bin(kırk) dereden su getirmek (YE2, s.315), bir ağızdan (An., s.250) (Fal., s.60), bir aşağı bir yuka-

rı dolaşmak (ÇS, s.85) (DT, s.359), bir (tek) başına (Ter., s.347), bir kalemde (AK, s.140), bir köşeye (köşesine) çekilmek (ÇS, s.86), bir taşla iki kuş vurmak ($\frac{1}{2}$, s.293), bir varmış, bir yokmuş (Bb., s.45), ($\frac{1}{2}$, s.296), bir yaşma daha girdim (SS, s.389), bit yeniği (Kü., s.331), boğaz boğaza gelmek (An., s.251), boğaz tokluğuna çalışmak (DZ, s.280), (Tüt., s.92), boğazına (gırtlığına) sarılmak (BL, s.23), (GBA, s.330), bol keseden (BH, s.14), bostan korkuluğu (YBSB, s.17), boş bulunmak (BL, s.36), boş düşmek (Fal., s.62), boş yere (PTÇ1, s.236), boşa gitmek (Nak., s.57), boşu boşuna (PİK, s.184), boynum kıldan ince (Na., s.377), boynunu vurmak (TT, s.233), boynuz takmak (dikmek) (AD, s.261), (Az., s.186), boyun eğmek (AD, s.258) (PİK, s.172), (Di., s.263), bozuntuya vermek (Kü., s.324), buz kesmek (Nak., s.67), caka satmak (HLK, s.73), can acısı (Hrm., s.16), can atmak (Mür., s.322), can çekişmek (İM, s.98) (AH, s.139) (Meh., s.306), can havliyle (Ss., s.58), (DT, s.364), (Az., s.185), can korkusu (YE2, s.298), can sıkıntısı (Tz., s.53) (İDA, s.28), can yoldaşı (Tür., s.209), canı tatlı (PTÇ2, s.358), canına kıymak (K, s.135), canına okumak (Az., s.166), canını almak (Fer., s.102), canını bağışlamak (K, s.135), canını çıkarmak (Di., s.265), canını sıkmak (E, s.103), canını vermek (BVŞ, s.209), (DT, s.361), (YE1, s.373), canını yakmak (YD, s.89) (İH, s.192), cebi (eli) para görmek (Niş., s.173), cilk çıkmak (Az., s.192), ciğerine işlemek (DZ, s.281), cümbür cemaat (KD, s.135), çalım satmak (KH, s.309), çat pat (FSK, s.252), çatık kaşlı (M, s.292), çayı (suyu) görmeden paçaları sıvamak (NZO, s.234), çek arabanı (MT, s.197), çekirdekten yetiştirme (HLK, s.48), çene çalmak (Mİ, s.328), çift çubuk (BH, s.13), çil yavrusu gibi dağılmak (KH, s.320), (TBZ, s.76), çocuk gibi sevinmek (İM, s.97), çocuk oyuncağı (KY, s.120), çoluk çocuğa karışmak (Büy., s.224), çoluk çocuk (AD, s.263) (PTÇ2, s.353), çorap söküğü gibi gitmek (HLK, s.73), dağa çıkmak (Bom., s.208), dağa kaldırmak (YE1, s.374), daha neler! (C, s.315), dal budak salmak (Hrm., s.38), dalavere çevirmek (DZ, s.274), (AN, s.193), dalga geçmek (AD, s.256), (BL, s.29), damarı tutmak (KA, s.146), damdan düşer gibi (Kol., s.275), (Kü., s.331), dar kafalı (Ş, s.333), darbe vurmak (PTÇ2, s.347), darısı (dostlar) başına (Nak., s.54), dayak (sopa) yemek (Hrm., s.45), deliksiz uyku (Ss., s.53), dem çekmek (Pir., s.366), dem vurmak (Bir şeyden) (G, s.269), deme gitsin (Değme gitsin) (PTÇ2, s.354), demir atmak (Frs., s.217), dereden tepeden konuşmak (TR, s.103), derinlere dalmak (YH, s.152), (LE, s.126), ders vermek (BK, s.119), devlet kuşu (YBSB, s.16), dili döndüğü kadar (MM, s.226), dili tutulmak (G, s.270), diline virt etmek (Hav., s.361), dilinin altında bir şey olmak (MM, s.226), dilinin ucuna gelmek (TT, s.232), dillere destan olmak (Fer., s.95), (Fer., s.104), dini bütün (YE1, s.375), dirsek çürütme (BB, s.202), dış göstermek (Fal., s.66), dışından, tırnağından artırmak (M, s.289), divan durmak (Fal., s.60), diz çökmek (TET, s.160), dize getirmek (PTÇ2, s.352), (İG, s.44), dizini dövmek (PTÇ2, s.354), dizinin bağı çözülmek (Bom., s.207), dizinin dibinde (T, s.180), dizleri kesilmek (PTÇ1, s.221), dizlerine kapanmak (Birinin) (ÇE, s.97), doğru dürüst (KA, s.375), dolap (fırıldak) çevirmek

(T, s.179), dolma yutmak (KB, s.109), dolu dizgin (KA, s.143), doyum olmamak (TR, s.104), dört dönmek (D, s.189), dört gözle beklemek (BÇA, s.364), dudak bükmek (Bom., s.206), dudak ısırarak (PTÇ1, s.230), dünya başına yıkılmak (AHM, s.283), dünya gözüyle (DT, s.361), (HBS, s.333), dünyaevine girmek (İ, s.161), dünyaya gelmek (ÜN, s.113), dünyaya kazık kakmak (YE2, s.300), (Bk., s.157), dünyayı zindan etmek (birine) (ÜN, s.114), düşe kalka (Kü., s.330) (YE1, s.370), düşünüp taşınmak (Mİ, s.301), düşüp kalkmak (Biriyle) (BKT, s.203), edebiyat yapmak (Pİ, s.182), (BD, s.379), eğri büğrü (Hey., s.392), ekmeğini taştan çıkarmak (Di., s.263), eksik olma (Mm., s.347), el ayak çekilmek (ÜN, s.115), (T, s.181), el bağlamak (KN, s.215), el basmak (Y, s.90), el çırp-mak (İH, s.196), el etek (ayak) öpmek (PİK, s.177), el kadar (YH, s.156), (İC, s.37), el kaldırmak (PTÇ1, s.241), el ovuşturmak (MT, s.199), el pençe divan durmak (Es., s.81), el sürmemek (bir şeye) (½, s.292), el yordamıyla (Di., s.266), elde etmek (TET, s.148), (Bom., s.213), ele geçirmek (BŞİ, s.107), ele geçmek (BL, s.36), (ÇS, s.88), eli ayağı tutmak (YE2, s.302), eli bayraklı (YBSB, s.16), eli boş dönmek (ÜN, s.112), eli değmemek (AK, s.117), eli kalem tutmak (İG, s.47), eli varmamak (Fer., s.105), elifi görse mertek sanır (İn., s.350), elinde kalmak (FSK, s.254), (YA, s.205), elinden bir kaza çıkmak (Ş, s.338), elinden bir şey gelmemek (Top., s.243), elinden tutmak (Birinin) (NZO, s.235), eline düşmek (Birinin), (P, s.279), (Büy., s.230), elini sallasa ellisi (G, s.271), elini sürme-mek (bir şeye) (TET, s.161), en aşağı (SK, s.62), enine boyuna (FSK, s.254), ense yapmak (Nak., s.52), er, geç (Mir., s.117), eski çamlar bardak oldu (Ç, s.186), eşek cennetine göndermek (MD, s.388), eteğine yapışmak (Birinin) (PİK, s.176), etek öpmek (ÜN, s.106), (YBSB, s.14), ev bark (FSK, s.254), evde kalmak (AD, s.260)(AD, s.261), evli evine, köylü köyüne (AD, s.259), eyvallah etmemek (Di., s.271), ezilip büzülme-k (BTHU, s.285), faka (tongaya) basmak (V, s.139), falan filan (BH, s.14), farkına varmak (Ta., s.132), (An., s.251), farkında olmak (Pİ, s.187), feleğin çemberinden geçmiş (Fer., s.103), felsefe yapmak (BB, s.223), fena olmak (AAP, s.131), (TET, s.152), fena yapmak (etmek) (Birini) (TET, s.158), fırsat yoksulu (düşkün) (YBSB, s.17), fırsatı kaçırmamak (AD, s.261), fırsattan istifade etmek (S, s.70), fincancı katırlarını ürküt-mek (YBSB, s.16), fink atmak (YBSB, s.15), fit vermek (Birine) (YE2, s.299), fosur fosur içmek (Tüt., s.94), foyası meydana çıkmak (birinin) (HLK, s.91), fütür getirmemek (Büy., s.228), gafil avlamak (TT, s.234), galebe çalmak (V, s.147), (İM, s.99), galebe etmek (SK, s.66), gece gün-düz (KH, s.320), geceli gündüzlü (NZO, s.235), geçmiş olsun (MT, s.200), Gel zaman git zaman (AK, s.156), (Bb., s.45), gık dedirtmemek (TBZ, s.71), gık dememek (İC, s.38), gizli kapaklı (BL, s.17), göğsü ka-barmak (PTÇ1, s.240), (PTÇ2, s.352), göğsünü gere gere (YD, s.89), göğüs germek (Di., s.271), göklere çıkarmak (AD, s.261), gönlünden kopmak (YE1, s.374), gönlünü (hatırını) hoş etmek (KA, s.144), gönül almak (İM, s.97), gönül yapmak (İG, s.49), göreceği gelmek (BÇA, s.355), görücü gitmek (AD, s.260), (FSK, s.252), göz açıp kapayıncaya

kadar (KC, s.253), göz açtırmamak (DZ, s.275), (H, s.103), göz alıcı (BŞİ, s.106) (M, s.293), göz aşinalığı (Kol., s.273), göz gezdirmek (PTÇ1, s.233), (G, s.265), (Top., s.243), göz kamaştırmak (BK, s.173) (İM, s.94), göz önüne getirmek (Tz., s.54), (An., s.246), göz yummak (AD, s.261), gözden geçirmek (İH, s.195) (PTÇ2, s.347), göze çarpmak (P, s.280), (T, s.182), gözleri (gözü) kapanmak (PTÇ1, s.226), gözleri dönmek (BL, s.23), (C, s.319), gözleri evinden (yerinden) fırlamak (oy-namak) (Bom., s.218), (Hrm., s.30), gözleri kararmak (BK, s.174) (Tes., s.170), gözleri parlamak (DT, s.362), gözleri yaşarmak (PTÇ1, s.227), (ÇS, s.92), gözleri (gözü) fal taşı gibi açılmak (BŞ, s.162), gözlerine inanmamak (PTÇ1, s.244), (Tes., s.170), gözü açık gitmek (BV, s.84), gözü açılmak (ÇS, s.89), gözü dalmak (DT, s.357), gözü doymak (BB, s.226), gözü ilişmek, (gözüne ilişmek) (Tüt., s.93), gözü kör olsun (Bir şeyin) (EM, s.81), (Y, s.89), gözü pek (PİK, s.173), gözü takılmak (Bir şeye) (HLK, s.76), gözünde büyümek (UK, s.289), gözünde tütmek (LE, s.125), gözünden kaçmak (AH, s.139), gözünden uyku akmak (GBA, s.329), gözüne çarpmak (BŞ, s.158), gözüne girmek (Birinin) (Tes., s.167), gözüne ilişmek (YD, s.89), gözüne kestirmek (C, s.319), gözüne uyku girmemek (HG, S.73), gözüne (gözünün içine) bakmak (P, s.282), (Bh., s.10), gözünü ayırmamak (T,s.184), gözünü dikmek (HG, S.70), gözünü kıpmadan (BL, s.16), (İG, s.43), (Fer., s.101), (Bk., s.152), gözünü sevdiğim (Ç, s.186), gözünü seveyim (KC, s.253), gözünün önünden gitmemek (BL, s.12), gözüyle görmek (GM, s.18), gözyaşı dökmek (İH, s.195), gücüne gitmek (PTÇ1, s.351), (KY, s.119) (T, s.180), güç bela (PTÇ1, s.365), (D, s.189), güçlük çekmek (KH, s.320), (S, s.75), güme gitmek (YE2, s.316), gün doğmak (Fer., s.99), (ER, s.98), günaha girmek (AK, s.118), (KA, s.376), güneş doğmak (ÇS, s.87), ha bire (AH, s.140) (Di., s.262), hacet görmek (Kol., s.275), hacet kalmamak (BK, s.120), hacet yok (G, s.269), haddine mi düşmüş (Hav., s.364), haddini bildirmek (PİK, s.180), hakkından gelmek (BVŞ, s.205), hakkını yemek (Birinin) (NZO, s.239), hal hatır sormak (Y, s.88), halt etmek (AH, s.140), hanya'yı Konya'yı anlamak (Vn., s.354), haritadan silmek (PTÇ1, s.223), hasret çekmek (Mİ, s.302), hatırını kırmak (HLK, s.72), hava bozmak (K, s.131), havadan, sudan (şundan bundan) konuşmak (DMU, s.162), havsalaşına sığmamak (Tes., s.165), hayal gibi (İN, s.60), hayal meyal (PTÇ2, s.360), hayalinden geçirmek (PTÇ1, s.240), hayat geçirmek (AS, s.85), hayatını kazanmak (Pİ, s.177), haydi oradan (MT, s.200), hayırdır inşallah (Kü., s.326), (Bk., s.153), helal etmek (Tes., s.169), hesabı kesmek (biriy-le) (M, s.290), hesabını bilmek (İG, s.41), hesap etmek (M, s.295), heves etmek (SK, s.64), hır çıkarmak (MD, s.387), hiç olmazsa (Tz., s.53) (TET, s.153), hin oğlu hin (biri) (Nak., s.59), hoş bulduk (HBS, s.334), hoş geldiniz (PTÇ2, s.355), hoş görmek (TET, s.144), (G, s.266), hoşuna gitmek (TET, s.144), (An., s.250), hüküm sürmek (AD, s.257) (HLK, s.81), ırzına geçmek (PTÇ2, s.366), içi bayılmak (ZE, s.338), içi yanmak (HBS, s.337), içine kurt düşmek (ÜN, s.114), içini çekmek (İç geçirmek) (Es., s.78), idare etmek (Bom., s.200), (H, s.107), iflas etmek (Tu., s.136),

iğne atsan yere düşmez (PTÇ1, s.231), (FSO, s.301), iki büklüm (BL, s.9), (PİK, s.176), iki çift laf (söz) etmek (ÜN, s.109), iki eli (birinin) yakasında olmak (N, s.82), iki lakırdı etmek (İN, s.58), iki sözü bir araya getirememek (AN, s.193), ikide birde (İH, s.197), ileri gitmek (AK, s.136), iman tahtası (DT, s.359), imanı gevremek (F, s.383), in cin yok (top oynamak) (Tes., s.166), ipe çekmek (insanı) (NZO, s.238), ipliği pazara çıkmak (AK, s.155), ismi var, cismi yok (PTÇ1, s.221), istifini bozmamak (FSK, s.259), iş başa düşmek (YBSB, s.14), iş görmek (FSK, s.253), iş tutmak (KH, s.313) (ÜN, s.106), işi (işler) yolunda olmak (Hrm., s.35), (BL, s.27), işi azıtmak (Nak., s.57), (H, s.106), işi bitmek (K, s.129), işi bozulmak (AK, s.141), işi pişirmek (As., s.174), işin başı (DZ, s.276), işine gelmek (Hrm., s.36), (ÇE, s.97), iştahı açılmak (YH, s.151), (Pir., s.369), iştahı kesilmek (İH, s.191), işten el çektirmek (PTÇ1, s.229), işten (bile) değil (G, s.271), (BVŞ, s.203), iyi gözle bakmamak (Birine) (T, s.180), kaba saba (M, s.295), kabına (kacağına) sığmamak (HG, S.73), (FSO, s.301), kafa dengi (LE, s.126), kafa patlatmak (G, s.272), (NZO, s.235), kafa tutmak (Pİ, s.179), kafası kazan gibi olmak (KD, s.135), kafayı çekmek (DZ, s.275), kafayı tütsülemek (SS, s.390), kafese koymak (Di., s.262), kalbi çarpmak (TET, s.146), (PTÇ1, s.242), kaleme almak (KD, s.133), kalın kafalı (Az., s.183), kan başına (beynine) sıçramak (çıkılmak) (MD, s.382), (Hrm., s.16), kan dökmek (PTÇ1, s.235), (PTÇ2, s.349), kan kardeşi (An., s.249), kan oturmak (HLK, s.91), kan revan içinde (H, s.103), kan ter içinde kalmak (MD, s.391), kan tutmak (MD, s.385), kana boyamak (PTÇ1, s.222), kanat germek (MM, s.228), kanına dokunmak (KH, s.309), kanını emmek (PTÇ1, s.223), (P, s.278), (AK, s.114), kapağı atmak (Fer., s.102) (TBZ, s.75), kapı dışarı etmek (YÖ, s.355), kara haber (BVŞ, s.202), karga tulumba etmek (M, s.298), (DT, s.365), kargacık burgacık (Tu., s.137), (KY, s.118), karman çorman (AN, s.194), karnı zil çalmak (YH, s.158), karşı durmak (İG, s.43), karşı gelmek (AD, s.257), karşı karşıya (Bom., s.205), karşı karşıya gelmek (YE2, s.302), karşı koymak (İG, s.46), (Fer., s.102), karşısına (önüne) dikilmek (İG, s.42), karşısına çıkmak (PTÇ2, s.352), (TT, s.237), kasıp kavurmak (BŞ, s.158), kaşlarını çatmak (Bom., s.199), kazan devirmek (Na., s.376), kelli felli (T, s.182), kendi derdine düşmek (Tes., s.166), kendi halinde (TBZ, s.74), kendi kendime (AK, s.115), kendi kendine (YBSB, s.14), kendinden geçmek (Bom., s.210) (HBS, s.337), kendine gelmek (P, s.288), (Hrm., s.31), kendine mal etmek (bir şeyi) (İM, s.99), kendini atmak (bir yere) (P, s.289), kendini beğenmek (TET, s.143), kendini bırakmak (TET, s.150), kendini kaybetmek (TET, s.153), (BL, s.24), kendini toplamak (An., s.251) (Kıs.,233), kendini tutamamak (TET, s.146), (HG, S.69), keyfi gelmek (GM, s.22), keyif çatmak (P, s.278), (BL, s.12), kılıçtan geçirmek (V, s.149), kıran girmek (HLK, s.70), kırk katır mı kırk satır mı? (F, s.382), kırk para (AS, s.86), kırkları karışmak (Mİ, s.322), kısmet çıkmak (Bb., s.45), kısmeti ayağına gelmek (Nez., s.228), kıyametleri koparmak (EM, s.82), kız almak (AD, s.260), kız oğlan kız (BL, s.18) (HLK., s.70), kız vermek (AK, s.137), kim bilir (EM,

s.78)(AS, s.85), kin bağlamak (Büy., s.225), kocaya varmak (H, s.101), kol gezmek (Di., s.265), kolayını bulmak (PTÇ2, s.357) (YBSB, s.15), korktuğuna uğramak (KY, s.125), koz kırmak (T, s.179), kör talih (Di., s.270), körü körüne (TBZ, s.76), kulağını açmak(Mİ, s.319), kulak kabartmak (BVŞ, s.204)(Di., s.264), kulak kesilmek(BVŞ, s.206) (M, s.297), kulak misafiri olmak (MT, s.194), (HLK., s.53), kulak vermek (BL, s.16), (PİK, s.177)(BVŞ, s.210), kulakları dolmak (Kü., s.323), kulaklarını tıkamak (M, s.290), kulp takmak (BL, s.33), (Nak., s.61), kurşun dökmek (Tür., s.209), kurşuna dizmek (PTÇ2, s.366), kuru iftira (Mİ, s.306), kurum satmak (ZE, s.335), küçük dilini yutmak (KH, s.311), kül olmak (BL, s.24), külah giydirmek (Kü., s.324), külahıma anlat (TBZ, s.71), küplere binmek (H, s.106), laf atmak (HBS, s.334), laf dinlemek (İM, s.97), (AD, s.260), laf etmek (AD, s.260), laf olsun diye (BŞİ, s.109), lafa tutmak (AHM, s.257), lafi ağzına tıkmak (H, s.105), lafını etmek (DZ, s.275), lügat paralamak (GBA, s.328), mahal kalmamak (YD, s.92), mahkûm etmek (S, s.74), (Pİ, s.182), mal bulmuş Mağribi gibi (PTÇ1, s.227), mana vermek (AHM, s.258), mekik dokumak (Es., s.77), merak etmek (TET, s.142), merak sarmak (Bn., s.248), meydan bırakmamak (GM, s.19), meydan kalmamak (TT, s.235), meydan okumak (Ss., s.56), meydan vermemek (S, s.70), (HB, s.294), meydana atılmak (GBA, s.328), meydana çıkmak (KD, s.133), keydana koymak (BB, s.215), meydana vurmak (P, s.283), meydanı boş bulmak (Büy., s.227), (H, s.105), mırın kırın etmek (LE, s.128), midesi bulanmak (P, s.284), miskinler tekkesi (AN, s.195), mortuyu çekmek (YE2, s.310), muradına ermek (Tes., s.169), nara atmak (HBS, s.334), (AHM, s.278), nazar değmek (Hav., s.362), ne gezer (AS, s.87), (DZ, s.283), ne olur ne olmaz (YD, s.90), ne var, ne yok? (PTÇ2, s.356), nefes etmek (KD, s.138), nefes tüketmek (F, s.384), nefesi kesilmek (Bom., s.210), (HB, s.292), neme gerek (MT, s.192), neme lazım (PK, s.264), nikâh düşmemek (AD, s.262), noktası noktasına (PTÇ1, s.240), (YÖ, s.353), Nuh der, peygamber demez (BH, s.10), nur topu gibi (ÇS, s.91), ocağına incir dikmek (AK, s.140), ok yaydan çıkmak (Bn., s.249), olacak gibi değil (M, s.296), olan biten (Hrm., s.41), olur iş değil (DZ, s.281), omuz silmek (M, s.289), on parasız (PTÇ1, s.229), orta hâlli (Na., s.378), orta malı (İN., s.353), ortalığı pislik götürmek (AN, s.195), ödü kopmak (patlamak) (KY, s.125) (C, s.318), ölüm döşeğimde (P, s.286), (Tür., s.211), ölümü göze almak (Na., s.378), ölüsü kandilli (HBS, s.336), ölüsü kınalı (DZ, s.281), önüne dikilmek (TET, s.154), önüne geçmek (BD, s.377), (Mir., s.118), önünü almak (Na., s.376), öpüp (de) başına koymak (Fer., s.99), ötede beride (G, s.268), öyle ise (Bk., s.152), öyle ya (Bk., s.150), pabucu dama atılmak (AD, s.260), pabuç (gürültüye pabuç) bırakmamak (BŞ, s.163), (HLK, s.49), paçaları sıvamak (Hav., s.361), paha biçmek (Kol., s.274), paldır küldür (Krm., s.351), pamuk ipliğiyle bağlamak (Pİ, s.186), para etmek (Ss., s.55), (KB, s.108), peşine takılmak (Pir., s.365), peşkeş çekmek (ZE, s.335), pir aşkına (Di., s.269), (NZO, s.235), pireyi deve yapmak (B, s.258), pişkinliğe vurmak (GBA, s.329), pot kırmak (Kol., s.274), pundu-

nu bulmak (YBSB, s.16), pusuya düşmek (Tes., s.165), rast gelmek (AAP, s.129), renk vermemek (T, s.179), rol oynamak (İH, s.195), ruhu bile duymamak (YBSB, s.16), sabır taşı (MT, s.198), sabun köpüğü gibi sönmek (AK, s.119), saç sakal ağartmak (V, s.140), saç bitmedik yetim (YBSB, s.15), sadede gelmek (AH, s.139), safa geldiniz (½, s.294), sakalı ele vermek (HLK., s.60), salık vermek (ÜN, s.106), sarpa sarmak (YBSB, s.14), selam vermek (Top., s.245), selamı sabahı kesmek (Bb., s.46), ses seda kesilmek (Fal., s.62), sesi çıkmamak (BL, s.20), sesini çıkarmamak (H, s.106), sıkıya gelmek (Top., s.242), sıra dayağı (Fal., s.61), sırtında yumurta küfesi yok ya! (F, s.382), silip süpürmek (BB, s.197), sinekten yağ çıkarmak (HLK, s.73), sinirine dokunmak (PTÇ1, s.220), (P, s.278), sınırları gerilmek (KH, s.307), size ömür (ÜN, s.106), soğuk kanlı (Hrm., s.45), soluğu (bir yerde) almak (Mir., s.118), son nefes (İM, s.98) (AK, s.119), soyup soğana çevirmek (DZ, s.276), (MM, s.223), sökün etmek (M, s.294), sövüp saymak (MD, s.382), söz birliği etmek (Fal., s.61), söz dinlemek (HİS, s.374), söz vermek (G, s.269), (V, s.145), sözüm ona (LE, s.130), sözünden çıkmamak (YE2, s.316), su gibi okumak (DT, s.357), surat asmak (GBA, s.329), surat bir karış (EM, s.81), sütü bozuk (YE2, s.296), şafak sökmek (İG, s.50), (KA, s.143), şaha kalkmak (Fal., s.64), (K, s.133), şaka yapmak (MD, s.386), şangur şungur (PTÇ1, s.244), şapır şupur (NZO, s.234), şart olsun (Fal., s.61), şeytana uymak (ÜN, s.111), şeytanın ayağını kırmak (KA, s.376), şöyle dursun (DZ, s.275), şundan bundan konuşmak (DMU, s.162), taban tabana zıt (AD, s.262), (HB, s.295), tadı kaçmak (PTÇ2, s.348), tadında bırakmak (BB, s.222), talihi yâr olmak (İG, s.50), taşı tarağı toplamak (TBZ, s.75), (YBSB, s.15), taş atmak (birine) (GBA, s.329), taş çıkartmak (Biri başkasına) (AN, s.196), taş kesilmek (KY, s.125), taş taş üstünde bırakmamak (PTÇ2, s.366), tatlı dil (NK, s.281), tefe koymak (AD, s.261), tek başına (Fer., s.95), tek tük (PTÇ1, s.230) (AD, s.255), tellal çağdırtmak (BL, s.20), temel atmak (AK, s.115), tepeden turnağa (kadar) (BL, s.12), (ÜN, s.106), tepesine binmek (BL, s.15), ter dökmek (NZO, s.233), tersi dönmek (HBS, s.336), topa tutmak (PTÇ1, s.224), turp gibi (Niş., s.173), tuzla buz olmak (Ş, s.339), tuzağa düşmek (V, s.148), tükürdüğünü yalamak (HLK., s.68), tüyleri ürpermek (YD, s.89), (Ş, s.331), ufak tefek (½, s.295), uğurlar ola (YD, s.93), umurunda değil (Ter., s.347), uyku çekmek (BŞ, s.158), uykusu kaçmak (KH, s.307), uzun hikâye! (ZE, s.330), uzun sözün (lafın) kıyası! (Bom., s.212), (BT, s.277), uzun uzadıya (SK, s.64), (PTÇ1, s.228), uzun uzun (AAP, s.129), (ÇH, s.83), üç günlük ömür (AS, s.86), üst baş (G, s.276), üstü başı dökülmek (Vn., s.352), üstüne gelmek (Y, s.89), üzerine yürümek (G, s.271), (C, s.319), üzerine almak (FSO, s.313), vakit vakit (Kü., s.330), varı yoğu (M, s.287), vay anasını (DZ, s.282), (NZO, s.235), vur patlasın, çal oynasın (HBS, s.335), yaka silmek (birinden) (HBS, s.334), yakasını bırakmamak (Vn., s.353), yakayı sıyırmak (D, s.187), (BB, s.201), yalpa vurmak (ÇE, s.99), yan gözle bakmak (BŞİ, s.107), (HB, s.295), yanağından kan damlamak (Ç, s.186), yarım yamalak (MM, s.227), yarından tezi yok (AHM, s.269), yaşlı başlı (UK, s.288), yavaş

gel! (NZO, s.234), yedisinden yetmişine kadar (YE2, s.296), yere sermek (BB, s.199), yerin dibine geçmek (Es., s.84), (Mİ, s.317), yerinde durmamak (Kaş., s.376), yerinde yeller esmek (T, s.180), yerle bir etmek (K, s.135), yıldırımla vurulmuşa dönmek (Bom., s.211), (Y, s.90), yok pahasına (Meh., s.303), (Di., s.269), yol açmak (TT, s.233), yol göstermek (NZO, s.238), yol vermek (BL, s.34) (Fer., s.94), yola çıkmak (P, s.279), yola düzülme (ÜN, s.109), yola gelmek (KH, s.314), yolu düşmek (Büy., s.224), yolun açık olsun (ÜN, s.110), yolunu bulmak (KH, s.308), yuva yapmak (Hrm., s.15), yuvasını yıkmak (YE2, s.296), yükte hafif pahada ağır (Krm., s.350), yüreği ağzına gelmek (BVŞ, s.208), (Bb., s.45), yüreği cız etmek (UK, s.288), yüreği çarpamak (AAP, s.129), yüreği dayanmamak (P, s.288), yüreği hop etmek (HBS, s.335), yüreği hoplamak (AAP, s.130)(BD, s.381), yüreği parçalanmak (TT, s.234), yüreğine inmek (YD, s.91)(Büy., s.226), yürek oynatması (C, s.318), yüz bulmak (Nak., s.59), yüz çevirmek (UÖ, s.357), yüz görümlüğü (Ş, s.343), yüz sürmek (KA, s.144), yüz tutmak (Az., s.187), yüz vermek (Es., s.81), yüzü gülmek (Büy., s.223), (DZ, s.282)(YE1, s.374), yüzüne bakmamak (Nak., s.56), yüzüne karşı (söylemek) (Hrm., s.25), yüzüne vurmak (GBA, s.329) (BK, s.117), (Ş, s.340), yüzünü buruşturmak (PTÇ1, s.229), suratını ekşitmek (Meh., s.305), yüzünü kızartmak (GBA, s.325), yüzünün akıyla çıkmak (YA, s.208), zararı yok (YD, s.91), zemin hazırlamak (BB, s.202), zıvanadan çıkmak (BB, s.222), zilzurna sarhoş (Mİ, s.308).

3. İkilemeler

Abdestli abdestli (Y, s.90), abuk sabuk (DT, s.364), (MD, s.389), acele acele (Ap., s.124), acı acı (BK, s.175), (İG, s.47), (DZ, s.282), aç açına (GBA, s.327), açar açmaz (Bn., s.249), açık açık (Mİ, s.321), açık saçık (T, s.179), adım adım (K, s.134), afal afal (M, s.296), afilli afilli (DZ, s.278), ağır ağır (BL, s.9), ağız ağıza (Hrm., s.49), ağızdan ağıza (HLK., s.60), ağılatıla ağılatıla (BL, s.34), ağlaya ağlaya (Hrm., s.44), ağız ağızına (PTÇ1, s.231), ağız burnu (AD, s.260), aile aile (Hrm., s.21), akıp giden (P, s.279), akla hayale (AN, s.193), akli fikri (YH, s.152), (MT, s.200), al aşağı ver yukarı (GBA, s.327), allı yeşilli (K, s.136), aldım alalı (Hrm., s.18), alev alev (T, s.183), alı al (T, s.180), alı al, moru mor (T, s.180), alıcı verici (MD, s.385), alık alık (Bom., s.207), (ÜN, s.109), alım satım (Kü., s.324), alıp satmak (PK, s.263), alır almaz (C, s.317), alış veriş (D, s.187), alt üst (BD, s.373), amanı mamamı (DT, s.364), ana oğul (HLK., s.63), anca beraber, kanca beraber (ÜN, s.114), anlata anlata (HBS, s.333), (DMU, s.163), aptal aptal (BL, s.28), ara sıra (Tz., s.54), (BK, s.165), (Es., s.78), arada sırada (Mür., s.322), araya araya (M, s.290), ardı arası (KD, s.135), arsız arsız (T, s.182), asabi asabi (ZE, s.326), aşağı yukarı (Ç, s.186), aşk maşk (As., s.176), ata ata (Fal., s.66), atlar atlamaz (KH, s.310), avuç avuç (M, s.287), ayrı ayrı (G, s.271)(BL, s.25), ayrı gayrı (KH, s.310), ayrılır ayrılmaz (MM, s.225), az buçuk (KA, s.146), azala azala (BK, s.121), badikliye badikliye (BTHU, s.286), bağıra bağıra (An., s.248), (Es., s.81), bağırıp çağırarak (MD, s.382), baka baka

(Ş, s.344), (BD, s.377), bakına bakına (AN, s.196), bakıp bakıp (AAP, s.129), bakkal çakkal (YBSB, s.16), ballandıra ballandıra (Bn., s.241) (BÇA, s.369), bangır bangır (PTÇ2, s.365), basa basa (T, s.184), bastı basalı (KC, s.254), başka başka (FSO, s.307), başlar başlamaz (AK, s.124), başlı başına (AD, s.257), (MT, s.192), baştan aşağı (PTÇ1, s.224), (Di., s.270), baştan başa (HLK., s.51), bata çıka (BTHU, s.282), baygın baygın (Vn., s.354), (D, s.187), bekleye bekleye (Nez., s.228), beş on (ÇS, s.87), bet beniz (BH, s.10), beyazlı siyahlı (K, s.127), bildim bileli (GM, s.25), bile bile (M, s.287), bilir bilmez (İC, s.39), bir aşağı bir yukarı (BL, s.29), bir bir (FSK, s.255), birer birer (PTÇ1, s.224), (AH, s.140), bitip tükenmek (Fer., s.93), bitmek tükenmek (ÇH, s.83), bitmez tükenmez (BL, s.10), (M, s.289), boğaz boğaza (An., s.251), boğazlaşa boğazlaşa (Az., s.167), bol bol (Bom., s.214), (PTÇ2, s.346), boşu boşuna (PİK, s.184), (Bn., s.250), boy pos (Ss., s.57), boydan boya (C, s.315), boyu boyuna (Nez., s.227), bulut mulut (MT, s.194), buruştura buruştura (TBZ, s.73), bütün bütün (TET, s.150), (TET, s.161), (İM, s.97), bütün bütüne (İN, s.57), (Bom., s.212), büyük büyük (Ş, s.334), büyük küçük (Büy., s.224), can cana (ER, s.98), can ciğer (Ş, s.333), canlı canlı (BL, s.17), cır cır (Bn., s.242), cıvıl cıvıl (YÖ, s.354), cümbür cemaat (KD, s.135), çabuk çabuk (T, s.184), çağlaya çağlaya (Bn., s.240), çakıl çukul (G, s.271), (BB, s.209), çalgı çağanak (PK, s.265), çar naçar (KB, s.109), çarpa çarpa (UK, s.290), çatır çatır (PTÇ1, s.222), (Ss., s.57), çekip gitmek (V, s.145), (Tes., s.165), çelik çomak (Mİ, s.321), çer çöp (MD, s.384), çıkar çıkmaz (Tes., s.165), çıkıp gitmek (ÜN, s.109), çıktık çikalı (AD, s.256), çın çın (T, s.179), çıtır çıtır (GM, s.21), çıtır pıtır (YÖ, s.355), çift çubuk (BH, s.13), çiftler çiftler (Es., s.80), çiftleşe çiftleşe (BL, s.15), çingene mingene (N, s.81), çoluk çocuk (AD, s.263), (PTÇ2, s.353), çoluklu çocuklu (PK, s.269), dağıta dağıta (Ss., s.56), dalar dalmaz (Kaş., s.380), dal budak (Hrm., s.38), dalga dalga (AS, s.86)(DMU, s.160), dalgın dalgın (E, s.107)(P, s.285), damla damla (Hrm., s.19), dara dar (Bn., s.248), dargın dargın (As., s.174), darmaduman (DZ, s.274), davul zurna (Es., s.79), dehşetli dehşetli (Az., s.187), delik deşik (K, s.129), denk denk (V, s.148), dere tepe (ÜN, s.106), derece derece (MD, s.386), dereden tepeden (TR, s.103), derin derin (TET, s.145), (PTÇ2, s.367), (DZ, s.279), dersten mertsen (Fal., s.60), dır dır (Di., s.270), didik didik (T, s.183) (DN, s.111), dik dik (PTÇ2, s.346), dikkatli dikkatli (HB, s.296), (Kü., s.329), dinlene dinlene (FSO, s.310), dinleye dinleye (Frs., s.218), diri diri (BL, s.12)(HBS, s.336), dişi erkek (Hrm., s.24), doğma büyüme (Kıs., s.234), doğru dürüst (KA, s.375), doğrudan doğruya (TET, s.158) (YD, s.89), dolar dolar (M, s.296), dolup boşalmak (YBSB, s.16), doya doya (Nak., s.55), döne dolaşa (NK, s.287), döne döne (Top., s.240), dönüp dönüp (Kü., s.331) (Bn., s.244), dörder dörder (HB, s.290)(HLK, s.79), dört beş (A, s.113), döve döve (BŞ, s.163)(TT, s.231), dövünüp durmak (ÜN, s.116), dudak dudağa (PTÇ1, s.220), (ER, s.97), dura dura (MD, s.390)(Tür., s.211), durma dinlenme (KY, s.120), durmak dinlenmek (Pir., s.366), durup dinlenmeden (Di., s.272), durup dururken (Meh.,

s.346), durur durmaz (BVŞ, s.209), düşe kalka (Kü., s.330), düşer düşmez (İG, s.42), düşüne düşüne (P, s.279) (MT, s.198), düşünüp durmak (DZ, s.281), düşünüp taşınmak (Mİ, s.301), ede ede (PTÇ2, s.366), eğilip eğilip (NZO, s.236), eğri büğrü (BD, s.377), el âlem (LE, s.130), el ayak (AAP, s.127), (HBS, s.333), elden ele (Fal., s.65), el etek (PİK, s.177), eli ayağı (YE2, s.302), elini ayağını (HBS, s.333), enine boyuna (FSK, s.254), er geç (Mir., s.117), esmer beyaz (AAP, s.127), esreli üstünlü (İN, s.59), ev bark (FSK, s.254), evlendi evleneli (Hrm., s.38), ezilip büzölmek (PİK, s.176), fakatı makatı (Hrm., s.43), fakir fukara (KA, s.147), falan filan (BH, s.14), feci feci (HLK, s.71), ferah ferah (MT, s.195), fersah fersah (PTÇ2, s.349), fıçı fıçı (Büy., s.226), fıkır fıkır (DZ, s.286), fıldır fıldır (Mİ, s.329), fosur fosur (K, s.127), (Tüt., s.94), gaile gaile (PİK, s.173), gani gani (F, s.381), gece gündüz (KH, s.320), (PİK, s.182), geceli gündüzlü (Büy., s.228), geçer geçmez (PİK, s.173), gel zaman git zaman (AK, s.156), (AN, s.192), geldi geleli (Ç, s.186), gelen geçen (PTÇ2, s.355), gelen giden (BB, s.216), gelip geçmek (PTÇ2, s.365), gelip giden (D, s.187), gelip gitme (HLK., s.70), gelir gelmez (Büy., s.224), genç genç (AK, s.120), geniş geniş (FSK, s.248), gere gere (YD, s.89), geri geri (KN, s.221), gerilip gerilip (T, s.181), gerine gerine (YH, s.155), geveleyip geveleyip (AN, s.192), gezine gezine (Mür., s.321), gıcır gıcır (Pir., s.366), gıldır gıldır (½, s.296), gider gitmez (Bom., s.203), gidip gelmek (Di., s.271), (Mür., s.321), girdik gireli (PK, s.266), giren çıkan (BB, s.216), girer girmez (Fal., s.60), gizli gizli (Bom., s.210), gizli kapaklı (BL, s.17), gizliden gizliye (Bb., s.45), görmemeye görmemeye (DZ, s.279), görünür görünmez (MD, s.383), görür görmez (S, s.69), (BL, s.35), güç bela (PTÇ2, s.365), güle güle (Hrm., s.43), gümbür gümbür (Es., s.83), gümrük mürük (MT, s.194), günü gününe (Hrm., s.17), güzel güzel (H, s.112), güzel çirkin (Mür., s.321), hacı hoca (T, s.178), haddi hesabı (HLK., s.61), hadsiz hesapsız (Büy., s.226), hal hatır (Y, s.88), halis muhlis (Az., s.168), hamle hamle (NK, s.281), haraç mezat (MD, s.386), harap türap (AHM, s.260), harelene harelene (DN, s.110), harf be harf (TET, s.158), harfi harfine (B, s.258), harıl harıl (TT, s.236), havadan sudan (DMU, s.162), havaya havaya (YE2, s.299), hayal meyal (Ş, s.339)(PTÇ2, s.360), hayır hasenat (Bh., s.10), hayır hayır (YD, s.89), haykıra haykıra (KB, s.107), hayran hayran (Ş, s.343), hazin hazin (Ç, s.186) (Di., s.264), hemen hemen (Ş, s.333)(R, s.167), hepsi hepsi (KH, s.319), heyecanlı heyecanlı (YD, s.93), hçkıra hçkıra (N, s.81)(ZE, s.342), hıncalıncı (Büy., s.226), hısım akraba (Di., s.262), (Y, s.87), hızlı hızlı (PTÇ1, s.225), (Di., s.266), hiddetli hiddetli (YH, s.152), hotozu hotozuna (Nez., s.227), hüngür hüngür (Es., s.84), ısına ısına (Şİ, s.140), ısıra ısıra (BL, s.39), içi dışı (Hrm., s.25)(HLK., s.54), için için (Pİ, s.177), ihtiyar genç (DMU, s.159), iki üç (PTÇ1, s.236), ikişer ikişer (Es., s.80)(K, s.136), ileri geri (K, s.133), ilim milim (Hrm., s.20), in cin (AHM, s.279), ince uzun (DN, s.113), inceden inceye (BVŞ, s.213), indi ineli (Az., s.173), inim inim (BV, s.83), inleye inleye (BL, s.26)(Ç, s.185), irili ufaklı (HB, s.292), (HLK, s.78), isim isim (Hrm., s.21), iste-

meye istemeye (GBA, s.327), (Di., s.264), iş güç (BKT, s.203), iştir iştirmez (Bom., s.209), ite kaka (Mİ, s.339), itiş kakış (Bn., s.240), kaba saba (BD, s.375)(M, s.295), kabahatli kabahatli (BL, s.9), kabara kabara (BH, s.14), kaç göç (Bb., s.45), kadeh kadeh (Bom., s.214), kadın erkek (PTÇ1, s.231), (PTÇ2, s.366), kâğıt kalem (TBZ, s.70), kala kala (Bn., s.249), kaldı kalalı (Mir., s.116), kaldırıp kaldırıp (Es., s.80), kalın kalın (Bn., s.251), kalkar kalkmaz (HB, s.295), kambur kambur (AN, s.193), (Şİ, s.140), kana kana (V, s.150), kan ter (MD, s.391), kapar kapamaz (ER, s.100), kara kuru (Top., s.241), (LE, s.128), karga tulumba (M, s.298), (DT, s.368), kargacık burgacık (Tu., s.137), (KY, s.118), karı koca (YH, s.151), karılı erkekli (PK, s.269), karış karış (PTÇ2, s.349), karman çorman (AN, s.194), karşı karşıya (E, s.102), (Bom., s.205), kasaba kasaba (Kü., s.324), kasıp kavurmak (BŞ, s.158), kaş göz (AAP, s.127), kaşık maşık (TG, s.245), kat kat (BŞ, s.158), kavga gürültü (HİS, s.372), kelime kelime (PK, s.268), kelli felli (T, s.182), kendi kendime (Ap., s.124), (TET, s.157), kendi kendimize (Hrm., s.33), kendi kendine (YBSB, s.14), kendi kendini (HG, s.71), kesik kesik (BL, s.37), kesilir kesilmez (Ş, s.332), kesip biçmek (C, s.321), keskin keskin (Di., s.266), kırılı kırılı (Büy., s.228), kırıp kırıp (LE, s.130), kırıt kırıt (BH, s.13), kırmızı kırmızı (HB, s.296), kısa kısa (İDA, s.30), kıvrana kıvrana (BL, s.26) (Büy., s.227), kıyı bucak (TT, s.233), kilit kürek (YÖ, s.354), kimse kimseye (YA, s.205), koca koca (DT, s.365), kol kol (KN, s.222), kol kola (AD, s.259), konak konak (PİK, s.181), konuşa konuşa (Hrm., s.38), korka korka (Büy., s.224), (Mür., s.324), koşa koşa (BL, s.27), koyun koyuna (Hav., s.362), körü körüne (TBZ, s.76), kös kös (MT, s.197)(MD, s.384), köşe bucak (Az., s.187), kucak kucağa (TET, s.150), kucak kucak (YD, s.89), (V, s.148), kum kum (İC, s.37), kuru kuruya (Niş., s.173), kurula kurula (HLK, s.89), kuruş kuruş (M, s.287), küçük küçük (Kol., s.276), küfe küfe (Ş, s.334), (T, s.182), küme küme (Büy., s.224), kürek kürek (YE2, s.315), kütle kütle (AN, s.194), lime lime (DZ, s.277), lüle lüle (DMU, s.158), mahzun mahzun (P, s.278) (ÜN, s.108), manalı manalı (BTHU, s.282), manalı manasız (TBZ, s.72), mânasız mânasız (DZ, s.280), manga manga (AK, s.151), memleketten memlekete (KY, s.120), mesele mesele (PTÇ1, s.225), mırın kırın (LE, s.128), mışıl mışıl (ÜN, s.115), mini mini (KH, s.310), miskin miskin (Meh., s.302)(Es., s.84), morarıp morarıp (Bn., s.249), moru mor (T, s.180), namaz niyaz (Hav., s.363), namuslu namuslu (YE1, s.373), nazlı nazlı (FSO, s.303), ne gelen var ne giden (BŞ, s.159), ne olur ne olmaz (YD, s.90), ne var, ne yok? (PTÇ2, s.356), (İG, s.44), nefes nefese (DT, s.358), (Hrm., s.16), nesi var nesi yok (ÜN, s.111), nim üryan (TET, s.154), çoktası noktasına (PTÇ1, s.240), (P, s.286), okuma yazma (BH, s.13), okur yazar (BTHU, s.285), okuyup yazmak (KH, s.318), olan biten (Hrm., s.41), olsa olsa (Ş, s.334), olup biten (AN, s.191), olup olmadığı (Ş, s.339), onar onar (PTÇ2, s.368), oraya buraya (BL, s.10), otura otura (Nak., s.52), oturur oturmaz (BL, s.27), öbek öbek (Nez., s.230), ölür ölmez (Bh., s.11), örtülür örtülmez (Y, s.90), öte beri (Az., s.173), ötede beride (G, s.268), öteden beriden

(İG, s.49), öteki beriki (AK, s.147), öteye beriye (PTÇ2, s.363)(Kaş., s.378), Paldır küldür (Krm., s.351), parça parça (PTÇ1, s.229) (BL, s.9)(PTÇ1, s.241), parıl parıl (C, s.316), (Bb., s.46), pençe pençe (Meh., s.303), perde perde (TET, s.142), peynir ekmek (KA, s.374), pırıl pırıl (BKT, s.204), pinti pinti (½, s.298), pis pis (MD, s.389), rabıtalı rabıtasız (PTÇ1, s.222), rahat rahat (PTÇ2, s.349)(PTÇ2, s.361) (Fer., s.103), rezil rüsva (BH, s.12), saati saatine (Hrm., s.42), sabah akşam (HBS, s.333), sabahtan akşama (MT, s.192), saç baş (Az., s.185), saç sakal (ÜN, s.108)(Hav., s.362), saçlı sakallı (BT, s.280), saçmasapan (MT, s.194), saf saf (Top., s.240), sağ sol (Tes., s.166), sağa sola(BL, s.25), sağına soluna (BH, s.9), sağda solda (Fal., s.65), sakır sakır (DZ, s.285), salına salına (BVŞ, s.210), sallana süzüle (BH, s.13), sallaya sallaya (PİK, s.177), (Top., s.245), sandık sandık (Na., s.378), santimetre santimetre (HLK., s.68), sararıp solmak (YÖ, s.355), sararmak solmak (P, s.278), sarı sarı (Y, s.91), sarmaş dolaş (KC, s.255), sarsıla sarsıla (DT, s.359), satıp savmak (NZO, s.232), satırı satırına (AK, s.120), savuşup gitmek (BL, s.14), sebepli sebepsiz (AN, s.199), seke seke (İn., s.353), sekizer onar (Tz., s.54), selam sabah (Bb., s.46), senli benli (Mİ, s.302), serbest serbest (P, s.279), serin serin (Vn., s.350), sersem sersem (ÜN, s.109), serseri serseri (BH, s.10), sert sert (PTÇ2, s.364), ses seda (Kü., s.330), sessiz sedasız (AS, s.86), (BÇA, s.357), seve seve (P, s.286), sevine sevine (PTÇ2, s.360), (Şİ, s.141), seyrekleşe seyrekleşe (HLK, s.70), sıcak sıcak (Di., s.271), sıçrata sıçrata (Fal., s.64), sık sık (AD, s.256), sıkı sıkıya (Ş, s.335), (TBZ, s.77), sıkıla sıkıla (ZE, s.332), sıkışa sıkışa (BT, s.271), sigara sigara (TBZ, s.77), silinip süpürülmek (YH, s.151), silip süpürmek (BB, s.197), silkip atmak (FSK, s.256), sivri sivri (YE1, s.370), siyah siyah (ZE, s.335), soğuk soğuk (TBZ, s.77), sokak sokak (YBSB, s.15), soluk soluğa (AS, s.86), sora sora (MD, s.390), soyu soppu (BTHU, s.284), söküle mihlana (M, s.296), söner sönmez (G, s.269), sönük sönük (K, s.130), sövüp saymak (MD, s.382), söylene söylene (HLK, s.83), sürahi sürahi (T, s.183), sürü sürü (BVŞ, s.202), sürüm sürüm (Y, s.89), sürüne sürüne (HLK., s.59), şakır şakır (Fer., s.93), Şam'ı mamı (Kü., s.324), şangır şangır (ÜN, s.112), şangur şungur (PTÇ1, s.244), şapır şupur (NZO, s.234), şart mart (BTHU, s.285), şartsız şurtsuz (HBS, s.335), şaşkın şaşkın (C, s.319), şehir şehir (Kü., s.324), şeksiz şüphesiz (Az., s.169), şıkır şıkır (BVŞ, s.210), şımartıla şımartıla (Bb., s.41), şıpır şıpır (N, s.81), şişe şişe (Büy., s.226), şişman zayıf (AAP, s.127), şu bu (Pir., s.366), şundan bundan (DMU, s.162), şurdan buradan (Az., s.191), tabak tabak (T, s.183), taban tabana (AD, s.262), (HB, s.295), tabur mabur (AHM, s.275), tak tak (Fal., s.65), takım takım (K, s.136) (YE1, s.373), takır takır (MD, s.386)(YÖ, s.354), takır tukur (BKT, s.202), tatlı tatlı (TET, s.152)(Bom., s.204), tatsız tuzsuz (Bb., s.41), taze taze (HLK, s.80), tek tük (AD, s.255)(PTÇ1, s.230), teke tek (TT, s.235), teker teker (YE2, s.290), tekme tokat (ÜN, s.116), (BŞ, s.163), tekmeleme tekmeleme (YA, s.208), tekrar tekrar (PTÇ1, s.245)(Bom., s.214), temiz temiz (Y, s.87), tepeden tırnağa (BL, s.12), tepine tepine (Hrm., s.16), tıka basa

(LE, s.128), tıkı tık (Kaş., s.376), tıkır tıkır (Nez., s.229), tıpır tıpır (Fer., s.98), tik tak (Bom., s.202), tin tin (AH, s.140), tir tir (ÜN, s.115), toplar toplamaz (BV, s.84), toplayıp toplayıp (Az., s.190), toplu tüfekli (NZO, s.238), toz duman (BVŞ, s.208)(Tes., 169), tuhaf tuhaf (TET, s.146), tutam tutam (Ç, s.187), tutar tutmaz (Tes., s.167), tuzla buz (Ş, s.339), türeyip çoğalmak (Ş, s.333), Türk mürk (AK, s.134), Türkoloji mürkoloji (AK, s.147), türlü türlü (Büy., s.226), ucuz ucuz (Bn., s.241), ufak tefek (½, s.295), ulam ulam (Mİ, s.313), ulu orta (MD, s.386), uslu akıllı (AN, s.191), uslu uslu (Mür., s.322), utana utana (ZE, s.332), uyuya uyuya (Pir., s.370), uzak yakın (NK, s.289), uzaktan uzağa (K, s.131), uzaktan yakından (G, s.268)(T, s.179), uzun kısa (AK, s.149), uzun uzadı (An., s.252), uzun uzadıya (SK, s.64)(PTÇ1, s.228), uzun uzun (AAP, s.129)(FSO, s.309), üçer üçer (V, s.141), üst baş (Kol., s.276)(İG, s.43), vaade maada (Kıs.,234), vakit vakit (K, s.127)(Kü., s.330), vapur vapur (Meh., s.300), varı yoğu (M, s.287), vere vere (YE2, s.299), vızır vızır (AHM, s.279), vura kıra (Fer., s.102), yağlı ballı (YBSB, s.17), yakıp kavurmak (TET, s.163), yalvarmak yakarmak (EM, s.80), yamru yumru (MD, s.383), yan yana (Kol., s.277)(DZ, s.283), yana yakıla (BÇA, s.359), yanık yanık (FSO, s.308), yanıla yakıla (F, s.381), yapıp yapıp (TET, s.159)(V, s.139), yarı yarıya (TBZ, s.74), yarım yamalak (BK, s.119)(MM, s.227), yaşlı başlı (P, s.287)(UK, s.288), yavaş yavaş (YD, s.92)(BŞİ, s.109), yaz kış (Bn., s.240), yaza yaza (PTÇ2, s.354), yeni yeni (MM, s.223), yerden yere (M, s.299), yersiz yurtsuz (YE2, s.294), yığın yığın (YD, s.89), yol yol (Kü., s.331), yorgun argın (Pir., s.366), yorgun yorgun (Es., s.77)(BÇA, s.369), yudum yudum (MD, s.388), yuvarlana yuvarlana (MT, s.194), yüklü yüksüz (BŞ, s.162), yüz yüze (Hrm., s.16), yüze yüze (Mİ, s.339), zangır zangır (C, s.316), (TR, s.101), zıp zıp (AD, s.261) (Kü., s.328), zırt zırt (AD, s.262), zil zurna (Mİ, s.308).

4. Terimler

4.1. Musikî Terimleri

Balo (PTÇ1, s.227), bando (FSO, s.301), beste (Meh., s.306), gramofon (Hrm., s.36), güfte (Ş, s.337), kanun (KD, s.135), kaval (YE2, s.317), keman (Hrm., s.28), laterna (MM, s.222), mandolin (Bom., s.199), (Bom., s.215), marş (FSO, s.301), mızık (HB, s.290), (M, s.293), Mozart (G, s.269), nakarat (Bom., s.201), nota (EM, s.80), opera (P, s.284), orkestra (M, s.294), parça (BT, s.273), piyano (EM, s.79), plak (AHM, s.253), polka (AS, s.86), (Bom., s.215), primadonna (M, s.291), (M, s.294), Raks (Tz., s.53), santur (Pir., s.366), şan (Hrm., s.21), şantöz (PTÇ2, s.359), (BL, s.26), şarkı (FSO, s.301), tango (YBSB, s.15), ud(KD, s.135), Verdi (G, s.269), Wagner (G, s.269).

4.2. Denizcilik Terimleri

Çark (AD, s.254), dalga (İN, s.56), davlumbaz (AD, s.263), demir atmak (Frs., s.217), donanma (PTÇ1, s.223), fok balıkları (AH, s.138), forsa (Frs., s.216), güverte (BK, s.117), iskele (AD, s.263), kadirga (Frs.,

s.216), kamara (BK, s.115), kano (FSO, s.300), kayık (KH, s.307), kıç (BK, s.117), korsan (PTÇ1, s.224), kürek çekmek (Frs., s.216), mavna (AD, s.256), penguen (AH, s.138), rıhtım (PTÇ1, s.219), sahil (İN, s.56), tahtelbahir (BTHU, s.282), tayfa (Mİ, s.301), vapur (AD, s.256), yalı (PTÇ1, s.226).

4.3. Dinî terimler

Abdest (İN, s.58), ahlak (BŞ, s.158), aşır (Bn., s.248), aşk (BŞ, s.159), ayet (Frs., s.217), Azrail (AH, s.139), besmele (İN, s.58), cami (İN, s.56), Cizvit (Pİ, s.187), derviş (Di., s.264), din (BŞ, s.158), dua (İN, s.57), dua etmek (İN, s.59), eren (BŞ, s.159), ezan (İN, s.57), fatiha (İN, s.59), haç (BVŞ, s.206), hafız (Kü., s.326), hakikat (BŞ, s.159), halâs (Meh., s.304), huri (Tes., 165), ilahi (Bn., s.247), İncil (BVŞ, s.206), Katolik (TET, s.145), (PTÇ1, s.219), keramet (AAP, s.127), kızılbaş (Hrm., s.32), kilise (Pİ, s.188), melaike (İN, s.60), merhamet (Ter., s.347), mesh (İN, s.57), Mesnevi (Di., s.264), minare (İN, s.56), mukaddes (Pİ, s.188), (KY, s.120), müezzin (İN, s.56), nafile namazı (Y, s.87), papaz (Pİ, s.187), patrikhane (KH, s.310), rekât (İN, s.58), rükû (Tes., 169), sadaka (Bn., s.241), (Ter., s.347), sahur (Y, s.87), seccade (İN, s.58), (İN, s.58), secde (Tes., 169), sırat köprüsü (Tes., 165), sofu (Kü., s.326), sure (Bn., s.248), sülük (Tes., 165), sünnet (İN, s.58), şefkat (Ter., s.347), şehadet (KC, s.256), şeyhülislam (Pİ, s.179), şeytan (İN, s.59), tekbir (KC, s.256), tevekkül (Tes., 165), tilâvet (İN, s.60), Tûba (Tes., s.165), ulûhiyet (KY, s.121), Zebur (BVŞ, s.206), zekât (Bn., s.241), zikir (HBS, s.336).

4.4 Edebî Terimler

Aruz (SK, s.64), beyit (An., s.250), (Niş., s.170), cem (KH, s.316), gazel (BK, s.168), hikâye (FSO, s.307), kafiye (İM, s.96), kaside (PTÇ1, s.233), koşma (İG, s.48), lehçe (FSO, s.306), lirik (Nak., s.65), lirizm (FSO, s.306), makale (İH, s.192), mâni (DZ, s.279), manzume (SK, s.63), masal (FSO, s.307), mersiye (SK, s.62), mesnevi (BK, s.168), mısra (İM, s.96), nesir (FSO, s.311), neşide (SK, s.62), Pan-türkizm (KH, s.309), parnas (S, s.74), roman (SK, s.62), (FSO, s.305), romantik (S, s.74), satır (SK, s.66), seci (BK, s.168), semaî (BK, s.171), semaî kahve (DZ, s.279), sembolist (S, s.74), sîga (BB, s.209), sone (Niş., s.170), şiir (SK, s.64), (FSO, s.307), şive (İH, s.196), vezin (SK, s.64).

4.5. Meyhane Terimleri

Afyon sarhoşu (FSO, s.309), afyon yutmak (Di., s.265), âlem (SK, s.62), bade (P, s.278), bira (AS, s.85), birahane (Tu., s.135), çakır (İG, s.42), garson (Tu., s.135), gazino (TET, s.152), iskambil (TBZ, s.69), kadeh (M, s.295), (Tu., s.135), kafayı çekmek (DZ, s.275), (HBS, s.336), konyak (İH, s.196), kumar (S, s.75), külhanbeyi (KC, s.254), likör (G, s.270), (BD, s.374), metres (Pİ, s.182), meze (İH, s.190), nara (P, s.278), poker (M, s.290), (Şİ, s.139), rakı (SK, s.62), saki (KD, s.135), sarhoş

olmak(TET, s.153), şampanya (BK, s115), şarap (Bom., s.214), tek (Nak., s.52), tulumbacı (HBS, s.334).

4.6. Tiyatro Terimleri

Sahne (TET, s.158), aktör (M, s.294), (SK, s.62), aktris (M, s.294), cambaz (EM, s.81), dekor (TET, s.158), (Hrm., s.29), Karagöz (KD, s.134), komedi (YD, s.88), komedyâ (AAP, s129), kulis (M, s.294), meddah (Hrm., s.29), monolog (EM, s.79), perde (M, s.295), (TET, s.158), piyes (TET, s.158), rol (SK, s.63), (EM, s.79), sahne (M, s.294), trajedi (FSO, s.305).

4.7. Askerî Terimler

Alay (İH, s.197), barut (V, 142), bölük (Frs., s.218), bölükbaşı (V, s.142), çavuş (BL, s.20), feriklik (YBSB, s.14), gülle (PTÇ1, s.240), harbiye (İH, s.191), kalkan (V, s.148), kılıç (V, s.148), kışla (İH, s.192), kumandan (İH, s.197), levazım (KY, s.125), manga meç (V, s.148), miralay(İH, s.195), muhafız (V, s.138), muharebe (PTÇ2, s.354), muhasara (K, s.127), müfreze (Nak., s.53), mülâzım (HB, s.293), nefer (BL, s.20), ok (V, s.148), onbaşı (BL, s.20), palaska (AK, s.118), parola (BL, s.21), piyade (BKT, s.203), redif (İH, s.198), rövelver (TET, s.152), siper (V, s.143), süvari (İH, s.191), şarjör (PTÇ2, s.368), tabur (İH, s.197), (PTÇ2, s.358), top (PTÇ1, s.240), tüfek (V, s.148), yay (V, s.148), yüzbaşı (İH, s.193), zabıt (İH, s.191), (BL, s.20), zapt (K, s.130).

4.8. Spor Terimleri

Barfiks (FSK, s.251), cirit (An., s.250), eskrim (SK, s.67), güreş (Es., s.80), halter (SK, s.67), jimnastik (SK, s.67), müsabaka (SK, s.67), pehlivan (Es., s.80), perende atmak (TET, s.150).

4.9. Felsefî Terimler

Ahlak (BŞ, s.158), anarşi (MM, s.228), din (BŞ, s.158), felsefe (BH, s.9), feminizm (BŞİ, s.111), filozof (BH, s.9), ideolog (AK, s.148), konfüçyus (Hrm., s.27), mantık (Şİ, s.140), mazoşizm(BŞİ, s.111), monogami (Pİ, s.185), nihilist (AD, s.258), pan-islamizm (KH, s.309), Pantürkizm (KH, s.309), paradoks (BH, s.11), (Pir., s.367), paradoksal (TET, s.143), poliandri (Pİ, s.180), poligami (Pİ, s.180), sadizm (BŞİ, s.109), sosyalizm (TET, s.141), (Pİ, s.187), spiritüalizm (AK, s.145), spirtizm (AK, s.145), teokrasi (MM, s.227).

4.10. Sağlık Terimleri

Ameliyat (Ap., s124), apandisit (Ap., s124), bakteriyolog (Mir., s.119), bronşit (G, s.265), cerrahi (Ap., s124), dizanteri (Az., s.177), humma (G, s.265), iltihap (Ap., s124), isteri (İDA, s.33), kanser (G, s.265), (AH, s.138), kansızlık(G, s.265), kolera (KY, s.117), mikrop (Mir., s.119), muayenehane (Ap., s125), neşter (Ap., s124), nevrasteni (İDA, s.29), nezle (AH, s.138), nikris (G, s.265), operatör (Ap., s125),

romatizma (Pİ, s.177), (G, s.265), soğuk algınlığı (G, s.265), tifo (KY, s.117), (Mir., s.119), tifüs(AH, s.138), veba (BK, s.169), verem (G, s.265), (AD, s.256), zatürre (ZE, s.325).

5. Kalıp Sözler (İlişki Sözleri)

5.1. Hayır Dua ve İyi Dilek Bildirenler

Allah akıbetimizi hayreylesin... (HLK, s.50), Allah bağışlasın (Nez., s.230), Allah eksik etmesin (R, s.166), Allah gani gani rahmet eylesin (F, s.381), Allah göstermesin (Mİ, s.334), Allah insanı bir kere düşürmesin... (DZ, s.281), Allah kusurunu affetsin! (N, s.81), Allah rahatlık versin (Kü., s.328), Allah rahmet eylesin (AN, s.194), (KA, s.146), Allah razı olsun! (D, s.189), (HBS, s.336), başım gözüm sadakası (İG, s.43), başın sağ olsun (Mir., s.119), eksik olma (DZ, s.283), iki cihanda yüzün ak olsun (Tes., s.170), inşaallah (An., s.252), yüzün ak olsun (BVŞ, s.209).

5.2. Beddua-İlenç ve Küfür Bildirenler

Allah belasını versin! (Tüt., s.93), (As., s.174), (NZO, s.234), Allah müstahakını vermesin! (Hrm., s.40), (T, s.183), Allah'ın cezası (FSK, s.253), Allah'tan bul! (BTHU, s.284), Allah'tan korkmazlar (Fer., s.102), defol (Hrm., s.44), defolun (Fal., s.66), düşman başına (HBS, s.334), eden elbet bulur (YBSB, s.16), eşek cennetine göndermek (MD, s.388), gözü kör olası (EM, s.81), gözü kör olsun (Y, s.89), haydi oradan (MT, s.200), iki elim yakanda kalsın (N, s.82), lanet olası (DT, s.362), neuzubillah (HBS, s.334), oh olsun (YBSB, s.16), onu da adam zannettikti (YBSB, s.16), ölümlerden ölüm beğen! (F, s.382), seni doğuracağıma... (KB, s.108), sürüm sürüm sürünsünler (Y, s.89), Şeytan alsın (FSO, s.308), verdiğim süt haram olsun (KB, s.108).

5.3. Duygusal Tepkileri Dile Getirenler

Allah aşkına! (BŞİ, s.108), (Bom., s.217), Allah be! (NZO, s.233), aman yarabbi! (YD, s.88), (C, s.316), aşk olsun! (K, s.130), ayol. (AD, s.261), bunu da mı işitecektim? (ÇH, s.83), deme gitsin (PTÇ2, s.354), fesüphanallah! (DT, s.360), gözünü sevdiğim (F, s.380), hayrola. (MT, s.199), hey gidi günler, hey! (YE2, s.293), işler kesat (AK, s.117), işte bir melek! (AD, s.261), kaderin cilvesine bak (YBSB, s.16), müsterih ol (Bom., s.202), nen var kuzum? (AD, s.256), oh (Tz., s.54), (İN, s.56), oh olsun (YBSB, s.16), süphanallah (DT, s.357), vay anasını! (NZO, s.235), yarına çıkmaz (P, s.285), yaşa! (Fer., s.95).

5.4. Selamlaşma Bildirenler

Aleykümüsselam (Hrm., s.23), hoş bulduk (PTÇ2, s.355), hoş geldin (PTÇ2, s.355), kolay gelsin (HB, s.298), merhaba (R, s.166), sabah-ı şerifler hayırlar olsun (Kıs.,235), safâ geldin (Fer., s.104), vay! (Tz., s.54).

5.5. Ayrılık Bildirenler

Allaha ısmarladık! (YD, s.93), (FSK, s.260), bu gece şansım yok (S, s.75), size doyum olmaz (TR, s.104), uğurlar olsun (YD, s.93), yolun açık olsun (ÜN, s.109), yolun uğurlu olsun (Fer., s.99).

5.6. Bir İstek Bildirenler

Allah rızası için... (Ter., s.347), Allah'ını seven... (TT, s.236), aman yarabbi! (C, s.316), ananızın ak sütü gibi (PİK, s.183), dünyada son arzun ne? (N, s.81), hakkınızı helal ediniz (Tes., s.169), merhamet buyurunuz (AN, s.199), merhamet edin (Bom., s.216), müsaade ederseniz (BK, s.117), rica ederim (S, s.72).

5.7. Konuşanı veya Dinleyeni Yüceltme Bildirenler

Dünyada eşi yok (Di., s.263), estağfurullah (TET, s.153), işte saadetin timsali! (Hrm., s.14), maşallah! (K, s.128), rica ederim (İM, s.96), seni hangi ana doğurdu! (Fer., s.95), tebrik ederim (HB, s.295).

5.8. Bir İsteği Kabul veya Reddetme Bildirenler

Baş üstüne (K, s.133), buyurun efendim (YD, s.93), eyvallah! (YA, s.207), haşa (Ç, s.188), pekâlâ (SK, s.66).

5.9. Dinî İnançları Bildirenler

Allah affetsin (KA, s.375), Allah bilir (Niş., s.173), Allah her şeyi affeder (KA, s.144), Allah için (Hrm., s.23), Allah kerim (GBA, s.325), (K, s.130), Allah rahatlık versin (Kıs.,235), Allah'a çok şükür (ZE, s.329), Allah'tan gelen kazaya rızadan baka çare yok! (İG, s.44), âmin (R, s.168), aziz Allah, şefaata ya resulallah (D, s.187), bugün varsak yarın yokuz! (SS, s.388), dini bütün (YE1, s.375), düşmez kalkmaz bir Allah (DZ, s.279), elbet bunda bir hikmet var! (T, s.179), elhamdülillah (YD, s.89), (ÜN, s.116), estağfurullah (T, s.178), hamdolsun (KY, s.125), hayırdır inşallah (Fer., s.100), inşallah (An., s.252), (P, s.285), lahavle vela kuvvete illa billah... (T, s.178), sen kalbini sağlam tut (Bn., s.249), şükür yarabbi! (Tür., s.213).

5.10. Dinleyeni Eleştirme, Uyarma, Tehdit Etme Bildirenler

Allah layığı versin (YBSB, s.15), Allah'tan kork (BL, s.22), böyle şey olur mu? (S, s.73), dağdan mı geldin? (MD, s.389), esef ederim (EM, s.80), şart olsun (Fal., s.61), tövbe olsun (T, s.184), var git işine (İG, s.47), yavaş gel! (NZO, s.234).

5.11. Özür Dileme Bildirenler

Affedersiniz (EM, s.78), (P, s.281), kusura bakmayınız (AN, s.199).

5.12. Minnet, Teşekkür Bildirenler

Allah bereket versin (YBSB, s.16), Allah'a çok şükür (ZE, s.329), Bereket versin ki... (Kıs.,239), elhamdülillah (YD, s.89), (Kü., s.327),

şükür (DT, s.361), şükür yarabbi! (Tür., s.213), tebrik ederim (HB, s.295), teşekkür ederim (YD, s.93), varolunuz! (KB, s.110).

5.13. Sembolik Olarak Ödüllendirme Bildirenler

Bravo! (Bom., s.217), sen bir arslansın (PTÇ2, s.346), tebrik ederim (P, s.282).

5.14. Töre, Gelenek ve Kültürel Değerleri Yansıtanlar

Allah bağışlasın (Nez., s.230), Allah başkasını verir (ÜN, s.116), Allah gani gani rahmet eylesin (F, s.381), Allah rahmet eylesin (AN, s.194), (KA, s.146), Allah'ın emriyle, peygamberin kavliyle... (YE2, s.316), başınız sağ olsun (ÜN, s.116), bir varmış, bir yokmuş (Bb., s.45), bugün varsak yarın yokuz! (SS, s.388), evvel zaman içinde (Bb., s.45), gel zaman, git zaman (Bb., s.45), sizden laf çıkmaz (YBSB, s.15), sizlere ömür (Siz sağ olun.) (ÜN, s.106), vatan al bayrağın dalgalandığı yerdir (Frs., s.221).

5.15. Genel Bir Davranış veya Düşünce Bildirenler

Adamına göre muamele etmeli (C, s.317), bin âlimin bilmediğini bir arif bilir (KN, s.219), evveli Şam, ahiri Şam (PTÇ2, s.353), hayat bir uykudur, aşk onun rüyasıdır! (AK, s.146), iyi bir komşu kadar dünyada ala bir şey yoktur! (B, s.259), kümesin kapısı açık kalınca içeri tilki dalar (KC, s.255), ne yalan söyleyeyim? (AK, s.145), sinekten yağ çıkarmak (HLK, s.73.)

6. Doldurma Sözcükler

A!.. (TR, s.104), acayip (PTÇ2, s.346), ayol (MT, s.198), böyle (Hrm., s.24), canım (YH, s.154), demek (PTÇ2, s.350), ee (GBA, s.329), evet (SK, s.66), falan filan (BH, s.14), (Bb., s.45), falan (SK, s.66), filan (TET, s.146), ha (Ss., s.56), hâsılı (S, s.71), havadan sudan (DMU, s.162), heyhat (PTÇ2, s.350), hım... (BD, s.378), hiç (Di., s.266), malum ya (TT, s.231), malumunuz (DT, s.366), nasıl anlatmalı (Hrm., s.30), neyse (HLK, s.72), Ooo... (AHM, s.255), peki (Ş, s.339), (PTÇ2, s.350), şey (AH, s.139), (AD, s.255), şöyle (Hrm., s.24), şundan bundan (DMU, s.162), tuhaf (PTÇ2, s.346), (PTÇ2, s.350), uzatmayayım (M, s.298), vesaire (PTÇ2, s.366), yahu (Ş, s.338).

7. Lakaplar

7.1. Köken adlarından kurulmuş lakaplar

Aksaraylı (YBSB, s.14), Çerkez (BKT, s.203), Debrelî (Bn., s.243), Fraşarlı (AK, s.155), Frenk(P, s.283), Gümülçineli (½, s.295), Harzemşah (Büy., s.223), İштиpli (Nak., s.59), Karamanlı (YBSB, s.15), Selanikli (İH, s.189), yörük (YE2, s.291).

7.2. Ahşkanlıkları Bildiren Lakaplar

½ (1/2, s.295), abdülmennan (D, s.187), derviş (AK, s.120), (BŞ, s.156), Fon Sadriştayn (FSK, s.250), Hacı Zırt (Az., s.168), kazın ayağı (KA, s.375), kötü (HBS, s.335), ödlele (DZ, s.280), pehlivan (Es., s.77), zımnında (KD, s.133).

7.3. Uğraşı ve Meslek Adlarından Kurulmuş Lakaplar

Aşçı (Tüt., s.92), avcı (Pİ, s.179), avukat (NK, s.281), baytar (İH, s.198), bestekâr (HLK, s.74), büyücü (Büy., s.224), çarkçı (Mİ, s.301), dizanterici (Az., s.165), hacı (An., s.250), (BL, s.27), hancı (GBA, s.327), kadı (NK, s.281), kaptan (Bom., s.212), kemancı (KD, s.135), kitapçı (MD, s.389), logaritmacı (Vn., s.349), nalbant (YE2, s.296), nişancı (Fer., s.98), semerci (AN, s.193), silahtar (Fer., s.98).

7.4. Fiziksel Özelliği Bildiren Lakaplar

Alp (Büy., s.223), badik (DZ, s.274), çakır (Bn., s.245), çam (YE2, s.303), çiroz (Krm., s.350), eşek (Na., s.379), gedik (PİK, s.177), hadım (KN, s.215), kambur (YE2, s.297), kara (Frs., s.220), kel (AD, s.262), kıvrıcık (DZ, s.275), kızıl (Az., s.184), koca (Di., s.264), kör (İH, s.192), köse (Tür., s.210), (Na., s.376), Pehlivanoğlu (Büy., s.223), serçe (FSK, s.250), sıska (FSK, s.250), şişman (İH, s.193), uzun (Az., s.190), takunya-lı (YBSB, s.15).

7.5. Davranış Bildiren Lakaplar

Altın Peri (Kol., s.273), âşık (Niş., s.170), baba (Bom., s.210), be-lalı (YBSB, s.15), bitli (Meh., s.347), cin (YE2, s.293), çağır (YBSB, s.16), deli (BVŞ, s.205), ebulfuruva (MM, s.225), fakacı (Kar., s.123), gâvur (Bn., s.240), imparator (PTÇ1, s.227), kırmızı (AK, s.114), kuduz (V, s.139), kurt (Es., s.78), mehmaemken (Mm., s.345), pabucu pü-yük (MT, s.200), sultan (İH, s.195), zal (Fer., s.95).

7.6. Argo ve Kaba Sözlere

Ömer Seyfettin hikâyelerin söz varlığında belli bir oranda yer alan unsurlardan bir tanesi de argo ve kaba sözlere.

Afili (DZ, s.278), ahmak (BVŞ, s.212), (AN, s.194), alçak (Hrm., s.15), alüfte (Hey., s.392), anasını ağlatmak (DZ, s.281), anasını bellemek (GBA, s.329), aşüfte (AD, s.261), azgın (BV, s.85), (AD, s.261), azmak (As., s.175), baldırı çıplak (AN, s.193), budala (Niş., s.173), (Hrm., s.43), bunak (AN, s.199), bunamak (BV, s.84), caka satmak (HLK, s.73), çak-mak (Tür., s.209), çalmak (NZO, s.234), çek arabamı (MT, s.197), çüş (DZ, s.277), dağdan mı geldin? (MD, s.389), dangalak (Nez., s.230), daniska (Mİ, s.300), dolma yutmak (KB, s.109), edepsiz (MD, s.387), enayi (DZ, s.283), eşek cennetine göndermek (MD, s.388), eşek (TBZ, s.76), eşşek (Tür., s.215), faka basmak (V, s.139), fellah (Hav., s.364), fink atmak (YBSB, s.15), gâvur (HB, s.297), gebeş (Kü., s.326), gıcıkla-

mak (BT, s.276), hain (Hrm., s.15), halt (AH, s.140), hampur (HLK, s.81), haşlamak (Tür., s.210), hayasız (MD, s.387), herif (MD, s.387), hımbıl (TBZ, s.76), hınzır (Hrm., s.45), hödük (AN, s.196), kaçık (H, s.101), (B, s.258), kâfir (UÖ, s.358), kahpe (YE1, s.372), kalın kafalı (Az., s.183), kaltak (BL, s.23), kaparoz (YBSB, s.15), karı (KC, s.255), karmanyolacı (Kar., s.123), kart (KH, s.313), kerata (AN, s.198), keriz (HLK, s.81), kış (AN, s.199), kocakarı (ÜN, s.114), kokot (Bb., s.41), köftehor (Mİ, s.324), küfürbaz (AN, s.196), mangiz (HLK, s.81), mankafa (Top., s.240), maskara (MD, s.387), metres (Hrm., s.45), moruk (HBS, s.334), nah (MD, s.385), orospu (PTÇ1, s.220), (Hrm., s.45), pezevenk (KC, s.256), piç (P, s.288), (HBS, s.335), sıkmak (BV, s.83), sökmek (KH, s.309), sürtmek (Hrm., s.38), şıllık (Mİ, s.324), şıfıntı (Mİ, s.324), tıkmak (MD, s.391), ulan (GBA, s.324), ülen (Na., s.379), yosma (Y, s.91), zampara (Mİ, s.324), zındık (Bn., s.241), (KA, s.374), züppe (Hrm., s.41), (BT, s.280).

Sonuç

Ömer Seyfettin, Türk hikâyeciliğinin en ünlü simalarından biridir. Bütün ömrü boyunca Türk dili, Türk vatani ve Türk milliyetçiliğine hizmeti düşünmüş ve eserlerinin hepsinde bu idealin gerçekleşmesi için çaba sarf etmiştir.

Bu çalışmada Ömer Seyfettin'in hikâyeleri söz varlığı ögeleri bakımından incelenmiştir. Araştırma sürecinde Ömer Seyfettin yazdığı 150 hikâyedeki söz varlığı ögeleri(atasözleri, deyim, terim, kalıp sözler, ikilemeler, lakaplar, doldurma sözler ve argo kullanımlar) saptanmış ve bunların sözlüksel alan çalışması yapılmıştır. Ancak çalışmada, saptanan söz değerlerinin çeşitliliği ve sayıca fazlalığı nedeniyle hikâyelerdeki söz varlığı ögelerinin tamamı sunulmamıştır.

Ömer Seyfettin hikâyelerinin söz varlığında 61 atasözü ve 761 deyime rastlanmıştır. Saptanan 61 atasözünün 10'u Ömer Asım Aksoy'un (1988a) "Atasözleri Sözlüğü"nde yer almamıştır. Bunun yanı sıra saptanan 761 deyimden 46'sı da Ömer Asım Aksoy'un (1988b) "Deyimler Sözlüğü"nde yer almamıştır. Böylece bu araştırma sayesinde Türkçe sözlüklere, dolayısıyla Türkçeye yeni söz varlığı ögeleri kazandırılmış olacaktır.

Terim olabileceğini düşündüğümüz 300 sözcük, argo veya kaba söz olabileceğini düşündüğümüz 79 tane örnek ve birbirinden farklı 604 ikileme hikâyelerin söz varlığında yer almaktadır. Ayrıca hikâyelerin söz varlığında 81 lakap, 30 doldurma sözcük ve 67 özlü söze rastlanmıştır.

Hikâyelerde 163 tane kalıp sözün kullanıldığı görülmüştür. Birkaç başlığa da ait olabileceğini düşündüğümüz kalıp söz varlığı ögeleri, farklı başlıklar altında tekrarlanmıştır.

Büyük çoğunluğu anonim olan, ait olduğu toplumun düşüncelerini yansıtan, geçmişte yaşananların tekrarında yardımcı ve yol gösterici olma yolunda ipuçları taşıyan, anlatım sanatlarına bürünmüş, eski ve özlü sözler olan atasözleri Ömer Seyfettin hikâyelerinin söz varlığı içerisinde önemli bir yer tutar.

Atasözleri anlamsal kuruluşları, olumlu ya da olumsuz yargıları, dil içinde gösterdiği farklılıkları ile bir dilin en iyi yansıtıcısıdır. Kahramanlar, mesajlarını kısa yoldan ulaştırmak, soyut kavram ve ifadeleri somutlaştırıp kolay anlaşılacak için atasözlerine başvururlar.

Hikâyede yer alan atasözlerinden bazıları kaynak olarak kullandığımız Ömer Asım Aksoy (1988a) “Atasözleri Sözlüğü”nde yer almamıştır. ‘*Deli pazarı... pazarı.*’, ‘*Karaman’ın koyunu, sonra çıkar oyunu...*’, ‘*Köpeksiz köy bulmuş, değneksiz gezer.*’ atasözleri bunlar arasında yer alır.

Derleme özelliği taşıyan atasözü sözlüklerini bir derin dondurucuya benzeten M. Y. Sağlam (2004: 62), atasözlerinin anlam ve işlevlerinin ancak bir metin ya da söylem içinde çözülebileceğini ifade eder. Atasözleri, halk hikmetleri ve halk felsefesidir. Dilden çıktıkları milletin nasıl düşündüğünü, yani fikirlerinin nasıl ve ne şekilde olduğunu anlatırlar. Hikâyelerdeki atasözleri, insanların davranış biçimlerini, hayat felsefelerini, gelenek ve göreneklerini, inançlarını özlü bir biçimde ortaya koymaktadır. Ömer Seyfettin hikâyelerinin söz varlığında belli bir oranda yer alan atasözleri birtakım farklılıklarla karşımıza çıkmaktadır. Bazı atasözlerinde sözcüklerin değiştiği, bazılarında sözcük/ses düzeyinde ekleme ve eksiltme yapıldığı, bazılarının da sözdiziminde sapmalar olduğu tespit edilmiştir.

Pilavdan dönenin kaşığı sapı (dönenin kaşığı) kırılınsın (Aştan kalanın kaşığı kırılınsın *YBSB, s.15*), arpa eken buğday biçmez (Arpa ekerken darı biçeceğiz galiba *M, s.292*), denize düşen yılana sarılır (Ama denize düşen köpeğe sarılır! *Pir., s.367*) gibi örneklerde, atasözünü oluşturan ögelerden bir veya bir kaçının benzer büyüklükte başka ögelerle yer değiştirmesi söz konusudur. İki gönül bir olunca samanlık seyran olur (İki gönül bir olunca samanlık nasıl seyran olursa... *AHM, s.254*, denize düşen yılana sarılır (Ama denize düşen köpeğe sarılır! *Pir., s.367*) gibi örneklerde ise, atasö-

züne ilave yapılmaktadır. Bu ilaveler sadece tek bir sestem ibaret olabileceği gibi, sözcük ve hatta sözcük grubundan da oluşabilmektedir. Köpeksiz köy bulmuş, değneksiz gezer(Türklerin ‘edebiyat’ denilen bu köpeksiz köyünde sopasız gezerler... *BD, s.377*), eden bulur, inleyen ölür (*Eden elbet bulur, tıksınlar haini... YBSB, s.16*) gibi örneklerde de atasözünün asıl biçimini oluşturan öğelerden bir veya birkaçı eksiltilmekte ve yerlerine yeni öğeler gelmektedir. *Geç* olsun da *güç* olmasın (*Güç* olsun da *geç* olmasın, anneciğim. *Bk., s.154*) örneğinde olduğu gibi, biçimsel değişiklik atasözünü oluşturan öğelerin sadece tümce içindeki sırasının değişmesinden ibarettir.

Kalıplaşmış olan atasözleri, sözlüklerde sabit şekillerini muhafaza ederken yazılı ve sözlü ürünlerde birtakım değişikliklerle karşımıza çıkarlar. Hikâyelerde de farklı biçimlerde kullanıldığı karşımıza çıktığı görülmektedir. Birtakım farklılıklarla karşımıza çıkan atasözleri hikâyelerin dilini konuşma diline yakınlaştırmıştır.

Anlatımı güçlendirici etkisi olan deyimler, Ömer Seyfettin hikâyelerindeki söz varlığının önemli bir bölümünü oluşturur. Anlatıma renk katan olaylar ya da durumları tek tek sözcükler yerine etkileme amacıyla anlatımda deyimler baş sıradadır. Ömer Seyfettin’in hemen her hikâyesinde görülen deyimler, kolay anlaşılabilir, konuşma dilinden örneklerle bir arada verilmektedir. Deyimler, hikâyelerde yer alan kahramanların dünya görüşü, olay ve durumlar karşısında gösterdikleri tepkiler, onların yaşam biçimi, çevre koşulları, gelenek, görenek, inançları ve düşünme biçimleri hakkında ipuçları verir.

Ömer Seyfettin’in hikâyelerinde deyimler, kahramanlar kadar anlatıcı tarafından da kullanılmaktadır. Ömer Seyfettin hikâyelerindeki kahramanların içinde buldukları koşulları, duygu ve düşünce dünyalarını en açık ve kısa yoldan aktarabilmek için, deyimlerin somutlaştırma özelliğinden de yararlanmıştır.

Ömer Seyfettin hikâyelerinde yer alan deyimlerin niteliklerini ve türlerini belirlemek için Aksan’ın belirlediği ölçütler esas alınmıştır (Aksan 2006c: 98–110).

1. Anlatım gücünü artıran anlam olaylarından, söz sanatlarından yararlanmaları nedeniyle anlambilim açısından,

a) Deyimlerimizin bir bölümü, benzetmelerden yararlanır. Turp gibi (Niş., s.173), avuç içi kadar (FSO, s.301), çorap söküğü

gibi (HLK, s.73), damdan düşer gibi (Kü., s.331), mal bulmuş Mağribi gibi (PTÇ1, s.227)... deyimleri örnek olarak gösterilebilir.

b) Anlambilimde benzetmelerin ikinci aşaması aktarmalardır. Bunlardan en yaygın olanı deyim aktarmasıdır. Aralarında somutlaştırma ürünü taşıyan bazı deyimler de vardır. Baba ocağı (İG, s.44), aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık (KD, s.138), dünyaya kazık kakmak (YE2, s.300), ekmeğini taştan çıkarmak (Di., s.263), pireyi deve yapmak (B, s.258)...deyimlerinde olduğu gibi.

c) Deyimlerimizde görülen ikinci bir aktarma türü ad aktarmasıdır. El etek öpmek (PIK, s.177), eli bayraklı (YBSB, s.16), ense yapmak (Nak., s.52), dirsek çürütmek (BB, s.202)...deyimleri buna örnek olarak gösterilebilir.

2. Kuruluş, sözdizimi özellikleri açısından incelenecek olursa, deyimlerimizin büyük bir çeşitlilik ve zenginlik gösterdiği görülür. Değişik sözcük türlerinin bu ögelerin oluşumunda görev aldığına tanık olmaktadır.

Sözdizimi bakımından ele alındıklarında deyimlerin en büyük bölümünün masterlarla oluşmuş “yüklemsel kuruluşlar” olduğu göze çarpar. Ağzı açık kalmak (Meh., s.303), boyun eğmek (PIK, s.172), hal hatır sormak (Y, s.88), paçaları sıvamak (Hav., s.361)...deyimleri örnek olarak gösterilebilir.

“Yüklemsel olmayan” bağdaştırmalar da deyimler arasında yer almaktadır. Ağzı burnu yerinde (AD, s.260), dizinin dibinde (T, s.180), gel zaman git zaman (AK, s.156), boğaz tokluğuna (DZ, s.280), boş yere (PTÇ1, s.236)... deyimlerinde olduğu gibi.

Bir masterla oluşturulmuş deyimlerin çekimli eyleme dönüştüğü görülür. Ağzı açık kalmak (...*ağzım açık kaldı*. Meh., s.303), ağzını aramak (...*ağzını aradım*. Hrm., s.26), havsalasına sığamamak (...*havsalasına sığamıyor*. Tes., s.165), pireyi deve yapmak (...*geçti mi 'pire'yi 'deve'yaparız!* B, s.258)...gibi masterla oluşturulmuş deyimler kullanım sırasında çekimli eyleme dönüşür.

Bunların yanı sıra, doğrudan doğruya çekimli eylemle kurulmuş, tek yargılı tümce biçiminde deyimler de yer almaktadır. Açtı ağzını, kapadı gözünü (Fer., s.97), Nuh der peygamber demezdi (BH, s.10), bir yaşına daha girdim (SS, s.389)... örneklerinde olduğu gibi.

Yazarın söz varlığında yer alan deyimlerin bir bölümü tamlama niteliği taşır. Ad tamlamaları arasında bit yeniği (Kü., s.331), bostan korkuluğu (YBSB, s.17), can acısı (Hrm., s.16), göz aşinalığı (Kol., s.273), iman tahtası (DT, s.359), sıra dayağı (Fal., s.61)... gibi deyimler örnek gösterilebilir.

Sıfat tamlamalarına örnek olarak deliksiz uyku (Ss., s.53), kara haber (BVŞ, s.202), kör talih (Di., s.270), kuru iftira (Mİ, s.306), tatlı dil (NK, s.281), gibi deyimler örnek gösterilebilir.

İkilemelerden deyimleşmiş olan, bir deyim olarak kullanılanlar da az değildir: Çift çubuk (BH, s.13), çoluk çocuk (PTÇ2, s.353), doğru dürüst (KA, s.375), eğri büğrü (Hey., s.392), mırın kırın (LE, s.128), tepeden tırnağa (ÜN, s.106)... gibi.

3. Kimi deyimlerin, şiir dilinde görülen ölçü, uyak, yineleme gibi ses özelliklerinden ve biçime ilişkin niteliklerinden yararlanmasıdır:

“Açtı ağzını, kapadı gözünü... Fer., s.97” (5+6 ölçü; açtı/kapadı yinelemesi; /t/,/d/ses yinelemeleri.)

“...bir varmış bir yokmuş gibi... (½, s.296)” (...mış/...muş ses yinelemesi, bir/bir yinelemesi)

“...bu ismi var cismi yok ilahların karşısında... (PTÇ1, s.221)” (isim/cisim uyaklı kuruluşu ve iyelik ekinin yinelenmesiyle dikkati çekmektedir.

“Kırk satır mı? Kırk katır mı? (F, s.382)” (4+4 ölçü; kırk/kırk, mı/mı yinelemelerine; ...ır/...ır ses yinelemelerine başvurulduğu görülmektedir.

“...vur patlasın çal oynasın. (HBS, s.335)” (vur/çal yinelemesi, [-sın] ekinin yinelenmesi.)

4. Tıpkı sözcükler ve atasözleri gibi, deyimlerin de bir bölümü zamanla unutulur; kullanımdan düşer. Ahfeş’in keçisi gibi baş sallamak (TG, s.242), fütür getirmemek (Büy., s.228)... gibi deyimler buna örnek verilebilir.

Yazarın söz varlığında yer alan mortuyu çekmek (YE2, s.310), nara atmak (HBS, s.334), ölüsü kınalı (DZ, s.281)... gibi bazı argo ifadeler de deyimler arsında yerini alamaktadır.

Hikâyelerde kullanılan deyimlerin birçoğu tıpkı atasözlerinde olduğu gibi Ömer Asım Aksoy’un “Atasözleri ve Deyimler” sözlüğünde yer almamaktadır. Baş çatlamak (YH, s.159), çocuk

oyuncağı(KY, s.120), dünyayı zindan etmek (ÜN, s.114), eski çamlar bardak oldu (Ç, s.186), göz aşinalığı (Kol., s.273), kin bağlaması (Büy., s.225), kurum satmak (ZE, s.335), ortalığı pislik götürmek (AN, s.195)... gibi deyimler Aksoy'un sözlüğünde yer almamaktadır.

Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde bazı deyimlerde sözcüklerin değiştiği, bazılarında sözcük/ses düzeyinde ekleme ve eksiltme yapıldığı, bazılarının da sözdiziminde sapmalar olduğu tespit edilmiştir. *Açtı ağzını yumdu gözünü*(Açtı ağzını, kapadı gözünü... *Fer.*, s.97), *el ayak çekilmek* (El ayak kesildikten sonra seni götürür... *ÜN*, s.115) gibi örneklerde, deyim oluşturulan öğelerden bir veya birkaçının başka öğelerle yer değiştirmesi söz konusudur. *Kendini atmak* (Sokağa kendimi dar attım. *P*, s.289), *aklına koymak* (Aklıma ant içmeyi koymuştum. *An.*, s.249) gibi örneklerde ise, deyim ilave yapılmaktadır. Bu ilaveler ses, sözcük ya da sözcük grubu boyutunda olabilir. *Avucunun içine almak* (Avcumun içindediniz. *V*, s.147) örneğinde olduğu gibi bazı deyimlerde deyim asıl biçimini oluşturan öğelerden bir veya birkaçı eksiltilmekte ve yerlerine yeni öğeler gelmemektedir. *Gözünden uyku akmak* (Uyku gözlerimden akıyordu. *GBA*, s.329), *Kırk katır mı kırk satır mı?* (Kırk satır mı? Kırk katır mı? *F*, s.382) gibi örneklerde ise deyim oluşturulan öğelerin sadece cümle içindeki sırasının değişmesi söz konusudur.

Ömer Seyfettin hikâyelerinin söz varlığı içinde deyimlerin atasözlerine göre daha fazla yer kapladığı görülmektedir. Yazar deyimlerin biçimsel kullanımında yapmış olduğu sapmalarla dilini konuşma diline yaklaştırmıştır.

Ömer Seyfettin'in hikâyeleri deyimler açısından olduğu kadar Türkçe söz varlığının önemli öğelerinden olan ikilemeler açısından da zengindir. Hikâyeler üzerinde yapılan incelemede ikilemelerin çeşitli biçimlerine rastlanmıştır. Hikâyelerde yer alan ikilemeleri şöyle sınıflandırabiliriz: Aynı sözcüğün tekrarlanmasıyla kurulanlar (*açık açık* (T, s.179), *afilli afilli* (DZ, s.278), *sürü sürü* (BVŞ, s.202) ...gibi), eşanlamlıların bir araya gelmesiyle (*hısım akraba* (Di., s.262), *ev bark* (FSK, s.254), *açık saçık* (T, s.179)...gibi.), karşıt anlamlıların bir araya getirilmesiyle (*uzak yakın* (NK, s.289), *şişman zayıf* (AAP, s.127), *alış veriş* (D, s.187)...gibi.), yakın anlamlıların bir araya getirilmesiyle (*üst baş* (Kol., s.276), *toz duman* (BVŞ, s.208), *sövüp saymak* (MD, s.382), ...gibi.), kurucularından biri anlamını kaybetmiş ikilemelerle (*ufak tefek* (½, s.295), *hayal meyal* (PTÇ2, s.360), *eğri büğrü* (BD,

s.377)...*gibi.*), kurucuların ikisinin de anlamını kaybettiği ikilemelerin bir araya gelmesiyle (*karman çorman* (AN, s.194), *falan filan* (BH, s.14), *abuk sabuk* (MD, s.389)... *gibi.*), kurucuları yansıma olan ikilemeler ile (*tak tak*(Fal., s.65), *şıkır şıkır* (BVŞ, s.210), *şangır şangır* (ÜN, s.112)...*gibi.*), önsesi /m/ ile değiştirilerek oluşturulanlar (*tabur mabur* (AHM, s.275), *şart mart* (BTHU, s.285), *kaşık maşık* (TG, s.245)...*gibi.*), aynı sözcükten kurulan çıkmalı ikilemeler (*elden ele* (Fal., s.65), *yerden yere* (M, s.299), *uzaktan uzağa* (K, s.131)...*gibi.*), aynı sözcükten kurulan yönelmeli ikilemeler (*yüz yüze* (Hrm., s.16), *yan yana* (DZ, s.283)...*gibi.*

Günlük yaşantıyı düzenleyen ve kolaylaştıran, konuşma dilinin hazır ifadeleri olan kalıp sözler, Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde önemli ölçüde yer almaktadır. Hikâyelerde yer alan kalıp sözler hikâye kişilerinin kültürüne ışık tutarak, onların inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve göreneklerini yansıtır.

Kalıp sözlerin birçoğunda İslam kültürünün izlerini görmek mümkündür. *Allah bilir* (Niş., s.173), *Allah kerim* (GBA, s.325), *Allah'a çok şükür* (ZE, s.329), *dini bütün* (YE1, s.375)...ancak bunlardan birkaçıdır. Bir kimse için hayır dua ve iyi dilek temennilerinde bulunmak için *Allah eksik etmesin* (R, s.166), *Allah kusurunu affetsin* (N, s.81), *Allah rahatlık versin* (Kü., s.328), *Allah razı olsun* (D, s.189), *yüzün ak olsun* (BVŞ, s.209)... gibi kullandığımız ifadeler yazarın söz varlığında çokça yer alır.

Günlük hayatta, bir yerden ayrılırken ya da birini uğurlarken *Allaha ismarladık* (YD, s.93), *size doyum olmaz* (TR, s.104), *uğurlar olsun* (YD, s.93), *yolun açık olsun* (ÜN, s.109); birine teşekkür ederken *Allah'a çok şükür* (ZE, s.329), *şükür* (DT, s.361), *teşekkür ederim* (YD, s.93), *varolunuz* (KB, s.110); özür dilerken *affedersiniz* (EM, s.78), *kusura bakmayın* (AN, s.199); birine beddua ederken *Allah belasını versin* (Tüt., s.93), *Allah müstahakkını versin* (T, s.183), *Allah'tan bu l*(BTHU, s.284), *eden elbet bulur* (YBSB, s.16), *gözü kör olası* (EM, s.81)... gibi kalıp sözlerin hikâyelerin söz varlığında yerini almış olduğu tespit edilmiştir. Bunların haricinde yemeğe başlanırken, yol sorulurken, ölüm, evlenme gibi olaylar karşısında söylenmesi gerekli olan sözler yine hikâyelerin söz varlığında mevcuttur. Yer alan bu kalıp sözlerin hepsi dilimizin zenginliğinin bir göstergesidir.

Ömer Seyfettin hikâyelerinin söz varlığına bakıldığında çeşitli alanlara ait birçok terimle karşılaşmak mümkündür. *Musikî gramofon* (Hrm., s.36), *keman* (Hrm., s.28), *mandolin* (Bom.,

s.199)...gibi; denizcilik *donanma* (PTÇ1, s.223), *kadırga* (Frs., s.216), *kıç* (BK, s117)... gibi; dini *ayet* (Frs., s.217), *derviş* (Di., s.264), *eren* (BŞ, s.159)... gibi; edebî *kafiye* (İM, s.96), *koşma* (İG, s.48), *lehçe* (FSO,s.306)... gibi; meyhane *afyon yutmak* (Di., s.265), *çakır* (İG, s.42), *tek atmak* (Nak., s.52) ... gibi; tiyatro *aktör* (M, s.294), *dekor* (TET, s.158), *kulis* (M, s.294)... gibi; askerî *bölük* (Frs., s.218), *kışla* (İH, s.192)... gibi; spor *eskrim* (SK, s.67), *müsabaka* (SK, s.67), *halter* (SK, s.67)... gibi; felsefî *ideolog* (AK, s.148), *paradoks* (BH, s.11)... gibi; *sağlık neşter* (Ap., s124), *operatör* (Ap., s125)... gibi alanlardaki terimler saptanmaya çalışılmıştır. Birçok alana ait terimler hikâyelerde yer alabilir. Çalışma yukardaki alanlarla sınırlandırılmıştır.

Aksan'ın, “genellikle konuşulan dilde bir şeyi anımsamak üzere zaman kazanma, söyleneni pekiştirip kesinleştirme gibi amaçlarla, konuşan kimsenin kullandığı, çoğu kez gereksiz olan sözcüklere ve anlatım kalıpları” (Aksan:2006a: 199) olarak tanımladığı doldurma sözler, Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde az da olsa rastlanmaktadır. *Böyle* (Hrm., s.24), *ee* (GBA, s.329), *falan filan* (BH, s.14), *malum ya*(TT, s.231)...gibi. Söz varlığı dar ve kültür düzeyi sınırlı kimselerde bu gibi doldurma sözlere daha sık rastlanır. Çoğunlukla, anımsanmak istenen sözcük bulunamadığı zaman kullanılmaktadır.

Filoloji, dil bilimi, kültür tarihi ve halk bilimi çalışmaları açısından önem taşıyan lakaplar, hikâyelerin söz varlığında sınırlı da olsa yer alır. Lakapların verilmiş sebeplerine bakıldığında lakap alana ait kişilik özelliklerinin asıl kaynak olduğu görülür. Kişinin tutum ve davranışları, karakter özellikleri, mizacı, fiziki görünüşü, yaşama biçimi, özel zevkleri ve yeteneklerini karşılayan veya çağrıştıran türlü isim ve sıfatlar da ona lakap olabilmektedir. Aynı zamanda kişinin doğrudan karakter özellikleri yanı sıra mesleğine, başından geçen bir olaya, memleketine ve ailesine ait dikkat çeken özellikleri gösteren kelimeler de lakap olarak verilebilmektedir (Coşar 2003: 29). *Debreli* (Bn., s.243), *Fon Sadriştayn* (FSK, s.250), *çarkçı* (Mİ, s.301), *badik* (DZ, s.274), *kıvırcık* (DZ, s.275)... gibi lakaplar hikâyeye kişilerinin bazılarının lakaplarından-
dır.

Ömer Seyfettin hikâyelerin söz varlığında belli bir oranda yer alan unsurlardan bir tanesi de argo ve kaba sözlerdir. *Aliüfte* (Hey., s.392), *aşüfte* (AD, s.261), *bunak* (AN, s.199), *çüş* (DZ, s.277), *daniska* (Mİ, s.300), *kart* (KH, s.313), *mangiz* (HLK, s.81)... gibi bazı argo kullanımlar yazarın söz varlığında yer al-

maktadır. Hikâye kişileri, argo ve kaba ifadelerle olumsuz düşüncelerini söze yansıtırlar.

Ayrıca hikâyelerde yaşanmışlıklara dair pek çok özlü söz vardır. Hikâyelerdeki özlü sözlerin hiçbirinde yanlış yönlendirmeyi amaçlayan bir anlatım kullanılmamıştır. Tersine iyiyi, doğruyu, güzeli vurgulayan mesajlar içermektedirler.

Bir söz varlığı tespiti olan bu çalışmayla, dönemin maddi ve manevi kültür unsurlarını ortaya çıkarmak ve bir yazarın üslubunu ele veren söz varlığı öğelerini belirleyip genel söz varlığına katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Yapılan çalışmadan anlaşılıyor ki söz varlığını belirleme çalışmalarının önemli dilbilimsel çalışmalar olduğunun bilincinde olunmalı ve bu çalışmalara dilbilimsel alanda gerek bireysel yazın çıkarımları için gerekse ulusal yazına yönelik çıkarımlar için çok yer verilmelidir. Yapılacak yeni “derleme ve tarama” çalışmaları Türkçenin söz varlığı bakımından zenginliğinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacaktır. Çünkü ülkemizde söz varlığını belirlemeye dönük çalışmaların sayısı sınırlıdır. Bu nedenle her türde ve yaş düzeyinde yazılan eserlerin söz varlığını belirlemeye dönük çalışmaların sayısı artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- ACAROĞLU, M. Türker; *Dünya Atasözleri*, Kaya Yay., İstanbul.
- *AĞAKAY, Mehmet Ali 1954; “Türkçede Kelime Koşmaları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s.97–104.
- AKAY, Hasan 2005; *İslami Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul.
- AKSAN, Doğan 2006a; *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yay., Ankara.
- AKSAN, Doğan 2006b; *Anadilimizin Söz Denizinde*, Bilgi Yay., Ankara.
- AKSAN, Doğan 2006c; *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*, Bilgi Yay., Ankara.
- *AKSAN, Doğan 2009a; *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yay., Ankara.
- *AKSAN, Doğan 1961; “Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s.207–273.
- AKSOY, Ömer Asım 1988a; *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Atasözleri Sözlüğü*, İnkılâp Yay., İstanbul.
- AKSOY, Ömer Asım 1988b; *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Yay., İstanbul.
- AKSOY, Ömer Asım 2009; *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*, TDK Yay., Ankara.
- AKTUNÇ, Hulki 2002; *Büyük Argo Sözlüğü*, Yapı Kredi Yay., İstanbul.

- AKYALÇIN, Necmi 2007; *Türkçe İnkilemeler Sözlüğü*, Anı Yay., Ankara.
- ARGUNŞAH, Hülya 2007a; *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler 1*, Dergâh Yay., İstanbul.
- ARGUNŞAH, Hülya 2007b; *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler 2*, Dergâh Yay., İstanbul.
- ARGUNŞAH, Hülya 2007c; *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler 3*, Dergâh Yay., İstanbul.
- ARGUNŞAH, Hülya 2007d; *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler 4*, Dergâh Yay., İstanbul.
- ARSLAN, Mehmet. 2004; *Argo Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- *AYDIN, Erhan 1997; “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler.” *Türk Dili Dergisi*, S.544, s. 417–421, TDK Yay., Ankara.
- AYVERDİ, İlhan 2008; *Misalli Büyük Türkçe Sözlük(I. C, II. C, III. C.)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- BAŞ, B. 2011; “Söz Varlığı İle İlgili Çalışmalarda Kullanılacak Ölçütler”, *TÜBAR*, 29, 27-61.
- *BAŞKAN, Özcan 1974; “Terimlerde Özleşme Sorunu” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1973–74*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- *BOLULU, Osman 1998; “Deyimler-Deyimlemeyenler”, *Türk Dili Dergisi*, S.64, s.16–18.
- CEVİZCİ, Ahmet 2003; *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul.
- COŞAR, Mevhibe 2003; “Trabzon’da Derlenen Lâkaplar Üzerine Bir Derleme/Değerlendirme” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1999*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- *ÇAĞATAY, Saadet 1978; “Uygurcada Hendiadyoinler”. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, No: 279. Ankara.
- *ÇİFÇİ, Musa 2006; “Argonun Niteliği ve Argoya Bakış Açımız”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, Cilt VI, Sayı 2, s. 297-301, İzmir.
- ÇOBANOĞLU, Özkul 2004; *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara.
- *ÇOBANOĞLU, Özkul 2003; “Atasözleri”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 287, s. 151–201.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf 1989; “Bir Dilin Sözcük Varlığı”, *Varlık* 987.s.11.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf 2004; *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Toroslu Kitaplığı, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferit 1990; *Türk Argosu İnceleme- Sözlük*, Ankara: Aydın Kitabevi Yay.

- DEVELLİOĞLU, Ferit 2002; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Ktabevi Yay., Ankara.
- *DİLÂÇAR, Agop 1957; “Terim Nedir?”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* C. VI. S. 64. s. 207–210.
- *DİLÇİN, Cem 1983; “Türkiye Türkçesinin Sözcükleri ve Tarihsel Sözlüğü.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1972*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- DİLÇİN, Cem 2009; *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- DOĞAN, D. Ahmet 2005; *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yay., İstanbul.
- *EYÜBOĞLU, E.Kemal 1975; *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul.
- *GÖKDAYI, Hürriyet 2008; “Türkçede Kalıp Sözler”. *Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütavelliği Heyet Başkanlığı, S.44, s.89–110.
- *HATİBOĞLU, Vecihe 1981; *Türk Dilinde İnkileme*. Ankara Üniv. Basımevi, Ankara.
- *HATİBOĞLU, Vecihe; 1963–64. “Atasözleri ve Deyimler” *Türk Dili*. C. 13. S. 152. s. 469–471, TDK Yay., Ankara.
- HENGİRMEN, Mehmet 2007; *Deyimler Sözlüğü*, Engin Yay., Ankara.
- *İMER, Kâmile 1991; “Türkçenin Sözcüklerindeki Yeni Ögeler”. *Dilbilim Araştırmaları*. İstanbul: Hitit Yay., s.18–28.
- *KALAFAT, Yaşar; BAYATLI, Necdet Yaşar 2011; *Türk Kültürlü Halklarda alkışlar- kargışlar*, Berikan Yay., Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep(Haz.) 1992; *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- *OLGUN, İbrahim 1989; “Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1972*, Ankara Üniversitesi Basımevi, S.371, s.153–172.
- *ÖZEZEN, Muna Yüceol 2001; “Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz” *Türk Dili Dergisi*, S.600, s. 869. 879.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat 1943; *Türkçe Tâbirler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- PALA, İskender 2002; *Atasözleri Sözlüğü*, L&M Yay., İstanbul.
- PARLATIR, İsmail 2008; *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali 2006; *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yay., Ankara.
- SAĞLAM, Musa Yasar 2004; *Atasözleri-Kaybolan Kültür Mirasımız*, Ürün Yay., Ankara.

- *SEMİH, Mehmet 1993; *Türk Edebiyatında Mahlaslar, Takma Adlar Tapşurmalar ve Lakaplar*, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul.
- SÖZER, Vural 2005; *Müzik Ansiklopedik Sözlük*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- TEKİN, Arslan 2010; *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler Sözlüğü*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul.
- *TUNA, Osman Nedim 1949; “Türkçede Tekrarlar”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. III. Kısım, S. 3-4, s.429-447.
- Türk Dil Kurumu 1998; *Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- *USLU, Mustafa 2007; *Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Yağmur Yay., İstanbul.
- *UZUN, Leyla Subası 1991; “Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri”. *Dilbilim Araştırmaları*, İstanbul, Hitit Yayınevi, s. 29-39.
- VARDAR, Berke(yönetiminde) 2002; *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yay., İstanbul.
- YURTBAŞI, Metin 1996; *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*, Özdemir Yay., İstanbul.
- *ZÜLFİKAR, Hamza 1991; *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yay., Ankara.

SANDIKLARDAN ÇIKANLAR: VİLDAN UZEL'İN SAKLI KALMIŞ ROMANI *SERAP*

Doç. Dr. Ayşe Melda ÜNER*

ÖZ: Türk edebiyatı Tanzimat'la birlikte yüzünü Batı'ya çevirmiştir. Bu nedenle edebiyat tarihinde Tanzimat'la başlayıp süregelen dönem Yeni Türk Edebiyatı olarak nitelendirilmiştir. Türk okuru, Batılı anlamda roman türüyle de bu dönemde tanışır. Bugün bu türde hayli ilerlemiş olan Türk edebiyatında ilk yıllardan beri, bazıları yazar sıfatını hakkıyla taşıyabilecek pek çok edebiyatseverin romanı sandıklarda gizli kalmıştır. Bu makalenin konusunu oluşturan *Serap* da bunlardan biridir. Yazarı Vildan Uzel (1903-1976) 19.yy Osmanlı siyasi hayatında yeri olan posta nazırlarından İzzet Efendi'nin ailesine mensuptur. Dolayısıyla dönemi-ne göre özellikle bir genç kız için iyi eğitim almış, ilgi duyduğu edebiyat, resim ve klasik Batı müziği konularında ayrıntılı bilgi sahibi olmayı başarmıştır. 20 yaşındayken, daha sonra Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarı olarak Cumhuriyet tarihine adını yazdıracak kimyacı Rüştü Uzel'le evlenmiş, daha çok pozitif bilimlerin, teknik meselelerin konuşulduğu bir hayata geçiş yapmıştır. Kendi ilgi alanlarından uzaklaşmış, kocasına destek olmuş, iki çocuğunu itinayla büyütülmüştür. Ön plandaki eş ve anne kimliklerinin yanında, sağlığında kocası dışında kimsenin okumasına müsaade etmediği tek romanı *Serap* ile “gizli kalmış yazar” kimliğini de taşımaktadır. Bu çalışmada Vildan Uzel tanıtılmış ve onun vefatından yıllar sonra gün yüzüne çıkan romanının incelemesi yapılmış, böylelikle Türk edebiyatında kadın yazarlarla ilgili tarihi ve sosyolojik araştırmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gizli Kalmış Kadın Yazarlar, Vildan Uzel, *Serap*, Anlatım teknikleri.

Unrevealed: Vildan Uzel's Unknown Novel: *Serap*

* Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, unermelda@hotmail.com

Gönderim Tarihi: 26.07.2018 Kabul Tarihi: 03.10.2018

ABSTRACT: In the years following the Tanzimat, Turkish Literature has become acquainted with the West. For this reason, in the history of literature, the era starting with Tanzimat has been named as the Modern Turkish Literature. This is when Turkish readers met with Western style novels. Presently, Turkish literature has made quite good progress in this genre. Right from the early years, the novels written by literature lovers, who could justly be considered writers in their own right, are believed to have remained hidden in chests. *Serap* which is the subject matter of this paper is one of such novels. Vildan Uzel was born in 1903 into the family of İzzet Efendi who was a 19th century Ottoman communications minister. Consequently, as a young girl of those years, she received quite good education in her areas of interest such as literature, painting, and western classical music. At 20, she got married to Rüştü Uzel, a young, bright chemist who would later become the Republic's much praised Undersecretary of Technical Education. Naturally she found herself in an environment where science and technical matters were often the subject of conversation. Thus she fell apart from her own areas of interest in support of her husband and affectionately raised her two children. Besides being up front as a wife and a mother, she is the "unrevealed writer" of her novel which she allowed no one to read except her husband. In this paper, the writer Vildan Uzel is revealed, and her novel, coming to daylight many years after her death, is examined. Thus, it aims to contribute to historical and social studies about women writers of Turkish literature.

Keywords: Unrevealed Women Writers, Vildan Uzel, *Serap*, Narrative techniques.

Giriş

Vildan Uzel 1903-1976 yılları arasında yaşamıştır. 19.yy Osmanlı siyasi hayatında yeri olan posta nazırlarından İzzet Efendi'nin ailesine mensuptur. Dönemine göre özellikle bir genç kız için gayet iyi eğitim görmüş, ilgi duyduğu resim, klasik Batı müziği ve edebiyat alanında dersler almıştır. 20 yaşındayken, daha sonra Cumhuriyet tarihinin önemli Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlarından olacak kimyacı Rüştü Uzel'le evlenmiştir. Rüştü Uzel görevine son derece bağlı bir bilim insanıdır. Vildan Uzel bu evlilikle daha çok pozitif bilimlerin, teknik meselelerin konuşulduğu bir hayata geçiş yapmıştır. Gençliğinde çok düşkün olduğu sanat ve edebiyattan uzaklaşmış, kendisini bir Cumhuriyet kadını kimliğiyle eşine destek olmaya, iki çocuğunu itinayla büyütme adamıştır. Peki, onu bu satırların öznesi hâline getiren nedir? Bu sorunun cevabı hayli şaşırtıcı bulunabilir: Sağlığında, eşi dışında

kimsenin okumasına müsaade etmediği romanı Serap ile gizli kalmış bir yazar kimliği taşıması. Dönem dikkate alındığında bu gizli

kalmış yazarın kadın olması önemlidir. Serap, Vildan Uzel'in edebiyata sadece okur değil, duygu dünyasının incelikleriyle zenginleştirmeyi başardığı yazar kimliğiyle de bağlı olduğunu göstermektedir.

Serap romanını ilginç tesadüflerin birbirini takip etmesi sonucunda okuma imkânı buldum. Vildan Uzel'in torunuyla tanışıklığım sayesinde haberdar oldum romanın varlığından. Vildan Hanım'ın torunu Sedef Soylu çocukluk yıllarında

annesini Yıldız Diriker'den bahsini duyduğu Serap'ı, onun vefatından sonra evrakları arasında görünce heyecanlanmış. Osmanlı Türkçesiyle yazılmış satırları Sedef Hanım'ın kayınvalidesi edebiyat öğretmeni Selma Soylu okumuş, Sedef Soylu ve kızı Meriç Soylu yazıya geçirmişler. Meriç Soylu, rahat okunabilmesi için bir sözlükçe eklemiş romanın sonuna. Sedef Soylu, romanın serüveni anlatan kısa bir giriş yazısı, Vildan Hanım'ın oğlu Prof. Dr. Reha Uzel ise annesini tanıtan bir bölüm kaleme almış. Bu hazırlığın sonunda kitap Vildan Hanım'ın fotoğraflarıyla zenginleştirilerek aile üyelerine hediye edilmek üzere az sayıda çoğaltılmış. Romanı önce Vildan Uzel'in kendi el yazısıyla, sayfa kenarlarına tahminimce karakterleri resmederek kaleme aldığı küçük defterinden Osmanlı Türkçesiyle ve daha sonra da Selma Soylu'nun aktardığı Lâtin harflerinden okudum. Yazarın tanıtılması ve Serap'ın incelenmesinin edebiyatımızda kadın çalışmalarına katkı sağlayabileceğini düşündüm. Soylu ailesiyle fikir alışverişinde bulunduktan sonra 2015'te Yeditepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü olarak düzenlediğimiz Sandıklardan Çıkanlar: Gizli Kalmış Kadın

Yazarlar adlı panelde bu roman üzerine konuşmaya karar verdim. Vildan Uzel ve Serap edebiyat tarihçileri ve öğrencilerin ilgisini çekti. Bunun üzerine konuşma metnimi genişleterek yayımlamayı arzu ettim. Böylece roman, daha çok akademisyen ve edebiyatsevere ulaşabilir diye düşündüm. Çalışmaya başladığımda Vildan Uzel'in damadı Fuat Diriker bana kayınvalidesinin mizacı ve sanata ilgisi hakkında bilgi verme nezaketini gösterdi. Vildan Hanım'ın albümünü ve kendi yaptığı yağlıboya tabloların fotoğraflarını mükemmelen düzenleyerek bana ulaştırırsa Murat Soylu oldu. Murat

Vildan Uzel (yağlı boya)

Murat Soylu aynı zamanda değerli önerileriyle önemli katkılar sağladı bu incelemeye. Diriker ve Soylu ailelerine çok teşekkür ederim. Serap'ın gün yüzüne çıkmasında büyük emeği geçen, bugün aramızda olmayan Selma Soylu ve Meriç Soylu'yu da rahmetle anmak isterim.

Vildan Uzel'i tanıyanların yardımıyla ulaştığım belgeler ışığında onun mizacını anladım ve böylelikle romanı daha bilinçli olarak değerlendirebildim. Vildan Uzel'in geldiği aileden kısaca bahsedecek olursam söze II. Abdülhamit'in posta nazırlarından (posta nazırının günümüzdeki karşılığı haberleşme bakanıdır) İzzet Efendi'yle başlamam gerekir. İzzet Efendi Sultanahmet'te görkemli bir konakta yaşamaktadır. Bekârdır. Ankara'dan İstanbul'un bu semtine göç etmiş bir ailenin üç kızından biri olan Zehra Hanım'la evlenir. Zehra Hanım çok yardımseverdir. Konağı tüm mahalle halkına açar, onları korur kollar. Akıllıdır. Kocasıyla en çetrefilli devlet meselelerini bile konuşabildiği anlatılmaktadır. (Uzel, Reha 2003: "Vildan Uzel") Çiftin çocukları olmaz. Zehra Hanım'ın kız kardeşinin ise bir oğlu ve bir de kızı vardır. İzzet Efendi ve Zehra Hanım, Fevziye adlı küçük yeğenlerini yanlarına alırlar. Fevziye, teyzesi ve eniştesinin yanında çok sevilerek büyür. Evlenme çağına geldiğinde kendi fikri de sorulmak suretiyle, İzzet Efendi'nin karakterini beğendiği, geleceğini parlak bulduğu posta idaresi memuru Mehmet Ali Efendi'yle evlendirilir. Bu evlilikten üç çocuk

dünyaya gelir. İzzet, Fikret ve Vildan. Vildan, evin en küçük çocuğu ve tek kızı olarak büyük ihtimam görür. Eğitimine önem verilir. Müziğe meraklıdır. Piyano çalmayı öğrenir. Resme ilgi duyar. 17 yaşında resim eğitimi almak üzere Güzel Sanatlar Akademisine yazılır. Ancak ilk yılı tamamladıktan sonra tifoya yakalanır ve okulu bırakmak zorunda kalır.¹ Edebiyatı sever, roman okumaktan büyük zevk alır. Türk edebiyatını ve dünya edebiyatından yapılmış çevirileri büyük bir ilgiyle takip eder. Serap adını verdiği bir aşk romanı yazar. Ama ailesinin beğenmeyeceği endişesiyle romanını ortaya çıkarmaz. 1923'te Rüştü Uzel'le evlenir. Bu evliliğin hikâyesi de hayli ilginçtir. Çünkü Rüştü Uzel'in, Vildan Hanım'ınkine benzemeyen bir geçmişi vardır. Aynı sosyal çevreden değildir. Onları tesadüfler bir araya getirmiştir. Şöyle ki, Rüştü Bey, Bursa'nın bir köyünde mütevazı şartlarda yaşayan bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Çok zeki ve çalışkandır. Çocukluğunda arkadaşıyla konuşabilmek için iki ev

Kedi (yağlı boya)

arasına telefon bağlantısı kurmasından pozitif bilimlere ilgisi anlaşılır. Bursa Lisesi'nde öğrenciyken yaptığı minyatür elektrikli tramvay yıllar boyunca lisenin müzesinde sergilenmiştir. Liseyi birincilikle bitirir. Askerî tıbbiyede okumak için girdiği sınavı kazanır. Ancak o sırada Fransa'da kimya eğitimi almak için de bir sınava girer. Öğretmen olmayı hayal etmektedir çünkü. Bu sınavda da başarılı olunca gitmeyi seçer. Döndüğünde Kastamonu'da öğretmenlik yapar bir süre. Sonra İstanbul'da görevlendirilir. Bostancı'ya taşınır. Yeni hayatına alışmaya çalışırken bir arkadaşı Erenköy'de sinema açar. Bir gün makinası bozulur. Rüştü Bey'den yardım ister. Rüştü Bey, makinayı tamir eder. Arkadaşıyla sinema-

¹ Vildan Uzel'in yaptığı yağlı boya resimlerden bazılarını bu sayfalarda görebilirsiniz.

da vakit geçirmeyi sevmektedir. Sık sık onu ziyarete gider. Her cuma ailesiyle birlikte film izleyen Vildan Hanım'ı orada görür ve beğenir. Babasıyla tanışır önce. Vildan Hanım, Rüştü Uzel'in vefatından kısa bir süre sonra kendisiyle yapılan röportajda eşiyle "ilme çok değer veren baba[sının] bir ahabap evinde Rüştü Bey'le tanışması ve onun geniş bilgi, nezaket ve terbiyesine duyduğu hayranlık neticesi[nde] tanış[ıp] evlendik[lerini]" anlatır. (Par 1965: 69)

Rüştü Uzel, Osmanlı'nın son döneminde teknik insan yetiştirmenin önemine dikkat çeken Midhat Paşa'nın başlattığı süreci Cumhuriyet'e taşıyan, Türkiye'de mesleki ve teknik eğitim sistemini kurmak ve geliştirmek için neredeyse olağanüstü denilebilecek derecede çalışan çok meşgul bir insandır. İstanbul'da Galatasaray Lisesi, İstanbul Kız ve Erkek Öğretmen Okulları ve Yüksek Öğretmen Okulu'nda kimya öğretmenliği yapar. Kendisine Millî Eğitim Bakanlığı'nda görev verilmesi üzerine ailesiyle birlikte Ankara'ya taşınır. Türkiye'de ilk radyoyu yapan da yine Rüştü Uzel olacaktır. Ankara Erkek Teknik Öğretmen Okulu ve Ankara Kız Teknik Öğretmen Okullarını kurar. Teknik öğretimin Anadolu'ya yayılması için çok çaba harcar. Rüştü Uzel, bir süre sonra Mesleki ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü'ne lâıyk görülür. Kurum, Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı'na dönüştürüldüğünde ise bu göreve atanır. Vatan sevgisiyle dolu, işine özveriyle bağlı bir bilim insanı ve bürokrattır. Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam adlı eserinin bir bölümünde çok sevdiği ve saydığı Rüştü Uzel'i şu cümlelerle anlatmıştır:

İlk bakışta anlaşılmaz bir adamdı. Onu masanın başında ilk gören, işlerinin arasında bezgin, şikâyetçi ve nereden başlayacağını şaşırılmış bir memur zannedebilirdi. Fakat onun gerçek şahsiyeti, o büroların, o evrak kartonlarının arkasında işlerdi. Klasik bir devlet memurunun elini kolunu bağlayan şeylere kafasında yer vermezdi. O kendini bir cezbe, kendisini bütünü ile verdiği bir ülkünün çekiciliğine kaptırmıştı. Bu memleketin üstüne bir çelik çatı gibi yükseleceğini düşündüğü teknik bir kalkınma sisteminin cezbesine... Anlaşmazlıklar, çelmeler ona hiç geliyordu. Düşündüğü sistemin içinde; köylerde dolaşacak seyyar demirhanelerden, gezginci biçki dikiş atölyelerine yahut balıkçılık, otelcilik kurslarından, sanat enstitülerine, teknikumlara, iş darülfünununa kadar her şey, kademe kademe sıralanmıştı. Bu çatı kat kat kuruldukça memleket, her sahada bütün teknik elemanları, bu teknik öğretim sisteminin içinden istediği

kadar çekip alabilecekti. İsviçre'deki el sanatçılığından, Japonya'daki makinalı ev dokumacılığından, motor, lokomotif ve gemi yapıcılığına kadar, bizde olmayan her sanatın bir gün yurtta yerleşeceğine inanır ve bunun için çalışırdı. Bütün bunlar için hesapsız raporlar, projeler yaptırmıştı. Kafasında bu işleri, geniş tetkiklere, malzemeye dayanan birtakım sıralara, usullere bağlamıştı.

Bakanlığın penceresinden bakardı. Ankara istasyonunun arkasında, o vakit her rüzgâr estikçe toz bulutlarının kabardığı sahada, gelecek için tasarladığı iş darülfünununu, enstitüleri, teknik araştırma merkezlerini bütün teferruatıyla kafasında canlandırırdu. O zaman, sanki bunlar hakikaten mevcutmuş ve kendisi bu muazzam binaların hollerinde, koridorlarında, tecrübe salonlarında dolaşıyormuş gibi en küçük teferruatına kadar her şeyi tasvire girişirdi. Sandıklar ve sandıklar dolusu avan projelerin, planların, tesisat şemalarının her çizgisi ezberindeydi. Hepsi de Avrupa üniversitelerinde, teknik danışma bürolarında hazırlanmış olan bu detayların bazen bir noktasına zihninin takıldığı olurdu. Ya bu cihazı birkaç metre o tarafa, ya bir tezgâhı birkaç metre bu tarafa nakletmek için gerekli sebepler bulmuşsa, mimarları, mühendisleri kan ter içinde uğraştırmak ister ve sonunda bu tadillerin gerekliliği hakiketen meydana çıkardı.

Bir köyden gelmişti, bir Avrupa üniversitesini bitirmişti. Bir teknik adamı ve zaman ölçüleriyle bir Avrupalı olmuştu. Tesis ve inşaa fikri bütün benliğine hâkimdi. Gücü yetse, memleketi yeni baştan ve birden inşaa etmek isteyebilirdi.

Bu toprağın beklediği adamlardan biriydi. Ama, bu toprağın alıştığı adam değildi... (Aydemir 1987: 351-352)

Aydemir bu satırların Rüştü Uzel'i çok duygulandırdığını belirtmiştir. (Aydemir 1965: 29)

Bu etkileyici anlatımdan da anlaşıldığı üzere Rüştü Uzel, memleketi için canla başla çalışmış çok özel bir insandır. 1941’de Nişantaşı’nda Sadrazam Sait Paşa Konağı’nda eğitim vermeye başlayan Kız Enstitüsü, 1966’da onun adıyla Kız Meslek Lisesi’ne, yıllar içinde de büyütülerek Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi’ne dönüştürülmüştür. Hayatını mesleki ve teknik eğitime adanmış bu “alışılmadık” insanın anısını yaşatan lise, bugün adına yakışan bir şekilde, ülkemizde kendi alanındaki en başarılı eğitim kurumlarından biri olarak dikkat çekmektedir.

Vildan Uzel ve Rüştü Uzel Çocuklarıyla

Bu çalışmanın öznesi olan Vildan Uzel, devamlı çalışan bir bilim insanı ve bürokratin eşi olarak bambaşka bir hayatın içindedir artık. Roman yazma çabasından, resim yapmaktan ve piyano çalmaktan uzaklaşır. 1924’te oğlu Reha’yı, 1928’de kızı Yıldız’ı dünyaya getirdikten sonra Serap’ı sandığının derinliklerinde neredeyse tamamen unuttur. Bir daha hiç resim yapmaz. Müzikle olan yakınlığı ise daha çok, bilgili bir dinleyici kimliğiyle devam eder. Pianosunu aile arasında bile nadiren çalar.

Vildan Hanım, *Serap*’ı, uzun yıllar çıkarmaz sandığından. Rüştü Bey’le yaşadığı hayat, dinlediği ve hatta dâhil olduğu mühim memleket meseleleri genç bir kızken ele aldığı konuyu fazla romantik ve hatta naif göstermiş olabilir ona. Oğlu tıp profesörü Reha Uzel böyle bir tahminde bulunuyor:

Vildan Uzel, Rüştü Uzel ve Çocukları

(...) Vildan artık kendi ayaklarının üzerinde durmasını öğrenmişti, kendi ailesini yönetiyordu. (...) Hızlı, özgürlükçü, yenilikçi, modern, etkin bir yaşam süreci içine girmişti. Günün çorak, fakat hızlı gelişen Ankara'sı, onun gençliğinin Erenköy'üne hiç benzemiyordu. (...) Ankara'daki hızlı, ileriye dönük yaşamı, Erenköy'deki ulu çam ağaçları altında güllerle örülmüş kameriyede roman oku[duğu], piyanosunun başına geçerek hayaller kur[duğu] yavaş ve sakin yaşamın [dan çok farklıydı]. (...) Eski romantik yaşamının ve dönemin yansıması olarak düşündüğü romanını şimdiki rolüne uyduramıyor [du muhtemelen] (Uzel, Reha 2003: "Vildan Uzel")

Reha Uzel'in bu cümlelerle ifade ettiği tahminlerinin annesinin düşünceleri olması kuvvetle muhtemel. Vildan Hanım romanını yok etmeye karar verir sonunda. Ama önce sadece eşinin okumasına müsaade eder. Rüştü Bey, anlatıldığı kadarıyla *Serap*'ı okumuş ve eşini romanını saklamaya ikna etmiştir. Bunun için Rüştü Uzel'e teşekkür borçluyuz.

Vildan Uzel'in saklı kalmış hayali olan *Serap*'ta şimdi sıra:

Serap

1922’de yazıldığını tahmin ettiğimiz Serap üçlü bir aşk hikâyesini konu alır. Romantik bir hikâyedir bu. Ancak basit değildir. Kurgusunun, özellikle de kullanılan anlatım tekniklerinin dönemine göre dikkat çekici olduğu söylenebilir. Olay örgüsünün itinayla birbirine geçirilmiş halkaları, Vildan Uzel’in sadece sıradan bir edebiyat heveslisi olmadığını göstermektedir.

Roman bir telgrafla başlar:

*Cem’den ailesine,
Roma 17 Mart*

*Yarın Trieste tarikiyle hareket ediyorum. Ellerinizden
öperim. (Uzel, Vildan 1922: 1)*

Okuyucu, Cem’i tanımamaktadır henüz. Yazar ilk satırları bir telgraf olarak kurgulamakla 19.yy’da çok kullanılan klasik roman tekniğinden uzak durmaya çalışacağını belli etmiştir. Yani önce zaman, mekân ve karakterler hakkında bilgi verme yoluna sapmayacağını göstermiştir. Bu telgrafın hemen ardından “Son sayfalar” başlığıyla günlük ve hatıra defteri olduğu anlaşılan bir deftere geçilir.

Gece.

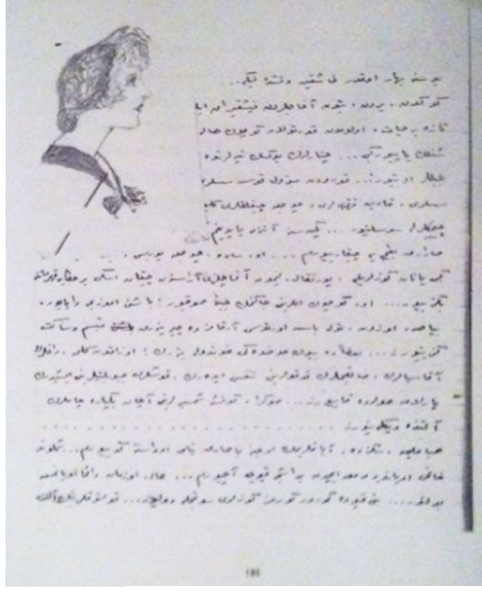
*Adieu Roma. Adieu arzın rakik, baygın, renkli ve koku-
kulu sanat beldesi. Asırların senelerini göre göre belleri bü-
külmüş ağaçların, gelecek baharda yine yapraklanacaklar.
(...) Şüphesiz seni bir daha göremeyeceğim değil mi? İlele-
bet! Elveda çiçeklerin, kuşların muhasarasına uğramış ince-
lik ve ruh memleketi.*

*Altı senedir konservatuara gidip gelirken kim bilir kaç
bin defa geçtiğim bu ziyadar, bu sevgili caddelerde, palto-
mun yakası kalkık, ellerim cebimde dolaştım durdum. (...)
Bazen yuvaya dönmek saadetiyle çocuk gibi sevinirken, ara-
da, nurdan yılanlar gibi kıvrıla kıvrıla uzayan aydınlık yol-
lara gözlerim dikilip kalıyor. Dakikalarca hareketsiz kalan
kirpiklerimi yumduğum zaman yanaklarıma yaşlar düşüyor.
(...) Kim bilir, belki bundan sonra ebediyyen kemanım uyuy-
acak. Hiç şüphesiz hatıra defterim gibi... (Uzel, Vildan
1922: 1-2)*

Cem, altı yıl boyunca konservatuvarına devam ettiği Roma’ya “Adieu” demektedir. Genç müzisyenin “rüya şehri” olarak nitelendirdiği Roma’nın muazzam caddelerini, tıpkı kendisi gibi “sanat ve

aşk arama[ya] gelmiş insanlarını”, “büyülü” ruhunu çok sevdiği anlaşılmaktadır. Ancak artık dönme vakti gelmiştir. Ailesini de çok özlemiştir. Roma’da tuttuğu bu defterdeki yazılarını şehre veda ederek noktalar. Artık Roma “defteri” iki anlamda da kapanmıştır.

Yukarıda belirttiğim üzere romanın telgrafla başlaması teknik olarak ilginç sayılabilir. Yazarın dedesi ve babasının meslekleri nedeniyle evde telgraftan sıkça bahsedilmesi kuvvetle muhtemel. Ardından 19.yy’da mektup veya telgrafla başlayan romanlar akla gelebilir. Onlar da ilgisini çekmiş olabilir Vildan Uzel’in. Ana karakterin Avrupa’da eğitim alacağı şehir olarak Roma’yı seçmesi şaşırtıcı bulunabilir. Çünkü o dönem romanlarında eğitim, özellikle de sanat eğitimi için gidilen şehir Paris’tir. Yazar Roma’dan, insanlarından, şehrin onlarda uyandırdığı duygulardan çok ayrıntılı olmamakla birlikte heyecanla söz etmiştir. Vildan Uzel’in Serap’ı yazmadan önce Roma’ya gitmediğini biliyorum. Bu durumda yine eve gelen misafirlerden yola çıkarak, bazılarının Roma’yı görmüş ve bu şehir hakkındaki izlenimlerini aktarmış olabileceğini tahmin ediyorum.

Vildan Uzel resimli notlar

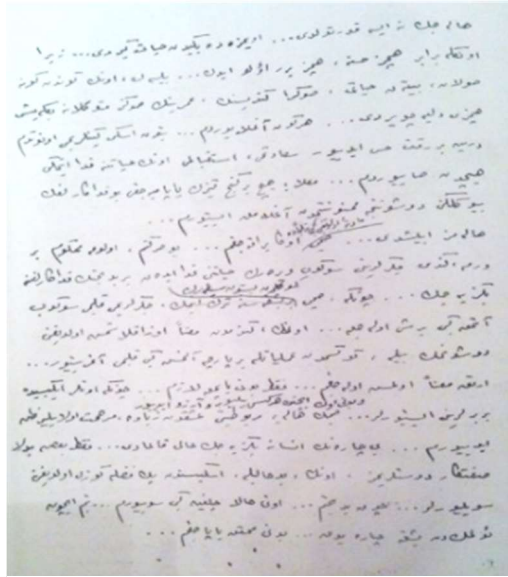
Vildan Uzel, Cem’in henüz başlayan İstanbul dönemi için bembayaz sayfalarıyla yeni bir defter hazırlar. Demek ki günlük tekniğini romanın ilerleyen bölümlerinde sürdürmek niyetindedir. Cem yeni hayatında olan biteni bu deftere yazar. Böylece kimliği ve mizacı yavaş yavaş belirginleşmeye başlar. Varlıklı bir ailenin oğludur. Roma’daki keman eğitimini birincilikle tamamlamıştır. Oradaki hayatını müzik ve kadınlar doldurmuştur. Hayli yakışıklı ve çapkın olduğu anlaşılmaktadır. Genç adam sanata çok önem verilmeyen ülkesinde saygıdeğer bir iş bulabileceğinden şüphelidir. Belki de kemanını bırakmalı, vazifesine bağlı bir memur olarak

çalışmalıdır. Kararsızlık içindedir. Okuyucu, defteri dolduran satırlardan Cem'in iyi kalpli ve çok hassas bir genç olduğunu da hissedebilir.

Defterler, günlük ve hatıra defteri karışımı olarak kurgulanmıştır. Yazar, böylece ana karakterin geçmişi, bugünü ve mizacı hakkında bilgi verebilmiştir. Olay örgüsü kurmayı, olayları neden sonuç ilişkisiyle birbirine bağlamayı başarmıştır. Okuyucuda merak duygusu uyandırabilmiştir. Vildan Uzel'in kurguda boşluk yaratmamak için hayli dikkat ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

Cem'in Mücella adında bir ablası vardır. Mücella, Cem Roma'da konservatuara devam ederken İstanbul'un en zengin komisyonerlerinden biriyle evlenmiştir. Anne babasını yanına almıştır. Kocasının, vefat eden ilk eşinden olan kızı Jale ile küçük yaşında öksüz ve yetim kalmış yeğeni Hale de onlardır. Hep birlikte Tarabya'da ihtişamlı bir yalıda mutlu yaşamaktadırlar. Cem de buraya yerleşir. Cem'in aşka âşık olduğu söylenebilir. Defterine yazdığı:

Her gördüğüm güzelliğe hayran olur, bir çiçeği dudaklarına sürerek sever, ölmüş bir kelebeğin kanatlarına su damlatarak diriltmeye çalışır, kuzularla konuşur, dalda öten bir kuşu, sakın ve sakit bir zevkle dinlerdim. cümlesi de bunun kanıtıdır. (Uzel, Vildan 1922: 4)

Not defterinden bir sayfa

Yazar, olay anlatımına geçiş yapar. Cem'in önce Jale'yle tanışmasını sağlar. Yakışıklı erkek ile güzelliğiyle dikkat çeken genç kızın arasında doğabilecek aşkın beklentisine sokar okuyucuyu. Ama hemen ipucu vermez. Okuyucuyu kuşkuya düşürür hatta. Olacakları heyecanla beklemesini sağlar. Romanda yeri geldikçe, parça

parça, ayrıntılı olarak tasvir ettiği yalıdaki hayatı da gözler önüne serer yine Cem'in defteri aracılığıyla. Geceleri bütün ailenin bir araya geldiğini ve müzikle dolu saatler geçirdiği söyler. Mozart'ın eserlerini çaldıklarından bahseder. Vildan Uzel daha önce belirttiğimiz üzere klasik Batı müziği hakkında bilgi sahibi olmasının yanında yorumcudur da. Belki bu romanı yazdığı yıllarda en iyi bildiği besteci Mozart'tı. Bu sadece bir tahmin tabii. Çünkü daha sonraki yıllarda Chopin ve Bhrams dinlemekten ve nadiren de olsa çalmaktan hoşlandığını anlatıyor yakınları.

Cem, İstanbul'da kendisine müzikle dolu, sakin bir hayat kurmayı başarır. Çok sevdiği yaşlı bir keman hocası vardır. Onunla sık sık görüşmektedir. Hem müzik öğretmenliği yapmakta hem de konserler vermektedir. Bir keman virtüözü olarak her geçen gün artan bir şöhrete sahiptir. Zamanla Cem ile Jale arasında bir aşk doğar. Birbirlerini sevdiklerini aileye de açıklarlar. Mücella'nın kocası, yani Jale'nin babası bu durumdan çok memnundur. Fakat aslında Jale, güzelliğinden başka özelliği olmayan uçarı bir genç kızdır. Cem'in sanatçı ruhunu besleyebilecek bir mizaca sahip değildir. Hayat onun için bir oyundan ibarettir. Yazar, iki karakterin uzaklıklarını yavaş yavaş sezdirir. Ustaca bir ipucu da verir. Cem'in yaşlı müzik hocasına, ona ancak kendi sanatını anlayabilecek biriyle evlenirse mutlu olabileceğini söyletir. Böylece okuyucuya Cem ile Jale'nin ilişkisinin bitebileceğini düşündürür.

Bu sırada Jale'nin kuzeni Hale ön plana çıkmaya başlar yavaş yavaş. Enişte Bey'in ağabeyinin kızı olan öksüz ve yetim Hale, Büyükada'da varlıklı bir hayat sürdüren halası Şehlevent Hanım tarafından yetiştirilmiştir. Şehlevent Hanım ve kocası kendi çocukları olmadığı için Hale'ye çok bağlıdırlar. Onun eğitimine büyük özen gösterirler. Özellikle piyano dersine çok önem verirler. Onu yanlarından hiç ayırmak istemezler. Ancak amcasının ısrarı nedeniyle Hale'yi zaman zaman gönülsüzce İstanbul'a gönderirler. Hale içine kapanık bir karakter olarak çizilmiştir. Jale'den çok farklı, sessiz bir genç kızdır. Sadece piyanosunun başındayken neşeli bir coşkuya kapılır. Müzik onun tek arkadaşı gibidir. Çünkü Jale onunla arkadaşlık etmez. Onu önemsemez, kendi seviyesinde bulmaz. Bu bölümlerdeki olay örgüsü Halit Ziya'nın özellikle Nemide'nin de dâhil olduğu ilk romanlarındaki aşk üçgenlerini hatırlatır.

Cem ve yaşlı hocası bir tesadüf eseri Hale'nin müziğe olan yeteneğini keşfettiklerinde Cem'in genç kızı yetiştirmesine karar verirler. Yaşlı hocanın kehaneti gerçekleşmeye başlamıştır. Aşk yön değiştirecek gibi görünmektedir. Cem ve Hale piyanonun ba-

şında saatler geçirirler. Müzik iki genci yavaş yavaş birleştirir. Hale'nin olgunluğu da Cem'i etkiler. Zihninde Jale'yi onunla kıyaslamaya başlar. Bu ilişkinin kurulması ve ilerlemesiyle ilgili bölümler kuvvetli bir şekilde Mehmet Rauf'un Eylül'ünü hatırlatmaktadır. Vildan Uzel de Mehmet Rauf gibi duygusal ilişkilerin ancak ortak zevkler söz konusuysa ilerleyebileceğine inanmaktadır ve iki genci müzik tutkusunda birleştirir. Vildan Uzel'in Eylül'ü okuduğunu ve beğendiğini düşünüyorum.

Jale, önce Cem'in kadın hayranları nedeniyle kıskançlığa kapılır, sonra nişanlısının, Hale'den hayranlıkla bahsettiğinin farkına varır. Güzelliklerinden son derece emin ve yıllar boyunca Hale'ye sadece acımayla, hatta küçümseyerek yaklaşmış olan Jale karmaşık duygular içindedir. O, terk edilen değil, terk eden olmalıdır. Cem'e onunla evlenmek istemediğini açıkça bildirir, ev halkına da nişanı bozduğunu haber verir. Başka bir talibiyle nişanlanır hatta. Ancak kızgınlık, kıskançlık ve intikam arzusuyla gerçekleşen bu ikinci nişanını da çok geçmeden bozar.

Vildan Uzel yeni olaylar ve karakterlerle kurguyu zenginleştirmiş ve bunu yaparken olay örgüsünün neden-sonuç zincirinde herhangi bir aksaklık oluşmamasını sağlamayı başarmıştır.

Bütün bu olan biteni okuyucuya aktaran tek araç Cem'in defteri değildir artık. Yazar, Jale'nin dalgalanan duygularını bizzat onun ağzından vermenin çok daha etkileyici olacağını farkındadır. Mektup tekniğini kullanır bu amacına ulaşmak için. Jale duygularını hiç gizlemeden yazar yakın arkadaşı Mualla'ya. Okuyucu onun zihnini aracısız seyredebilir böylece. Arkadaşına Cem'i ne kadar kıskandığını, Hale'yle aralarında bir aşkın doğduğunu anladığını, gururu nedeniyle aradan çekilmekle beraber mutlu olmalarını istemediğini anlatır:

Muallâ, sana hayret edilecek bir havadis: Hale, Cem'i seviyor. Şüpheye lüzum yok. Kaç defa tecrübelerimle anladım ve kanaat ettim. Cem'le ilgili bir şey konuşulurken, görsen bütün vücuduyla iştirak ederek öyle bir dinleyişi var ki... Günden güne sararıp mum gibi eriyor. Görüyor musun ne müthiş bir durum... Rakibelerimin arasına Hale'nin de dâhil olacağı hiç aklıma gelmezdi. Çıldırmağ üzereyim Muallâ. Ona eskiden o kadar acır, himaye ederken artık dışlarımla parçalamak istiyorum. Onu bu fikrinden vazgeçirmek için çok şeyler yaptım, ama boşuna. Sessiz bir inadı var. Kaç defa izzet-i nefsinin kıracak vesilelerle onu ağlatmadım. Kaç de-

fa onu tahkir etmedim. Şimdi yalnız bir çare kalıyor: Yalvarmak!

'Cem'i senden daha çok seviyorum., fedakârlık edip de onu bana bırakmazsan ölürüm.' diye yalvarmak. Of! Bunu asla yapamam. Cem onu seviyor mu bilmem, ama bildiğim bir şey varsa o da bana karşı hürmetkâr ve sessiz olması. Eski çılginlıkları yavaş yavaş azaldığı gibi izdivaç lakırdısını da tamamen kapattı. Herhalde Cem'de gizli bir aşk var. Kendisi henüz farkında değil, fakat etrafındakiler pek güzel anlıyorlar. Bu hissi acaba bana mı yoksa Hale'ye mi? Of! Düşünürken bile tüylerim ürperiyor.

Bu mümkün değil olamaz değil mi Muallâ? Bu küçük, sevimsiz ve çirkin kızı Cem sevemez değil mi? Fakat herhalde onda derin bir tebeddül var. Bir aydan beri artık yeni yeni aşkların peşinden koşmak bitti. Gittikçe daha çalışkan ve uslu oluyor. Bu mektubu yazarken Hale Beethoven'ın Yedinci Sonat'ını çalıyor. Arada Cem'in becerikli, keskin, kısa darbelerle ince sesler üzerinde onun yanlışlarını söylediğini duyuyorum. (...) Söyle bana sevgili Muallâ ne yapayım? Sevgili kardeşim söyle! Artık senden başka herkesten nefret ediyorum. (...) Keşke ölsün Muallâ! Onun ölmesini temenni etmiyorum., sonra bu bomboş dünyada en ne yaparım? Öyle olmakla beraber bazen onu bu evden kovmayı bile düşünüyorum. Öyle ya, o eski nevazîşlerden, vaatlerden sonra bir diğerine, hem de böyle değersiz, kıymetsiz, aptal bir kıza arz-ı iştiyak ederse... Cem'in Hale'ye ufak bir temayülünü hissetsem, bu muhakkak olacak. Onu adi bir uşak gibi evimden kovacağım.

Muallâ, ben çıldırıyorum. Neler yazdım! Bu salonlar, bu bahçe, hususiyle boş saatlerinde kapanarak keman çaldığı kendi odası, kendi balkonu Cem'siz nasıl olur? Sonra bu bomboş olmuş evin içinde yaşamak kuvvetini nereden bulurum? Kardeşim ben hastayım. Söylediğini, yaptığını bilmeyen bir hasta!

(...) Bana gelmez misin Muallâ? Ne zaman geleceksin? Yakında değil mi? Seni mutlaka bekliyorum. Jale (Uzel, Vildan 1922: 94).

Bu noktada mektup türünden kısaca bahsetmekte fayda görüyorum. Emel Kefeli,

Bir edebî tür olarak çok eski bir maziye sahip olan mektup 17. yy'dan itibaren hızlı bir gelişme gösterir. (...) Salon edebiyatının etkin olduğu 18.yy'da mektup türü artık birbirinden ayrı düşmüş insanların duygularını, özlemlerini, karşılıksız aşkları veya bireyin yaşadığı duygu/akıl çatışmalarını dile getiren örnekleriyle romanların vazgeçilmez unsurlarından biri hâline gelir. Mektup türünün en belirgin özelliklerinden biri de kadın yazarlar tarafından zenginleştirilmesi ve ustalıkla kullanılmasıdır. Batı edebiyatında kadın duyarlılığını en belirgin bir biçimde eserlerinde hissettiren Lady Montagu, Madame de Sévigné, Katherine Mansfield gibi yazarların mektupları bu türün ve dönemin en hassas ve çarpıcı örnekleri arasındadır. der (Kefeli 2002: 10).

Tanzimat ve Edebiyat-ı Cedide romanında mektup tekniği çok kullanılır. Özellikle Halit Ziya, Mehmet Rauf ve Safveti Ziya'nın romanlarında mektup, olay örgüsünün önemli bir unsurudur.

Vildan Uzel'in yukarda bahsi geçen Türk yazarların romanlarını okuduğunu tahmin ediyorum.

Yazar, Jale'ye de bir hatıra defteri tutturabilirdi. Ancak bunu yapmamıştır. Kullandığı anlatım tekniklerini romanın ilerleyişine göre, karakterlerin mizaçlarına uygun olarak seçmiştir.

Emel Kefeli, "Türk edebiyatında mektup-roman ve hikâyelerde işlenen temalar[ın] iki ana başlıkta toplan[dığı]" ifade eder. Bu başlıkları:

1. Sosyal tenkit: Toplumdaki çeşitli sorunların 'samimi ve aracısız' bir ifade aracı olan mektup ile dile getirilmesi.

2. Kadın ile ilgili temalar: Aşk kavramı ve değişik tanımları, kadın erkek ilişkileri, toplumda kadın, evlilik, evlilikte uyumsuzluk, ihanet, kendini anlatma-açıklama ihtiyacı olarak açıklar. (Kefeli 2002: 169)

Serap'ta söz konusu olan 2. başlıkta açıklanan temalardır.

Kefeli, "mektubun roman ve hikâyelerde, bir anlatım tekniği olarak üstlendiği görevleri" ise

1. İletişim-dışa açılma aracı

2. İç monolog

3. Gerçeğin farklı görünümünü ortaya koyan bir araç

4. Eğitici araç şeklinde sıralar. (Kefeli 2002: 169)

Romanda Jale ile arkadaşı Mualla arasındaki mektuplaşmalar daha çok ilk 3 maddeye uygun olarak değerlendirilebilir, yani iletişim-dışa açılma, iç monologla düşünce ve duyguları kendine itiraf ve gerçeğin farklı görünümünü ortaya koyan bir araç görevini üstlenir.

Vildan Uzel kendi geçirdiği hastalığa da yer verir Serap'ta. Hale tifoya yakalanır tıpkı onun gibi. Yazar, ayrıntılı olarak yerleştirir kurguya hastalık sürecini. Okuyucunun Hale'nin öleceğine inanmasını ve onun için üzülmelerini sağlar. Sonra bu hastalıktan gerçekte olduğu gibi ve inandırıcılıktan hiç ayrılmayarak kurtarır onu. Hale'nin hastalığının evreleri hem Cem'in defterinde hem de Jale'nin mektuplarında anlatılır. Cem korkusunu yazar defterine. Cem'in defterindeki yazılar olayların okuyucuda uyandırması beklenen heyecana göre de şekillenir. Bazı günleri saatlere ya da sabah/öğle/akşam gibi daha geniş zaman dilimlerine ayırır. Yazar, okuyucunun merak duygusunu uyanık tutmayı amaçlamış ve bunu başarmıştır.

Fuat Diriker, Vildan Uzel, Yıldız (Uzel) Diriker

Roman, Hale'nin tifoyu atlatması ve Cem'le evlenmesiyle devam eder. Ancak yazar iyi düzenlenmiş ipuçlarıyla okuru trajik bir sona hazırlar. Aşk üçgenindeki iki kadın karakteri ölüme ve ikisinin de âşık olduğu erkek karakteri mutsuzluğa sürükler. Serap çok acıklı biter. Peki ama neden? Duygusal mizacı romanının ko-

nusundan ve kurgusundan anlaşılan Vildan Uzel o dönemde Dünya ve Türk edebiyatından okuduğu eserlerde de anlatıldığı üzere aşkın ancak tarafların kavuşamaması durumunda efsaneleşeceğini düşünmüş olabilir. Mutsuz son, 19.yy aşk romanlarının, neredeyse değişmez unsurlarındandır.

Sonuç

Vildan Uzel'in hatıra defteri, günlük ve mektup tekniklerine özel olarak ilgi duyduğu açıktır. Gençlik yıllarında ve belki ilerleyen yaşlarında da günlük veya hatıra defteri nevinden defterler tuttuğunu tahmin ediyorum. Mektup zaten babası dolayısıyla evde çok sözü edilen ve kendisinin de kullandığından emin olduğum bir iletişim aracı. Yazımda da değindiğim üzere Vildan Uzel'in dünya edebiyatında mektup tekniğini kullanan romanları veya çevirilerini okuma imkânı bulduğunu düşünmüyorum ailesinden aldığım bilgiler ışığında. Ancak 19. yy. Türk romanını iyi bildiği ortada. Halit Ziya, Mehmet Rauf ve Safveti Ziya Vildan Uzel'in kütüphanesinde yer almış olabilir.

Son sözüm Vildan Uzel'in, *Serap*'ı kaleme aldığı 20. yy başı Türk romanı kadın yazarları kategorisinde değerlendirildiğinde başarılı sayılabileceğidir. Vildan Uzel sadece olaya, yani öyküye değil, olay örgüsüne, anlatım tekniklerine, karakter çizimine de dikkat etmiştir. İyi bir gözlemci olduğu bellidir. İnsanların mizacını, olaylara ve durumlara göre değişen psikolojilerini, davranışlarını çok çarpıcı bir şekilde yansıtmıştır. Belki başka roman denemeleri de vardır. Bu sorunun cevabını kimse bilmiyor. Bildiğim şu ki sandıklar gizli yazarların ilgi çekici eserlerini içinde saklıyor. Sandıkları karıştırmaktan hiç vazgeçmeyelim diyerek yazımı noktalıyorum.

KAYNAKLAR

- AYDEMİR, Şevket Süreyya. (1987), *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. (Mart 1965), "Bir Üstün Adam", *Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi-Mesleki ve Teknik Öğretimin Unutulmaz Siması Mehmet Rüştü Uzel Özel Sayısı*, Yıl: 13, Sayı:145, s. 27-29.
- KEFELİ, Emel. (2002), *Bir Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, Kitabevi, İstanbul.
- PAR, Arif Hikmet. (Mart 1965), "Rüştü Uzel'in Eşi Vildan Hanım'la Bir Röportaj", *Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi-Mesleki ve Teknik*

Öğretimin Unutulmaz Siması Mehmet Rüştü Uzel Özel Sayısı, Yıl: 13, Sayı:145, s. 69-71.

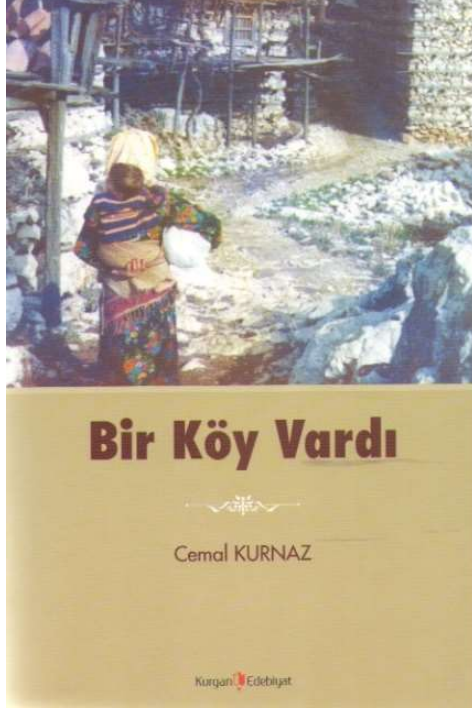
UZEL, Reha. (2003), “Vildan Uzel”, *Serap*, İstanbul, Çeviri yazı: Selma Soylu, Sınırlı sayıda çoğaltma: 2003.

UZEL, Vildan. (1922), *Serap*, İstanbul, Çeviri yazı: Selma Soylu, Sınırlı sayıda çoğaltma: 2003.

YAYIN TANITIM

Cemal KURNAZ, *Bir Köy Vardı*, Kurgan Edebiyat, Ankara, 2018, 492 s.

Arş. Gör Arife Ece EVİRGEN*

“Edebiyat bölümünde okumaya başlarken halk kültürünün önemini anladım. 1975’ten beri duyduğum her şeyi kaydediyorum.” cümleleriyle başlayan eser, çok genel bir ifadeyle, Taşlıca ve Murtiçi (Antalya-Akseki) yöresinin coğrafyası, tarihi, iklimi, kaybolmaya yüz tutmuş kültürü ve geleneklerini anlatır. Cemal Kurnaz’ın doğup büyüdüğü köye az da olsa borcunu ödemek isteğiyle yazdığı *Bir Köy Vardı*, belgeler ve fotoğraflarla bezenmiş bir kültür hazinesidir.

Bölgenin tarihi sistematik olarak birkaç başlık altında ele alınmıştır. *Kim var imiş biz burada yoğ iken?* başlığında bölgenin Osmanlı öncesi dönemleriyle ilgili, *Eski nahiyemiz Murt* başlığında ise Osmanlı arşiv belgelerine dayanılarak Murt nahiyesiyle ilgili bilgi verilmiştir. *Köyümüz Taşlıca* başlığı altında 1925 tarihli bir belgeden hareketle Taşlıca’nın coğrafi sınırları, Osmanlı’dan bugüne nüfus kayıtları, köyün arazilerine hangi yollardan gidileceği gibi bilgiler vardır. Köyün arazisinin genel adının *Murtiçi* olduğu belirtilen aynı adlı başlıkta mahallelerden, yol güzergahlarından ve

* Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, a.ecetombul@gazi.edu.tr

tarım arazilerinden bahsedilmiş ve bölgeden fotoğraflara yer verilmiştir.

Kurnaz, *Eski aileler* başlığında 1800’lerde yapılan nüfus sayımlarından hareketle bazı aileler ve önemli şahsiyetlerle ilgili; *Ailemiz* başlığında ise kendi dedesinin dedesinden itibaren ulaşılabildiği kadarıyla, soyuyla ilgili bilgiler vermiştir.

Köyümüzün ve yöremizin manevi iklimi başlığında bölgenin inanç dünyasından bahsedilirken ateş kültürüyle ilgili bazı uygulamalara da yer verilmiştir. Nazar için dua okunduktan sonra bir tutam tuzun ateşe saçılması, akşam yemeği hazırlanırken yağın bir damlasının ölülerin hakkı için ateşe damlatılması gibi örnekler yer verilmiştir. Çocuk oyunlarından *poyraz ebesinde* söylenen “veren veresi, vermeyenin gök başlı bir oğlu olası” cümlesindeki *gök başlı* ifadesiyle, mavi giyen Hristiyanların kastedilmesi dikkat çekicidir. Yörenin manevi iklimini etkileyen kimi dervişler ve türbelerle ilgili bilgiler de yine bu bölümde ele alınmıştır.

Köy okulu yapılmadan önce nerelerde eğitim alındığı ile başlayan *Eğitim-öğretim* başlığında, ilk mezunlarını 1949 yılında veren Taşlıca İlkokulu hakkında bilgiler verilmiştir. Köyden ilk öğretmen olan kişi Mümin Eroğlu’dur. 1942 yılında Köy Enstitüsü’nden mezun olan Eroğlu’nun çabalarıyla pek çok öğrenci başarılı olmuş ve çok sayıda öğretmen yetişmiştir. Özellikle, 59. sayfada yer alan Kasım 1967 tarihine ait Akseki Dergisi “ilköğretim haberleri” bölgede eğitime verilen önemin bir belgesi niteliğindedir.

Doğamızda olanlar başlığında bölgenin bitki örtüsünden meyvelerine, bölgede yetişen ağaç türlerinden hayvan çeşitliliğine kadar pek çok konuda bilgi yer alır. Bahsedilen kavramların pek çoğunun yöre ağızındaki isimlerine de yer verilmiştir. Örneğin serçe benzeri küçük kuşlara bülüç denirken, yabani bir sarımsak türünün kömürgen, sumağın ise mavru olarak adlandırıldığını belirtir. Ayrıca bazı ağaç türlerinin fotoğraflarına da yer verilmiştir.

Sonraki bölüm *Süleyman’la Hasbihal*, Kurnaz’ın 2015 yılında yayımlanan “Sağ olası Süleyman” adlı yazısıdır.

Hava durumu başlığında yörenin ikliminden bahsedilir. Özellikle *halk meteorolojisi*, *halk takvimi* ve *günlük zaman tayini* alt başlıklarında verilen bilgiler halkbilimi çalışmaları açısından önemlidir. Örneğin, “Gün’ün aklı ardında kaldı, yarın gün doğar, hava iyi olur” sözüyle yağmurlu havalarda güneş batarken ortalığın

aydınlanmasıyla, ertesi gün havanın iyi olacağını anlaşılmasını ifade eder.

Köyümüzün suları başlığında köydeki kuyular, miyarlar (pınar) ve dereler hakkında fotoğraflarla bilgi verilmiştir. *İş takvimi* bölümünde ise yıl boyu yapılan işler anlatılmıştır.

“Dünyanın her yerinde yer küreyi sırtında taşıyan kadınlardır.” Cümlesiyle başlayan *Köyde kadın olmak* bölümünde Kurnaz; tarlada, evde, mutfakta, samanlıkta, öküz damında yıl boyu çalışan, erkeğin yaptığı hemen hemen tüm işleri yapan, üstüne çocuk büyütüp hane halkını doyuran köy kadınlarının günlük hayatından bir kesit sunmuştur.

Hayvancılık ve yaylacılık bölümünde çobanlık ve çoban kıyafeti anlatıldıktan sonra çoban tutmadan bahsedilmiştir. Köy çobanları her sürü için ikişer olmak üzere Kasım ayında bir yıllığına tutulur. Çobanlara emeklerinin karşılığı olan *davar hakkı* adı verilen ücretlerinin yanında bahşiş olarak incir, kuru üzüm, nar gibi yiyecekler de bahşiş olarak dağıtılabilir. Hayvancılık genel hatlarıyla birkaç başlık altında anlatılmıştır. Özellikle *oğlak yakma* adı verilen oğlak ve anne keçinin birbirine ısındırılması işlemi ile ilgili verilen bilgiler dikkat çekicidir. Daha sonra “yarı göçebe” sayılabilecek bölgedeki yaylacılık anlatılmıştır.

Genellikle buğday, darı, susam, üzüm, incir yetiştirilen bölgedeki tarım faaliyetleri ve bunlarla ilgili gelenekler *Tarım* başlığında ele alınmıştır. *Para kazanmanın yolları* başlığında tarım ve hayvancılık dışında gelir elde edilen faaliyetler anlatılmıştır. Köy dışına çalışmaya gitmeye *aydına gitmek* denilir. Uğurböceğinin bölgedeki adı ise *aydıncıbecidir*. Çocuklar “Aydıncıbeciiii! Babam gelecekse uç var git, gelmeyecekse düş var git!” diyerek niyet tutarlar. Bu bölümde ayrıca köyün ilk müteşebbislerinden ve yaptıkları işlerden bahsedilmiştir.

Dokumacılık bölümünde yörede giyilen kıyafetler ve dokunan kumaşlar fotoğraflarla örneklendirilerek verilmiştir.

Ev kurma ocak yakma başlığında bölgedeki evlerin iç ve dış yapısından; *Evlilik* başlığında ise kız istemeden, düğüne ve gelin ağlatmaya kadar çeşitli geleneklerden bahsedilmiş, bu geleneklerle ilgili deyişlere ve pek çok fotoğrafa yer verilmiştir. Düğün yufkası ve yemeğinin pişirilmesi için gereken odunlar köyün delikanlıları tarafından getirilir. *Düğün odunundan* dönenler, düğün alayı tara-

findan davul zurnalarla karşılanır. Kızları gurbete gelin gitmesin diye anneye “kızın ile komşu olasın” diye dua edilir.

Bayram, Halk hekimliği, halk veterinerliği ile ilgili bilgilerin verildiği bölümlerin ardından *Âdetler ve inanışlar* bölümü vardır. Bu bölümde yangın çıktığında *ak kuştan* yardım isteme, evlenme çağı gelen kızların *ermaaavk* diye bağırması, erkek çocuk dünyaya geldiğinde düzenlenen *kütük atma* gibi birçok âdet ve inanışa yer verilmiştir.

Yörede tüketilen *Yiyecekler* et yemekleri, ana maddesi buğday olan yemekler, darı, diğer yemekler, ot yemekleri, turşu, tatlılar, yabancı meyveler ve çaylar başlıkları altında fotoğraflarla anlatılmıştır. Sonraki bölümde *Çocuk oyunları* ele alınmıştır. Körebe, çellik, esir almaca, küpenez gibi toplam on sekiz oyun anlatılmıştır.

Kitabın önemli bölümlerinden birisi de *Sözle gelenler* bölümüdür. Masallar, türküler, maniler, uyaklı deyişler, bilmeceler, tekerlemeler, dualar ve ilençler, atasözleri ve deyimler, yer adları, lâkaplar ve kelimeler yer alır. Bu bölümde hem dil hem de halk edebiyatı çalışmaları için geniş bir malzeme sunulmuştur. Kelimeler bölümü sözlük niteliğindedir. Yer adları ve lâkaplar kısımları oldukça geniştir ve ad bilimi açısından incelenmeye değerdir. Türkülerin de pek çoğu notalarıyla birlikte verilmiştir. Atasözü ve deyimlerden birkaç örnek verelim: *Anam anam kadın anam. Bir ineğim var şaşı/o da benden umar keşi. Oğlan mı kız mı/eli ayağı düz mü? Suyu tokmakla kesmek. Üzüm yiyeceğiz diye bağ duvarına yaslanmayız.*

Manilerden de örnek verelim:

Havuz başı su başı	Ata binen ağıdır
Ben istemem yüzbaşı	Atın yönü dağadır
Olursa çavuş olsun	Merak etme ey oğlum
Dosta düşmana karşı	Hep bu lâflar sanadır
Taşlıca'nın üzümü	Oya çektim yazmaya
Bir kez görsem yüzünü	Ben gidiyom gezmeye
Baş felâket gelir	Topuklu iskarpın var
Dinle ata sözünü	Razı olmaz çizmeye

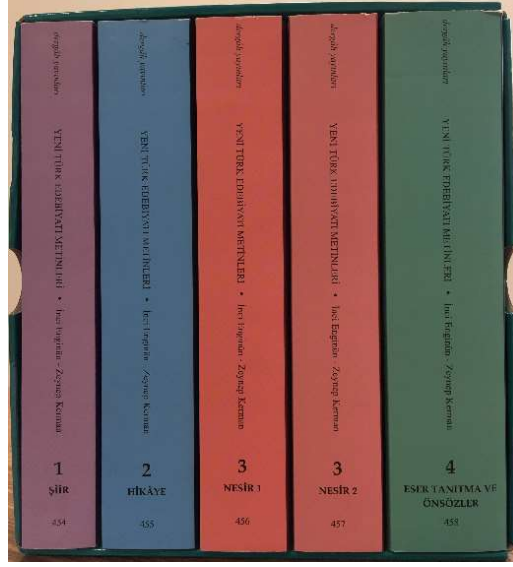
Eserin sonunda *Belgeler, Kaynaklar* ve *Dizin* bölümleri yer alır. Belgeler çeviri metin ve orijinal metin olarak verilmiştir.

Divan edebiyatı sahasındaki çalışmalarıyla tanınan Cemal Kurnaz, *Bir Köy Vardı* ile Taşlıca köyü ve çevresi başta olmak üzere Murtiçi, Akseki ve Torosların dili, kültürü, coğrafyası, iklimi, gelenekleri, toplum yapısı gibi konularda bilgiler sunmuştur. Türkiye’de çeşitli bölgelerin kültürüyle ilgili yayımlanmış pek çok kitap mevcuttur. Ancak Kurnaz’ın akademik kimliğinin getirdiği titizlikle hazırlanmış bu çalışması, ilk elden veya kaynak kişilerden edinilmiş bilgilerin fotoğraflar ve arşiv kayıtlarına dayandırılarak verilmesiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Halkbilimi başta olmak üzere; Türk kültürü, dili ve edebiyatı alanlarıyla ilgilenen herkes için faydalı olabilecek bu eseri hazırladığı için saygıdeğer hocama teşekkür ediyorum.

YAYIN TANITIM

İnci ENGİNÜN, Zeynep KERMAN, *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

Arş. Gör. Merve GÜLCÜ*

Günümüzde dijital teknolojiyle birlikte kütüphaneciliğin gelişimi okurların eserlere erişimini kolaylaştırırsa da edebî metin antolojileri, kronolojik bir silsile ile edebiyat tarihinden özenle seçilmiş metinlerle okuyuculara toplu bir bakış sunar. Bu itibarla antolojiler önemini hiçbir zaman yitirmeyecek kıymetli başucu eserleridir.

Yenileşme dönemi Türk Edebiyatı sahasının ilk metinleri eski harfli olduğundan antolojilerin metinlere erişim bakımından ayrı bir önemi vardır. Bilhassa öğrenciler ve sahanın araştırmacıları için bu eserler kuşkusuz oldukça kullanışlı başvuru kaynaklarıdır. Geçtiğimiz yıllarda geniş hacimli antolojilerin basılması son derece sevindiricidir. Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan *Güzel Yazılar Serisi*'nde metinler edebî türlere göre tasnif edilmiş ve *Şiirler*, *Denemeler*, *Hikâyeler 1-2*, *Gezi-Hatıra*, *Kısa Oyunlar*, *Mektuplar*, *Oğuz'dan Bugüne*, *Romanlar* olmak üzere dokuz ciltlik hayli geniş yelpazeli bir antoloji serisi ortaya çıkmıştır. 2011 yılında Prof. Dr. İnci Enginün ve Prof. Dr. Zeynep Kerman hocaların birlikte hazırladıkları *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri* serisi beş ciltlik epey hacimli ve bu alanın meraklıları için oldukça istifade edilebilecek bir çalışmadır.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl.
mervegulcu@gazi.edu.tr

Yayın hazırlama ekibinde Enginün ve Kerman'ın da bulunduğu, Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın öncülüğünde hazırlanan ve ilk cildi 1974 yılında basılan *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi* beş ciltlik bir takımdır. İlk kitapta 1839-1865, ikincisinde 1865-1876 arasındaki metinleri içerir. Üç, dört ve beşinci ciltler dış kapaklarda da ismi yer alan edebî şahsiyetler etrafında şekillenir. On cilt olarak planlanan antoloji Kaplan'ın vefatıyla yarıda kalır. *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri* serisi için Kaplan'ın bu çalışmasına eklemenebilecek yeni bir derleme demek yanlış olmayacaktır. Enginün ve Kerman, çalışmalarının ortaya çıkış sürecini şöyle anlatır:

Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi yarım kalmış, gençleri çevresinde toplayan hocamız ölmüş, bizler de dağılmıştık. Fakat hâlâ bize o antolojileri yeniden neşredip etmeyeceğimiz soruluyordu. Yıllar geçince, insan zihni yeni yollar da arıyor, biz de hazırlayıcıları arasında bulunduğumuz Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi'nde bazı eksikler, fazlalıklar buluyor, onu yenilemek istiyorduk. [...] Ortak çalışma tempomuz uyumlu olduğu için biz, iki arkadaş bu işi bir başka şekilde devam ettirmek istedik. [...] Uzun tartışmalardan, plan değiştirmelerden sonra nihayet seçtiğimiz Yeni Türk Edebiyatı Metinleri'ni dört kitapta toplamaya karar verdik. (s. 6)

Şiir, Hikâye, Nesir 1-2, Eser Tanıtma ve Önsözler başlıklarıyla toplam beş cilt hâlinde basılan antoloji 1860-1923 yılları arasında yazılmış metinlerden bir seçkidir. Her bir kitapta ortak “Sunuş” ve “Teşekkür” kısımları bulunmaktadır. Enginün ve Kerman, “Sunuş”ta eserdeki bazı metinleri ilk kez kendilerinin yeni harflere aktardıklarını bildirirken, “Teşekkür” kısmında ise eserlerini oluşturmaktaki amacı “*edebiyat tarihimizi metinlerle anlatmak*” şeklinde açıklamaktadırlar. (s. 9) Yine her kitapta bulunan “Önsöz” bölümlerinde örneklerin sunulacağı tür için şair ve yazarlardan seçilmiş metinlerin esere dâhil edilme, bulunmayan metinlerin ise antolojiden çıkarılma nedenleri belirtilmektedir. Kimi zaman eser sahiplerinin vârislerine ulaşamadıklarından, kimi zaman da eklemeyi düşündükleri metinlerin miktarı varisler tarafından sınırlandırıldığından derlemeye almayı planladıkları her metne çalışmalarında yer veremezler. Ancak kitapta bulunmayan metinlerin de kimi zaman künye bilgilerini çoğunlukla da kısa özetlerini vererek okuyucuları bilgilendirmeyi amaçlarlar.

Serinin birinci cildi şiir türüne ayrılmıştır. Kitap, “Tanzimat Dönemi” ve “II. Meşrutiyet Sonrası” şeklinde iki ana bölümden oluşur. İlk dönem, “Çeviriler”, “Sosyal ve Siyasî Şiirler”, “Ferdî

Duyarlılık”, “Gelenekle Yeni Arasında”, “Ara Nesil (Romantikler ve Realistler), “Servet-i Fünun”; ikinci dönem ise “Türkçüler”, “Mistik Şiir”, “İslamcılar”, “Baticılar”, “Fecr-i Âti”, “Cumhuriyet Şiirine Yön Veren İki Şair”, “Memleket Edebiyatı”, “Asrın Kapısında Doğanlar ve İlk Şiirleri” başlıklarıyla tasnif edilmiştir. “İçindekiler” kısmında yukarıda belirtilen başlıklar kapsamındaki şairlerin isimleriyle alınan şiirleri ayrı sayfa numaralarıyla belirtilmiştir. Yeni Türk Edebiyatı sahasındaki gelişmeler çeviri ile başladığından antolojide de ilk olarak çeviri şiirlere yer verildiği görülür. Böylece Şinasi’nin çevirdiği şiirlerle başlayan cilt Nazım Hikmet’e dek seçilmiş örneklerle devam eder. Dönemlerdeki edebî akım ve hareketlerin bu cildin ara başlıklarını belirlemedeki rolü aşikârdır. Ahmet Haşim ve Yahya Kemal için seçilen “Cumhuriyet Şiirine Yön Veren İki Şair” başlığı kuşkusuz onların edebiyat tarihindeki ehemmiyetlerine ayrı bir vurgudur.

Şiir cildinin “Önsöz”ünü kaleme alan Prof. Dr. İnci Enginün, şiirlerin “genellikle ilk neşirlerini veya hemen kitap olarak da çıkmışsa o kitaplardan -kitapların da ilk baskılarından-” alındığını söyler. (s. 68) Derlemede diğer şairlere nispetle Ziya Paşa, Abdülhak Hamit, Tevfik Fikret ve Mehmet Akif Ersoy’a daha uzun yer ayrıldığını, bunun da şiirlerinin uzunluğuyla ilişkili olduğunu belirtir. (s. 68) Öte yandan Yahya Kemal’in şiirlerinin tenkitli basımının bulunmamasına dikkat çekilerek okuyuculara bu eksiklik üzerinden yeni bir çalışma konusu sunulduğu söylenebilir.

Eserin ikinci cildi *Hikâye*, bu edebî türün seçilmiş metinlerden oluşur. Prof. Dr. Zeynep Kerman “Önsöz” kısmında “küçük hikâyenin ilk başarılı örneklerini veren ve özellikle Küçük Şeyler ile Servet-i Fünuncuları etkileyen ve büyüleyen Sami Paşazade Sezai’yi başlangıç noktası olarak” aldıklarını belirtir. (s. 17) Sezai ile başlayan bu cilt Suad Derviş’ten verilen bir örnekle tamamlanır. Kitapta, Halide Edib Adıvar, Ömer Seyfettin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Refik Halit Karay’ın hikâyelerine daha geniş yer vermelerini yazarların türün gelişimine sağladıkları katkı ve hikâyeleriyle edebiyat tarihinde kendilerine kalıcı yer edinmelerinin izahı olarak açıklar. Eserin hazırlık aşamasında aralarında A. Nadir (Ali Ekrem Bolayır), Raif Necdet Kestelli, Faik Ali Ozansoy isimlerinin *Servet-i Fünûn*’da yayımlanmış hikâyelerine rastladıklarını ve hikâyecilikleri üzerinde durulmadığına işaret ederek onlardan da örneklere yer verirler. (s. 20-21) Bu itibarla fark ettikleri bir eksikliği daha gidermeye yönelik adım attıklarını söylemek gerekir. Metin taramalarında Mustafa Nihat Özön’ün o güne dek

haber dar olmadıkları hikâyeleriyle karşılaştıklarını ve edebiyat tarihçiliği alanındaki çalışmalarından dolayı bir vefa borcunu yerine getirmek maksadıyla hikâyelerinden örnek aldıklarını dile getirir. (s. 27) Herkesin başka antolojilerde rahatlıkla bulabileceği metinlerdense “yazarların sanat hayatlarının değişik dönemlerine ve cephelerine ışık tutacak metinleri” seçmelerinin asıl hedefleri olduğunu belirterek derlemelerindeki kriteri ifade eder. (s. 28)

Nesir1-2 ciltlerinde çeşitli dergi ve gazete yazıları, mektuplar ve eserlerden küçük kesitler yer alır. Şiirde olduğu gibi bu türde de seçkiye çevirilerden alıntılarla başlanır. Münif Paşa’dan başlayarak Mehmet Rauf’a dek alınan yazılar ilk cildi, Hüseyin Cahit Yalçın’dan Mustafa Kemal Paşa’ya kadar seçilenler ise ikinci cildi oluşturur. Antolojide bulunan metinler çeşitlilik göstermekle beraber yer yer birbiriyle irtibatlıdır. “Önsöz”de Nabizâde Nâzım’ın “Fuzûlî” ve “Nedim” hakkındaki başlıklı yazılarındaki görüşlerinin “yıllar sonra Yahya Kemal’in ‘Lirizm’ adlı yazısındaki değerlendirilmesine yakın” olduğu belirtilir. (s. 28-29) İlgililerin yazıları okurken bu gibi tespitleri dikkate alması edebiyat tarihi çerçevesinde isimleri ve metinleri ilişkilendirmelerine yardımcı olacaktır.

İnci Enginün, yine telif ile ilgili yasal düzenlemeler nedeniyle bazı metinleri kitaptan tamamen çıkarmak ya da metinler içinden seçerek sayılarını azaltmak zorunda kaldıkları için o metinleri özetleyerek okuyucuya aktarır. Örneğin varislerinin talebi üzerine Hüseyin Rahmi Gürpınar’dan seçtikleri metin sayısını azaltıp derlemeye alamadıkları metinlerden alıntılar verir. (s. 29-32) Yine Ali Canip’in varislerine ulaşamadıkları için derlemeye seçmeyi düşündükleri yazıların geniş özetleriyle okuyucuyu bilgilendirir. (s. 58-65)

Edebiyat tarihinin bilindik tartışmalarına dair önemli metinler de antolojide yer almaktadır. Kâfiye (abes-muktebes) ile alakalı olarak Menemenlizâde Mehmet Tahir’in “Kafiye”; Dekadanlık tartışmaları için Cenap Şehabettin’in “Dekadizm nedir?”, Hüseyin Cahit Yalçın’ın “Dekadanlık Gürültüsü” isimli yazılar seçilenlerin bir kısmıdır.

Yalnızca edebiyat tarihimizin zirve şahsiyetlerinden değil, arka planda kalmış isimlerinden de metinlerin seçilmiştir. Eserleri bugün hâlâ okunan isimlerin metinlerine ulaşmak nispeten daha mümkündür ancak kalıcılığı sağlayamamış yazar ve şairlerden örnekler de edebî türlerin gelişimini idrak etmek için şüphesiz büyük önem taşır. İnci Enginün bu hususta şunları söyler:

Türk tenkit tarihi bu yazarların bugüne kalan sadece birkaç eseriyle değerlendirilemez. Geçmişten adlarını bugüne ulaştıramamış olanların da bütün yazılarının, okuyucuların kolayca kullanabilecekleri şekilde derlenmesi şarttır. O zaman bazı tartışma noktalarının çoktan aşılmış olması gerektiği, bazı yazarlara büyük haksızlıklar yapıldığı da ortaya çıkacaktır. Bütünü görmeden parçalara göre hüküm vermenin tehlikesi aşikârdır. (s. 68-69)

Enginün yine büyük bir eksikliğe temas etmiş, Yeni Türk edebiyatı sahasıyla ilgilenenlere hem araştırma konusu sunmuş hem de bir büyük vazife yüklemiştir.

Derlemenin son cildi *Eser Tanıtma ve Önsözler* başlığını taşır. Zeynep Kerman kitabın “Önsöz” bölümünde metin seçimindeki tasarruflarını şu sözlerle açıklar:

Genel teamülün aksine biz, roman ve oyunlardan, o eserlerin özelliklerini yansıtmadığı düşüncesiyle metin seçmedik ve bu açığı, o kitaplara ait inceleme, tenkit ve tanıtma yazılarıyla kapatmağa çalıştık. Bu tür bir metin seçiminin dikkatleri esere ve uyandırdığı akislere ve etkilere çekmesi dolayısıyla daha doğru olduğu kanaatindeyiz. (s. 19)

Kronolojik sıralamadan evvel cildin başına “*Tanzimat ve II. Meşrutiyet yazar ve eserlerini toplu olarak değerlendiren iki yazı*” (s. 19) almayı tercih ederler: Mizancı Murat’tan “Üdebamızın Nümune-i İmtisalleri” ve Halide Edib Adıvar’dan “Edebiyatımızın Son Simaları ve Safhaları”. Ardından “Fecr-i Âti Encümeni Edebî Beyannâmesi”ne yer verirler. “Yazarlar, Eserleri, Değerlendirmeler” isimli bölüm Şinasi’nin Yusuf Kâmil Paşa’nın *Telemak* tercümesi üzerine kaleme aldığı yazıyla başlar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Reşat Nuri Güntekin’in *Çalığışu* romanı için yayımladığı “Yeni Kitaplar: Çalığışu” başlıklı tanıtma yazısıyla sona erer. Birinci ciltte Yahya Kemal’in şiirlerinin tenkitli basımının bulunmayışına dikkat çekmişlerdi. Bu cildin “Önsöz” değerlendirmesinde de Namık Kemal’in tenkitli basımlarının bulunmadığı vurgulanarak benzer bir eksikliğe işaret edilir. (s. 23) Kerman, eserde yer verdikleri tanıtma yazılarını ise kısaca şu sözlerle değerlendirir:

Bir kısım yazılar, arkadaşlık hatırıyla yazılmıştır; bir kısmı mensup oldukları edebî grupların sözcüsü ve savunucusu görevini yüklenmiştir. Büyük bir kısmında ise genellikle eserden genele, yani bahsedilen eserin yazarıyla ilgili görüş-

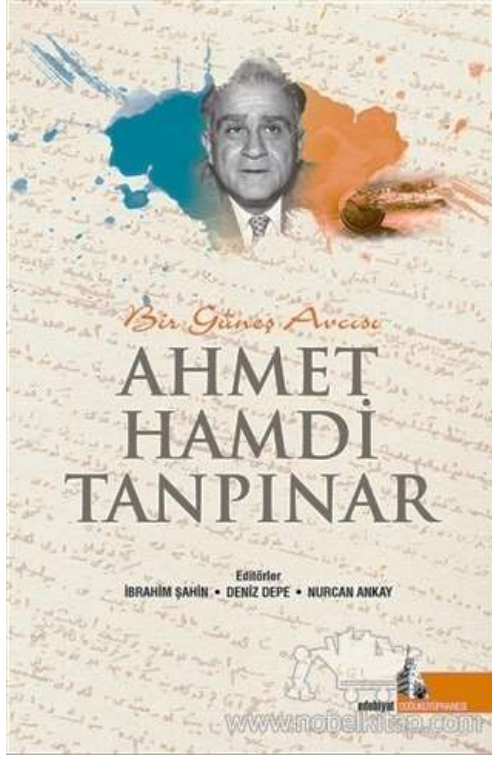
lere geçilmektedir; tiyatro tenkitlerinin hemen hepsinde, oyunun tahlilinden ve değerlendirmesinden ziyade sahnelenişle ilgili eleştirilere ağırlık verilmiştir. (s. 46-47)

Sonuç itibariyle dört cilt, toplam beş kitaptan oluşan bu geniş antoloji derlemesi Yeni Türk Edebiyatıyla ilgilenenler için büyük bir külliyattır. Bir kısım metinlerin yeni harflere aktarılmış hâli ilk kez bu çalışmada okuyucularla paylaşılmıştır. Seçilmiş metinlerden önce bulunan “Önsöz” kısımları okuyuculara künye bilgilerini yığan bilgi cümlelerinden uzak, ilgili edebî türlerin başlangıçtan 1923’e dek gelişimini gösteren panoramik özellik gösterir. Bu bölümlerde seçilmiş şair, yazar ve eserlerle ilgili kıymetli değerlendirmeler, o şahsiyetlerin edebiyat tarihi içerisinde konumunu yeniden belirlemeyi etkiler niteliktedir. Metinlerin her biri büyük özen ve titizlikle üstelik ehemmiyetleri belirtilerek eserlere alınmıştır. Antolojide “çok bilindik” metinlerle birlikte diğer antolojilere alınmamış örneklerin de bulunması onun emsallerinden farkını göstermektedir. Prof. Dr. İnci Enginün ve Prof. Dr. Zeynep Kerman hocaların araştırma safhasında kayda değer görerek okuyuculara işaret ettiği eksiklikler esere ayrı bir kıymet daha yüklemiştir. Kendilerine Yeni Türk Edebiyatı alanına kazandırdıkları bu büyük eser için şükran borçluyuz.

YAYIN TANITIM

İbrahim ŞAHİN, Deniz DEPE, Nurcan ANKAY, *Bir Güneş Avcısı Ahmet Hamdi Tanpınar*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2018, 887s.

Öğr. Gör. Dr. Tayfun HAYKIR*

Ahmet Hamdi Tanpınar, 1990'lı yıllardan itibaren Türk edebiyatının en çok okunan ve üzerinde en çok yazılan edebiyatçılarından biri olmuştur. Kendisine ve eserlerine gösterilen bu ilgi günümüzde artarak devam etmekte ve artık onun bir "dünya yazarı" olduğu uluslararası edebiyat eleştirmenleri tarafından da gündeme getirilmektedir.¹ Tanpınar'ın böylesine çok ilgi görmesinde sanat adamlığının yanında çok cepheli bir entelektüel ve akademisyen olmasının da etkisi vardır. Ne yazık ki sanatındaki

bu derin yapı ve anlam katmanları ancak vefatının üzerinden otuz yıldan fazla bir süre geçtikten sonra hak ettiği karşılığı görmeye başlamıştır.

* Gazi Üniversitesi Türkçe Öğretim, Araştırma ve Uygulama Merkezi
tayfun_haykir@hotmail.com

¹ Tanpınar'ın bir dünya yazarı olarak nitelendirilmesine dair eleştiri, inceleme ve araştırma yazılarının yer aldığı şu kolektif çalışmaya bakılabilir: Julian RENTZSCH, İbrahim ŞAHİN, *Tanpınar'ın Saklı Dünyası Arayışlar-Keşifler-Yorumlar*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018.

Tanpınar'ın eserlerini, fikirlerini ve sanat yaşamını anlayıp yorumlamak üzere yapılan son kapsamlı toplantılardan biri "Uluslararası Ahmet Hamdi Tanpınar Sempozyumu" adı altında 19-20 Mart 2018 tarihinde Eskişehir'deki Osmangazi Üniversitesinde gerçekleştirildi. Sempozyumda sunulan bildiriler -Tanpınar ve eserleri hakkındaki çalışmalarıyla tanınan- Prof. Dr. İbrahim Şahin, Dr. Nurcan Akay ve Deniz Depe'nin editörlüğünde *Bir Güneş Avcısı Ahmet Hamdi Tanpınar* adıyla kitaplaştırılarak yayıma hazırlandı.

Bir Güneş Avcısı Ahmet Hamdi Tanpınar, sıradan bir sempozyum kitabı olmanın çok ötesinde bir dikkat ve emeğin ürünü olarak okura sunulmuş. Kitap ele alındığı ilk anda, ismiyle okuruna bu izlenimi vermeye başlıyor. Kitabın isimlendirilmesinde kullanılan "güneş" istiaresi Tanpınar'ın ünlü "saray istiaresi"ni akla getiriyor. Bu eğretilmeye göre tüm sanatçıların övmeye çalıştıkları sevgili/güzellik "güneş"tir. Tanpınar'ı güzellik yolunda "tîr-i sühan"² fırlatan "güneş avcısı"na benzetmek ise onun edebî seviyesini ve sanatındaki ustalığını anlatmak için son derece belîğ bir ifade olmuş. Böylesine anlamsal derinliği olan bir çağrışımı kitaba ad olarak koymak, çalışmaya gösterilen öz veriyi yansıtmaya açısından öneme sahip. Aynı yaklaşım kitabın ön, arka kapağı ile sırt tasarımında da kendini hissettiriyor. Kitap bu görsel zenginliği ile de daha nitelikli bir hâle getirilmiş.

Tanpınar hakkında önemli metinlerin yer aldığı bu kitap, İbrahim Şahin'in yazdığı bir "Önsöz" ile başlıyor. Yaklaşık üç buçuk sayfa uzunluğundaki yazıyla, hem bu kolektif çalışmanın takdimi yapılıyor hem de akademik anlamda Tanpınar'ı tanıtıcı bilgiler veriliyor. Ancak "Önsöz" tamamen didaktik/akademik bir anlayıştan ziyade -Tanpınar'ın şahsına ve üslubuna yaraşır şekilde- edebî lezzet ve akıcılık gözetilerek yazılmış. Söz konusu yazısında editör, bu kitapta özellikle Tanpınar'ın "sanatçı" yönü üzerinde durulmaya gayret edildiğini ifade ediyor. Tanpınar'ın esas kıymetinin "edebî eser üreten sanatçı"lığında aranması gerektiğini ve maalesef yıllardan beri bu hususiyetine yeterince odaklanılmadığını sözlere eklemiştir. Bu hatırlatmadan sonra neden "edebî eser üreten Tanpınar"ın araştırılması, anlaşılması ve yorumlanması gerektiği ayrıntıya girmeden izah ediliyor. İbrahim Şahin; Tanpınar gibi "büyük sanat"ın ilkelerinden hiçbir eserinde ödün vermeyen; ferdiyetten insaniyete, yerelden evrensele ulaşmayı başaran; eserleri çok

² tîr-i sühan: söz oku

anlamalı bir yapı ve muhteva barındıran bir sanatçıya hangi açılardan yaklaşmanın doğru olacağını, konuya hâkim bir anlatıcı olarak munis bir üslupla ve bilgelik içeren ifadelerle anlatıyor.

Bu kısa fakat Tanpınar hakkında kristalize edilmiş ifadelerin yer aldığı “Önsöz”de Tanpınar’ı büyük ve önemli yapan, edebî değer bakımından da yücelten nedenlere değiniliyor. Onun; toplumsal sorumluluğu dışlamadan, aktüel olanın tuzağına düşmeden, bireysel dramı kendi cemiyetinin ve insanlığın dramı ile terkip ederek aslında “insanın kaderi” üzerine yazdığı ifade ediliyor. Ardından da insanı tanımak, insanileşmek ve “insana inanmak” konusunda Tanpınar’dan öğrenecek çok şeyimizin olduğu gündeme getiriliyor.

Bir Güneş Avcısı Ahmet Hamdi Tanpınar adlı kitabı muadillerinden ayıran en önemli özelliği, içindeki yazıların Tanpınar’ın hususiyetleri çerçevesinde tematik bir tasnife tâbi tutulmuş olmasıdır. Birkaç istisna/sapma dışında genel olarak türler tasnifine riayet edildiği gözlemleniyor. Beş tematik ve birbirinden bağımsız bölüm içinde, yazar soyadlarının alfabetik sırası esasına göre yazılar dizilmiş. Ayrıca her bölümün başına tam sayfa olacak şekilde Tanpınar’a ait, yaşamının çeşitli dönemlerinden fotoğraflar siyah-beyaz baskıyla yerleştirilmiş. Görsel malzemeyle de zenginleştirilen kitapta toplamda elli altı yazara/yazıya yer verilmiş. Bu yazarlar arasında beş Batılı yazara da rastlanılıyor. Yazıların tamamı ise Türkçe yayımlanmış.

İlk bölüm “Bir Devrin Ruhü: İnsan ve Fikir” başlığını taşımakta ve yedi yazıdan oluşmakta. Bu yazılara bakıldığında Tanpınar’ın hayat ve sanat hakkındaki düşünceleri üzerine kaleme alındıkları görülüyor.

İkinci bölüm “Tanpınar’ın Romancılığı ve Romanları Etrafında”. Bu bölüm en çok yazının bulunduğu bölümlerden biri ve on üç yazıyı kapsıyor. Genel olarak ifade edilmesi gerekirse Tanpınar’a ait romanlar ve bu romanlarda kullanılan teknikler, şahıslar kadrosu ve mesaj sorgulamalarına dair yazılar bir araya getirilmiş.

“Teknik, Rüya ve Kimlik: Tanpınar Hikâyeleri” başlığıyla üçüncü bölüme geçiliyor. Bu bölümdeki on iki yazıda, tıpkı roman bahsinde olduğu gibi Tanpınar’ın hikâyeleri çeşitli yönleri, özellikleri ve değerleriyle araştırılmış yahut incelenmiş.

Şair Tanpınar ise “Tanpınar Şiiri ve Poetikası Üzerine” başlıklı dördüncü bölümde ele alınmış. Bölüm başlığında “Tanpınar’ın

Şiiri” yerine “Tanpınar Şiiri” ifadesi kullanılarak (belirtisiz isim tamlaması tercih edilerek) Tanpınar’ın Türk şiirinde kapladığı büyük alan biraz daha belirginleştirilmiş adeta altı çizilmiş. Ünlü şairin bu yönü üzerinde de on bir yazı kaleme alınmış.

Tanpınar’ın kalem oynattığı diğer türlere dair yazılar ise “Türler Arasında: Eleştirileri, Denemeleri ve Edebiyat Tarihçiliği” başlıklı beşinci/son bölümde toplanmış. Bu bölümde Tanpınar’ın farklı türlerdeki geniş yazı iklimi mercek altına alınmış. Ancak beşinci bölüme dâhil edilen Ömür Ceylan’a ait “Bu Akşam Rüyamda Leylâ’yı Gördüm: Klasik Sevgili Tipinin Tanpınar Şiirindeki Dönüşümü” başlıklı yazı doğrudan Tanpınar’ın şiiri ve şairliği hakkında yazıldığı için dördüncü bölüme dâhil edilebilir miydi, denilmeden geçilemiyor.

Bölümlerde yer alan yazılar nicelik açısından değerlendirildiğinde, editörün “Önsöz”deki iddiasına riayet edildiği sonucuna varılıyor. Bu şu demek ki “edebî eser üreten sanatçı” olarak Tanpınar üzerine yazılan ve ikinci, üçüncü, dördüncü bölümde bir araya getirilen yazıların sayısı otuz yediyken diğerleri on dokuzda kalmış. Bunlara ek olarak kitaptaki yazarların ihtisas alanlarına bakıldığında sadece Yeni Türk Edebiyatı alanından olmadığı, Klasik Türk Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı, Sosyoloji, Filoloji hatta Mühendislik gibi alanlara taşıdığı görülmektedir. Yazar kadrosundaki bu vüs’at, çalışmaya ayrı bir zenginlik katmış. Çok yazarlı bu çalışmada yazar adlarının sayfanın sol üst köşesine yazılması ise işlevselliği artırıcı, ayrıntı bir özellik sayılabilir. Ancak bütün bu güzellikleri yanında, kitabın tamamını kapsayan bir “dizin”in oluşturulmayışı okurlar/araştırmacılar için büyük bir faydanın feda edildiği anlamına geliyor.

Şüphe yok ki *Bir Güneş Avcısı Ahmet Hamdi Tanpınar* adlı kitap, Tanpınar üzerine yapılan nitelikli çalışmaları bir araya getirmesi açısından dikkate değer bir kaynak olarak raflardaki yerini alacaktır. Gayesine ulaşan bu kitabın ortaya çıkması için emek sarf edenlere teşekkür ederiz.